

Biblioteka

WIADOMOŚCI
STATYSTYCZNYCH

**STATYSTYKA PUBLICZNA
W PROCESIE INTEGRACJI
EUROPEJSKIEJ,
ZE SZCZEGÓLNYM
UWZGLĘDNIENIEM
PROBLEMATYKI OBSZARÓW
TRANSGRANICZNYCH**

STATYSTYKA PUBLICZNA W PROCESIE INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM PROBLEMATYKI OBSZARÓW TRANSGRANICZNYCH

Międzynarodowa Konferencja Naukowa z okazji
jubileuszu 90-lecia Głównego Urzędu Statystycznego

Redaktor naukowy
dr hab. Andrzej Miszczuk

Recenzenci

prof. dr hab. Maciej Bałtowski
prof. dr hab. Piotr Eberhardt

Opracowanie redakcyjne

Anatol Kula

Redakcja techniczna

Waldemar Orlik

Projekt okładki

mgr Krzysztof Dobrowolski

181713

Przedruk w całości lub w części oraz wykorzystanie danych
statystycznych w druku dozwolone wyłącznie z podaniem źródła

Druk i oprawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych
al. Niepodległości 208, 00-925 Warszawa

PRZEDMOWA

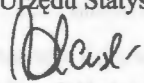
Integracja europejska dokonuje się na wielu płaszczyznach. Jedną z nich jest statystyka publiczna państw członkowskich. Integracja w tym względzie nie jest jednorazowym aktem, wymaga bowiem ustawicznego rozpoznawania zmieniających się potrzeb odbiorców informacji statystycznych, ujednolicania używanych nomenklatur, udoskonalania klasyfikacji i metod wykorzystywanych w analizach statystycznych.

Szczególnym polem badawczym statystyki publicznej są obszary transgraniczne, zarówno te położone wzdłuż granic wewnętrznych jak i zewnętrznych Unii Europejskiej. Ukazują one bowiem – z jednej strony – wymiar lokalny i regionalny integracji europejskiej, a z drugiej – złożoność metodologiczną i aplikacyjną spójności regionalnych systemów statystycznych.

Problematyce funkcjonowania polskiej statystyki publicznej w Europejskim Systemie Statystycznym oraz obszarów transgranicznych, zarówno w aspekcie metodologicznym jak i aplikacyjnym, poświęcona była międzynarodowa konferencja naukowa zatytułowana: *Statystyka publiczna w procesie integracji europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki obszarów transgranicznych*. Konferencja ta odbyła się w Lublinie w dniach 22–24 września 2008 r., z inicjatywy Urzędu Statystycznego w Lublinie, w ramach obchodów 90-lecia powstania Głównego Urzędu Statystycznego. Wzięło w niej udział ponad 120 uczestników reprezentujących urzędy centralne, administrację samorządową i rządową szczebla wojewódzkiego, służbę konsularną Ukrainy, euroregiony, środowisko naukowe oraz statystyków z centralnych i regionalnych urzędów statystycznych z kraju oraz Białorusi, Rosji, Słowacji i Ukrainy.

Oddawany do rąk Czytelnika tom zawiera artykuły, powstała na podstawie referatów wygłoszonych w trakcie tej konferencji. Tą drogą pragnę złożyć podziękowania organizatorom konferencji jak też jej uczestnikom oraz autorom zamieszczonych artykułów.

Prezes
Głównego Urzędu Statystycznego

/-/ Józef Oleński

Spis treści

Przedmowa	3
Polska Statystyka publiczna w Europejskim Systemie Statystycznym	
Teresa Śmiłowska: Harmonizacja klasyfikacji statystycznych jako element jakości i porównywalności danych	5
Beata Bal-Domańska: Bank Danych Regionalnych jako element krajowego i europejskiego systemu informacji statystycznej	17
Krzysztof Kałamucki: GIS jako narzędzie statystyki regionalnej	29
Tomasz Komornicki: Badanie interakcji transgranicznych jako wyzwanie dla statystyki publicznej	39
Wojciech Janicki: Alokacja migrantów międzynarodowych do regionów państw imigracji – próba oszacowania brakujących danych	49
Marian Żukowski: Statystyka publiczna źródłem zasilania systemów informacyjnych banków	65
Obszary transgraniczne – metodologiczno-aplikacyjne problemy Europejskiej Statystyki Regionalnej	
Jerzy Kłoczowski: Problem integracji i pogranicza w Unii Europejskiej	73
Andrzej Miszczuk: Ewolucja funkcji granicy i pogranicza a statystyka regionalna – próba ujęcia modelowego	79
Mieczysław Sobczyk: Wielowymiarowa analiza statystyczna w badaniach rozwoju regionalnego	92
Tadeusz Borys, Sławomir Banaszak: Statystyka obszarów transgranicznych – dylematy metodologiczne	102
Michał Kruska: Statystyka sektora usług w warunkach integracji europejskiej	114
Marek Cierpień-Wolan: Metodologiczne aspekty badań transgranicznych – badanie pilotażowe obrotów towarów i usług na granicy polsko-ukraińskiej	131
Krzysztof Jakóbiak: Szacowanie wielkości obrotów wymiany w handlu zagranicznym na poziomie regionalnym województwa przy wykorzystaniu danych z rejestrów VAT	152
Waldemar A. Gorzym-Wilkowski: Transgraniczny aspekt planowania przestrzennego – rola statystyki publicznej	160
Janusz Gajda, Ewa Szkic-Czech: Systemy pomiaru parametrów ruchu drogowego źródłem informacji statystycznej istotnej dla rozwoju obszarów transgranicznych	169
Wschodnie pogranicze Unii Europejskiej jako przedmiot zainteresowań statystyki publicznej	
Jacek Szlachta, Bogdan Kawałko: Problemy rozwoju obszarów transgranicznych Polski, Białorusi i Ukrainy w kontekście Europejskiej Polityki Sąsiedztwa 2007–2013	183
Semen Matkowski: Obszary transgraniczne a spójność metodologiczna ukraińskiej, białoruskiej i polskiej statystyki regionalnej	210
Georgij Chwałko: Informacyjna współpraca transgraniczna: cele, zadania i perspektywy rozwoju	214
Ryszard Boguszewski: Potrzeby informacyjne w procesie budowy strategii rozwoju pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego	222
Wacław Wierzbieniec: Spisy powszechnie jako źródło informacji o obszarach transgranicznych	227
Małgorzata Flaga: Współczesne procesy demograficzne na pograniczu polsko-ukraińskim	251
Piotr Witkowski: Transgraniczny obrót towarowy w realiach członkostwa Polski w Unii Europejskiej na przykładzie pogranicza polsko-białoruskiego i polsko-ukraińskiego	267
Mieczysław Kowerski: Wpływ wprowadzenia przepisów Układu z Schengen na nastroje gospodarcze mieszkańców i przedsiębiorców województwa lubelskiego	282
Tadeusz Zienkiewicz: Problemy rozwoju społeczno-gospodarczego słoweńskiej części EUREGIO Steiermark-Slovenija	294

Teresa ŚMIŁOWSKA

HARMONIZACJA KLASYFIKACJI STATYSTYCZNYCH JAKO ELEMENT JAKOŚCI I PORÓWNYWALNOŚCI DANYCH

Jakość informacji statystycznej w decydującym stopniu przesądza o powodzeniu realizacji misji statystyki, określonej przez Europejski System Statystyczny (ESS). System ten za podstawowe zadanie uznaje **dostarczanie użytkownikom wysokiej jakości** informacji, dotyczących gospodarki i społeczeństwa na każdym poziomie terytorialnym (europejskim, narodowym oraz regionalnym). Zapewnia on **dostępność** tych informacji **każdemu odbiorcy** w celu podejmowania decyzji, prowadzenia badań, analiz i dyskusji, w tym oceny skuteczności realizacji programów rozwoju społeczno-gospodarczego. [3, 6]

ESS jest systemem wspomagającym opracowanie i realizację polityki Wspólnoty Europejskiej. Swoim działaniem obejmuje EUROSTAT i instytucje statystyki oficjalnej krajów członkowskich Unii Europejskiej (UE) oraz krajów Europejskiego Obszaru Gospodarczego (Norwegia, Islandia, Lichtenstein). Koordynatorem prac realizowanych w zakresie Systemu jest EUROSTAT, w ścisłej współpracy z krajowymi instytucjami statystycznymi oraz organizacjami międzynarodowymi, takimi jak: OECD, ONZ, MFW, Bank Światowy.

Koncepcja i idea utworzenia ESS sformułowana została na konferencji DGINS¹ w Sorrento w maju 1988 r., kiedy to EUROSTAT przedstawił dokument *Organizacja i struktura systemu statystyki Wspólnoty Europejskiej*. Dokument ten zainicjował dyskusję na temat przyszłości statystyki w UE.

Jakość informacji statystycznych według koncepcji EUROSTAT-u

Zgodnie z uniwersalną definicją jakości według ISO² – jakość ocenia się według ogółu cech przedmiotu (wyrobu lub usługi), które określają zdolność tego przedmiotu do zaspokajania oczekiwań użytkownika. W przypadku statystyki ocena taka nie jest łatwa.

EUROSTAT definiuje jakość w statystyce według następujących kryteriów:

¹ Directors General of the National Statistical Institutes – Dyrektorzy Generalni Krajowych Instytucji Statystycznych.

² ISO – International Organisation for Standardisation (Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna).

- **adekwatność** (*relevance*) – określa stopień, w jakim statystyka spełnia obecne i potencjalne wymagania użytkowników; określa, czy wszystkie potrzebne statystyki zostały sporządzone oraz w jakim stopniu zastosowane pojęcia (definicje, klasyfikacje itp.) odzwierciedlają potrzeby użytkownika;
- **dokładność** (*accuracy*) – określa, jaka jest precyzja wykonanych obliczeń i szacunków w stosunku do rzeczywistych badanych cech;
- **terminowość** (*timeliness*) – informuje o okresie pomiędzy udostępnieniem danych opisujących zjawisko, a okresem/momentem jego wystąpienia;
- **punktualność** (*punctuality*) – odnosi się do rozbieżności pomiędzy faktyczną a planowaną datą dostarczenia danych, np. wynikającą z dat ogłaszanych w oficjalnym kalendarzu publikacji, ustanowioną w zarządzeniach, rozporządzeniach lub uzgodnioną wcześniej pomiędzy stronami;
- **dostępność** (*accessibility*) – opisuje warunki uzyskania danych: formy rozpowszechniania, rodzaje nośników (forma papierowa, pliki, CD-ROM, Internet) warunki zamówienia, czas realizacji zamówienia, warunki płatności, warunki użytkowania (prawa autorskie, itp.), dostępności mikro- i makrodanych itp.;
- **przejrzystość** (*clarity*) – mówi o środowisku informacyjnym danych, czyli o tym, czy udostępnianym danym towarzyszą właściwe metadane (definicje, opisy klasyfikacje, wyjaśnienia tekstowe), wykresy, mapy, informacje dotyczące ograniczenia wykorzystania danych oraz w jakim zakresie krajowe urzędy statystyczne oferują dodatkową pomoc w interpretacji tych danych;
- **porównywalność** (*comparability*) – określa stopień w jakim różnice między statystykami z rozmaitych obszarów geograficznych, dziedzin pozageograficznych, okresów bazowych uznaje się za wynikające z rzeczywistych różnic pomiędzy wartościami statystyk/cech, a nie skutek różnic w sposobie pomiaru (rozmaitych definicji, pojęć, klasyfikacji);
- **spójność** (*coherence*) – możliwość wiarygodnego łączenia danych z różnych badań, na rozmaite sposoby i dla odmiennych zastosowań. Na brak spójności statystyki powstałej na podstawie różnych źródeł, zwłaszcza na podstawie badań statystycznych o odmiennym charakterze i/lub częstotliwości, mają wpływ standardy klasyfikacyjne i metodologiczne. Wyniki, dotyczące tego samego zagadnienia, lecz uzyskane z różnych źródeł, mogą nieść ze sobą nieco inny przekaz informacyjny, o czym użytkownicy powinni być poinformowani [8, 10].

ESS oraz działająca w jego strukturach polska statystyka publiczna realizując zadania „w oparciu o naukowe zasady i metody, zharmonizowane standardy, wykorzystując najnowsze metody i technologie, oddziałuje na jakość i integralność informacji”, a tym samym „realizuje obywatelskie prawo do informacji i wspomaga rozwój społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy” [3].

Harmonizacja klasyfikacji statystycznych

Istotnym elementem w uzyskaniu wysokiej jakości: adekwatnych, dokładnych, przejrzystych, spójnych i porównywalnych informacji dotyczących gospodarki i społeczeństwa jest stosowanie, odpowiednio dostosowanych do aktualnej sytuacji ekonomiczno-społecznej, zharmonizowanych klasyfikacji statystycznych.

Klasyfikacje statystyczne zajmują się porządkowaniem i podziałem zbiorowości statystycznych na rozłączne, jednorodne i wyczerpujące podzbiory (grupy, sekcje, skupiska, działy, klasy itp.) według przyjętych zasad i umownych kryteriów. Uwzględniając przedmiot badań statystycznych, klasyfikacje statystyczne dzielą świat obserwacji statystycznej, m.in. na: rodzaje działalności, wyroby, towary, usługi, środki trwałe, obiekty budowlane, specjalności, zawody itd.

Klasyfikacje statystyczne charakteryzują się:

- wyczerpującym zakresem obserwowanego zjawiska, spełniając warunek zupełności klasyfikacji (suma wydzielonych podzbiorów jest równa zbiorowi podlegającemu podziałowi);
- wzajemnie wykluczającymi się kategoriami: każdy element powinien być klasyfikowany wyłącznie w jednej kategorii klasyfikacji, spełniając warunek rozłączności grup typologicznych (poszczególne elementy nie zawierają żadnych elementów wspólnych);
- obiekty poddane badaniu, znajdujące się w tej samej grupie powinny być do siebie jak najbardziej podobne; obiekty w różnych grupach powinny być do siebie jak najmniej podobne, tworząc wewnętrznie podzbiory homogeniczne. Wynika z tego zatem, że rezultatem klasyfikacji powinny być takie grupy typologiczne obiektów, które są bardziej jednorodne ze względu na zbiór wartości opisujących je cech diagnostycznych niż zbiór wyjściowy (nie podzielony), gdzie jednorodność oznacza właściwości zbioru obiektów składającego się z jednostek podobnych;
- zasadami metodycznymi, które pozwalają na właściwe umieszczenie elementów w różnych kategoriach klasyfikacji.

Klasyfikacje statystyczne tworzone są przede wszystkim dla potrzeb badań statystycznych, zbierania, rejestracji i prezentacji danych oraz możliwości ich porównań w zakresie statystyki gospodarczej i społecznej: produkcji, zatrudnienia, rachunków narodowych, pracy, edukacji i innych dziedzin statystycznych.

Klasyfikacje statystyczne mają również zastosowanie w innych dziedzinach, takich jak: administrowanie danych, w ewidencji i dokumentacji, rachunkowości, w urzędowych rejestrach i systemach informacyjnych administracji publicznej.

Klasyfikacje statystyczne dzielą się na podstawowe kategorie (grupy):

- klasyfikacje gospodarcze,
- klasyfikacje społeczne,
- inne.

Podstawowymi klasyfikacjami gospodarczymi są klasyfikacje działalności i klasyfikacje produktów [5].

W świecie istnieją cztery podstawowe, duże systemy klasyfikacyjne w zakresie działalności:

- ONZ-towski – **ISIC** (*International Standard Industrial Classification of All Economic Activities* – Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Rodzajów Działalności),
- unijny – **NACE** – (*Nomenclature of Activity in European Community* – Nomenklatura Działalności we Wspólnocie Europejskiej),
- północnoamerykański – **NAICS** (*North American Industry Classification System* – Północnoamerykańska Klasyfikacja Działalności),
- australijski i nowozelandzki – **ANZSIC** (*The Australian and New Zealand Standard Industrial Classification* – Australijska i Nowozelandzka Klasyfikacja Działalności).

Klasyfikacje działalności zarówno na poziomie ogólnosiwiatowym (ONZ), UE, jak i krajów spoza Unii, przechodziły wieloletni proces harmonizacji i integracji. **ISIC** (opracowana przez ONZ) powstała w 1948 r. Podlegała uaktualnianiu kolejno w latach 1958 (Rev. 1), 1968 (Rev. 2), 1989 (Rev. 3), 2002 (Rev. 3.1) i 2007 (Rev. 4).

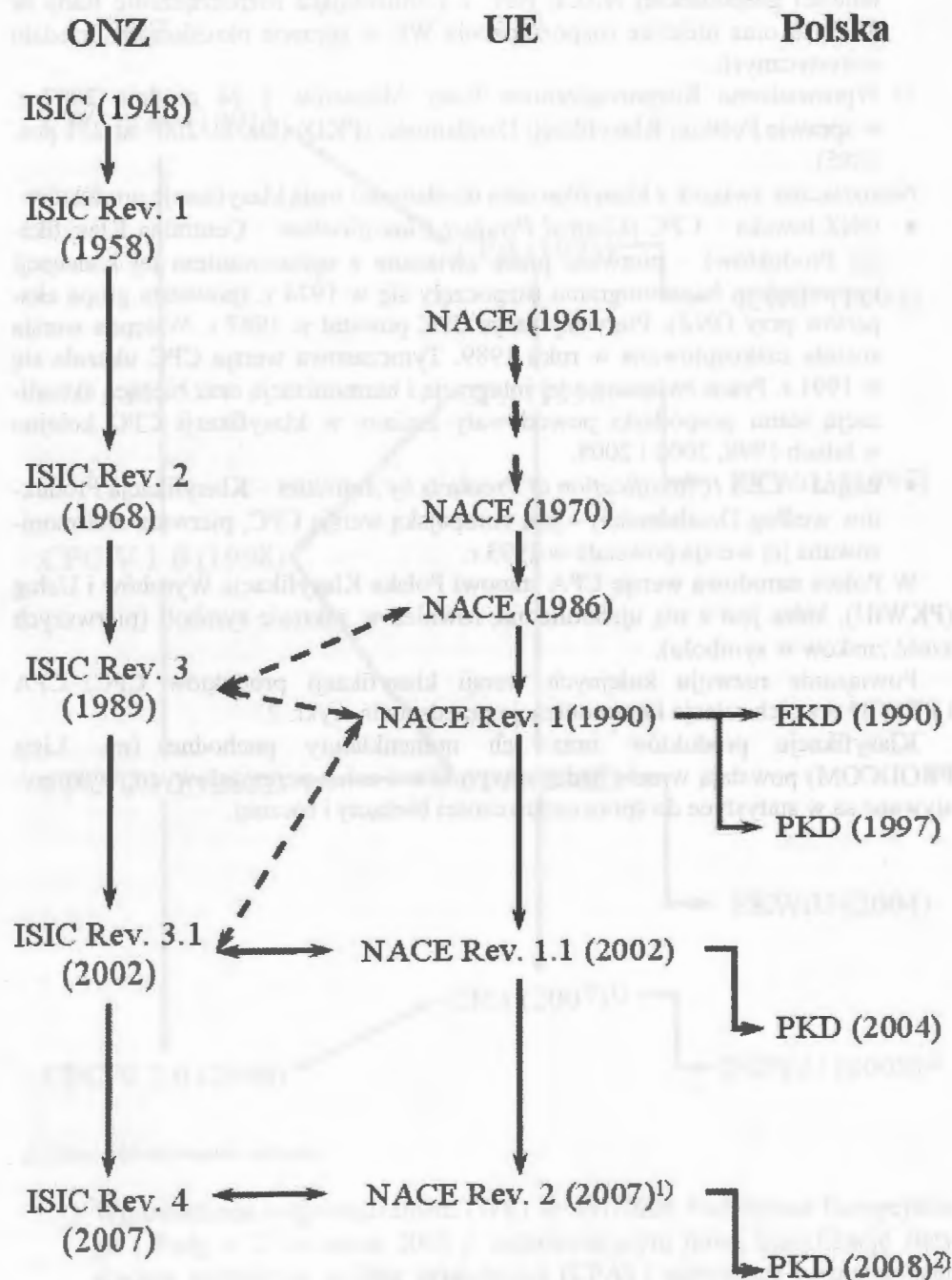
Odpowiednikiem ISIC w Europie jest **NACE**, której początek datuje się na 1961 r., kiedy to utworzono *Nomenclature des Industries Establishes dans les Communautés Europeennes* (**NICE**), która następnie przekształciła się w **NACE**, będącą pierwotnie klasyfikacją przemysłów (działalności). Kolejne zmiany (rewizje) **NACE** datuje się na 1963, 1965, 1967, 1970 r., w trakcie których uzupełniano klasyfikację **NACE** o nowe gałęzie przemysłu oraz związane z tym rodzaje działalności, aby bardziej odzwierciedlała rzeczywistą sytuację gospodarczą. Wersja z 1970 r. miała jednak wady, a mianowicie nie była spójna z innymi klasyfikacjami. Podjęto zatem próbę stworzenia wersji która została zharmonizowana z **ISIC** [4].

W miarę upływu czasu i rozwoju technologii okazało się jednak, że **NACE Rev. 1** nie spełnia wcześniejszych założeń i wymaga wprowadzenia dalszych zmian. W następstwie tego kolejna rewizja **NACE** – **NACE Rev. 1.1** uwzględniła m.in. nowe rodzaje działalności, które nie istniały w **NACE Rev. 1**. Ponadto rozbudowano istniejące grupowania z uwagi na zmiany technologiczne oraz skorygowano nieścisłości występujące w **NACE Rev. 1** (wykr.1).

NACE jest klasyfikacją działalności w UE, której próby ujednolicenia i kompatybilności z **ISIC** podjęto w latach 80-tych. Od 2002 r., pod względem metodologicznym obie klasyfikacje są zbieżne.

Klasyfikacja działalności w Polsce po raz pierwszy została zharmonizowana z **NACE Rev. 1** w 1990 r. i wprowadzona do stosowania zarządzeniem prezesa GUS. Była to **EKD** (Europejska Klasyfikacja Działalności). Od tego momentu Polska Klasyfikacja Działalności przechodzi harmonizację zgodną z tendencjami europejskimi, jak również ogólnosiwiatowymi, zachowując z nimi pełną spójność i porównywalność metodologiczną, pojęciową, zakresową i kodową.

Wykr. 1. Harmonizacja klasyfikacji działalności ISIC – NACE – PKD w latach 1948–2008

Źródło: Opracowanie własne.

- 1) Wprowadzona rozporządzeniem (WE) nr 1893/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 20 grudnia 2006 r. w sprawie statystycznej klasyfikacji działalności gospodarczej NACE Rev. 2 i zmieniające rozporządzenie Rady nr 3037/90 oraz niektóre rozporządzenia WE w sprawie określonych dziedzin statystycznych.
- 2) Wprowadzona Rozporządzeniem Rady Ministrów z 24 grudnia 2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) (Dz. U. 2007 nr 251 poz. 1885)

Nierozłączny związek z klasyfikacjami działalności mają klasyfikacje produktów:

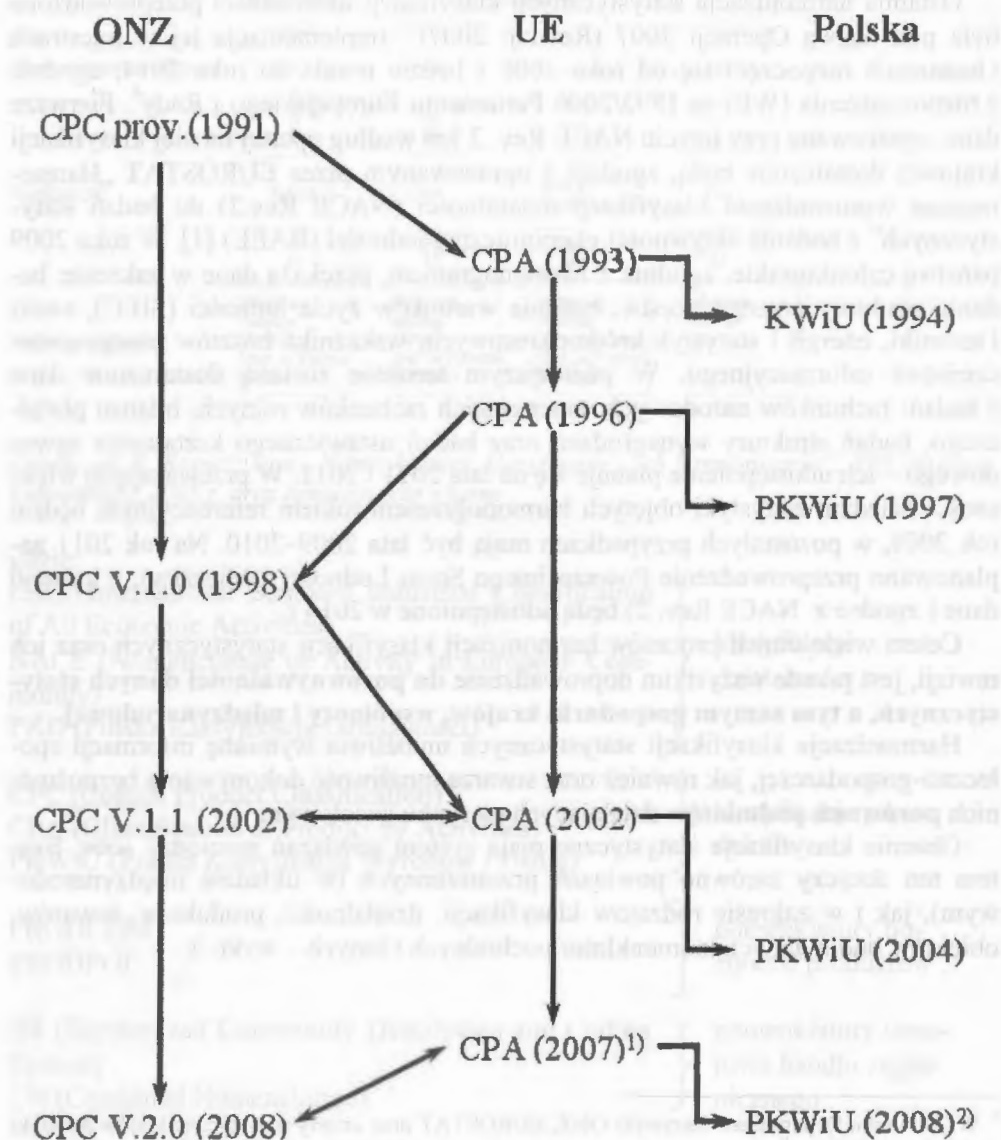
- ONZ-towska – CPC (*Central Product Classification* – Centralna Klasyfikacja Produktów) – pierwsze prace związane z opracowaniem jej koncepcji i powstaniem harmonogramu rozpoczęły się w 1974 r. (powstała grupa ekspertów przy ONZ). Pierwszy zarys CPC powstał w 1987 r. Wstępna wersja została zaakceptowana w roku 1989. Tymczasowa wersja CPC ukazała się w 1991 r. Prace związane z jej integracją i harmonizacją oraz bieżącą aktualizacją stanu gospodarki powodowały zmiany w klasyfikacji CPC kolejno w latach 1998, 2002 i 2008.
- unijna – CPA (*Classification of Products by Activities* – Klasyfikacja Produktów według Działalności) – jest europejską wersją CPC, pierwsza zharmonizowana jej wersja powstała w 1993 r.

W Polsce narodową wersję CPA stanowi Polska Klasyfikacja Wyrobów i Usług (PKWiU), która jest z nią ujednolicona, również w zakresie symboli (pierwszych sześć znaków w symbolu).

Powiązanie rozwoju kolejnych wersji klasyfikacji produktów CPC, CPA i PKWiU oraz ich relacje i harmonizacje przedstawia wyk. 2.

Klasyfikacje produktów oraz ich nomenklatury pochodne (np. Lista PRODCOM) powstają w celu badania wyrobów i usług przemysłowych; wykorzystywane są w statystyce do sprawozdawczości bieżącej i rocznej.

Wykr. 2. Harmonizacja klasyfikacji produktów CPC-CPA-PKWiU w latach 1991–2008

Źródło: Opracowanie własne.

- 1) Wprowadzona rozporządzeniem (WE) nr 451/2008 Parlamentu Europejskiego i Rady z 23 kwietnia 2008 r. ustanawiającym nową klasyfikację statystyczną produktów według działalności (CPA) i uchylające rozporządzenie Rady (EWG) nr 3696/93.

- 2) Wprowadzona Rozporządzeniem Rady Ministrów do stosowania od 1 stycznia 2009 r.

Ostatnia harmonizacja statystycznych klasyfikacji działalności przeprowadzona była pod nazwą Operacji 2007 (Rewizji 2007)³. Implementacja jej w rejestrach i badaniach rozpoczęła się od roku 2008 i będzie trwała do roku 2014, zgodnie z rozporządzenia (WE) nr 1893/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady⁴. Pierwsze dane, opracowane przy użyciu NACE Rev. 2 lub według opartej na niej klasyfikacji krajowej dostarczone będą, zgodnie z opracowanym przez EUROSTAT „Harmonogram wprowadzenia klasyfikacji działalności (NACE Rev.2) do badań statystycznych” z badania aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) [1]. W roku 2009 państwa członkowskie, zgodnie z harmonogramem, prześlą dane w zakresie: badania struktury przedsiębiorstw, badania warunków życia ludności (SILC), nauki i techniki, energii i statystyk krótkookresowych, wskaźnika kosztów pracy, społeczeństwa informacyjnego. W późniejszym terminie zostaną dostarczone dane z badań: rachunków narodowych, europejskich rachunków rolnych, bilansu płatniczego, badań struktury wynagrodzeń oraz badań ustawicznego kształcenia zawodowego – ich udostępnienie planuje się na lata 2011 i 2012. W przeważającej większości dziedzin statystyki objętych harmonogramem rokiem referencyjnym będzie rok 2008, w pozostałych przypadkach mają być lata 2009–2010. Na rok 2011 zaplanowano przeprowadzenie Powszechnego Spisu Ludności i Mieszkań, z którego dane (zgodne z NACE Rev. 2) będą udostępnione w 2014 r.

Celem wieloletnich procesów harmonizacji klasyfikacji statystycznych oraz ich rewizji, jest przede wszystkim doprowadzenie **do porównywalności danych statystycznych, a tym samym gospodarki krajów, wspólnoty i międzynarodowej.**

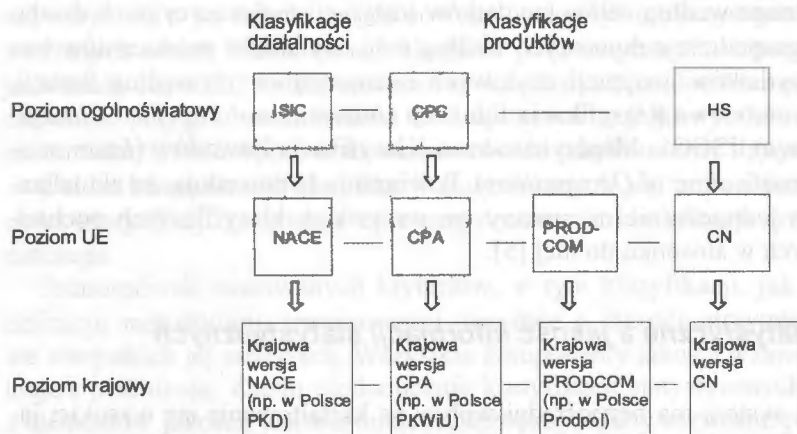
Harmonizacja klasyfikacji statystycznych umożliwia wymianę informacji społeczno-gospodarczej, jak również oraz stwarza możliwość dokonywania bezpośrednich **porównań podmiotów działających na rynku światowym.**

Obecnie klasyfikacje statystyczne mają system powiązań pomiędzy sobą. System ten dotyczy zarówno powiązań przestrzennych (w układzie międzynarodowym), jak i w zakresie rodzajów klasyfikacji: działalności, produktów, towarów, obiektów budowlanych, nomenklatur pochodnych i innych – wykry. 3.

³ W 2000 roku Departament Statystyki ONZ, EUROSTAT oraz urzędy statystyczne krajów Ameryki Północnej (Stany Zjednoczone, Kanada, Meksyk – kraje NAFTA), podpisały dokumenty umożliwiające podjęcie działań zmierzających do uzyskania jak największej zbieżności pomiędzy klasyfikacjami działalności gospodarczych i produktów. Ogół działań zmierzających do zharmonizowania klasyfikacji statystycznych na poziomie światowym nazwano „Operacją 2007” lub „Rewizją 2007”, z uwagi na fakt, że rok 2007 był rokiem ich wprowadzania. Rewizja ta dotyczyła wszystkich klasyfikacji zintegrowanego systemu klasyfikacji gospodarczych.

⁴ Rozporządzenie (WE) nr 1893/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 20 grudnia 2006 r. w sprawie statystycznej klasyfikacji działalności gospodarczej NACE Rev. 2 i zmieniające rozporządzenie Rady (EWG) nr 3037/90 oraz niektóre rozporządzenia WE w sprawie określonych dziedzin statystycznych (Dz.U. UE L 393 z 30.12.2006 r.).

Wykr. 3. Międzynarodowy system połączeń klasyfikacji gospodarczych

Źródło: dr N. Rainer: kurs „Nomenklatury, klasyfikacje i ich harmonizacja”, TES Institute, Luksemburg 2003 r. oraz opracowanie własne.

gdzie:

ISIC (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities)

NACE (Nomenclature of Activity in European Community)

PKD (Polska Klasyfikacja Działalności)

} klasyfikacje
działalności

CPC (Central Product Classification)

CPA (Classification of Product by Activities)

PKWiU (Polska Klasyfikacja Wyrobów i Usług)

} klasyfikacje pro-
duktów

PRODCOM

PRODPOL

} nomenklatury po-
chodne produktów

HS (Harmonized Commodity Description and Coding System)

CN (Combined Nomenclature)

} nomenklatury towa-
rowe handlu zagra-
nicznego

Klasyfikacje statystyczne tworzą znacznie większe systemy niż zaprezentowane na wykr. 3. ISIC obok HS – Zharmonizowany System Oznaczania i Kodowania Towarów, CPC – Centralna Klasyfikacja Produktów, NACE – Nomenklatura Działalności we Wspólnocie Europejskiej, powiązane są z wieloma innymi międzynarodowymi klasyfikacjami produktów, towarów i działalności. Są nimi: BEC – Klasyfikacja Towarowa Handlu Zagranicznego według głównych kategorii ekonomicznych (*Classification of Broad Economic Categories*), klasyfikacje funkcjonalne

w ramach SNA: COICOP, COPNI, COPP, COFOG – dotyczące odpowiednio spożycia indywidualnego według celów, wydatków instytucji niekomercyjnych działających na rzecz gospodarstw domowych według celu, wydatków producentów według celu oraz wydatków instytucji rządowych i samorządowych według funkcji, ISCED – Międzynarodowa Klasyfikacja Edukacji (*International Standard Classification of Education*), ISCO – Międzynarodowa Klasyfikacja Zawodów (*International Standard Classification of Occupations*). Powiązania te powodują, że aktualizacja ISIC wpływa jednocześnie na zmiany we wszystkich klasyfikacjach pochodnych i powiązanych w stosunku do niej [5].

Klasyfikacje statystyczne a jakość informacji statystycznych

Zintegrowany system ma bezpośredni wpływ na kształtowanie się wysokiej jakości wyników badań statystycznych. Pozwala zachować **spójność** statystyk w układzie międzynarodowym, gdyż podstawowe wyniki z określonego badania mogą podlegać wielu wiarygodnym kombinacjom, adaptacjom, łączeniom (dotyczy porównań pomiędzy danymi dla tej samej lub bardzo podobnej populacji) w celu uzyskania pożądanych informacji.

Ujednolicenie systemu standardów klasyfikacyjnym w układzie ogólnosięciowym pozwala na doprowadzenie do **porównywalności** danych statystycznych, wskaźników społecznych i gospodarczych krajów je stosujących, a tym samym do porównywalności gospodarki. Umożliwia porównanie różnych badań o podobnych cechach w rozmaitych dziedzinach statystycznych. W konsekwencji, np. statystyka produkcji wyrobów (sporządzana w UE na podstawie badania Prodkom) może być porównana ze statystyką handlu (w UE opracowana według CN, w ONZ według HS). Następuje, zatem spełnienie piątej zasady jakości nałożonej przez ESS.

Stan otoczenia ulega ciągłym zmianom. Zmienia się też hierarchia i struktura potrzeb użytkowników statystyki; jedne znikają, a pojawiają się nowe. Zarówno harmonizacja klasyfikacji statystycznych, jak ich rewizje uwzględniające szybki postęp technologiczny, duże tempo zmian zachodzących we wszystkich dziedzinach gospodarki zwłaszcza związanych z technologiami informacyjnymi i komunikacyjnymi, są odpowiedzią na wzrastające wymagania użytkowników statystyki zarówno krajowych (ministerstwa, urzędy, pracodawcy, media, itp.) jak i zagranicznych (Eutostat, OECD, Bank Światowy, ośrodki naukowe itp.). Szerokie wykorzystanie informacji statystycznych, ich przydatność i użyteczność stanowi o **adekwatności** danych statystycznych.

Poza tym, implementacja zharmonizowanych statystycznych działalności gospodarczych, zgodnie z przepisami prawnymi, wymusza na podmiotach gospodarczych dokonanie aktualizacji prowadzonych działalności oraz danych w rejestrach statystycznych podmiotów gospodarki narodowej (REGON, BJS). W rezultacie prowadzi do poprawy jakości operatów do badań statystycznych (eliminacja błędów pokrycia), a tym samym zwiększenia **dokładności** uzyskiwanych danych.

Integracja klasyfikacji jest procesem złożonym i skomplikowanym. Wszyscy muszą uczyć się w jej trakcie czegoś nowego i sukcesywnie przystosować się do wprowadzanych zmian. Harmonizacja klasyfikacji statystycznych w poszczególnych krajach może napotkać na bariery prawne lub instytucjonalne oraz zwiększyć czasochłonność przygotowania badania lub/i opracowania jego wyników, co w rezultacie może niekorzystnie wpływać na **terminowość i punktualność danych**.

Celem harmonizacji klasyfikacji statystycznych jest zapewnienie porównywalności klasyfikacji i statystyk oraz przystosowanie klasyfikacji do rozwoju gospodarczego.

Jednorodność stosowanych kryteriów, w tym klasyfikacji, jak również: pojęć, definicji, metodologii, terminowości decyduje o jakości otrzymywanej statystyki we wszystkich jej aspektach. Wszystkie komponenty jakości wzajemnie się uzupełniają i przenikają. Zatem ujednolicenie klasyfikacji statystycznych będące jednym z elementów jakości, jest warunkiem niezbędnym, aby rozważać pozostałe kwestie związane z jakością danych.

dr Teresa Śmiłowska – Urząd Statystyczny w Łodzi.

Literatura

- „Calendar for implementation of new NACE”, Eurostat 2007;
„Handbook on methodological aspects related to sampling designs and weights estimations”, Eurostat 2006.
Misja polskiej statystyki publicznej w latach 2006–2011 oraz strategia jej realizacji – opracowanie prof. dr hab. Józef Oleński – czerwiec 2006 r.
Śmiłowska T., Renasik M. (2005), „Harmonizacja klasyfikacji statystycznych”, Wiadomości Statystyczne nr 6, Warszawa.
Śmiłowska T. (2004) „Klasyfikacje, nomenklatury i ich harmonizacja”, Wiadomości Statystyczne Nr 1, Warszawa.
Deklaracja Jakości Europejskiego Systemu Statystycznego – Raport końcowy Grupy wiodących ekspertów d.s. jakości, EUROSTAT, Luksemburg, 2001r.
Zalecenia Grupy wiodących ekspertów d.s.jakości (LEG), Komitet d.s. Programu Statystycznego, EUROSTAT, Luksemburg, 2001 r.
Ocena jakości w statystyce, Dokumenty metodologiczne – definicja jakości (pozycja 4.2), EUROSTAT, Luksemburg, 2003 r.
Ocena jakości w statystyce, Materiały metodologiczne (pozycja 4.2B), EUROSTAT, Luksemburg, 2003 r.
Ocena jakości w statystyce, Dokumenty metodologiczne – słowniczek (pozycja 4.2C), EUROSTAT, Luksemburg, 2003 r.
Ocena jakości w statystyce, Znormalizowane wskaźniki jakości (pozycja 7), EUROSTAT, Luksemburg, 2003 r.

Europejski Kodeks Praktyk Statystycznych, Komitet d.s. Programu Statystycznego, EUROSTAT, Luksemburg, 2005 r.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie niezależności, wiarygodności i odpowiedzialności krajowych i wspólnotowych organów statystycznych, Bruksela, 2005 r.

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające Europejską Radę Konsultacyjną do spraw Zarządzania Statystyką, Wniosek Komisji Wspólnot Europejskich, Bruksela, 2006 r.

BANK DANYCH REGIONALNYCH JAKO ELEMENT KRAJOWEGO I EUROPEJSKIEGO SYSTEMU INFORMACJI STATYSTYCZNEJ

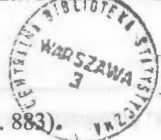
W społeczeństwach demokratycznych państwo bierze na siebie odpowiedzialność za realizację prawa obywatela do informacji. Wśród licznych instytucji realizujących to prawo dużą rolę odgrywają systemy informacji publicznej. Są to wyspecjalizowane systemy informacyjne mające na celu realizację obowiązku zapewnienia przez państwo i jego aparat bezpieczeństwa informacyjnego społeczeństwa, podmiotów gospodarczych i społecznych. Systemy te dostarczają informacji, które z mocy prawa powinny być znane wszystkim zainteresowanym podmiotom na zasadach niekomercyjnych. Dostęp do pełnej informacji powinien się odbywać na akceptowalnych przez użytkowników warunkach technicznych, organizacyjnych i ekonomicznych (Oleński, 2006).

Statystyka publiczna jest jednym z elementów infrastruktury informacyjnej państwa. Badania statystyki publicznej mogą dotyczyć każdej dziedziny życia społecznego i gospodarczego oraz występujących w nim zjawisk dających się obserwować i analizować z wykorzystaniem metod statystycznych. Dane statystyczne gromadzone w ramach statystyki publicznej mogą pochodzić ze wszystkich dostępnych źródeł (sprawozdawczości GUS, sprawozdań innych resortów, administracyjnych systemów informacyjnych, ekspertyz, opracowań, szacunków własnych). Zasada ta jest ograniczona w odniesieniu do danych chronionych na podstawie ustaw, w tym o statystyce publicznej¹, ochronie danych osobowych², tajemnicy zawodowej (np. lekarskiej, adwokackiej).

Rosnące potrzeby informacyjne społeczeństw (użytkowników) stawiają przed statystyką nowe wyzwania. U podstaw zachodzących zmian leżą m.in. procesy ekonomiczne i polityczne związane z integracją w Unii Europejskiej (UE), szybkie przemiany systemów gospodarczych wielu krajów, silne trendy w kierunku deregulacji związanych zarówno z globalizacją gospodarki, jak i integracją UE. (Kordos, 2007) Wpływa to na wzrost zapotrzebowania na porównywalne dane statystyczne, umożliwiające analizę i ocenę zjawisk społeczno-gospodarczych zarówno w mikro-

¹ Ustawa z 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej (Dz.U. nr 88 poz. 439).

² Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. nr 133 poz. 883).

skali, jak i dla porównań międzynarodowych. Jak zauważa T. Walczak „najważniejszym zadaniem strategicznym statystyki, jako systemu informacyjnego wspomagającego realizację polityki rozwoju UE (..), jest umiejętność przewidywania oraz dostosowywania tematyki i zakresu badań oraz metod i narzędzi badawczych do aktualnych i przewidywanych zmian w potrzebach informacyjnych użytkowników” (Walczak, 2007).

Wspomniane potrzeby informacyjne społeczeństwa, podmiotów społecznych i gospodarczych dotyczą różnej szczegółowości danych statystycznych. W zależności od zapotrzebowania i celu prowadzonych badań – diagnozy, prognozy, analizy dynamiczne, analizy strukturalne, przestrzenne, porównania międzynarodowe – poszukiwane są dane o określonej strukturze (liczbie cech charakteryzujących zjawisko, długości porównywalnych szeregów czasowych), czy poziomie agregacji – jednostki terytorialne (statystyczne) począwszy od szczebla lokalnego (gmina, miasto, okręg geodezyjny) po agregaty krajowe).

Kolejnym wyzwaniem stawianym statystyce jest łatwość pozyskania danych. W dobie rozwoju społeczeństwa informacyjnego powstała wręcz konieczność prezentacji danych szerokiemu gronu odbiorców poprzez internetowe bazy danych.

Celem referatu jest prezentacja Banku Danych Regionalnych (BDR) jako ogólnodostępnej, wielodziałowej bazy danych oraz wskazanie kierunków rozwoju systemów informacji publicznej w Polsce na przykładzie Banku Danych Lokalnych (BDL).

Charakterystyka Banku Danych Regionalnych³

Bank Danych Regionalnych (BDR) powstał jako jednostka GUS, której celem jest gromadzenie i udostępnianie danych statystycznych.

³ Punkt przygotowany na podstawie materiałów Ośrodka Banku Danych Regionalnych GUS.

Tabl. 1. Struktura terytorialna zasobów informacyjnych BDR według typu danych w latach 1995–2008

Wyszczególnienie	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ROCZNE													
<i>R - gmina</i>	1 075	1 146	1 155	1 386	2 013	2 058	2 238	2 531	2 530	2 932	4 370	4 512	4 512
<i>R - powiat</i>	-	-	-	6	504	702	632	804	1 255	1 094	1 334	1 138	1 138
<i>R - podregion</i>	8	8	8	8	8	8	8	231	231	1 431	1 399	1 447	1 447
<i>R - województwo</i>	105	105	105	122	3 639	3 668	3 800	3 933	4 398	5 334	5 504	5 399	5 399
RAZEM	1 188	1 259	1 268	1 522	6 164	6 436	6 678	7 499	8 414	10 791	12 607	12 496	12 496
KWARTALNE													
<i>K - powiat</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 078	1 078	1 095
<i>K - województwo</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 097	3 097	3 017
RAZEM	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4 175	4 175	4 112
OGÓŁEM	1 188	1 259	1 268	1 522	6 164	6 436	6 678	7 499	8 414	10 791	16 782	16 671	16 608

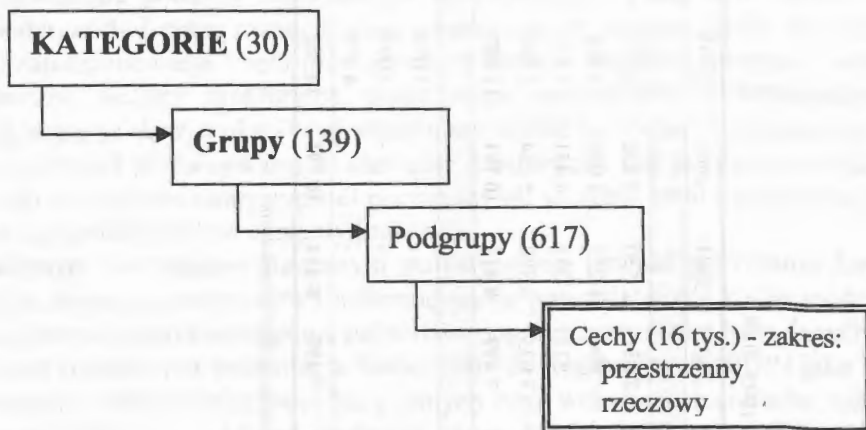
Liczba cech dla danych kwartalnych podana jest łącznie w roku – sumując każde wystąpienie cechy we wszystkich kwartałach.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Ośrodka BDR.

Zakres tematyczny

Zakres tematyczny BDR obejmuje spektrum zagadnień społeczno-gospodarczych opisanych 16 tys. cech statystycznych (tabl. 1) pogrupowanych w kategorie, grupy i podgrupy (patrz zestawienie).

Struktura przedmiotowa danych statystycznych BDR w 2007 r.

W nawiasach podano liczbę kategorii, grup i podgrup według stanu 24 czerwca 2008 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Ośrodka BDR.

W BDR, oprócz danych zebranych w postaci bazy danych, zamieszczone są także moduły dziedziczne skupiające wybrane informacje. Obecnie istnieją dwa takie podzbiory danych. Moduł HERMIN, który zawiera dane do modelu ekonometrycznego HERMIN wykorzystywanego do oceny wpływu funduszy pomocowych UE na procesy gospodarcze oraz drugi „Portret terytorium”, umożliwiający wygenerowanie zestawu danych o regionie, województwie, podregionie, powiecie lub gminie w kolejnych okresach rozpoczynając od 2002 r.

Pierwotnie w BDR zamieszczone były dane w ujęciu absolutnym. Obecnie, część danych przedstawiana jest w postaci wskaźników.

Źródła danych

Dane w BDR pochodzą z badań objętych Programem Badań Statystyki Publicznej, spisów statystycznych i źródeł administracyjnych.

W 2008 r. dane otrzymano z centralnych systemów przetwarzania danych GUS, sprawozdawczości resortowej, rejestrów administracyjnych: IACS⁴, SIO MEN⁵, SI POMOST⁶, SI PULS⁷, SI PGNiG⁸, KSI KRUS (SARK)⁹ i ZUS, zbiorów MSWiA,

⁴ Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli (*Integrated Administration and Control System*) administrowany przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

⁵ System Informacji Oświatowej administrowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej.

⁶ System Informatyczny Pomost wspomagający ośrodki pomocy społecznej.

GDDKiA¹⁰, rejestrów urzędowych: TERYT¹¹, PESEL¹², REGON¹³ oraz opracowań wtórnych departamentów GUS.

Zakres czasowy

Zakres czasowy danych udostępnionych w bazie obejmuje 14 lat (począwszy od 1995 r.). Większość informacji to dane roczne (momentów lub okresów). Od 2005 r. zasoby BDR poszerzono o dane kwartalne. W 2007 r. cech kwartalnych było ok. tysiąca.

Zakres przestrzenny

Baza dostarcza danych statystycznych w przekroju jednostek terytorialnych na możliwie najniższym poziomie prezentacji. Najmniejszą jednostką terytorialną jest gmina – zgodnie z nomenklaturą wprowadzoną na potrzeby identyfikowania statystycznych jednostek terytorialnych poziom LAU-2 (*local administrative unit*)¹⁴, a w przypadku gmin miejsko-wiejskich także jej części: miejska i wiejska. Dane są także zagregowane na poziomie powiatu (LAU-1), podregionu (NUTS-3), województwa (NUTS-2), regionu (NUTS-1) i kraju.

Poziom prezentacji jednostek jest aktualizowany zgodnie ze zmieniającym się podziałem terytorialnym kraju. Dlatego też od 2008 r. zasoby informacyjne BDR są dostępne w dwóch układach na poziomie NUTS-3 – zgodnie z obowiązującym do końca 2007 r. układem 45 podregionów i aktualnym podziałem na 66 jednostek¹⁵. Jest to konsekwencją zwiększenia liczby podregionów szczebla NUTS-3 zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z 14 listopada 2007 r.¹⁶. Prezentacja danych w nowym i dotychczas obowiązującym podziale umożliwia zachowanie ciągłości i porównywalności szeregów danych.

Udostępnianie danych

Dane statystyczne zgromadzone w BDR udostępniane są w formie elektronicznej bazy danych na nośniku CD-ROM lub bezpośrednio przez Internet¹⁷. Oprócz wyboru i generowania danych statystycznych zgodnie z potrzebami użytkownika internetowa strona BDR umożliwia tworzenie wykresów. Dla ułatwienia korzystania

⁷ System wspomagający urzędy pracy.

⁸ Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo.

⁹ System Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

¹⁰ Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad.

¹¹ Krajowy Rejestr Urzędowy Podziału Terytorialnego Kraju prowadzony przez GUS.

¹² Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności.

¹³ Krajowy Rejestr Urzędowy Podmiotów Gospodarki Narodowej prowadzony przez GUS.

¹⁴ „Poziom 5” zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z 14 listopada 2007 r. w sprawie wprowadzenia Nomenklatury Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NTS) - Dz. U. nr 214 poz. 1573.

¹⁵ W układzie 45 podregionów podawane są dane do 2006 r. włącznie, w układzie 66 podregionów za wszystkie okresy.

¹⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z 14 listopada 2007 r. w sprawie wprowadzenia Nomenklatury Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NTS) - Dz. U. nr 214 poz. 1573.

¹⁷ http://www.stat.gov.pl/bdr_s/app/strona.indeks.

z bazy BDR od stycznia 2008 r. został udostępniony w Internecie nowy interfejs. W tabl. 2 wskazano wprowadzone w nim udogodnienia dla użytkownika.

Tabl. 2. Zestawienie zmian wprowadzonych od 2008 r. w interfejsie użytkownika BDR

Lp.	Było	Jest (nowy internetowy interfejs użytkownika)
1.	wybór cechy poprzez jej definiowanie w kolejnych oknach wyboru (kategoria, podgrupa)	wybór cechy z „drzewa”, czyli rozwijalnego menu hierarchicznie przyporządkowującego cechy (kategorie, grupy, podgrupy) bez konieczności przechodzenia do kolejnych okien (ekranów)
2.	zdefiniowanie zakresu (przestrzennego, czasowego i rzeczowego) cechy w kolejnych oknach wyboru	ścieżka wyboru cechy na jednym ekranie – wybór odbywa się przez wskazanie wariantów dla kolejnych wymiarów – tj. zakres jednostek terytorialnych, okres sprawozdawczy, zakres rzeczowy, czas
3.	ograniczona możliwości wyboru poziomu prezentacji terytorialnej danych	automatyczny wybór poziomu prezentacji danych (opcja: zaznacz wszystkie gminy lub powiaty lub podregiony, itp.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów BDR.

Wprowadzone zmiany w interfejsie zwiększyły przejrzystość struktury bazy BDR oraz skróciły czas wyboru danych (m.in. poprzez automatyczną opcję wyboru jednostek terytorialnych – np. wszystkie powiaty).

Dane z BDR można pobierać w różnych układach:

- dla jednostki terytorialnej,
- dla podgrup cech lub pojedynczych cech,
- dynamicznym – ukazującym zmiany cech w latach,
- porównań jednostek terytorialnych.

Użytkownicy

Wielodziedzinowość, dezagregacja terytorialna oraz układ w szeregu czasowym danych spowodowały, że zgromadzone w BDR zasoby znajdują zainteresowanie wśród szerokiego grona użytkowników. Trudno precyzyjnie określić ich ilość i strukturę, gdyż zasoby informacyjne są ogólnodostępne z możliwością uzyskania ich przez Internet. Pewne przybliżenie struktury odbiorców mogą dać informacje o klientach składających zamówienia indywidualne. I tak, wśród użytkowników BDR znalazły się m.in.:

- placówki naukowe i badawcze,
- jednostki administracji publicznej,
- banki i instytucje ubezpieczeniowe,
- podmioty gospodarcze,
- studenci studiów licencjackich, magisterskich i doktoranckich,
- odbiorcy zagraniczni,

- a także urzędy statystyczne.

Zasoby BDR są także źródłem informacji dla licznych projektów badawczych [m.in. (Ministerstwo Środowiska i NFOŚiGW, 2003), (Borys, 2004), (Borys, 2005), (Zielińska, 2004), (Zielińska, 2007), (Markowska, 2003)].

Prace rozwojowe

Prace rozwojowe prowadzone są głównie w zakresie opracowywania i pozyskiwania nowych źródeł danych lub nowych danych, aktualizacji zawartości, a także wdrażania licznych udogodnień dla korzystających z bazy. Do najważniejszych prac prowadzonych w 2008 r. zaliczyć należy m.in.:

1. Rozbudowę tzw. dziedzinowych modułów BDR
 - w układzie opracowania „Województwa w latach” – zestaw danych o województwach w kolejnych latach począwszy od 1995 r. z zakresu demografii, rynku pracy, rachunków regionalnych, rolnictwa, działalności badawczo-rozwojowej, energii, turystyki, transportu, ochrony środowiska i przestępczości,
 - wskaźników zrównoważonego rozwoju,
 - REGIO – wyciąg z danych podawanych zgodnie z metodologią informacji zawartych w bazie REGIO¹⁸,
 - modułu „Portret terytorium” poprzez rozszerzenie zakresu informacji i wprowadzenie możliwości porównania dwóch jednostek terytorialnych,
2. Dostosowanie do standardów przyjętych dla publicznych baz danych, określonych w trakcie realizacji zadań ujętych w projekcie SISP¹⁹,
3. Integracja z publicznymi bazami danych GUS – w zakresie uzgodnionym z gestorami,
4. Wypracowanie trybu pobierania danych ze źródeł administracyjnych,
5. Budowa „dynamicznego” systemu zamawiania danych i archiwum wyników zapytań,
6. Rozbudowa opcji FAQ (*frequently asked questions*) – forum dyskusyjnego do zbierania opinii dotyczących zawartości bazy danych i funkcjonalności systemu wyboru i opisu danych,
7. Włączenie narzędzi umożliwiających graficzną wizualizację danych na mapach.

Pierwsze trzy punkty dotyczą prac mających na celu powiększenie zasobu informacyjnego BDR i dostosowanie do aktualnych potrzeb odbiorców. Prace, o których mowa w punkcie 4 mają na celu poszerzenie zasobu informacyjnego BDR poprzez pozyskanie danych ze źródeł administracyjnych. Ostatnie trzy grupy zadań obejmują prace nad zwiększeniem „przyjazności” bazy dla użytkowników.

¹⁸ REGIO to baza danych Eurostatu dla statystyki regionalnej.

¹⁹ Systemu Informacyjnego Statystyki Publicznej.

Kierunki rozwoju publicznych systemów informacji statystycznej

W GUS podejmowane są działania mające na celu sprostanie rosnącym wymaganiom użytkowników baz danych. Trwają prace nad budową SISP, który jest indywidualnym projektem kluczowym w ramach osi priorytetowej *Społeczeństwo Informacyjne – budowa elektronicznej administracji* Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka, 2007–2013 (POIG). Projekt został włączony do Planu Informatyzacji Państwa (PIP) na lata 2007–2010 jako sektorowy projekt teleinformatyczny. Projekt SISP ma zapewnić podmiotom życia społeczno-gospodarczego i obywatelom:

- dostęp do informacji statystycznych,
 - standardów informacyjnych (mierniki zjawisk oraz procesów społecznych i ekonomicznych, klasyfikacje, nomenklatury, typologie, statystyczne definicje pojęć oraz odpowiadające im wskaźniki statystyczne),
 - możliwość wywiązywania się z obowiązków sprawozdawczych na drodze elektronicznej za pośrednictwem Internetu,
- oraz
- zlikwidować część istniejących obecnie obowiązków sprawozdawczych dzięki wykorzystaniu zbiorów danych administracyjnych.

Jednym z celów projektowanego systemu ma być także edukacja statystyczna społeczeństwa na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego²⁰.

Spośród zadań, jakie mają zostać wykonane w ramach SISP, dla 5 sporządzone zostało studium wykonalności. Założenia funkcjonalne dla nich przewidują:

1. Zaprojektowanie i zbudowanie systemu metadanych statystycznych, czyli danych o danych statystycznych,
2. Zaprojektowanie i zbudowanie zintegrowanego systemu gromadzenia i udostępniania danych i metadanych statystycznych dla wykonywania zadań statystyki publicznej,
3. Zaprojektowanie i zbudowanie publicznych baz danych i metadanych w zakresie statystyki ekonomicznej wraz z systemem ich udostępniania dla jednostek administracji, przedsiębiorstw i obywateli poprzez zmodernizowany dwujęzyczny portal informacyjny PI WWW GUS,
4. i 4a. Zaprojektowanie i zbudowanie publicznych baz danych i metadanych w zakresie statystyki społecznej oraz statystyki rolnictwa i środowiska, a także BDL wraz z systemem ich udostępniania dla jednostek administracji, przedsiębiorstw i obywateli poprzez zmodernizowany dwujęzyczny portal informacyjny PI WWW GUS, posiadający możliwość bezpośredniej komunikacji z portalami Eurostat, OECD, EKG ONZ, BS ONZ,
5. Zaprojektowanie i budowa informatycznego systemu wspomagania analiz i decyzji dla organów państwa i innych jednostek sektora publicznego (opar-

²⁰ „Studium wykonalności dla realizacji pięciu zadań projektu 133. System Informacyjny Statystyki Publicznej (SISP), dotyczących baz danych i metadanych statystycznych oraz przeprowadzenia szkoleń”, GUS, Warszawa 2008.

tego na systemie baz danych i metadanych statystyki krajowej i międzynarodowej).

Jedną z inicjatyw realizowanych w ramach SISP jest stworzenie BDL.

W strukturze tworzonego systemu informacji statystycznej BDL będzie podstawowym modułem tematycznym Publicznej Hurtowni Danych (PHD)²¹, obok modułu HERMIN, innych modułów tematycznych oraz „data mart” PHD (agregaty danych opracowane w celu wydajnego udostępniania danych z wybranych zakresów tematycznych).

BDL ma być nowoczesną, na poziomie najlepszych standardów światowych publiczną bazą danych uwzględniającą podziały terytorialne. Z założenia będzie bazą o większej niż BDR szczegółowości informacji, wykorzystującą w większym stopniu administracyjne źródła danych, przyjazną i dającą odbiorcom duże możliwości wyboru i prezentacji danych.

Zbiory BDL mają stanowić źródło informacji służących szerokiemu gronu odbiorców (decydentów, naukowców i in.), wykorzystywanych m.in. do opracowań programów rozwojowych na szczeblu lokalnym i regionalnym, strategii oraz oceny stopnia ich realizacji, jak również diagnozy warunków i poziomu rozwoju lokalnego i regionalnego, czy badania zróżnicowania lokalnego i regionalnego zjawisk społecznych i gospodarczych.

Zasoby obecnie dostępne w BDR będą udostępniane przez BDL. Ponadto, planuje się poszerzenie liczby cech ze źródeł administracyjnych oraz gromadzenie danych na niższych poziomach terytorialnych.

Prezentacja danych na niższych niż gmina poziomach wynika z zapotrzebowania zgłaszanego przez odbiorców – głównie instytucje i placówki naukowe oraz służby planistyczne, geodezyjne miast i gmin – na dane charakteryzujące możliwe małe obszary (dla terenów miejskich – części miast, dla terenów wiejskich na poziomie miejscowości lub jej części integralnych). Rozpatruje się możliwość prezentacji informacji BDL do poziomu obrębu geodezyjnego stosowanego w ewidencji gruntów i budynków²², a nawet punktu adresowego.

Planuje się poszerzenie źródeł danych zgromadzonych w BDL i wykorzystanie w większym stopniu źródeł administracyjnych. Pozwoli to na polepszenie efektywności systemów informacyjnych statystyki, zaniechanie podwójnego gromadzenia tych samych danych, a tym samym obniżenie kosztów uzyskiwania informacji. Zgodnie z projektem ma zostać poszerzony zakres wykorzystania administracyjnych źródeł danych m.in. o:

²¹ Publiczna Hurtownia danych jest głównym składnikiem jednego z komponentów SISP – „Systemu Udostępniania Danych”.

²² Obręb ewidencyjny obejmuje homogeniczny obszar – tereny zabudowane albo lasy albo tereny pod wodami itd. – o powierzchni około 100 ha (przy czym jeżeli na obszarze miasta jest kompleks leśny lub pod wodami, może on być wydzielony w osobny obręb bez względu na swoją wielkość). Podział na obręby ewidencyjne jest kompletny i rozłączny, tzn. w całości wypełnia każdą jednostkę ewidencyjną. Jednostka ewidencyjna to obszar gminy miejskiej lub wiejskiej, a także miasto lub obszar wiejski gminy miejsko-wiejskiej oraz dzielnice w Warszawie, Krakowie i Łodzi.

1. Gminne systemy ewidencji ludności i Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności (PESEL) prowadzony przez MSWiA.
2. Krajowy Rejestr Urzędowy Podmiotów Gospodarki Narodowej (REGON) prowadzony przez GUS – w zakresie lokalizacji podmiotów gospodarczych w terenie.
3. System ewidencji podatkowej urzędów gmin – w zakresie powierzchni gruntów oraz powierzchni budynków lub ich części.
4. Statystyczny Rejestr Gospodarstw Rolnych i Leśnych (SRGRiL) i REGON – w zakresie ustalenia położenia oraz wielkości gospodarstw rolnych.
5. Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli (IACS) – w zakresie ewidencji producentów rolnych prowadzonej na poziomie działki²³.
6. System Ewidencji Gruntów i Budynków (EGiB).
7. Zintegrowany System Informacji o Nieruchomościach (ZSIN).
8. Krajowa Ewidencja Podatników (KEP).
9. Centralny Rejestr Ubezpieczonych (ZUS, KRUS).
10. Systemy informacyjne obsługujące obszar pomocy społecznej.

Podczas prac prowadzonych w ramach projektowania i budowy BDL dużo uwagi poświęca się sposobowi udostępniania danych z bazy. Przewiduje się, że zgodnie z wymaganiami stawianymi nowoczesnym publicznym bazom danych, dane powinny być dostępne zarówno w trybie *on-line* jak i *off-line*. Tryb *on-line* umożliwi bezpośrednie wyświetlanie wyników kwerendy (zdefiniowanej przez użytkownika) na ekran z możliwością ich dalszej obróbki w ramach udostępnionego narzędzia (*Business Intelligence* – BI), bądź eksportu danych do innych systemów np. *Excel*-a. Powinien on także umożliwić bezpośrednie pobranie zdefiniowanych wcześniej plików (predefiniowanych), bądź plików aktualizacyjnych. Tryb *off-line* natomiast umożliwi:

- złożenie zamówienia przez użytkownika na wybrane dane i późniejsze ich pobranie (po przygotowaniu przez administratorów baz danych),
- automatyczną realizację zamówienia poprzez oprogramowanie Brokera Komunikacyjnego (np. w przypadku aktualizacji danych).

W zakresie funkcjonalności systemu udostępniania danych przewiduje się wprowadzenie możliwości:

1. Wyszukiwania i poboru informacji
 - a) nawigacja po metabazie przewiduje dwa sposoby wyszukiwania danych
 - hierarchiczny polegający na wyszukiwaniu informacji poprzez przechodzenie do kolejnych poziomów pogrupowanych dziedzinowo danych,
 - pełnotekstowy umożliwiający wyszukiwanie kilku pojęć skojarzonych z na ogół jedną klasyfikacją,
 - b) wybór danych – kostki,

²³ Ewidencja ta jest jednak prowadzona wyłącznie dla rolników pobierających dopłaty bezpośrednio. Jest to duży zasób informacji o producentach rolnych, szczególnie w połączeniu z systemem ewidencji podatkowej urzędów gmin.

c) działania na kostce – drażnienie danych według hierarchii, tworzenie własnych obliczeń, sortowanie uzyskanych danych, podsumowania danych, uzyskanie procentów, wprowadzanie wyjątków, eksport danych do innych narzędzi.

2. Pobieranie danych predefiniowanych,
3. Pobieranie danych aktualizacyjnych,
4. Składanie zamówień na dane,
5. Składanie zapytań,
6. Rejestracja własna użytkownika,
7. Zapis użytkownika na subskrypcję.

Struktura BDL powinna umożliwić otrzymywanie danych przez różnorodne grupy odbiorców, zarówno tych o małych wymaganiach informacyjnych, jak i zaawansowanych.

Podsumowanie

BDR jest ważnym elementem systemu informacji statystycznej. Zasoby BDR stanowią źródło danych dla licznych instytucji, podmiotów gospodarczych, jednostek sektora publicznego, a także urzędów statystycznych i odbiorców zagranicznych. Prowadzone obecnie w BDR prace rozwojowe dotyczą uaktualniania, rozbudowy i udoskonalania bazy w zakresie dostosowania zasobu informacyjnego do aktualnej sytuacji (np. prawnej) i potrzeb użytkowników. Jednocześnie, w ramach budowy nowego SISP, trwają prace w zakresie projektowania i budowy BDL. Bazy wykorzystujące nowoczesne narzędzia informatyczne, udostępniające wielodzielnicowe dane w przekroju lat i jednostek lokalnych (na możliwie najniższym poziomie) – odbiorcom o różnych potrzebach informacyjnych.

dr Beata Bał-Domańska – Urząd Statystyczny we Wrocławiu

Literatura

- „Opracowanie modelu wdrożeniowego wskaźników zrównoważonego rozwoju na poziomie wojewódzkim w ramach Banku Danych Regionalnych”, Ministerstwo Środowiska i NFOŚiGW, umowa nr 538/02/Wn50/NE-PO-TX/D zawarta 23 września 2002 r., Jelenia Góra-Warszawa, opracowanie raportu 2003;
- Borys T. (red.), (2004) *Opracowanie modelu wdrożeniowego wskaźników zrównoważonego rozwoju w ramach banku danych regionalnych na poziomie kraju. Synteza raportu FK-ROE*, Jelenia Góra-Warszawa;
- Borys T. (red.), (2005) *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Warszawa-Białystok;
- Kordos J., (2007) *Statystyczne badania zjawisk społecznych*, [w:] *Statystyka społeczna*, T. Panek (red.), Warszawa.

Markowska M., (2003) *Bazy danych o regionach jako element wspomagania zarządzania regionem*, T. Orzeszko. (red.) Zarządzanie i Marketing 25. PN AE we Wrocławiu nr 997, Wrocław.

Materiały GUS – <http://www.stat.gov.pl>

Oleński J., (2006) *Infrastruktura informacyjna państwa, w globalnej gospodarce*, Uniwersytet Warszawski Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa.

Walczak T., (2007) *Program Statystyczny Wspólnoty Europejskiej na lata 2008–2012*, Wiadomości Statystyczne nr 11 (558), GUS, Warszawa.

Zielińska A., (2007) *Analiza gminny, powiatu, województwa według wskaźników zrównoważonego rozwoju na podstawie Banku Danych Regionalnych*, w: J. Paradyś (red.), *Statystyka regionalna w jednoczącej się Europie*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Internetowa Oficyna Wydawnicza Centrum Statystyki Regionalnej.

Zielińska A., (2004) *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju dla modułu gminnego, powiatowego i wojewódzkiego na podstawie Banku Danych Regionalnych*, w: St. Czaja (red.), *Administracja publiczna*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Wałbrzychu, Roczniki Naukowe nr V, Wałbrzych.

Krzysztof KAŁAMUCKI

GIS JAKO NARZĘDZIE STATYSTYKI REGIONALNEJ

Wszystko co się dzieje wokół nas ma swoje miejsce w przestrzeni geograficznej. Jednak informacje na ten temat nie zawsze są odniesione do przestrzeni (nie posiadają georeferencji) lub ich odniesienie jest niejednoznaczne. Dodanie do informacji o danym obiekcie, wydarzeniu lub zjawisku informacji o lokalizacji w przestrzeni trójwymiarowej (x, y, z) wzbogaca ją, uściśla i precyzuje. Informacja taka nazywana jest informacją przestrzenną, geograficzną lub informacją o terenie. Ludzki umysł jest w stanie ją przyswoić i przetworzyć oraz wykorzystać dla własnych celów. Wówczas taki przekaz będzie miał cechy informacji, zgodnie z subiektywnym (kongwistycznym) podejściem do teorii informacji.

Systemy informacji geograficznej (z ang. Geographical information System – GIS)

Informacja przestrzenna jest jedną z najważniejszych rodzajów informacji. Jest to szczególnie informacja, której podstawową cechą jest odniesienie do przestrzeni geograficznej. Najdoskonalszym narzędziem do przedstawiania położenia obiektów i zjawisk w przestrzeni oraz relacji przestrzennych jakie między nimi zachodzą jest mapa. W dobie rewolucji informatycznej tradycyjne mapy są zastępowane, coraz częściej, mapami w postaci cyfrowej nazywane mapami numerycznymi (digital map) lub cyfrowymi. Podobnie jak mapy analogowe (tradycyjne – rysowane lub drukowane na papierze), mapy cyfrowe opisują także przestrzeń geograficzną i mogą być wykorzystywane do wszelkich analiz. Mapy numeryczne charakteryzują się tym, że wszystkie dane graficzne o powierzchni ziemi i jej pokryciu są zapisane w formie cyfrowej (digital map data) co powoduje, że mogą być one łatwo przetwarzane w komputerze. Komputery, a precyzyjnie mówiąc odpowiednie programy komputerowe, nie tylko mogą z łatwością przetwarzać cyfrowe dane przestrzenne ale ułatwiają także ich gromadzenie, analizowanie i interpretowanie. Takie operacje oczywiście były i są jeszcze ciągle wykonywane z wykorzystaniem tradycyjnych map. Jednak przy zastosowaniu odpowiednich programów stają się one szybsze i ich zakres znacznie się poszerza. Systemy komputerowe, które umożliwiają przeprowadzanie wymienionych czynności w dużym uproszczeniu nazywane są Systemami Informacji Geograficznej (GIS).

Zdefiniowanie GIS jest dość trudne, gdyż tworzą one niezwykle skomplikowane struktury i pojawiają się pod wieloma postaciami. Jedni je określają jako narzędzie do wykonywania map, inni uważają go za sposób uzyskiwania i gromadzenia danych, a jeszcze inni podkreślają jego możliwości analityczne i interpretacyjne. Podejścia te definiują GIS od strony jego funkcji. Natomiast inni dodają środki techniczne (sprzęt i oprogramowanie) oraz metodykę (Gaździcki, 1990; Urbański, 1997; Werner, 1992).

Szerokie podejście do definicji GIS przedstawia prof. J. Gaździcki (2004). Według Profesora „System Informacji Geograficznej (lub System Informacji Przestrzennej) jest to system pozyskiwania, gromadzenia, weryfikowania, analizowania, transferowania i udostępniania danych przestrzennych. W szerokim rozumieniu obejmuje on metody, środki techniczne, w tym sprzęt i oprogramowanie, bazę danych przestrzennych, organizację, zasoby finansowe oraz ludzi zainteresowanych jego funkcjonowaniem”.

GIS są ciągle unowocześniane, modernizowane i doskonałe. Powiększa się paleta urządzeń technicznych, dzięki którym można uzyskiwać dane (digitajzery, skanery, aparaty i kamery cyfrowe, odbiorniki GPS, itp.). Unowocześnia się również sposoby i urządzenia gromadzące i archiwizujące dane oraz służące do ich przesyłania. Modernizuje się urządzenia techniczne służące wizualizacji, a więc wszelkiego rodzaju monitory, urządzenia wyjściowe (drukarki, plotery, kopiarki, itp.). Najważniejsze są jednak zmiany w oprogramowaniach, które wykorzystują najnowszą metodologię do analiz i interpretacji map. To wszystko powoduje że GIS należy do zaawansowanych technologii i jest ona powszechnie stosowana w państwach wysoko rozwiniętych.

GIS mają zastosowanie niemal w każdej dziedzinie życia, zarówno w praktyce jak w nauce. Nie ma znaczenia jaką przedstawiają przestrzeń. Wiele jest systemów informacji przestrzennej, które dotyczą przestrzeni kosmicznej i powierzchni innych planet. Znane są przypadki zastosowania technik GIS do badania ludzkiego ciała oraz do analiz sekwencji genów DNA (Longley i in., 2006).

GIS są wykorzystywane przez instytucje i urzędy zarządzające przestrzenią np. terenami zurbanizowanymi, terenami rolnymi, lasami, obszarami chronionymi, itp. Z narzędzi GIS korzystają instytucje państwowe; rządowe i samorządowe, wojsko i służby ochrony i medyczne, służby zarządzania kryzysowego, straż pożarna oraz osoby prywatne dla indywidualnych celów. Rozwiązania GIS są powszechnie stosowane w komunikacji i łączności, w nawigacji; lotniczej, morskiej i lądowej, w badaniach klimatycznych i do prognozowania pogody, w ochronie środowiska i w planowaniu przestrzennym (Gotlib i in., 2007).

Osobną grupę użytkowników stanowią uczelnie wyższe, instytuty naukowe i instytucje finansowe (banki i towarzystwa ubezpieczeniowe). Coraz częściej systemy opisane tu znajdują zastosowanie w biznesie. Są nieodzownym narzędziem dla menedżerów mających do czynienia z problemami przestrzennymi.

Skuteczność i efektywność funkcjonowania GIS zależy od wielu czynników. Do nich należą: jakość danych przestrzennych (szczegółowość, wiarygodność, aktualność, kompletność, itp.), sprzęt i oprogramowanie, dostępność do baz danych, sys-

temy łączności i przesyłania danych, itp. Jednak najważniejszym i niezastąpionym ogniwem jest człowiek. To on zarządza systemem, gromadzi właściwe dane przestrzenne, zadaje pytania systemowi, dokonuje wyboru najwłaściwszych rozwiązań, czuwa nad prawidłowym działaniem systemu.

Wykorzystanie GIS w statystyce publicznej (szczebel centralny)

Spośród wielu instytucji i urzędów, w których są stosowane systemy GIS, nie może zabraknąć urzędów statystycznych. Zadaniem urzędów statystycznych jest, m.in., gromadzenie danych demograficznych, gospodarczych, administracyjnych, ich przetwarzanie i analizowanie i udostępnianie informacji społeczeństwu. Informacje te w większości są odniesione do określonego terytorium. Najczęściej dane reprezentują państwo, województwo, powiat, gminę, rejon statystyczny oraz obwód spisowy. Nierzadko dane statystyczne dotyczą konkretnego obiektu, przedsiębiorstwa, budynku, czy urzędu. Są one identyfikowane za pomocą adresu. Jest to jak dotąd najdokładniejszy sposób lokalizacji danych w urzędach statystycznych.

W polskiej statystyce publicznej rozwiązania GIS są dopiero wprowadzane. Przyjęty na początku 2007 r. przez Radę Ministrów plan informatyzacji państwa na lata 2007–2010 zakładał wprowadzenie nowoczesnych rozwiązań informatycznych również do statystyki publicznej. GUS planuje zastosowanie na szeroką skalę w Powszechnym Spisie Rolnym w 2010 r. oraz w Narodowym Spisie Powszechnym w 2011 r. nowoczesnych rozwiązań opartych na mapach cyfrowych, narzędziach GIS oraz bazach danych przestrzennych (Dygaszewicz, 2008). Realizacja tak ambitnego zadania wymaga rozwiązania wcześniej wielu problemów.

Jednym z podstawowych jest **podział terytorialny kraju** dla potrzeb statystyki publicznej. Jego prawne uregulowanie zostało zapisane w ustawie z 29 czerwca 1995 r. *O statystyce publicznej* oraz w rozporządzeniu Rady Ministrów z 15 grudnia 1998 r. *W sprawie szczegółowych zasad prowadzenia, stosowania i udostępniania krajowego rejestru urzędowego podziału terytorialnego kraju TERYT oraz związanych z tym obowiązków organów administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego*. Jednak aby system TERYT mógł być wykorzystany w systemach GIS musi zostać zmodernizowany. Jego modernizację podzielono na dwa etapy:

- etap I – integracja obecnego systemu z Państwowym Rejestrem Granic (PRG) oraz wzbogacenie identyfikatorów adresowych budynków o współrzędne geograficzne ϕ i λ lub topograficzne x i y ,
- etap II – wdrożenie jednolitej dla całego kraju ewidencji gruntów i budynków (EGiB) i zbudowanie nowoczesnego systemu identyfikacji terenowej oraz ewidencji jednostek podziału administracyjnego TERYT2 z wykorzystaniem systemu pierwotnego podziału geograficznego kraju (kataster).

Modernizacja systemu TERYT wymaga ścisłej współpracy ze służbami geodezyjnymi w zakresie udostępniania będących w zasobach GUGiK Państwowego Rejestru Granic, Ewidencji Gruntów i Budynków (EGiB), Bazy Danych Topograficznych (TBD) oraz z Agencją Restrukturyzacji Modernizacji Rolnictwa w zakre-

sie udostępniania Systemu Identyfikacji Działek Rolnych (LPiS). LPiS jest na bieżąco uaktualniany, jednak z aktualizacją baz PRG, EGiB i TBD jest ciągle wiele problemów. Najwięcej obaw budzi EGiB. System ten z punktu widzenia statystyki jest zdeintegrowany, niespójny i niewydajny. Dodatkowo geometryczne dane ewidencyjne są niekompletne i prowadzone w różnych programach co utrudnia ich spójność topologiczną.

Niejednolitość baz danych przestrzennych budowanych za olbrzymie pieniądze w różnych instytucjach, urzędach, firmach komercyjnych i przez osoby prywatne ogranicza poważnie ich wykorzystanie. Nie ma możliwości zintegrowania istniejących i tworzonych baz nawet w służbach geodezyjnych. Przyczyny tego stanu rzeczy tkwią w organizacji, rozproszeniu technologicznym i metodologicznym oraz w dużej samodzielności i niezależności organów samorządowych, w gestii których są wojewódzkie i powiatowe zasoby geodezyjne i kartograficzne.

Kolejnym problemem koniecznym do rozwiązania, przed przeprowadzeniem spisów powszechnych z wykorzystaniem narzędzi GIS, jest **zaopatrzenie urzędów statystycznych w aktualne mapy cyfrowe**, najlepiej w formie wektorowej lub rastrowej. Dotychczasowe opracowania kartograficzne na potrzeby spisowe były udostępniane przez GUGiK w formie analogowej zarówno dla terenów wiejskich jak i miejskich. Niestety, ich aktualność pozostawiała dużo do życzenia. Zapewnienie służbom statystycznym jak i całemu społeczeństwu aktualnych map wielkoskalowych jest zadaniem niesłychanie kosztownym i w polskich warunkach, jak na razie, nierealnym. Wiele urzędów i instytucji, w tym służby statystyczne, radzą sobie z tym problemem stosując środki i rozwiązania zastępcze, np. indywidualna aktualizacja mapy na podstawie prac terenowych (obchodów przedspisowych) rachmistrzów.

Niezwykle istotnym problemem do rozwiązania jest **brak ścisłej współpracy** w zakresie danych demograficznych, środowiskowych, geograficznych i społecznych **między służbami geodezyjnymi i kartograficznymi a służbami statystycznymi**. W większości krajów te służby ściśle ze sobą współpracują, a w niektórych państwach są ze sobą połączone lub są kierowane przez jedno centrum decyzyjne. Problemy organizacyjne (współpraca, wymiana informacji, podejmowanie decyzji, itp.) były i są słabością polskich służb publicznych. Dotyczy to także wprowadzanych nowych rozwiązań informatycznych w celu usprawnienia i unowocześnienia pracy jednostek administracyjnych wynikających z rozwoju społeczeństwa informacyjnego.

Pomimo wielu problemów, które stoją przed polską służbą statystyczną przygotowania do wykorzystania narzędzi GIS podczas spisów powszechnych w 2010 r. i 2011 r. są kontynuowane. Wszystkie jednostki zarządzające spisem będą miały mapy cyfrowe z naniesionymi granicami rejonów statystycznych i obwodów spisowych.

Szczególnie duże zmiany mają być wprowadzone w pracy rachmistrzów. Będą oni wyposażeni w urządzenia typu hand-held z zainstalowanymi aplikacjami GIS, które umożliwią im korzystanie z map cyfrowych. Będą oni również posiadać odbiorniki GPS. Dzięki nim rachmistrze będą mogli aktualizować mapę i nanosić na

nią nowe punkty adresowe, których brakuje na mapie. Dane spisowe uzyskane przez rachmistrzów będą natychmiast przesyłane do regionalnych serwerów i dzięki temu będą mogły być przedstawiane w wojewódzkich biurach spisowych. Dalej zagregowane dane będą przesyłane do centralnego biura spisowego, w którym będzie można śledzić przebieg spisu na mapach.

Z przytoczonych planów jasno wynika, że GIS mają być wprowadzone do urzędów spisowych na różnych poziomach:

- do gromadzenia danych przez rachmistrzów (poziom lokalny),
- do analizowania i interpretowania danych w wojewódzkich biurach spisowych i biurze centralnym,
- do udostępniania i prezentacji wizualnej na poziomie kraju i województwa.

Plany Centralnego Biura Spisowego są bardzo ambitne. Ich realizacja będzie wymagała utworzenia specjalnej infrastruktury teleinformatycznej wspieranej aplikacjami GIS.

Regionalne systemy informacji geograficznej

Utworzenie GIS obejmujące cały obszar kraju jest niezwykle czasochłonne, kosztowe i organizacyjnie trudne do przeprowadzenia. M.in. z tego powodu od kilku lat bardzo szybko rozwijają się lokalne (najczęściej miejskie) oraz regionalne – obejmujące całe województwa i inne jednostki systemy informacji przestrzennej. Są one zróżnicowane pod względem celów jakim mają służyć oraz użytkowników, do których są adresowane. Opierają się one także na różnorodnych zasobach danych przestrzennych oraz wykonują odmienne metodologicznie analizy i interpretacje. Łączą ich niewątpliwie wspólne cechy: skrócenie czasu opracowań, oszczędność finansowa oraz poprawa jakościowa usług, produktów oraz funkcjonowania urzędów i instytucji, w których GIS mają działać.

Obecnie niemal każde województwo w Polsce tworzy regionalny system informacji przestrzennej. Mają one różne struktury, cele, organizacje zarządzania i udostępniania danych. Są na różnych etapach zaawansowania. Do każdego z nich służby statystyczne danego województwa są włączone, w większości przypadków jako dostarczyciel danych statystycznych zorientowanych przestrzennie. W większości przypadków, urzędy statystyczne korzystają lub będą mogły korzystać także z wielu innych baz danych, które są włączone do Systemu.

Jednym z bardziej zaawansowanych jest **Mazowiecki System Informacji Przestrzennej (MSIP)**. Został utworzony jako element realizacji polityki państwa i Unii Europejskiej w zakresie społeczeństwa informacyjnego. Uchwałą Zarządu Województwa Mazowieckiego z 28 września 2004 r., **koordynowanie prac** związanych z budową, aktualizacją i udostępnianiem baz danych MSIP **powierzone zostało Geodecie Województwa Mazowieckiego**. Podstawowym zadaniem MSIP jest **gromadzenie i udostępnianie aktualnych danych** oraz **dostarczanie informacji** wspomagających zarządzanie woj. mazowieckim.

MSIP jest dostępny dla wszystkich struktur samorządu terytorialnego Mazowsza, jednostek administracji rządowej oraz pozostałych służb państwowych i publicznych. Jednocześnie, fundamentalną zasadą działania MSIP jest ogólna dostępność dla każdego zainteresowanego, spełniana przez udostępnienie informacji drogą internetową.

Serwis **GIS Mazowsza** jest częścią Mazowieckiego Systemu Informacji Przestrzennej. Serwis udostępnia dane i informacje o woj. mazowieckim za pomocą interaktywnej mapy zaprojektowanej i opracowanej w technologii GIS oraz umożliwia wyszukiwanie i przeglądanie metadanych. Moduły, georeferencje oraz dane informują o bazach danych tworzących Systemowi.

Jednostkami organizacyjnymi opracowujące i autoryzujące bazy danych Systemu są:

- jednostki organizacyjne samorządów powiatowych i gminnych,
- inne jednostki organizacyjne administracji publicznej w tym Urząd Statystyczny w Warszawie,
- jednostki spoza administracji na poziomie województwa

Przewidywana jest także współpraca z jednostkami administracji rządowej.

Regionalny System Informacji Przestrzennej Województwa Łódzkiego jest również zaawansowany. Budowę systemu rozpoczęto od stworzenia zintegrowanej mapy województwa, stanowiącej układ odniesień przestrzennych. Część danych jest udostępniona nieodpłatnie odbiorcom drogą internetową. Niestety, jest to tylko niewielka część danych. Większość jest udostępniana odpłatnie. Prowadzeniem oraz udostępnianiem danych bazowych tworzonych w ramach Regionalnego Systemu Informacji Przestrzennej (RSIP) zajmuje się Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej.

Disponuje on danymi przestrzennymi o treści:

- topograficznej,
- administracyjno-statystycznej,
- tematycznej,
- kryzysowej,
- bazy danych.

W ramach RSIP planuje się stworzenie aplikacji służącej do graficznego wspomaganie podejmowanych decyzji. Chodzi o wykorzystanie jej przez służby działające w ramach Centrów Zarządzania Kryzysowego, Centrów Powiadamiania Ratunkowego oraz Systemów Wspomagania Dowodzenia.

Aplikacja ma umożliwiać: jednoczesną prezentację map przechowywanych w różnych formatach, łączenie z obiektami graficznymi informacji opisowej, prezentację dynamiki obiektów i zjawisk, przestrzenną prezentację wyników raportów i analiz, rozbudowywanie jej funkcjonalności w miarę zmieniających się potrzeb użytkowników. (Departament Geodezji i Kartografii, Urząd Marszałkowski w Łodzi; www.rsip.lodzkie.pl).

Opis regionalnych systemów informacji przestrzennej wskazuje na fakt, że głównym celem ich tworzenia jest gromadzenie i udostępnianie informacji prze-

strzennej. Oczywiście, gromadzenie, ujednolicanie, uaktualnianie danych przestrzennych jest jednym z czynników decydujących o powodzeniu analiz wykonywanych narzędziami GIS. Jednak najważniejszą wartością tkwi w ich wykorzystaniu do analiz i interpretacji danych wejściowych oraz przestrzennej wizualizacji w formie map. O tym w jaki sposób Systemy są wykorzystane decydują ludzie zatrudnieni w instytucjach, urzędach i przedsiębiorstwach posiadających GIS.

System Informacji Przestrzennej Lubelszczyzny

Służby statystyczne jako instytucje o zasięgu regionalnym, które w ramach zadań statutowych gromadzą i udostępniają informacje społeczeństwu, mają duże możliwości zastosowania GIS. Przed olbrzymią szansą stoi Urząd Statystyczny w Lublinie, gdyż od ponad dwóch lat samorząd woj. lubelskiego prowadzi prace nad budową Systemu Informacji Przestrzennej Lubelszczyzny (SIP). System ten jest na etapie tworzenia. Celem nadrzędnym jego budowy jest: „znacząca poprawa dostępu do wiarygodnej i pełnej informacji, charakteryzującej w wymiarze przyrodniczym, gospodarczym i społeczno-kulturowym przestrzeń województwa lubelskiego a przez to podniesienie konkurencyjności tego regionu prowadzące do szybkiego wzrostu gospodarczego, zwiększenie zatrudnienia oraz poprawy spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej” (Koncepcja Systemu Informacji Przestrzennej Województwa Lubelskiego, 2007). Jego celami podstawowymi są:

- zarządzanie danymi przestrzennymi (archiwizacja, aktualizacja i udostępnianie na poziomie gminy, powiatu, województwa),
- prowadzenie złożonych analiz przestrzennych charakteryzujący bieżący stan zasobów przyrodniczych oraz warunków społeczno-gospodarczych,
- prognozowanie i modelowanie zmian stanu różnych aspektów przestrzeni zarówno w ujęciu przyrodniczym jak i społeczno-gospodarczym,
- wsparcie podejmowania decyzji na różnych szczeblach zarządzania,
- zwiększenie dostępu do wiedzy i informacji przestrzennej jako warunku wzmocnienia procesów rozwoju gospodarczego i inwestycji w regionie.

Koncepcja LSIP zakłada podział wszystkich beneficjentów systemu na 5 grup o różnych potrzebach i możliwościach korzystania z niego. System ma tworzyć platformę współpracy i wymiany informacji na poziomie regionalnym i lokalnym pomiędzy różnymi instytucjami i organizacjami. System ma, przede wszystkim, spełniać rolę integrującą dane przestrzenne różnego szczebla na poziomie lokalnym i regionalnym (tablica).

Tabl. Grupy beneficjentów SIP Lubelszczyzny

Grupy	Nazwa	Instytucje
1.	Jednostki samorządu terytorialnego – grupa główna	Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego oraz niektóre jego jednostki budżetowe, Starostwa powiatowe oraz niektóre ich jednostki budżetowe Urzędy gmin oraz niektóre ich jednostki budżetowe
2.	Jednostki administracji rządowej zespolonej i niezespolonej	Lubelski Urząd Wojewódzki – niektóre wydziały Niektóre jednostki administracji zespolonej Niektóre jednostki administracji niezespolonej Administracja centralna
3.	Uczelnie wyższe i jednostki badawczo-rozwojowe	Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej Katolicki Uniwersytet Lubelski Uniwersytet Medyczny Uniwersytet Przyrodniczy Politechnika Lubelska Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych w Dęblinie IUNG w Puławach Inne
4.	Organizacje pozarządowe, agencje, przedsiębiorcy	Organizacje ekologiczne Lokalne organizacje turystyczne Agencje Rozwoju Regionalnego Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości „Euroregiony” Stowarzyszenia inne Przedsiębiorcy
5.	Ogół obywateli	Społeczeństwo

Źródło: Samorząd Województwa Lubelskiego, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Koncepcja Systemu Informacji Przestrzennej województwa Lubelskiego, Lublin 2007.

Oczywistym jest, że spośród wielu beneficjentów Systemu będą tacy, którzy jedynie zbierają dane przestrzenne, a w małym stopniu je wykorzystują do analiz. Będą również i tacy użytkownicy, którzy gromadzą dane ale także je analizują i interpretują. Wreszcie będą i tacy, którzy w większości przypadków będą jedynie korzystać z baz danych przestrzennych, nie wnosząc do Systemu nowych informacji. Dlatego warunki korzystania z baz danych muszą być szczegółowo określone dla każdego beneficjenta.

Urząd Statystyczny w Lublinie został zaliczony do drugiej grupy beneficjentów Systemu. Jego rola w Systemie ma polegać na zasilaniu Systemu danymi referencyjnymi z zakresu statutowej działalności służby statystycznej (np. Baza Danych Regionalnych, System TERYT, itp.) oraz na korzystaniu z danych referencyjnych będących w zasobie SIP Lubelszczyzny. Urząd Statystyczny w Lublinie ma mieć autoryzowany dostęp do systemu.

Uruchomienie SIP Lubelszczyzny stworzy olbrzymie możliwości w gromadzeniu, wymianie oraz analizach informacji przestrzennej. Korzyści te nie ominą także regionalne służby statystyczne, pod warunkiem, że będą one przygotowane kadrowo, organizacyjnie i sprzętowo do pracy z Systemem. Ulegnie modyfikacji system gromadzenia danych. Wiele danych wejściowych będzie musiało zostać wzbogacone o georeferencje pozwalające na jednoznaczną ich lokalizację w przestrzeni. Jest to warunek konieczny do wykorzystania ich w systemach GIS.

Jak wspomniano rachmistrze spisowi mają być wyposażeni w odbiorniki GPS, które umożliwią nadawanie georeferencji uzyskiwanym informacjom. Urzędy statystyczne powinny również otrzymywać od instytucji i urzędów objęte obowiązkiem sprawozdań statystycznych możliwie jak najwięcej informacji o charakterze przestrzennym.

Pojawia się olbrzymia szansa, w zbieraniu informacji. Dotychczas urzędy statystyczne posiadały i udostępniały informację dla jednostek przestrzennych od najmniejszych np. obwodów spisowych aż do największej jednostki jakim jest powierzchnia kraju. Identyfikacja danych w punkcie przy pomocy współrzędnych geograficznych lub topograficznych praktycznie wyeliminuje to ograniczenie. Wówczas dane będzie można przyporządkować według dowolnych podziałów przestrzennych, np. według kościelnego podziału przestrzennego (parafie, dekanaty, diecezji czy archidiecezje) lub według podziału na jednostki fizycznogeograficzne.

Urzędy statystyczne będą musiały być zaopatrzone w sprzęt i oprogramowanie pozwalające na korzystanie z własnych danych przestrzennych oraz z informacji otrzymanych od innych instytucji działających w Systemie. Wzbogaci to ogromnie potencjał obliczeniowy i analityczny regionalnych służb statystycznych. W urzędach statystycznym będzie można prowadzić analizy geostatystyczne.

Geostatystyka jest obecnie bardzo prężnie rozwijającą się dyscypliną w ramach geoinformacji. Posługuje się ona takimi metodami jak interpolacja, wariogram, kriging, zmienna regionalna. Umożliwia wykonanie map trendu, map korelacji przestrzennej, map prognostycznych, czy poziomy prawdopodobieństwa prognoz itp.

Ogromnym ułatwieniem będzie udostępnianie i prezentacja przestrzenna drogą internetową informacji uzyskanych w wyniku analiz i interpretacji. Systemy GIS mają szereg aplikacji, które umożliwiają prezentacje (wizualizacje) danych w formie wykresów, diagramów czy schematów. Oddzielną grupę stanowią narzędzia umożliwiające wykonywanie map różnymi metodami kartograficznym. Poprawne wykonanie prostych kartogramów, kartodiagramów czy map izopletowych nie powinno stwarzać problemów.

Duże zmiany powinny nastąpić w strukturach organizacyjnych regionalnych urzędów statystycznych. Powinny być powołane nowe jednostki, których zadaniem

będzie gromadzenie i archiwizacja danych przestrzennych oraz wykonywanie analiz przestrzennych. W wielu urzędach istnieją już jednostki informatyczne. Jednak wydaje się, że informatyzacja urzędów musi być o wiele szersza.

Najważniejsza jednak zmiana dotyczyć będzie kadry zarządzającej i pracowników. To ich wiedza, umiejętności, oraz zdolności organizacyjne będą decydować o pozytywnych efektach w wykorzystaniu narzędzi GIS. Dlatego będzie istniała konieczność ciągłego szkolenia pracowników.

Na zakończenie należy podkreślić, że GIS jest tworzony przez człowieka, przez niego jest obsługiwany i dla niego pracuje. Dlatego nie bójmy się GIS. Pozwólmy sobie z ich pomocą budować społeczeństwo informacyjne.

dr Krzysztof Kałamucki – Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie.

Literatura

Dygaszewicz J. (2008), *Z geodezją lub bez niej*. Geodeta, nr 2.

Gaździcki J. (1990) *Systemy informacji przestrzennej*. Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa – Wrocław.

Gaździcki J. (2004) *Leksykon geomatyczny – Lexicon Geomatics*. Polskie Towarzystwo Informacji Przestrzennej. Wersja elektroniczna. Warszawa

Gotlib D., Iwaniak A., Olszewski R. (2007) *GIS Obszary zastosowań*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Koncepcja Systemu Informacji Przestrzennej województwa Lubelskiego. Samorząd Województwa Lubelskiego, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Lublin 2007.

Longley P., A. i inni (2006) *GIS – Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Urbański J. (1997) *Zrozumieć GIS*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Werner P. (1992) *Wprowadzenie do geograficznych systemów informacyjnych*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Witryny internetowe: www.gis.lubelskie.pl, www.gismazowska.pl,
www.ptip.org.pl.

BADANIE INTERAKCJI TRANSGRANICZNYCH JAKO WYZWANIE DLA STATYSTYKI PUBLICZNEJ

Badanie interakcji już od kilkudziesięciu lat traktowane jest jako klucz do pomiaru różnic i podobieństw pomiędzy poszczególnymi miejscami na kuli ziemskiej (Ullman 1959). Zgodnie z teorią Castellsa (1998) współczesne społeczeństwo jest zorganizowane wokół przepływów: kapitału, informacji, technologii, wyobrażeń, dźwięków i symboli. Przepływy te stały się procesem, kształtującym gospodarkę, politykę a przede wszystkim przestrzeń. Struktura przestrzenna jest określana nie tyle przez miejsca ale głównie przez sieć wzajemnych powiązań. W warunkach globalizacji i integracji europejskiej kluczową rolę odgrywają przepływy pomiędzy regionami i miastami, ale rozpatrywane w kontekście międzynarodowym.

Powiązania międzyregionalne były elementem badań szerzej rozumianych interakcji przestrzennych. Tym samym pojawiały się w wielu klasycznych teoriach i modelach, m.in. w teoriach przepływów i interakcji, mobilności przestrzennej ludności czy modelach transportowych itd. Badania dotyczyły jednak najczęściej powiązań pomiędzy regionami wewnątrz danego kraju lub pomiędzy całymi krajami (Komornicki 2003). Przykładem pierwszych są studia powiązań międzystanowych w Stanach Zjednoczonych (Ullman, 1957, Isard 1965) i towarowych przepływów międzywojewódzkich w Polsce (Chojnicki 1961, Morawski 1968); drugimi zajmowali się często przedstawiciele innych dyscyplin naukowych (ekonomii, demografii i socjologii). Jednocześnie procesy globalizacyjne, nowa sytuacja geopolityczna w Europie, w szczególności zaś intensyfikacja i charakter procesów integracyjnych stały się przyczyną zwrócenia uwagi na konieczność bardziej szczegółowego badania polskich powiązań międzynarodowych. Według T. Strykiewicza (1999, za Healeyem i Ilberą 1996) najważniejszą cechą globalizującej się gospodarki jest rosnąca współzależność miejsc. Potrzebne staje się zatem analizowanie powiązań międzynarodowych na poziomie regionalnym lub nawet lokalnym. Próby takich analiz zaczęto podejmować dopiero na początku bieżącej dekady (m.in. Komornicki 2003).

Identyfikacja głównych kierunków międzynarodowych powiązań społeczno-gospodarczych ma też bardzo konkretną wartość aplikacyjną. Ich znajomość może być pomocna przy prowadzeniu polityki:

- transportowej (inwestycje na konkretnych kierunkach),

- gospodarczej (promocja eksportu), oświatowej (właściwy dobór nauczanych języków obcych),
- promocyjnej (marketing terytorialny),
- w zakresie wykorzystania europejskich środków pomocowych.

Celem referatu jest ukazanie znaczenia badań interakcji transgranicznych w ujęciu regionalnym, prezentacja polskich przykładów takich analiz oraz przedstawienie problemów wynikających z niedopasowania statystyki publicznej do wyzwań związanych z badaniem powiązań. Kolejno omówiono dostępność do danych w zakresie różnych rodzajów interakcji międzynarodowych. Jako przykład badań interakcji międzynarodowych ukazano rozkład przestrzenny w Polsce powiązań handlowych i turystycznych z zagranicą.

Rodzaje interakcji transgranicznych i dostępność danych o ich natężeniu i strukturze geograficznej

Między regionami dokonują się przepływy ludzi, dóbr i informacji. Te przepływy realizują się za pomocą sieci transportu i łączności. W niektórych pracach geograficznych (Domański R. 1996) przez analogię do fizyki rozróżnia się interakcje konwekcyjne (fizyczny ruch towarów i osób), kondukcyjne (nie wymagające przemieszczania, ale zapewniające równowagę – np. przepływy pieniężne) i radiacyjne (ruch informacji). Na całokształt powiązań międzynarodowych regionów składają się wszystkie trzy rodzaje interakcji. W literaturze geograficznej i ekonomicznej analizowane są różne rodzaje powiązań (tabl. 1). Obejmują one interakcje o charakterze pierwotnym (ekonomiczne, społeczne i polityczne), a także wtórnym (jak przepływy na sieciach transportowych i teleinformatycznych, mogące być przejawem, każdego z trzech wymienionych wcześniej typów).

Tabl. 1. Podstawowe rodzaje międzynarodowych interakcji przestrzennych na poziomie regionalnym

Powiązania/Interakcje	Przepływy	Zagadnienie ilustrujące
Ekonomiczne	Towarów	Handel zagraniczny
	Kapitału	Inwestycje zagraniczne
Społeczne	Osób	Migracje stałe
		Turystyka przyjazdowa i wyjazdowa
	Inne	Kontakty osobiste (w tym rodzinne)
Polityczne	Osób i informacji	Współpraca jednostek samorządowych, współpraca transgraniczna, w tym euroregionalna

Źródło: Komornicki, 2003.

Jak już wspomniano, w Polsce szeroko rozumiane badania interakcji społeczno-gospodarczych dotyczyły dotąd najczęściej powiązań pomiędzy regionami wewnątrz danego kraju lub pomiędzy krajami. Jedną z przyczyn takiego ujęcia był fakt, że w takich właśnie układach najczęściej zbierane były informacje statystyczne w wielu krajach (w tym w Polsce). W ujęciu najbardziej podstawowym analizy przepływów (interakcji) dzielą przestrzeń geograficzną jedynie na dwa elementy: badany kraj (np. Polskę) i resztę świata. Również wymiana pomiędzy obydwooma elementami odbywa się za pomocą jednego tylko umownego kanału (bez podziału na szlaki przewozu). Taki model obowiązuje w większości analiz ekonomicznych z zakresu handlu zagranicznego. Najczęstszym sposobem jego dezagregacji przestrzennej jest podział „reszty świata” na kraje (lub grupy krajów). Tymczasem autentycznie pełna i nowoczesna analiza zagadnienia powiązań powinna uwzględniać także podział badanego państwa na jednostki administracyjne oraz zróżnicowanie kierunków interakcji międzynarodowych (szlaków przewozu osób i towarów).

Biorąc to pod uwagę można wyjściowo przyjąć, że w Polsce dane o interakcjach mogą być osiągalne na następujących poziomach:

- wojewódzkim bez podziału na kraje-partnerów,
- wojewódzkim i w podziale na kraje-partnerów,
- powiatowym bez podziału na kraje-partnerów,
- powiatowym i w podziale na kraje-partnerów.

Najdokładniejszy poziom dezagregacji pozostaje w warunkach polskich osiągalny w przypadku bardzo nielicznych cech (np. handel zagraniczny). Z reguły nie są one jednak publikowane i ogólnodostępne. Inne kategorie interakcji całkowicie umykają statystyce publicznej (migracje krótkookresowe, interakcje notowane na sieci telekomunikacyjnej), względnie są zbierane, ale nie dokonuje się ich odpowiedniej dezagregacji (turystyka przyjazdowa, tranzyt).

Jeszcze bardziej ograniczona jest informacja statystyczna co do szlaków (trajektorii przestrzennych) interakcji. Są one zbierane praktycznie wyłącznie w jednym przekroju jakim jest granica państwowa. Dane Straży Granicznej oraz służb celnych umożliwiają określenie przepływów transgranicznych. Z reguły nie pozwalają jednak na odniesienie danych o ruchu granicznym do baz typu *origin-destination*. Podobny charakter mają zbierane raz na 5 lat dane o ruchu drogowym (dodatkowo nie pozwalają one na wyodrębnienie ruchu międzynarodowego od krajowego). Tym samym wszelkie wnioskowanie odnośnie rzeczywistego kierunku interakcji w przestrzeni musi być z konieczności próbą szacunkowej konsolidacji obu rodzajów danych.

Dodatkowo, dostępność do danych o interakcjach transgranicznych systematycznie maleje w miarę postępu integracji. Począwszy od roku 2008 przestały być dostępne dane o ruchu granicznym osób i pojazdów wewnątrz strefy Schengen. Od roku 2004 nieosiągalne są informacje o ruchu granicznym towarów pomiędzy Polską a krajami Unii Europejskiej. Także wymienione jako relatywnie pełne dane o handlu zagranicznym obejmują już obecnie jedynie ok. 90% wymiany wewnętrznej (nadal blisko 100% w przypadku obrotów z krajami trzecimi). Wynika to ze zmiany źródła danych, którym wcześniej były wypełniane na granicy drugi

SAD (*Single Administrative Document*), a obecnie są dokumenty INTRASTAT pozostające już jedynie częścią sprawozdawczości przedsiębiorstw i nie obejmujące niektórych podmiotów.

Niezależnie od samej dostępności maleje także jakość niektórych danych. Dotyczy to przede wszystkim interakcji migracyjnych (tak międzynarodowych jak i krajowych), ale także turystycznych. Niektóre rodzaje powiązań nie zostały też nigdy objęte pełną statystyką, pomimo, że istnieją potencjalne źródła danych. Można tu wymienić powiązania telekomunikacyjne (zwłaszcza na sieciach komórkowych) oraz kapitałowe w sferze prywatnej (przekazy bankowe ludności, w tym tzw. *remittances* od osób, które wyemigrowały po roku 2004).

Charakter i jakość danych o interakcjach międzynarodowych gromadzonych w Polsce przedstawiono w punktach:

- Handel zagraniczny. Dane typu *origin-destination* gromadzone są poza statystyką publiczną, wykorzystywane są w niej tylko na poziomie krajów, przy jednoczesnej szczegółowej dezagregacji branżowej. Bazy tworzone przez Departament Celny Ministerstwa Finansów (wcześniej przez CIHZ – Centrum Informatyki Handlu Zagranicznego) pozwalają na dezagregację na poziomie powiatowym. Dane o przepływach handlowych w przekroju granicy dostępne tylko na granicy z Rosją, Białorusią i Ukrainą. Jakość danych jest relatywnie wysoka. Negatywny wpływ mają na nią: system zbierania metodą przedsiębiorstw (a nie zakładów-producentów) oraz rezygnacja z druków SAD od 1 maja 2004 r.
- Inwestycje zagraniczne. Dane o inwestycjach zagranicznych gromadzone są bądź to według wartości zainwestowanej przez duże firmy (najczęściej ponad 1 mln inwestycji – baza PAIZ), bądź też w układzie liczby firm (GUS). Oba podejścia mają poważne mankamenty jakościowe. W pierwszym przypadku wynikają one z pominięcia małych przedsiębiorstw oraz z faktu zbierania danych metodą przedsiębiorstw, w drugim wynikają z nieporównywalności dużych korporacji międzynarodowych i mikrofirm (oba rodzaje podmiotów zaliczane są „jako jeden”).
- Prywatne przepływy kapitałowe. Brak danych gromadzonych przez statystykę publiczną oraz inne niezależne podmioty. Potencjalne informacje znajdują się w bankach oraz firmach pośredniczących w przekazach międzynarodowych (jak Western Union). Nie są one osiągalne z uwagi na tajemnicę handlową.
- Turystyka przyjazdowa. Dane o noclegach udzielonych cudzoziemcom gromadzone są przez GUS i udostępniane w ramach BDR w ujęciu gminnym. Jednocześnie struktura narodowościowa nocujących dostępna jest wyłącznie na poziomie wojewódzkim (pomimo, że informacje pierwotne zbierane są w obiektach noclegowych). Ponadto statystyka nie obejmuje osób nocujących poza oficjalnymi placówkami oraz turystów jednodniowych (badania szacunkowe prowadzone przez Instytut Turystyki dowodzą, że faktyczny udział przyjezdnych nocujących w Polsce wynosi zaledwie ok. 20%).

- Turystyka wyjazdowa. Brak jest danych gromadzonych przez statystykę publiczną. Informacje zbierane na podstawie badania na próbie ok. 5 tys. respondentów co roku przedstawia Instytut Turystyki. Nie są one jednak reprezentatywne nawet na poziomie wojewódzkim.
- Migracje. Dane o oficjalnych migracjach zewnętrznych są teoretycznie pełne i dostępne na poziomie gminnym. W rzeczywistości obrazują tylko niewielki fragment całości permanentnego ruchu wędrownego. Ogromna większość osób przenoszących się zagranicę nie wymeldowuje się w miejscu dotychczasowego zamieszkania. Szacunki migracji zagranicznych prowadzone są wyłącznie na poziomie ogólnokrajowym. Ich podstawą są często dane z systemów statystycznych krajów przyjmujących, które nie obejmują dokładnego miejsca zamieszkania w Polsce przed wyjazdem. Jeszcze bardziej niekompletne są informacje o osobach imigrujących do Polski.
- Ruch graniczny. Przez cały okres transformacji rzetelnym źródłem informacji o przepływach międzynarodowych były zestawienia ruchu granicznego wykonywane przez Straż Graniczną. Od 1 stycznia 2008 r. i wejścia Polski do strefy Schengen są one dostępne tylko dla granicy zewnętrznej Unii Europejskiej (UE). Dane Straży obejmują ruch osób i pojazdów w podziale na wszystkie przejścia graniczne. W przypadku przyjazdów cudzoziemców podają one także ich przynależność narodową w analogicznej dezagregacji przestrzennej. Wadą danych o ruchu granicznym jest ich nieporównywalność z danymi typu *origin-destination*. W latach 1994–2002 GUS przeprowadzał dodatkowo badania ankietowe na dużej próbie, które dotyczyły wydatków cudzoziemców w Polsce. Obejmowały one także niektóre elementy przestrzennej struktury ruchu związanego z handlem przygranicznym. Po roku 2002 z badań zrezygnowano. Od roku 2008 próbę ich reaktywacji podjął Urząd Statystyczny w Rzeszowie.
- Ruch drogowy. Dane o ruchu drogowym zbierane są raz na 5 lat w kilku tysiącach punktów kontrolnych na drogach krajowych. Tylko na kilku wybranych przekrojach odnotowywany jest udział pojazdów z obcą rejestracją. Tym samym ich przydatność dla analiz interakcji międzynarodowych jest ograniczona. Dane zbiera firma Transprojekt Warszawa, udostępniająca je potem na zasadach komercyjnych.
- Połączenia transportowe z zagranicą. Statystyka publiczna obejmuje szczegółowe dane o międzynarodowym ruchu w żegludze morskiej oraz w lotnictwie cywilnym. Poza statystyką pozostaje natomiast ruch autobusowy. Danymi na ten temat dysponuje jednak Ministerstwo Infrastruktury. Szczegółowe informacje o kierunkach przejazdu osób w transporcie międzynarodowym są potencjalnie osiągalne, ale w praktyce nie udostępniane (np. dane o liczbie biletów sprzedanych do określonych stacji zagranicą).
- Mobilność lokalna ludności (w tym przygraniczna). Brak jest zbieranych przez statystykę publiczną danych o lokalnej mobilności obywateli (*daily mobility*). Ostatni spis powszechny (NSP 2002) nie uwzględniał nawet pod-

stawowego zagadnienia dojazdów do pracy. Nieliczne opracowania wykorzystują badania ankietowe.

- Ruch w sieciach telekomunikacyjnych. Statystyka publiczna obejmuje jedynie kilka podstawowych informacji o ruchu w sieci b. operatora narodowego – Telekomunikacji Polskiej. Dane o ruchu międzynarodowym w sieci telefonicznej innych operatorów, w sieciach komórkowych, a także w Internecie nie są dostępne, głównie z uwagi na tajemnicę handlową.
- Powiązania polityczne. Aktywność międzynarodowa samorządów nie jest przedmiotem zainteresowania statystyki publicznej. Istniejące bazy są efektem prac naukowych, w tym m.in. wykonanych przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.

Przykłady analiz interakcji transgranicznych

Rozkład regionalny głównych centrów eksportu z Polski dla roku 2005 (po rozszerzeniu UE) pozostał prawie nie zmieniony względem sytuacji z roku 2000. Dała się jednak zauważyć wyraźna dyfuzja działalności wywozowej na tereny bardziej peryferyjne, zwłaszcza w Polsce centralnej i południowo-wschodniej. Znaczący wzrost eksportu zanotowano w rejonach funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych (szczególnie wałbrzyskiej, mieleckiej i gliwickiej). Globalna wielkość wywozu zmalała jedynie w kilku powiatach. Jej przyrost był jednak generalnie nieco wyższy we wschodniej części kraju, a relatywnie mniejszy na terenach już wcześniej posiadających silne, międzynarodowe, powiązania ekonomiczne (Komornicki, 2007).

W przypadku importu analogiczne zjawisko dekoncentracji wystąpiło w znacznie mniejszym stopniu. Niewielkiej redukcji uległa w tym zakresie rola Poznania, przy jednoczesnym wzroście znaczenia Trójmiasta, Wrocławia i Krakowa. Obszarami gdzie wzrastał on bardzo intensywnie był Dolny Śląsk, a także Lubelszczyzna i Podlasie. Tak w przypadku eksportu jak i importu regionem o relatywnie słabszej dynamice okazała się Polska północno-zachodnia, gdzie znaczenie wymiany międzynarodowej było duże już w 2000 r. Wywóz z tych obszarów oparty był w znacznej mierze na produktach przemysłu drzewno-papierniczego oraz lekkiego.

Zarówno w przypadku eksportu jak i importu w okresie 2000–2005 ograniczona została koncentracja wymiany w Warszawie, co potwierdza tezę, że rozszerzenie Unii sprzyjało nawiązywaniu bezpośrednich kontaktów międzynarodowych przez przedsiębiorstwa z mniejszych ośrodków. Mimo to stolica kraju pozostała jednostką o gigantycznym deficycie handlowym (znacznie większym niż Polska jako całość).

Turystyka przyjazdowa

W roku 2000 cudzoziemcom udzielono w Polsce 6,9 mln noclegów rejestrowanych. Ich rozkład regionalny był bardzo nierównomierny. Powiatami w których

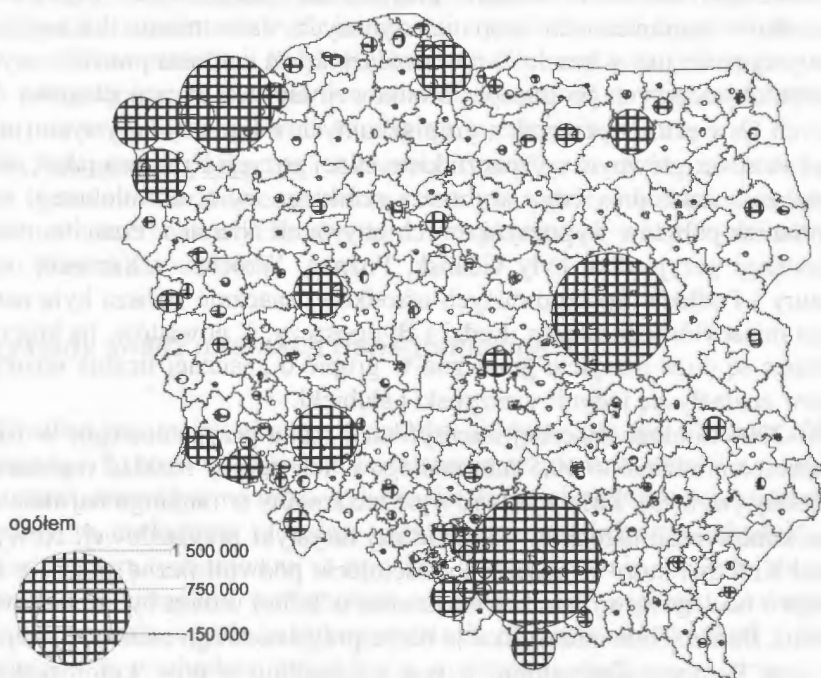
udzielono w 2000 r. najwięcej noclegów cudzoziemcom były Warszawa (1,2 mln), Kraków (ok.850 tys.) i pow. kołobrzeski. W Warszawie gośćmi byli w znacznej części przyjeżdżający służbowo. Kraków przyjmował zdecydowanie największą liczbę uczestników zagranicznych grup turystycznych. Jako miasto szczególnie atrakcyjne turystycznie, już w latach 90-tych znalazł się on na trasie prawie wszystkich wycieczek objazdowych po Europie Środkowej. Był też bazą noclegową dla odwiedzających Oświęcim wycieczek i grup szkolnych z Izraela. Turystyka (oraz sfera kultury) stała się głównym wyznacznikiem silnej pozycji Krakowa jako „miasta europejskiego”. Zachodnia część wybrzeża polskiego (w tym Kołobrzeg) stanowiła rejon tanich pobytów wypoczynkowych obywateli Niemiec. Ponadto, miejscami koncentracji przyjazdów były Gdańsk, Poznań, Wrocław i Szczecin oraz Sudety, Mazury i Podhale. Spośród dużych ośrodków, znacznie słabsza była natomiast pozycja miast Górnego Śląska, Łodzi i Bydgoszczy. Z powiatów, na których terenie położone są duże przejścia graniczne w grupie o znacznej liczbie udzielonych noclegów znalazły się jedynie cieszyński i ślubiński.

Lata 2000–2006 to okres znacznej intensyfikacji ruchu przyjazdowego. W roku 2006 cudzoziemcom udzielono 10,5 mln noclegów. Ich ogólny rozkład regionalny pozostał podobny (wykres). Zaszły jednak wyraźne zmiany w rankingu najważniejszych miejsc koncentracji ośrodków zagranicznej turystyki przyjazdowej. Nowym liderem został Kraków, który w badanym sześcioleciu podwoił liczbę gości i z 1,7 mln udzielonych noclegów, wyprzedził Warszawę, w której wzrost był umiarkowany (do 1,4 mln). Bardzo silna intensyfikacja ruchu przyjazdowego miała też miejsce w Sudetach i na Pomorzu Zachodnim, w tym szczególnie w pow. kołobrzeskim, gdzie w roku 2006 udzielono cudzoziemcom blisko 1 mln noclegów. Ponadto Wrocław stał się (z liczbą blisko 0,5 mln noclegów) trzecim spośród turystycznych ośrodków metropolitalnych, wyprzedzając wyraźnie zarówno Poznań, jak i Gdańsk (ich pozycja była podobna 6 lat wcześniej). Zauważalny wzrost znaczenia turystyki przyjazdowej wystąpił w Łodzi i Szczecinie. Intensyfikacja ruchu objęła zatem przede wszystkim:

- ośrodki metropolitalne wyposażone w lotniska (i obsługiwane przez tanie linie lotnicze), w tym w pierwszej kolejności Kraków i Wrocław;
- pomorze Zachodnie i Sudety jako regiony koncentracji turystyki niemieckiej.

Inne zagłębia turystyczne, w tym Mazury i Karpaty nie odnotowały spektakularnego wzrostu liczby odwiedzających je gości zagranicznych (korzystających z noclegu). Nie nastąpiło też wzmożenie ruchu przyjazdowego w innych regionach i ośrodkach, w tym na Górnym Śląsku. Na wschodzie kraju w niektórych powiatach doszło nawet do zmniejszenia liczby turystów zagranicznych, co wiązać należy z wprowadzeniem wiz dla wschodnich sąsiadów oraz z regresem w handlu przygranicznym.

Wykres Noclegi udzielone cudzoziemcom w roku 2006, według powiatów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Analizując strukturę geograficzną ruchu przyjazdowego, należy stwierdzić, że obywatele UE (w tym głównie Niemiec) dominują wśród przyjeżdżających do Polski zachodniej, a ich udział maleje ku wschodowi. Najbardziej zróżnicowaną strukturą narodowościową gości odznaczają się województwa: mazowieckie i małopolskie. Generalnie jednak zróżnicowanie struktury wzrasta ku wschodowi, gdzie oprócz przyjezdnych z b. ZSRR częściej pojawiają się też np. Amerykanie i Izraelczycy (Komornicki 2003).

Podsumowanie

Reasumując można przyjąć, że po roku 1990 polska statystyka publiczna stanęła przed dwoma podstawowymi wyzwaniem o charakterze międzynarodowym. Były to:

- reorientacja statystyki na wymiar transgraniczny;
- reorientacja statystyki w kierunku dokumentacji interakcji i przepływów analizowanych na poziomie regionalnym lub niższym.

W zakresie sprostania pierwszemu wyzwaniu dokonano znacznego wysiłku. W latach 1994–2002 prowadzone były badania struktury ruchu granicznego. Rozpoczęto gromadzenie danych dla euroregionów, starając się pokonać liczne nieadekwatności przy zbieraniu informacji pierwotnych w krajach sąsiadujących. Nie bez znaczenia była też konieczność dostosowania się do wymogów Eurostatu. Zadaniem obecnym jest sprostanie dyrektywie INSPIRE. Obszar Polski i jej sąsiadów stał się ponadto tematem studiów ogólnoeuropejskich, w ramach których dążono do prezentacji zjawisk społeczno-gospodarczych w postaci porównywalnej. Duży zbiór takich analiz wykonano w ramach Programu ESPON I (patrz www.espon.eu).

O wiele trudniejszym okazało się wyzwanie drugie. Próby jego podjęcia napotykały na podstawowe bariery w postaci:

- inercji systemu i aparatu statystycznego;
- ustawowej (choć nie zawsze uzasadnionej merytorycznie) ochrony tajemnicy handlowej i danych osobowych;
- liberalizacji wielu przepisów (w szczególności meldunkowych), sprzyjającej „wypadaniu” poza zakres statystyki publicznej części zachodzących procesów społeczno-gospodarczych, w tym szczególnie interakcji przestrzennych.

W efekcie dokonujące się szybko unowocześnienie systemu statystycznego (w tym tworzenie BDR) miało miejsce na podstawie praktycznie nie zmienionego zestawu informacji pierwotnych. Niektóre procesy, będące wyznacznikami współczesnych przemian społeczno-gospodarczych, przebiegały i przebiegają całkowicie poza tym systemem. Wyzwaniu reorientacji na interakcje i przepływy nie sprostał także NSP z roku 2002, czego najbardziej spektakularnym przykładem było pominięcie pytań pozwalających na analizę dojazdów do pracy (zagadnienie kluczowe nie tylko z uwagi na interakcje, ale także np. w kontekście delimitacji obszarów metropolitalnych).

Dalsze pogłębienie studiów nad interakcjami transgranicznymi wymaga zatem przyspieszenia zmian w opisanym zakresie. Koniecznością wydaje się zapewnienie dostępu do informacji istniejących, ale chronionych tajemnicą handlową lub ustawą o ochronie danych osobowych, po ich uprzednim zagregowaniu do poziomu przestrzennego gwarantującego anonimowość obywateli i podmiotów gospodarczych. Najprawdopodobniej wymaga to działań ustawowych nakładających na niektóre podmioty gospodarcze obowiązek sprawozdawczości statystycznej w wymiarze przestrzennym (np. na sieci telefonii komórkowej, firm zajmujących się transferem środków finansowych, firm turystycznych organizujących wypoczynek zbiorowy zagranicą, przewoźników kolejowych). Bardzo wskazane są także zmiany w systemie agregacji danych o interakcjach poprawiające ich dostępność na niższych poziomach regionalnych. Dotyczy to np. danych o turystyce przyjazdowej (struktura narodowościowa nocujących cudzoziemców na poziomie gminnym). W przypadku inwestycji zagranicznych wskazane byłoby przejście na zbieranie danych metodą zakładów, a nie przedsiębiorstw. Celowa wydaje się również publikacja przez GUS niektórych danych dostępnych w innych instytucjach państwowych (np. dane regionalne o handlu zagranicznym). Kluczowe jest ponadto innowacyjne podejście do

kolejnego spisu powszechnego, kładące większy nacisk na badanie interakcji przestrzennych, w tym transgranicznych.

Przedstawione uwagi i postulaty, w sposób oczywisty nie wyczerpują listy potencjalnych potrzeb. Ich realizacja będzie z pewnością kompromisem pomiędzy rosnącym popytem na dane przestrzenne, a możliwościami instytucjonalnymi i finansowymi GUS. Celem tych rozważań jest zatem jedynie zwrócenie uwagi na pożądany kierunek zmian w systemie gromadzenia, przetwarzania i publikowania danych w obrębie statystyki publicznej.

dr hab. Tomasz Komornicki – PAN, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Literatura

- Castells M., 1998, *The Information Age: Economy, Society and Culture – The Rise of Network Society*, Oxford University Press, Oxford.
- Ullman E.L., 1959, *Rola transportu a podstawy wzajemnego oddziaływania*, [w:] Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, 1, Instytut Geografii PAN, Warszawa.
- Ullman E.L., 1957, *American Commodity Flow*, University of Washington Pressm Seattle, Washington.
- Isard W., 1965, *Metody analizy regionalnej*, KPZK PAN, PWN, Warszawa.
- Morawski W., 1968, *Przepływy towarowe i powiązania międzyregionalne na obszarze Polski*, Studia KPZK, 25, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1961, *Analiza przepływów towarowych w Polsce w układzie międzywojewódzkim*, Studia, KPZK PAN, 1, Warszawa.
- Healey M.J., Ilbery B.W., 1996, *Location and change. Perspectives on economic geography*, Oxford University Press, Oxford
- Strykiewicz T., 1999, *Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Maćkowiak H., 2002, *Zmiany przestrzenno-strukturalne w handlu zagranicznym Polski*, tezy rozprawy doktorskiej, maszynopis.
- Domański R., 1996, *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*, PWN, Warszawa.
- Komornicki T., 2007, *Procesy globalizacyjne w Polsce. Zróżnicowanie przestrzenne*, Geografia w Szkole 6/2007, artykuł naukowy.
- Komornicki T., 2003, *Przestrzenne zróżnicowanie międzynarodowych powiązań społeczno-gospodarczych w Polsce*, Prace Geograficzne, 190, IGiPZ PAN, Warszawa.
- ESPON 1.4.4., *Final Report*, 2006, www.espon.eu.

ALOKACJA MIGRANTÓW MIĘDZYNARODOWYCH DO REGIONÓW PAŃSTW IMIGRACJI – PRÓBA OSZACOWANIA BRAKUJĄCYCH DANYCH

Jednym z najbardziej podstawowych problemów w analizie migracji ludności jest jakość danych statystycznych. Problem ten dotyczy zarówno migracji międzynarodowych, jak i wewnętrznych, chociaż tych ostatnich w zauważalnie mniejszym stopniu. Przyczyny niskiej jakości i wiarygodności gromadzonych danych leżą w dużej mierze w ogromnej złożoności migracji, której rezultatem jest wielość sposobów gromadzenia o niej informacji. Spisy powszechne, rejestry ludności, rejestry administracyjne i badania ankietowe rejestrują migrantów lub migracje w różny sposób, co dodatkowo utrudnia bezpośrednie porównania międzynarodowe (Janicki, 2006b).

Ponadto, brak na szczeblu europejskim jakichkolwiek wspólnych, powszechnie respektowanych ustaleń dotyczących nawet najbardziej podstawowych kwestii, jak chociażby definicja migracji, migranta, czy kraju pochodzenia (Kupiszewski, 1996; Poulain, 1996; Zlotnik, 1999; Kupiszewski, 2001). Podjęta w 1972 r. przez Komisję Statystyczną ONZ próba ujednolicenia tych definicji w skali światowej nie spotkała się z pozytywnym odzewem (Bell, 2003). Nawet w Unii Europejskiej (UE) tylko nieliczne państwa stosują obecnie zaproponowane przez tę komisję kryteria rozróżniania migracji długo- i krótkookresowych. Są to m.in. W. Brytania i Słowenia. Zgodnie z tą definicją, emigrantem długookresowym jest osoba, która deklaruje chęć wyjazdu na co najmniej rok i przez minimum rok przebywała na obszarze państwa, które właśnie opuszcza. Migrantem krótkookresowym natomiast jest osoba deklarująca chęć wyjazdu na czas od 3 do 12 miesięcy.

Różnice w rozumieniu migracji w różnych państwach skutkują często bardzo znaczącymi różnicami w rejestracji tych samych przepływów przez państwo emigracji i państwo imigracji (Kędelski, 1990). O ile jednak migracje pomiędzy państwami są przynajmniej w części rejestrowane, to rejestracja migrantów międzynarodowych w regionach państw imigracji w Europie praktycznie nie istnieje. Żadne z państw UE nie dysponuje informacjami statystycznymi o wielkości napływu obcokrajowców do poszczególnych regionów tegoż państwa. Uniemożliwia to analizę migracji międzynarodowych na wyższym niż ogólnopaństwowy poziomie szczegółowości. W sytuacji konieczności prowadzenia analizy na poziomie regionalnym,

oznacza to konieczność stworzenia algorytmu, za pomocą którego możliwe będzie rozszacowanie wielkości imigracji do danego państwa na regiony tego państwa.

Opracowanie przedstawia kilka obecnych w literaturze przedmiotu metod dokonywania szacunków migracji, podejmuje także próbę oceny ich jakości i przydatności, na przykładach regionów NUTS 2 niektórych państw UE.

Dotychczasowe badania

Na bilans liczby ludności regionu składają się dwa czynniki: ruch naturalny i saldo migracji. Dane dotyczące ruchu naturalnego są w państwach UE dostępne na poziomie regionów statystycznych NUTS 2. W literaturze przedmiotu stosunkowo często pojawia się propozycja obliczenia migracji netto z równania bilansowego (np. Rees *i in.*, 1999). Rozwiązanie to może znaleźć zastosowanie, kiedy celem badania jest oszacowanie liczby migrantów netto. Nie pozwala ono jednak na stwierdzenie ani wielkości przepływów, ani kierunków przepływów migracyjnych pomiędzy regionami.

Drugą propozycją jest alokacja migrantów w funkcji wybranych zmiennych zastępczych. Metoda ta została już wielokrotnie przetestowana, z różnymi skutkami. Postulowano wprowadzenie różnych zmiennych zastępczych, przede wszystkim typowych dla rozważań determinant migracji międzynarodowych, jak poziom zarobków, stopa bezrobocia, czy atrakcyjność środowiska.

Przykładowo, Zagórski (1990) w swoich badaniach dotyczących Australii dowiódł m.in. pozytywnego wpływu metropolitalnego charakteru regionu na wielkość imigracji oraz nieznacznego wpływu stopy bezrobocia. Wykazał on także istnienie wysokiej korelacji wielkości imigracji (międzynarodowej) do regionu i odpływu ludności (wewnętrznego) z tego regionu. Taką konstrukcję tłumaczył możliwością zamieszkania przez przyjezdnych w lokalach opuszczonych przez ludność miejscową. *Notabene* można to też tłumaczyć dokładnie odwrotnie, mianowicie zwiększoną liczbą wyjazdów ludności rdzennej pod naporem imigrantów. Gaag i Wissen (2001) stwierdzili natomiast, że w przypadku Niemiec korelacja tego wskaźnika i wielkości imigracji była ujemna.

Szereg innych prac wykazywał istnienie związku pomiędzy wielkością napływu ludności z zagranicy do regionu, a gęstością zaludnienia, atrakcyjnym klimatem, czy odległością między państwami.

Cechą wspólną większości wspomnianych prac była próba interpretacji wpływu liczebności populacji pochodzącej z danego kraju, zamieszkującej w danym regionie, na migrację. Krótki przegląd starszych prac, w których przyjęto to właśnie założenie, zawiera opracowanie Shawa (1975). Wśród nowszych artykułów wyróżniają się wspólne prace Gaag i Wissena. Analizowali oni m.in. migracje ludności do regionów Finlandii, Niemiec, Niderlandów, Austrii, Włoch i Hiszpanii.

Z uwagi na wstępne spostrzeżenie, że imigranci kierują się głównie do dużych ośrodków miejskich, regiony podzielono na trzy grupy. **Pierwszą** stanowiły regiony miejskie, przez co rozumiano regiony zawierające co najmniej jedno z największych

szych miast danego państwa (miasta zostały subiektywnie wybrane przez badaczy). Drugą grupę stanowiły te spośród pozostałych regionów, w których chociaż fragment granicy był jednocześnie granicą państwową, do grupy trzeciej zaliczono pozostałe regiony.

Badania wykazały, że w regionach miejskich zamieszkuje zdecydowanie więcej cudzoziemców, niż wynikałoby to z udziału tych regionów w całkowitej liczbie ludności krajów. Udział imigracji do tych regionów także jest wysoki, ale niższy, niż wynikałoby z rozmieszczenia cudzoziemców. Innymi słowy, stopień koncentracji imigrantów w regionach miejskich jest niższy, niż udział cudzoziemców zamieszkających w tych regionach w całkowitej liczbie cudzoziemców w danym kraju. W regionach z kategorii trzeciej sytuacja była dokładnie odwrotna. Regiony graniczne natomiast są w tym względzie silnie zróżnicowane i autorom nie udało się zidentyfikować tu jakiegokolwiek reguły wewnętrznej zmienności.

Autorzy stwierdzili ponadto, że wskazane byłoby wyróżnienie kilku grup imigrantów, co do których spodziewają się różnych zachowań migracyjnych. Zaproponowali wydzielenie migracji powrotnych obywateli danego kraju (których podejrzewają o mniejszą skłonność do kierowania się przede wszystkim do dużych miast), azylantów oraz pozostałych migrantów. Stwierdzają jednocześnie, że statystyka europejska nie pozwala na przeprowadzenie takich badań w szerszym zakresie.

Ten sam zespół autorów (Gaag, Wissen, 2002) podjął także próbę porównania kilku metod szacowania wielkości napływu imigrantów do regionów za pomocą danych dla Szwecji w latach 1989–1999. Lata 1989–92 potraktowano jako bazowe do dokonania prognozy dla następnego okresu. Następnie zestawiono otrzymane wyniki z rzeczywistymi wielkościami napływu imigrantów z kilku państw. Otrzymane wyniki są zaskakujące, także dla samych autorów. Okazało się bowiem, że najlepsze prognozy generował najprostszy model, tzw. udziałów historycznych, gdzie przepływy w kolejnych latach są wprost proporcjonalne do przepływów w latach poprzedzających. Mimo wielu błędów teoretycznych takiego założenia, które broni się tylko za pomocą wytłumaczenia siłą inercji analizowanego układu, dawał on wyraźnie lepsze rezultaty niż skomplikowane modele wprowadzające np. wielkość regionu, efekt nasycenia regionu imigrantami, czy szereg zmiennych niedemograficznych. Minusem stosowania tego rozwiązania do prognoz lub szacunków wielkości imigracji dla lat minionych jest konieczność posiadania danych o wielkości imigracji do regionów w jakimś bazowym okresie czasu – a w wielu przypadkach takie dane nie istnieją.

Autorzy testowali także model, w którym zmiennymi były udział liczebności populacji cudzoziemców pochodzących z danego kraju w całym państwie oraz analogiczny udział imigracji w latach poprzedzających – jak w metodzie udziałów historycznych. Model ten dawał wyniki porównywalne do modelu najprostszego, dla niektórych grup imigrantów nawet nieco lepsze. Autorzy stwierdzają jednak, że ta poprawa jest nieznaczna, a stopień komplikacji modelu rośnie na tyle znacząco, że opowiadają się za stosowaniem modelu podstawowego.

Podsumowując wnioski z przedstawionych prac: istnieje pozytywna korelacja pomiędzy wielkością imigracji, a liczebnością cudzoziemców, a także wielkością

regionu, wyrażaną całkowitą liczbą jego mieszkańców. Do dużych regionów przybywa więcej imigrantów, ale otrzymują one ich mniej, w proporcji do swoich rozmiarów, niż regiony mniejsze. To ostatnie stwierdzenie dotyczy zresztą także relacji wielkości imigracji i liczebności cudzoziemców. Autorzy twierdzą, że chociaż żadna z tych dwóch wielkości nie jest proporcjonalna do wielkości imigracji, to można je obie wykorzystywać jako wstępne wskaźniki w celu otrzymania obrazu przybliżonego. Szczególnie dobrze oceniają oni zastosowanie tej metody do alokacji imigrantów do poszczególnych regionów przy rozbiciu całości imigracji na poszczególne grupy imigrantów według krajów pochodzenia, w odróżnieniu od stosowanej często w badaniach europejskich techniki alokacji wszystkich imigrantów, niezależnie od kraju ich pochodzenia bądź narodowości. Mają oni też świadomość teoretycznej niepoprawności stosowania całkowitej liczby ludności regionu, jako wskaźnika wielkości imigracji, lecz zauważają, że z braku lepszych rozwiązań, wobec zupełnego braku danych w niektórych przypadkach, takie rozwiązanie także przybliży szacunek do wartości rzeczywistych.

Związki migracji międzynarodowych i migracji wewnętrznych

Zależności zaobserwowane w cytowanych badaniach powinny zostać zweryfikowane na innych przykładach, w celu potwierdzenia lub odrzucenia poprawności postawionych hipotez. Można zakładać, że sprawdzą się one w państwach o warunkach polityczno-gospodarczych zbliżonych do warunków panujących na obszarze objętym analizą w cytowanych pracach. Dobór państw do analizy, a także dobór zmiennych zastępczych, są ponadto ograniczone dostępnością danych. W tym opracowaniu zdecydowano się poddać analizie migracje do Hiszpanii, w latach 1988–1995. W przypadku tym serie danych o migracjach pochodzących z jednego źródła są najdłuższe, jakie udało się zidentyfikować na obszarze dzisiejszej UE. Jednocześnie jest to czas bezpośrednio po wstąpieniu Hiszpanii do Wspólnot Europejskich, a także po podpisaniu Układu z Schengen, którego postanowienia stopniowo wprowadzano w życie w większości państw unijnych od 1985 r. (Convey, 1996; Zimmermann, 1995). Dotyczy on wprowadzenia kontroli granic, a nie migracji, ale w praktyce oznacza postępującą liberalizację przepływów ludności. Należy zauważyć, że w parze z większą swobodą przekraczania granic nie szła pełna liberalizacja reguł osadnictwa w innych państwach.

Pierwszą zmienną zastępczą, służącą do oszacowania wielkości migracji międzynarodowych do regionów państw docelowych, będzie wielkość migracji wewnętrznych do regionu. Związki pomiędzy migracjami wewnętrznymi i międzynarodowymi są bez wątpienia złożone, aczkolwiek wielu badaczy podkreślało, że łączna analiza tych dwóch typów migracji jest wskazana (np. Lee, 1966; Jagielski, 1974; Willekens, 1983; Pryor, 1985; Willekens, 1995). Niektórzy, jak Korcelli (1994) dowodzili wręcz, że jedna migracja jest do pewnego stopnia substytutem drugiej, a zwiększenie natężenia jednego przepływu z reguły skutkuje zmniejszeniem natężenia drugiej kategorii migracji. Szerszy przegląd literatury dotyczącej

związków pomiędzy migracjami wewnętrznymi i międzynarodowymi zawiera praca Janickiego (2006a).

Istniejące dane dotyczące migracji międzynarodowych pozwoliły na zestawienie wielkości sald migracji do regionów NUTS 2 Hiszpanii z poszczególnych państw UE z saldem migracji ludności z innych regionów Hiszpanii, a następnie z napływem oraz z odpływem z innych regionów Hiszpanii. Tablica zawiera wielkości współczynników korelacji liniowej pomiędzy wspomnianymi zmiennymi, dla ostatniego w analizie roku 1995, a także wartość współczynnika korelacji dla sumy sald migracji międzynarodowych i wewnętrznych państw UE14. Dodatkowo, obliczono współczynnik korelacji sald migracji międzynarodowych i liczb ludności regionów.

Tabl. Współczynniki korelacji sald migracji międzynarodowych do regionów NUTS 2 Hiszpanii z pozostałych 14 krajów UE w 1995 r., a migracjami wewnętrznymi w Hiszpanii oraz liczbą ludności regionów

Kraje	Salda		Napływ		Odpływ		Liczba ludności	
	C	T-St	C	T-St	C	T-St	C	T-St
Belgia	0,226	–	0,650	+	0,455	–	0,688	+
Dania	0,098	–	0,548	+	0,419	–	0,662	+
Niemcy	0,220	–	0,305	–	0,169	–	0,327	+
Grecja	–0,481	+	0,484	+	0,590	+	0,724	+
Francja	–0,388	–	0,664	+	0,704	+	0,802	+
Irlandia	–0,028	–	0,570	+	0,486	+	0,710	+
Włochy	–0,227	–	0,566	+	0,560	+	0,715	+
Luxemburg	–0,205	–	–0,112	–	–0,014	–	–0,207	–
Niderlandy	–0,031	–	0,663	+	0,565	+	0,775	+
Austria	0,127	–	0,462	–	0,336	–	0,467	+
Portugalia	–0,507	+	0,563	+	0,666	+	0,576	+
Finlandia	0,134	–	0,590	+	0,441	–	0,697	+
Szwecja	–0,056	–	0,699	+	0,605	+	0,819	+
W. Brytania	0,251	–	0,596	+	0,400	–	0,680	+
UE14	–0,027	–	0,689	+	0,585	+	0,791	+

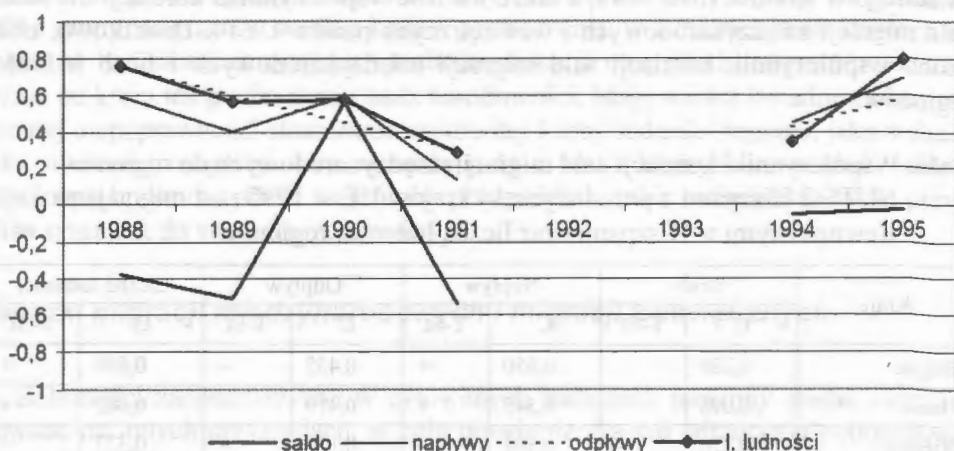
C – korelacje. T-St – wyniki testu t-Studenta (+ oznacza korelację istotną statystycznie).

Źródło: obliczenia własne.

Przeprowadzone obliczenia wskazują jednoznacznie na brak zależności pomiędzy saldem migracji wewnętrznych, a saldem migracji międzynarodowych regionów NUTS 2 w Hiszpanii, a jednocześnie na umiarkowanie silny, choć nie zawsze istotny statystycznie na poziomie 0,05 związek pomiędzy saldami migracji międzynarodowych, a napływami oraz odpływami wewnątrz krajowymi ludności. Wyraż-

nie najsilniejszy jest jednak związek pomiędzy saldami migracji międzynarodowych, a liczbą ludności regionów NUTS 2 w Hiszpanii. Zmienność korelacji dla całego analizowanego zespołu państw w latach 1988–1995 przedstawia wykres.

Wykr. 1. Zmienność współczynnika korelacji pomiędzy saldami migracji międzynarodowych do regionów NUTS 2 Hiszpanii, a migracjami wewnętrznymi w Hiszpanii oraz liczbami ludności regionów

Źródło: obliczenia własne.

Ze względu na znaczące braki w danych w latach 1992 i 1993 w części państw UE14 zdecydowano się na pominięcie ich w analizie.

Analiza wyk. 1 pozwala stwierdzić, że wielkości współczynników korelacji pomiędzy analizowanymi zmiennymi podlegają znaczącym wahaniom. Mimo to wyraźnie najsilniejszy jest związek pomiędzy wielkością regionów mierzona liczbami ich ludności, a saldami migracji międzynarodowych. Natomiast najsłabszy jest związek sald migracji międzynarodowych i sald migracji wewnętrznych. Jednak nawet najsilniejszy z zaobserwowanych związków nie wydaje się być wystarczająco silny, aby można było za pomocą zmiennej liczby ludności regionów charakteryzować migracje międzynarodowe do regionów w sposób nie budzący zastrzeżeń.

Związki migracji międzynarodowych i liczb obcokrajowców

Kolejną testowaną zależnością będzie związek pomiędzy saldami migracji międzynarodowych regionów, a liczbą mieszkańców tych regionów pochodzących z poszczególnych państw. Teoretyczne uzasadnienie takiego działania można znaleźć m.in. w pracy Hägerstranda (1957), który zauważa, że większość migrantów to migranci pasywni. Nie poszukują oni samodzielnie najlepszego możliwego celu

własnej migracji za pomocą analizy sytuacji ekonomicznej, społecznej ani jakiegokolwiek innej potencjalnych regionów imigracji, lecz śledzą ścieżki migracyjne swoich znajomych i krewnych. W ostatecznym rozrachunku migranci wybierają te szlaki, które zostały już z sukcesem przetarte. Jak pisał Wolpert (1965), „...alternatywa, która minimalizuje niepewność, jest preferowana”. Jeśli zatem migrant ma do wyboru kilka potencjalnych celów przemieszczenia, weźmie pod uwagę również stopień swojej znajomości każdego z tych miejsc – przewagę powinno uzyskać to najlepiej znane – jeśli nie osobiście, to za pośrednictwem znajomych i krewnych.

Na podstawie nakreślonych przesłanek można sądzić, że powinien istnieć związek pomiędzy wielkością migracji z danego państwa do regionu, a liczbą ludności pochodzącą z tego państwa, zamieszkałą w tym regionie. Ludność tą można traktować jako byłych migrantów, stanowiących dla kolejnej fali migracji źródło informacji o regionie, w którym obecnie mieszkają. Pierwotne źródła ich informacji o poziomie atrakcyjności regionów, w których mieszkają, pozostają nieznane, niemniej jednak można traktować sam fakt ich obecności w określonych miejscach jako pośredni wskaźnik atrakcyjności migracyjnej tych miejsc.

Przyjmijmy założenie, że liczba imigrantów z określonego państwa do danego regionu w roku y powinna stanowić taki sam odsetek wszystkich migrantów pomiędzy analizowanymi państwami, jaka część populacji pochodzącej z państwa emigracji zamieszkiwała w analizowanym regionie państwa imigracji w roku $y-1$ (wzór 1).

$$I_y = T_y \cdot \frac{R_{y-1}}{C_{y-1}} \quad (1)$$

gdzie

I_y – szacowana liczba imigrantów do regionu w roku y

T_y – całkowita wielkość imigracji do państwa w roku y

R_{y-1} – liczba mieszkańców regionu, pochodzących z danego państwa, w roku $y-1$

C_{y-1} – liczba mieszkańców państwa imigracji, pochodzących z danego państwa, w roku $y-1$

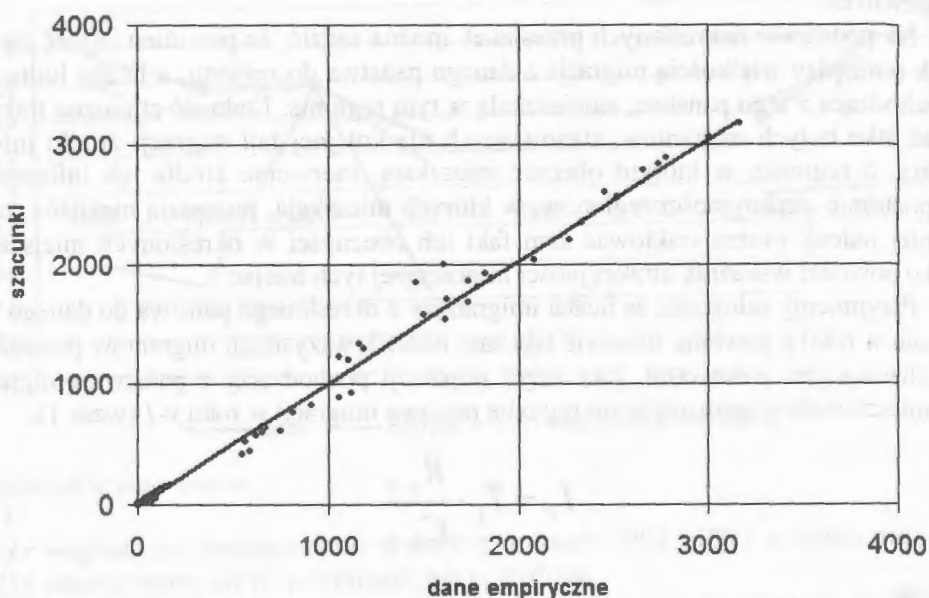
Obliczenie liczby imigrantów do regionu w kolejnym roku powinno uwzględniać także oszacowany napływ w poprzednim roku analizy (wzór 2):

$$I_{y+1} = T_{y+1} \cdot \frac{R_{y-1} + I_y}{C_y} \quad (2)$$

W ten sposób można próbować oszacować liczby ludności pochodzącej z danego państwa w okresie kolejnych lat, na podstawie wiarygodnych danych z jednego tylko roku. Takie właśnie obliczenie wykonano dla dwóch najdłuższych serii zgromadzonych danych, na poziomie regionów NUTS 2: Belgów oraz Niemców mieszkających w Hiszpanii, w latach 1988–1995. Zestawienie wyników obliczeń z danymi statystycznymi pozwala stwierdzić stopień poprawności przyjętych zało-

żeń. Wykr. 2 przedstawia wzajemną relację pomiędzy danymi empirycznymi, a oszacowanymi wartościami dla Belgów.

Wykr. 2. Relacja pomiędzy liczebnością Belgów zamieszkających w regionach NUTS 2 w Hiszpanii, a liczebnościami oszacowanymi na podstawie wzorów (1) oraz (2)

Źródło: obliczenia własne.

Współczynnik korelacji pomiędzy danymi empirycznymi, a wartościami oszacowanymi wynosi 0,995. Istotną informacją uzupełniającą jest fakt, że zestawiano ze sobą stany, a nie przepływy ludności. W sposób oczywisty pozwala to osiągnąć silniejszą zależność pomiędzy analizowanymi zmiennymi, gdyż roczne wahania stanów ludności stanowią z reguły niewielki odsetek tych stanów. Dodatkowo, z powodu braku informacji na ten temat, w analizie nie uwzględniono przyrostu naturalnego badanej populacji. W pewnym stopniu może to utrudnić interpretację rezultatów, z drugiej jednak strony pozwala otrzymać pełną informację na temat zmian liczby ludności określonego pochodzenia na badanym obszarze.

Zbieżność pomiędzy danymi empirycznymi a szacunkami nie jest pełna. Błąd szacunku można obliczyć następująco:

$$B = \frac{\sum_{i=1}^n |I_{yi} - D_{yi}|}{C_y} \cdot 100\% \quad (3)$$

gdzie

B – błąd szacunku

I_{yi} – oszacowana liczba imigrantów do regionu i w roku y

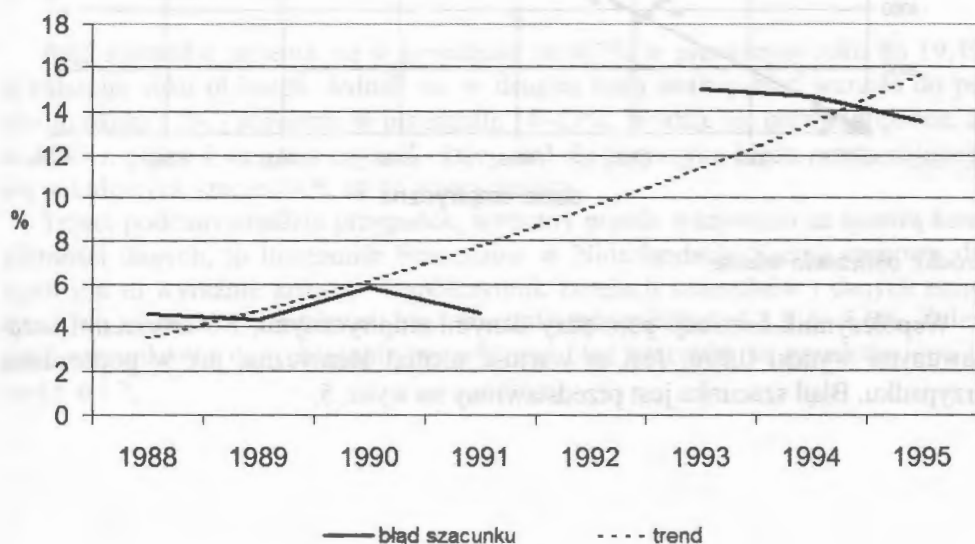
D_{yi} – rzeczywista liczba imigrantów do regionu i w roku y

C_y – liczba mieszkańców danego pochodzenia w państwie imigracji w roku y

n – liczba regionów w państwie imigracji

Tak więc błąd szacunku jest stosunkiem sumy różnic pomiędzy szacunkami, a danymi empirycznymi, do wielkości populacji cudzoziemców w państwie imigracji. Dla Belgów w Hiszpanii błąd ten waha się od 4,6% w pierwszym roku szacunku po 13,5% w ostatnim, ósmym roku, dla którego wykonano obliczenia. Przebieg zmienności wielkości błędu szacunku jest przedstawiony na wyk. 3.

Wykr. 3. Błąd szacunku liczby belgów w regionach NUTS 2 Hiszpanii

Źródło: obliczenia własne.

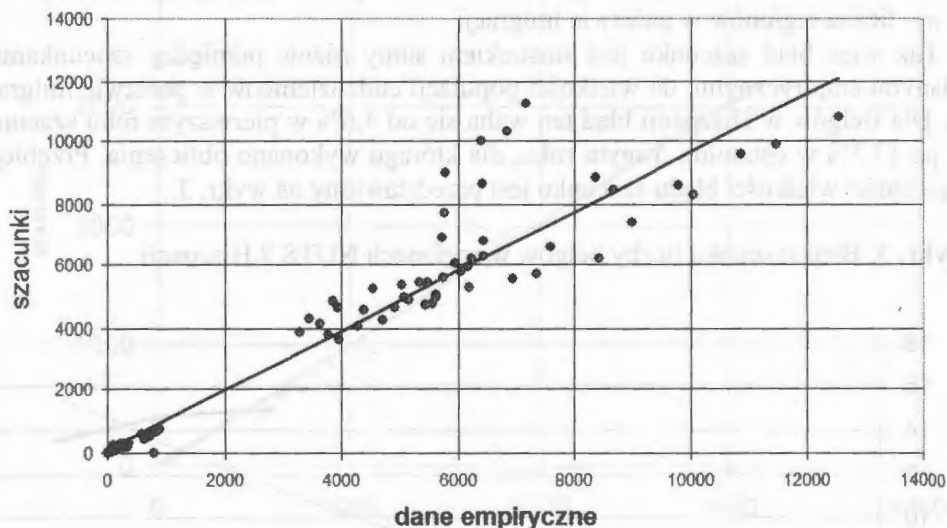
Brak danych dla roku 1992 uniemożliwił wykonanie porównania.

Jak należało się spodziewać, wraz z upływem czasu jakość szacunku pogarsza się. Niemal 15%-owy błąd w roku 1993 wynika zapewne z braku danych dla roku 1992, lecz główną przyczyną może być fakt wprowadzenia w Hiszpanii właśnie wtedy wszystkich regulacji wynikających z Jednolitego Aktu Europejskiego z 1986.

Miało to znaczący wpływ na niemal wszystkich obcokrajowców zamieszkujących Hiszpanię (Rees *i in.*, 1998).

Aby wykluczyć przypadkowość uzyskanych wyników, zdecydowano się w podobny sposób przeanalizować sytuację Niemców w Hiszpanii. Zależność liczebności faktycznej i szacowanej przedstawia wyk. 4.

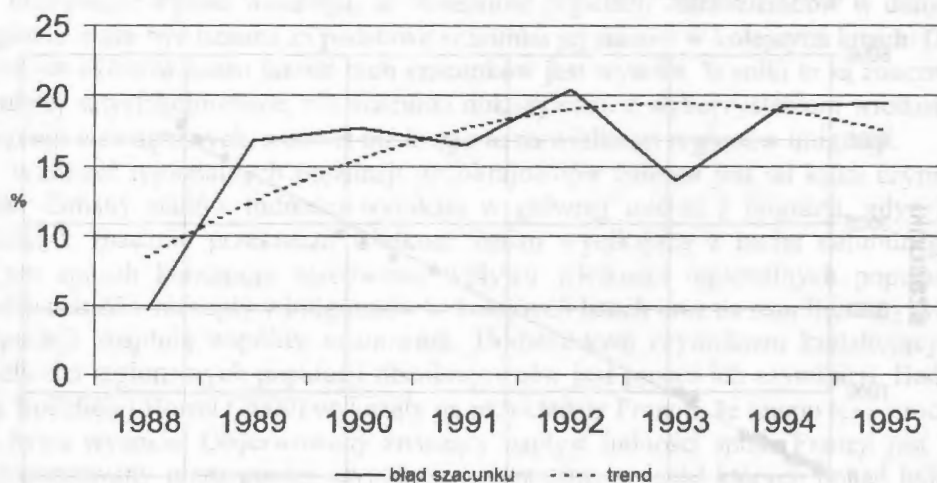
Wykr. 4. Relacja pomiędzy liczebnością Niemców zamieszkałych w regionach NUTS 2 w Hiszpanii, a liczebnościami oszacowanymi na podstawie wzorów (1) oraz (2)

Źródło: obliczenia własne.

Współczynnik korelacji pomiędzy danymi empirycznymi, a wartościami oszacowanymi wynosi 0,996. Jest to wartość niemal identyczna, jak w poprzednim przypadku. Błąd szacunku jest przedstawiony na wyk. 5.

Wykr. 5. Błąd szacunku liczby Niemców w regionach NUTS 2 Hiszpanii

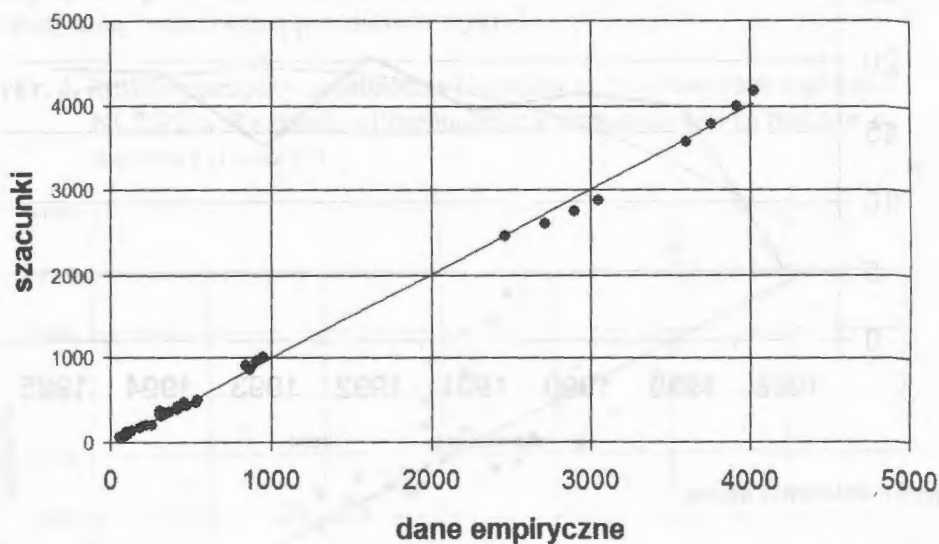

Źródło: obliczenia własne.

Błąd szacunku zmienia się w przedziale od 4,7% w pierwszym roku do 19,4% w ostatnim roku obliczeń. Jednak już w drugim roku analizy błąd wzrasta do poziomu około 17% i pozostaje w przedziale 14–21%. Wydaje się prawdopodobne, że w 1989 r. pojawił się jakiś czynnik, który stał się przyczyną błędu powtarzającego się w kolejnych szacunkach, aż do końca analizy.

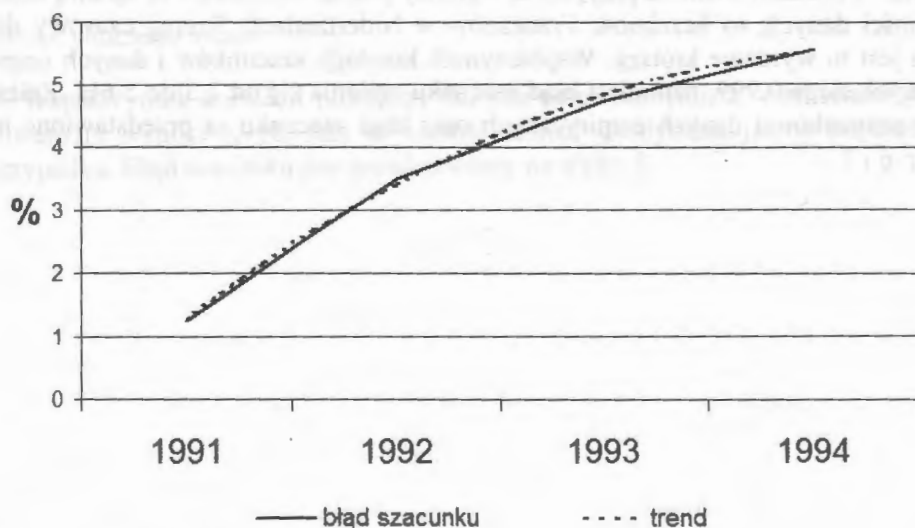
Trzeci poddany analizie przypadek, wybrany przede wszystkim za sprawą kompletności danych, to liczebność Francuzów w Niderlandach. Szereg czasowy danych jest tu wyraźnie krótszy. Współczynnik korelacji szacunków i danych empirycznych sięga 0,999, natomiast błąd szacunku zmienia się od 1,3 do 5,6%. Zależność szacunków i danych empirycznych oraz błąd szacunku są przedstawione na wyk. 6 i 7.

Wykr. 6. Relacja pomiędzy liczebnością Francuzów zamieszkałych w regionach NUTS 2 w Niderlandach, a liczebnościami oszacowanymi na podstawie wzorów (1) oraz (2)

Źródło: obliczenia własne.

Wykr. 7. Błąd szacunku liczby francuzów w regionach NUTS 2 Niderlandów

Źródło: obliczenia własne.

Otrzymane wyniki wskazują, że liczebność populacji cudzoziemców w danym regionie może być uznana za podstawę szacunku jej stanów w kolejnych latach. Dla krótkich okresów czasu jakość tych szacunków jest wysoka. Wyniki te są znacznie bardziej satysfakcjonujące, niż szacunki dokonywane z wykorzystaniem wielkości migracji wewnętrznych, a nawet niż te oparte na wielkości regionów imigracji.

Wielkość regionalnych populacji obcokrajowców zależy od kilku czynników. Zmiany stanów ludności wynikają w głównej mierze z migracji, gdyż jej wielkość znacznie przekracza wielkość zmian wynikającą z ruchu naturalnego. W ten sposób koncepcje szacowania wpływu wielkości regionalnych populacji cudzoziemców na napływ imigrantów w kolejnych latach oraz na stan liczebny tych populacji znajdują wspólny mianownik. Dodatkowym czynnikiem kształtującym wielkość regionalnych populacji obcokrajowców jest proces ich asymilacji. Badania Boëldieu i Borrel (2000) wykazały na przykładzie Francji, że tempo tego procesu bywa wysokie. Obserwowany znaczący napływ ludności spoza Francji jest tu kompensowany przez proces asymilacji imigrantów, spośród których ponad jedna trzecia ma już francuskie obywatelstwo. Faktem jest, że uzyskanie obywatelstwa jest jedynie potwierdzeniem zmiany stanu formalnego i nie musi świadczyć jednak o integracji, a tym bardziej o asymilacji, ale formalnie rzecz biorąc odsetek imigrantów we Francji pozostaje stały od ponad 25 lat. Gaag i Wissen w swoich badaniach zakładają, że tempo naturalizacji w różnych regionach danego kraju jest porównywalne ze względu na centralnie ustalone zasady przyznawania cudzoziemcom obywatelstwa. Wyciągają z tego wniosek, że proces ten może zostać pominięty w analizach, które przeprowadzali. Podobne założenie zostało przyjęte w tym opracowaniu.

Jednym z istotniejszych spostrzeżeń, jakie poczynili Gaag i Wissen, jest stwierdzenie, że przy prognozowaniu wielkości imigracji za pomocą opisanej metody błąd prognozy nie wzrasta systematycznie, lecz raz rośnie, raz zmniejsza się w sposób dość nieregularny. Przypisują to nieliniowym zmianom wielkości imigracji, zestawionym z liniową prognozą modelu, zakładającego równomierne tempo zmian. Wniosek ten jest bardzo istotny z punktu widzenia tego referatu. Oznacza to bowiem, że próba odtworzenia wielkości imigracji do poszczególnych regionów w kolejnych latach za pomocą danych dla zaledwie jednego roku może dać satysfakcjonujące wyniki.

Relacja wielkości imigracji do regionów i liczebności populacji cudzoziemców w poszczególnych regionach bywa czasem określana mianem związku typu „skutek poprzedniego skutku” (*effect following effect*), zamiast klasycznego: przyczyna i skutek. W tej interpretacji fakt zamieszkania konkretnej grupy ludzi w danym regionie nie jest sam w sobie przyczyną przyjazdu kolejnych migrantów, lecz tylko skutkiem oddziaływania determinant migracyjnych, wywołującym niejako efekt uboczny w postaci kolejnych przyjazdów. Niezależnie jednak od tego, czy fakt zamieszkiwania cudzoziemców w danym miejscu nazwiemy skutkiem, czy przy-

czyną, nie można odmówić mu znaczenia jako czynnikowi wpływającemu na podjęcie decyzji o kierunku przemieszczenia kolejnych migrantów.

Podsumowanie

Głównym celem przedstawionej analizy była prezentacja i weryfikacja kilku metod alokacji migrantów międzynarodowych do regionów państw imigracji. Wykazano, że zdecydowanie najlepsze wyniki można uzyskać wykorzystując do szacowania wielkości imigracji do regionów stany ludności pochodzącej z państwa emigracji, zamieszkującej w poszczególnych regionach państwa imigracji.

Weryfikacja poprawności teoretycznej przyjętych założeń każe jednak ostrożnie wyciągać wnioski. Z powodu braku danych o poszczególnych przepływach na badanym obszarze, oszacowane wartości zestawiano ze zmianami stanów ludności, a nie z wielkościami imigracji i emigracji. W rezultacie potwierdzono wysoką skuteczność przedstawionej metody dla szacowania przede wszystkim liczb obcokrajowców w regionach państw imigracji, a dopiero w drugiej kolejności dla sald migracji. Wydaje się, że nie umniejsza to wartości i przydatności zaproponowanej metody, lecz ukierunkowuje nieco inaczej możliwości jej zastosowania w badaniach, niż pierwotnie zamierzano.

Wielkość międzynarodowych przepływów migracyjnych w państwach UE pozostaje wciąż stosunkowo nieznaczną, w porównaniu z migracjami wewnętrznymi. Można założyć, że te proporcje w ciągu najbliższych lat nie zostaną znacząco zmienione. Oznacza to, że szacunki wielkości migracji międzynarodowych do regionów państw imigracji dokonywane z dokładnością przekraczającą 80%, a niekiedy nawet 90% można traktować jako zadowalające.

dr Wojciech Janicki – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Literatura

- Bell M. (2003), *Comparing internal migration between countries: measures, data sources and results*, referat przedstawiony na konferencji Population Association of America, Minneapolis.
- Boëldieu J., Borrel C. (2000), *La proportion d'immigres est stable depuis 25 ans*, INSEE.
- Convey A., Kupiszewski M. (1996), *Migration and policy in the European Union*, w: *Population migration in the European Union*, red. Rees P., Stillwell J., Convey A., Kupiszewski M., John Wiley and Sons, Chichester.
- Gaag van der N., Wissen van L. (2001), *Determinants of the subnational distribution of immigration*, *Tijdschrift voo Economische en Sociale Geografie*, vol.92, No.1.

- Gaag van der N., Wissen van L. (2002), *Modelling regional immigration: using stocks to predict flows*, European Journal of Population, vol.18.
- Hägerstrand T. (1957), *Migration and area. Survey on a sample of Swedish migration fields and hypothetical considerations on their genesis*, w: Lund Studies in Geography, ser. B, No.13, s.27–159, za: Migracja, a powierzchnia, w: Modele migracji. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, Warszawa 1972, z. 3/4.
- Jagielski A. (1974), *Geografia ludności*, PWN, Warszawa.
- Janicki W. (2006a): *Analiza migracji wewnętrznych i międzynarodowych na obszarze Unii Europejskiej – razem, czy osobno?* 2006. Studia Demograficzne Nr 2/150, PL ISSN 0039-3134.
- Janicki W. (2006b): *Wiarygodność danych o migracjach ludności w niektórych państwach Europy Zachodniej*. Wiadomości Statystyczne No. 3, GUS, Warszawa.
- Kędelski M. (1990), *Fikcja demograficzna w Polsce i RFN*, Studia Demograficzne 1/99.
- Korcelli P. (1994), *On interrelations between internal and international migration*, w: Innovation, vol.7, No.2.
- Kupiszewski M. (1996), *Extra-Union migration: the East-West perspective*, w: *Population migration in the European Union*, red. Rees P., Stillwell J., Convey A., Kupiszewski M., John Wiley and Sons, Chichester.
- Kupiszewski M. (2001), *Demograficzne aspekty wybranych prognoz migracji zagranicznych*, w: *Swobodny przepływ pracowników w kontekście wejścia Polski do Unii Europejskiej*, red. Stępiak A., UKiE.
- Lee E.S. (1966), *A theory of migration*, w: Demography, 3.
- Poulain M. (1996), *Migration flows between the countries of the European Union: current trends*, w: *Population migration in the European Union*, red. Rees P., Stillwell J., Convey A., Kupiszewski M., John Wiley and Sons, Chichester.
- Pryor R.J. (1985), *Integrating international and internal migration theories*, w: *Global trends in migration*, Staten Island, Nowy Jork,.
- Rees P., Carrilho M.J., Peixoto J., Durham H., Kupiszewski M. (1998), *Internal migration and regional population dynamics in Europe: Portugal case study*, Working paper 98/13, School of Geography, University of Leeds.
- Rees P., Kupiszewski M., Eyre H., Wilson T., Durham H. (1999), *The evaluation of regional population projections for the European Union*, ERDF Study No. 97/00/74/018, European Commission Directorate General XVI (Regional Policy and Cohesion) and Eurostat.
- Shaw R.P. (1975), *Migration. Theory and fact*, Regional Science Research Institute, Philadelphia.
- Willekens F. (1983), *Comparability of migration. Utopia or reality?*, Referat na konferencji Chaire Quetelet (wersja poprawiona 1984).
- Willekens F. (1995), *Monitoring international migration flows in Europe. Towards a statistical data base combining data from different sources*, European Journal of Population 10.

- Wolpert J. (1965), *Behavioral aspects of the decision to migrate*, w: Papers and Proceedings of the Regional Science Association, vol.15, za: *Aspekty behawiorystyczne w podejmowaniu decyzji migracji*, w: *Modele migracji*. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej nr 3-4, IG PAN, Warszawa 1972.
- Zagórski K. (1990), *Regional differences in immigration and economic structure in Australia*, International Migration 28 (3).
- Zimmermann K.F. (1995), *Tackling the European migration problem*, w: Journal of Economic Perspectives, vol.9, No.2.
- Zlotnik H. (1999), *Trends of international migration since 1965: what existing data reveal*, International Migration vol.37 (1), IOM.

Marian ŻUKOWSKI

STATYSTKA PUBLICZNA ŹRÓDŁEM ZASILANIA SYSTEMÓW INFORMACYJNYCH BANKÓW

Punktem wyjścia jest istota „statystyki publicznej”, który to termin jest sformułowany w polskiej Ustawie „O statystyce publicznej”¹. Statystyka publiczna jest systemem zbierania danych statystycznych, gromadzenia, przechowywania i opracowywania zebranych danych oraz ogłaszania, udostępniania i rozpowszechniania wyników badań statystycznych jako oficjalnych danych statystycznych. Taka definicja statystyki publicznej gwarantuje rzetelne, obiektywne i systematyczne informowanie społeczeństwa, organów państwa i administracji publicznej oraz podmiotów gospodarczych, szczególnie o sytuacji społeczno – ekonomicznej kraju.

Niektóre aspekty formalno-prawne statystyki publicznej w Polsce, Rosji, Ukrainie i na Białorusi

Celem jaki stawia przed sobą państwo jest stworzenie jednolitych prawnych zasad prowadzenia państwowej statystyki publicznej, zabezpieczenie informacyjnych potrzeb państwa i społeczeństwa związanych z tworzeniem i posiadaniem zasobów danych statystycznych zaspokajających popyt ze strony państwowych, społecznych i prywatnych struktur.

Charakter badań, na których opiera się statystyka publiczna polega na tym, że dotyczą one każdej dziedziny życia społecznego i gospodarczego (oraz występujących w nim zjawisk) dających się obserwować i analizować z wykorzystaniem metod statystycznych. W Rosji kwestie statystyki publicznej reguluje ustawa federalna o oficjalnej ewidencji statystycznej oraz systemie statystyki państwowej w Federacji Rosyjskiej.² Oficjalna ewidencja statystyczna w Federacji Rosji, jest to działalność polegająca na prowadzeniu - zgodnie z przyjętą metodologią statystyczną – obserwacji statystycznych w Federacji Rosyjskiej oraz opracowywanie danych ze-

¹ Ustawa z 29 czerwca 1995 roku „O statystyce publicznej”, z późniejszymi zmianami (Dz. U. 2007, Nr 166, poz. 1172).

² Ustawa z 29 listopada 2007 roku, „O oficjalnej ewidencji statystycznej oraz systemie statystyki państwowej w Federacji Rosyjskiej Nr 282- FZ, Moskwa.

branych w wyniku tych obserwacji, dokonywane w celu prowadzenia publicznej informacji statystycznej.

W Rosji funkcjonuje państwowy statystyczny system informacyjny, który jest zbiorem danych statystycznych pierwotnych (źródłowych) oraz danych statystycznych administracyjnych. Pod pojęciem oficjalnej informacji statystycznej rozumie się zagregowaną i udokumentowaną informację ilościową o ekonomicznych, socjologicznych, demograficznych, ekologicznych i innych procesach społecznych w Federacji Rosyjskiej, przygotowywaną przez podmioty publicznej ewidencji statystycznej zgodnie z oficjalną metodologią statystyczną. Do podmiotów realizujących publiczną ewidencję statystyczną zalicza się federalne organy władzy państwowej, inne federalne organy państwowe, które gromadzą i opracowują publiczną informację statystyczną zgodnie z ustawodawstwem Federacji Rosyjskiej.

Korzystającymi z oficjalnej informacji statystycznej są organy państwowe, organy samorządowe, osoby prawne i fizyczne, które zwracają się do instytucji reprezentujących system statystyki państwowej lub do podmiotów publicznej ewidencji statystycznej w celu otrzymania niezbędnej informacji statystycznej i (lub) wykorzystujących tę informację.

Koordinacja działalności w sferze państwowej ewidencji statystycznej jest dokonywana przez upoważniony do tego (przez rząd Federacji Rosyjskiej) organ federalny władzy wykonawczej – Federalny Komitet Statystyki Państwowej (*Federalnaja Służba Gosudarstwiennoj Statistiki*).

W celu realizowania oficjalnej informacji statystycznej podmioty państwowej ewidencji statystycznej zbierają od respondentów pierwotne dane statystyczne. Wśród danych znajdują się również dane objęte tajemnicami państwową i komercyjną, informacje o podatnikach, dane osobowe osób fizycznych (pod warunkiem odpersonalizowania tych danych), a także inne dane, do których dostęp jest jednak ograniczony przez stosowne ustawy federalne. Podmioty państwowej ewidencji mają obowiązek zapewnić niezbędną ochronę uzyskanych danych zgodnie z ustawodawstwem Federacji Rosyjskiej o informacjach z ograniczonym dostępem.

Oficjalna informacja statystyczna jest ogólnodostępna, za wyjątkiem tych informacji, do których dostęp ograniczają stosowne ustawy federalne. Zapewnienie dostępu użytkownikom informacji statystycznej do ogólnodostępnej informacji statystycznej jest dokonywane poprzez jej publiczne udostępnienie lub rozpowszechnienie.

Respondenci – w tym będący przedsiębiorcami indywidualnymi – są zobowiązani do bezpłatnego udostępnienia podmiotom oficjalnej ewidencji statystycznej pierwotnych danych statystycznych, niezbędnych do kształtowania oficjalnej informacji statystycznej. Obywatele Federacji Rosyjskiej, obcokrajowcy znajdujący się na terytorium Rosji oraz osoby bez obywatelstwa będący badanymi podmiotami udostępniają instytucjom i osobom prowadzącym badania pierwotne, dane statystyczne niezbędne do kształtowania oficjalnej informacji statystycznej bezpłatnie i dobrowolnie, chyba że inaczej postanowiono w ustawach federalnych. Respondenci będący podmiotami małej i średniej przedsiębiorczości, mają obowiązek przedstawiania danych pierwotnych w trybie uproszczonym zgodnie z Ustawą Fe-

deralną z 24 lipca 2007 r. „O rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości w Federacji Rosyjskiej”.

Na Ukrainie funkcjonuje podobny jak w Rosji system statystyki państwowej. Zasady prowadzenia statystyki państwowej (publicznej) reguluje ustawa Ukrainy „O statystyce państwowej”³. Celem regulacji ustawowych było stworzenie prawnych zasad prowadzenia państwowej statystyki publicznej, zaspokojenie potrzeb państwa i społeczeństwa związanych z korzystaniem z zasobów danych statystycznych poprzez zgłaszających popyt na te informacje ze strony państwa, społeczeństwa i osób prywatnych.

Instytucją, która zajmuje się statystyką jest Państwowy Komitet Statystyki Ukrainy. Ukraińska statystyka państwowa jest oparta na scentralizowanym systemie uzyskiwania, opracowywania, analizy, rozpowszechniania, archiwizacji, zabezpieczenia i wykorzystania informacji statystycznej. Informacją statystyczną są objęte również dane statystyki bankowej i finansowej, statystyki bilansu płatniczego i inne gromadzone na podstawie danych administracyjnych otrzymanych przez Narodowy Bank Ukrainy oraz przez odpowiednio upoważnione organy władzy państwowej.

Polityka państwa w sferze statystyki jest oparta na jednolitym systemie obowiązującym na terytorium Ukrainy. Jest ona zunifikowana ze standardami i metodologią międzynarodową.

Podmiotami, których obowiązują przepisy Ustawy o statystyce są:

- a) organy statystyki państwowej i ich pracownicy, którzy w imieniu tych organów w sposób systematyczny lub tymczasowy są zaangażowani w prowadzenie badań statystycznych;
- b) respondenci, którymi są osoby prawne, ich filie, oddziały, przedstawicielstwa i inne wyodrębnione jednostki strukturalne, położone na terytorium Ukrainy, lub za jej granicami i są powołane (stworzone) z udziałem ukraińskich osób prawnych, osoby fizyczne niezależnie od ich obywatelstwa, które przebywają na terytorium Ukrainy, lub zbiorowości tych osób, osoby fizyczne będące obywatelami Ukrainy i pozostające za granicami państwa lub zbiorowości tych osób;
- c) użytkownicy danych statystycznych.

Organami statystyki państwowej są:

1. Organy centralne władzy wykonawczej w dziedzinie statystyki,
2. Organy terytorialne statystyki państwowej, które są tworzone zgodnie z ustawodawstwem przez upoważnione do tego centralne organy władzy wykonawczej w dziedzinie statystyki w Autonomicznej Republice Krym, obwodach, rejonach i miastach. Organy terytorialne statystyki państwowej są podporządkowane organowi centralnemu,
3. Instytucjonalne organy statystyki państwowej – przedsiębiorstwa, organizacje i instytucje, które są tworzone zgodnie z ustawodawstwem przez upo-

³ Ustawa Ukrainy „O statystyce państwowej” z 13 lipca 2000 roku Nr 1922 – III, Kijów 2000.

ważnione do tego centralne organy władzy wykonawczej w dziedzinie statystyki i są im podporządkowane.

Wymienione organy tworzą zintegrowany system organów statystyki państwowej. Dostęp do informacji statystycznej na Ukrainie jest zapewniany poprzez:

- a) systematyczne ogłaszanie publicznej informacji statystycznej w wydawnictwach drukowanych;
- b) rozpowszechnienie informacji statystycznej za pomocą środków masowego przekazu;
- c) bezpośrednio udostępnianie informacji statystycznej organom władzy państwowej i samorządowej, osobom prawnym i fizycznym. Tryb i warunki udostępnienia organom władzy państwowej, organom samorządowym oraz osobom prawnym i fizycznym informacji statystycznej są regulowane przez ustawę Ukrainy „O informacji”. Nie są udostępniane informacje, jeśli mają one charakter wewnątrzresortowy i są wykorzystywane do dalszych obliczeń i agregacji, lub jeśli znajdują się w fazie wstępnego opracowywania, przed akceptacją i zatwierdzeniem.

Na Białorusi zasady funkcjonowania statystyki publicznej reguluje „Ustawa Republiki Białoruś o statystyce państwowej”⁴. Piszemy w niej o państwowej działalności statystycznej, przez którą rozumie się działalność polegającą na opracowaniu oraz wykorzystaniu metodologii pracy statystycznej w celu realizacji statystyki państwowej. Czynności statystyczne polegają na uzyskiwaniu i opracowywaniu pierwotnych danych statystycznych. Dokonywane są one przez organy statystyki państwowej i upoważnione organizacje państwowe.

Organami statystyki państwowej są: republikański organ administracji rządowej w dziedzinie statystyki państwowej (Komitet Statystyki) i tworzone przez niego terytorialne organy statystyki państwowej. Użytkownikami statystyki publicznej są państwowe organy władzy i administracji, osoby prawne i fizyczne, w tym przedsiębiorcy indywidualni, obcokrajowcy, osoby bez obywatelstwa, zagraniczne i międzynarodowe osoby prawne, którzy wykorzystują dane statystyczne. Respondentami są podmioty generujące pierwotne dane statystyczne które są przedmiotem państwowych obserwacji statystycznych w trybie ustalonym przez ustawodawstwo Republiki Białoruś.

Podmiotami stosunków prawnych w dziedzinie statystyki państwowej są:

1. Organ statystyki państwowej;
2. Upoważnione organizacje państwowe;
3. Respondenci – osoby prawne i ich jednostki znajdujące się na terytorium Białorusi oraz osoby prawne i ich jednostki stworzone przy udziale osób prawnych Białorusi i znajdujące się poza granicami kraju.

⁴ Ustawa Republiki Białoruś „O statystyce państwowej” z 29 października 2004 r. Nr 345-3. Mińsk 2004.

Osoby fizyczne, w tym przedsiębiorcy indywidualni, obcokrajowcy i osoby bez obywatelstwa są respondentami tylko specjalnych państwowych badań statystycznych, np. jednorazowych ewidencji ludności czy spisów powszechnych.

Cechą szczególną metod, na których opiera się statystyka publiczna w wymienionych krajach jest to, że jest ona wyposażona w odpowiednie instrumentarium i uprawniona do zbierania informacji pierwotnych ze wszystkich dostępnych źródeł. Zakres gromadzonych danych jest określony szczegółowo w programie badań statystycznych statystyki publicznej. Precyzyjnie określona jest też metodyka gromadzenia danych statystycznych oraz podmioty obowiązane do składania informacji dla statystyki publicznej. Podmioty te – przedsiębiorstwa, inne osoby prawne i jednostki organizacyjne nie mające osobowości prawnej – przedstawiają dane o ich działalności, zwane "danymi indywidualnymi". Osoby fizyczne przedstawiają informacje o sytuacji materialnej i społecznej zwane "danymi osobowymi". Niektóre badania statystyczne mogą być prowadzone na zasadzie obowiązku, a inne udziału dobrowolnego.

Zbierane i gromadzone w badaniach statystycznych statystyki publicznej dane indywidualne i dane osobowe są wykorzystywane do opracowań, zestawień i analiz statystycznych oraz do tworzenia przez służby statystyki publicznej operatu do badań statystycznych.

Dane są zbierane i gromadzone przez organy państwowej administracji rządowej oraz samorządu terytorialnego, a także inne instytucje. Organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego, inne instytucje rządowe oraz organy prowadzące urzędowe rejestry i banki centralne nieodpłatnie przekazują służbom statystyki publicznej zgromadzone dane administracyjne w zakresie, formie i terminach określanych w programie badań statystycznych statystyki publicznej, oraz udostępniają dane z baz danych systemów informatycznych. Na Białorusi, w Rosji i na Ukrainie różne instytucje gromadzą dane, co wynika ze struktury administracyjnej.

Wyniki obliczeń, opracowań i analiz dokonanych na podstawie zebranych w badaniach statystycznych statystyki publicznej danych statystycznych, są powszechnie dostępne. Wobec tego, można stwierdzić, że statystyka publiczna zapewnia równoprawny, równorzędny i równoczesny dostęp do wynikowych informacji statystycznych, a w szczególności do podstawowych wielkości i wskaźników.

Badania statystyczne statystyki publicznej prowadzą państwowe urzędy statystyczne różnych szczebli. Do zadań urzędów statystycznych należy:

1. Opracowywanie standardowych klasyfikacji, nomenklatur i definicji podstawowych kategorii, ustalanie wzajemnych relacji między nimi oraz ich interpretacja,
2. Definiowanie zapotrzebowania na informacje i analizy statystyczne i przygotowywanie na tej podstawie projektów programów badań statystycznych statystyki publicznej,
3. Organizowanie i prowadzenie badań statystycznych oraz ustalanie ich metodologii,

4. Zbieranie, gromadzenie i opracowywanie danych statystycznych oraz ich analizowanie,
 5. Przechowywanie danych statystycznych,
 6. Udostępnianie i rozpowszechnianie wynikowych informacji statystycznych, w tym podstawowych wielkości i wskaźników,
 7. Opracowywanie i ogłaszanie prognoz demograficznych oraz statystycznych prognoz gospodarczych i społecznych,
 8. Inne szczególne czynności (uniwersalne i specyficzne dla danego kraju).
- Instytucje prowadzące badania statystyczne statystyki publicznej z obowiązku ogłaszają, udostępniają i rozpowszechniają wynikowe informacje statystyczne.

Zasilanie systemów informacyjnych banków w dane statystyczne

Współczesna gospodarka składa się z dwu segmentów. Stanowią je sektor dóbr i usług oraz sektor finansowy (pieniądz). W obydwu sferach przepływają strumienie pieniężne, które odzwierciedlają procesy ilościowe. Coraz większe znaczenie dla wszystkich procesów gospodarczych mają zmiany w gospodarce światowej i gospodarce krajowej. Na systemy gospodarcze coraz silniej oddziałują takie zjawiska jak globalizacja, liberalizacja i deregulacja. Charakter procesów zachodzących w gospodarce odzwierciedlają informacje gromadzone w statystyce publicznej. Podstawą skutecznego działania na wszystkich poziomach systemu ekonomicznego jest rzetelna i kompletna informacja generowana przez statystykę publiczną. Ma więc ona zasadnicze znaczenie dla umożliwienia rzetelnej i bieżącej (aktualnej) oceny zjawisk ilościowych zachodzących w sektorze realnym oraz finansowym. Monitoringiem statystycznym (opartym na statystyce publicznej) są objęte:

- gospodarka globalna,
- gospodarka regionalna (w ujęciu międzynarodowym),
- gospodarka krajowa,
- gospodarka regionalna i lokalna (w ujęciu krajowym),
- sektor rządowy,
- sektor niefinansowy (gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa),
- podmioty systemu finansowego, w tym systemu bankowego.

Statystyka publiczna dostarcza danych do prognozowania rozwoju sytuacji na różnych poziomach systemu ekonomicznego. Pozwala konstruować modele o charakterze makroekonomicznym oparte na prawach ekonomicznych i informacjach ze statystyki publicznej, pozwalające przewidywać przyszły rozwój sytuacji w poszczególnych segmentach gospodarki.

W ostatnim okresie wzrasta znaczenie sektora finansowego oraz jego potrzeby w zakresie informacji o całym systemie ekonomicznym. W gospodarce rynkowej silny i stabilny (efektywnie funkcjonujący) system finansowy jest podstawą prawidłowej alokacji zasobów rzeczowych i finansowych. Kreuje on wzrost gospodarczy, sprawnie transformuje oszczędności w inwestycje, pozwala uczestniczyć w zmianach o charakterze globalnym.

Podstawowym elementem systemu finansowego są banki. Zatem monitorowanie sektora bankowego ma znaczenie zasadnicze dla oceny sytuacji sektora finansowego i możliwości rozwoju gospodarki jako całości. Nie oznacza to, że pozostałe elementy systemu finansowego (system emerytalny, ubezpieczenia, rynek kapitałowy czy instytucje zbiorowego inwestowania) mają znaczenie drugorzędne. Od jakości ich funkcjonowania także zależy stabilność systemu finansowego. Każdy z nich może generować ryzyko skutkujące infekcją całego systemu bankowego, następnie systemu finansowego i w konsekwencji kryzysem ogólnogospodarczym.

Ważnym narzędziem ograniczania ryzyka gospodarczego jest informacja generowana przez statystykę publiczną oraz gromadzona w systemie finansowym (w tym bankowym). Informacje te wspierają procesy decyzyjne oraz zmniejszają niepewność działania. Dane statystyki publicznej dostarczane uczestnikom rynku zmniejszają zjawisko „asymetrii informacji” i wspierają „dyscyplinę rynkową”.

Istotną rolę pełni statystyka publiczna w zarządzaniu stabilnością systemów bankowych.

Po pierwsze – dostarcza informacji pozwalających oceniać ryzyko potencjalnych zagrożeń (zewnętrznych i wewnętrznych) dla systemu bankowego na podstawie monitorowania odpowiednio dobranych parametrów charakteryzujących system bankowy i jego bliższe i dalsze otoczenie.⁵

Po drugie – umożliwia monitorowanie sytuacji finansowej systemu bankowego jako całości i elementów kluczowych dla zachowania jego stabilności (w tym jego otoczenia regulacyjnego i polityki poszczególnych banków).

Po trzecie – dostarcza danych pomagających w zarządzaniu sytuacją kryzysową.

Po czwarte – dostarcza informacji sprzyjających podejmowaniu działań restrukturyzacyjnych w systemie bankowym (w wymiarze finansowo-instytucjonalno-organizacyjnym).

Po piąte – dostarcza informacji stanowiących uzasadnienie merytoryczne do przyjęcia określonych decyzji i uzasadniających podejmowanie dopuszczalnego ryzyka.

Dane dostarczane przez statystykę publiczną pozwalają na wykrywanie zagrożeń funkcjonujących w otoczeniu systemu bankowego oraz wewnątrz tego systemu. Analiza danych ułatwia prowadzenie polityki monetarnej przez bank centralny. Organy regulacyjne i kontrolne systemu finansowego (nadzór nad rynkiem finansowym) otrzymują obiektywną informację o procesach zachodzących w gospodarce i systemie finansowym. Pozwala to im na podejmowanie skutecznych działań stabilizujących systemy finansowe.

Informacje statystyki publicznej pozwalają także konstruować modele o charakterze mikroekonomicznym na poziomie podmiotu gospodarczego czy innej instytucji. Dane uzupełnione o informacje wewnętrzne jednostki, opisujące sytuację eko-

⁵ Przegląd makroekonomicznych uwarunkowań stabilności systemów bankowych różnych krajów zaprezentowano w: Kryzysy bankowe. Przyczyny i rozwiązania, red. M. Iwanicz-Drozdowska, PWE, Warszawa 2002.

nomiczną poszczególnego przedsiębiorstwa (banku czy innej instytucji finansowej), pozwalają prognozować rozwój ocenianej jednostki.

Beneficjentem danych statystyki publicznej są przedsiębiorstwa, banki oraz instytucje państwowe czy samorządowe. Statystyka publiczna dostarcza więc komercyjnym podmiotom, w tym przede wszystkim bankom, informacji, które są podstawą do podejmowania decyzji w kwestii zarządzania przedsiębiorstwem, ograniczania ryzyka finansowego czy organizacji kontroli wewnętrznej. Dane statystyki publicznej wpływają także na charakter relacji z klientami banków jako stronami czynności bankowych. Niepokojące dane zgromadzone przez statystykę publiczną mobilizują zarządy banków do tworzenia surowszych procedur postępowania, np. kredytowania. Beneficjentem danych statystyki publicznej są w tym przypadku właściciele banków, a pośrednio także klienci i inni interesariusze banków.

Zasadniczym źródłem danych są dane statystyki rzeczowej. Dane te są publikowane przez GUS. Wiele informacji dostarcza też NBP jako organizacja kompetentna do zbierania danych i prowadzenia analiz oceniających zmiany w poszczególnych bankach, systemie finansowym i gospodarce. Podstawowe dane statystyczne dotyczą całej gospodarki narodowej bez względu na charakter własności. Zbierane i opracowywane są dane dotyczące, dla przykładu, sektora publicznego krajowego, jednostek samorządu terytorialnego, struktur prywatnych (spółki, spółdzielnie, osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, organizacje społeczne, stowarzyszenia i fundacje). Badaniami są objęte oddziały przedsiębiorstw zagranicznych, przedstawicielstwa zagraniczne, spółki z udziałem kapitału zagranicznego oraz z kapitałem mieszanym. GUS, NBP i inne jednostki prowadzą szeroko zakrojone badania statystyczne. Z tych informacji korzystają banki zasilając swoje systemy, co z pozwala podejmować decyzje komercyjne⁶.

Podsumowując, informacje gromadzone, przetwarzane i generowane przez instytucje statystyki publicznej są powszechnie wykorzystywane przez uczestników życia gospodarczego, w tym przypadku przed system bankowy i poszczególne banki komercyjne. Pozwala to na ograniczanie zjawiska „asymetrii informacji” wśród uczestników rynku, mobilizuje do poprawy zarządzania korporacyjnego (*ang. corporate governance*) oraz zwiększa dyscyplinę rynkową. Zadania i funkcje, jakie pełnią instytucje statystyki publicznej w gospodarce i społeczeństwie są nie do przecenienia.

prof. dr hab. Marian Żukowski – Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie.

⁶ Przykładowe informacje można znaleźć w: „Biuletyn informacyjny”, NBP, nr 9/2007, Warszawa 2008 r.

Jerzy KŁOCZOWSKI

PROBLEM INTEGRACJI I POGRANICZA W UNII EUROPEJSKIEJ

Mam się podzielić pewnymi ogólnymi refleksjami nad problemami integracji, granicy, pogranicza. Problem Unii jest bardzo istotny od początku. Co to jest Unia Europejska?

Unia ciągle się tworzy. Jeszcze jest daleko do zakończenia tego procesu. Trwa on już dziesiątki lat, ale przechodzi też stale kryzysy. Całe pokolenia mogą być jeszcze świadkami różnego rodzaju zawirowań wokół problemu integracji i problemu poszerzania granic Europy. My, Polacy, tu w Lublinie, mamy historyczne doświadczenie. Myśmy prawie 200 lat potrzebowali, żeby doprowadzić, w Lublinie, do federalnej unii z Litwą. Pracowaliśmy długo od Krewa do Lublina. Możemy więc powiedzieć: mamy świetne doświadczenie europejskie, Europa ma jeszcze 100 lat czasu. Ale świat się zmienił i w tej chwili globalizacja, przemiany świata, idą tak szybko, że problemy integracji nabierają coraz większego znaczenia z każdym rokiem. Warto o tym stale pamiętać.

W Polsce ciągle jeszcze za mało myślimy o Unii jako takiej oraz o naszym w niej udziale. W jakim kierunku ma to iść? Jesteśmy jednym z większych krajów Unii. Dlatego też nasze opinie i nasze informacje są tak ważne, także z zakresu statystyki.

Można przypomnieć, że jeszcze 100 lat temu Europa panowała nad całym światem. Nie było właściwie konkurenta dla Europy. Stany Zjednoczone dopiero zaznaczały swoją pozycję. Była to Europa kilku wielkich mocarstw. Mówi się, że od XVIII w. Europą rządził koncert kilku wielkich mocarstw, takich jak W. Brytania, Francja, Austria, Prusy i Rosja. Ten koncert mocarstw w końcu XVIII w. dokonał rozbioru Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej, Rzeczypospolitej faktycznie wielu narodów. Ten koncert mocarstw, który dał wielkie sukcesy Europie dla nas był koncertem, który stawiał nas na marginesie życia europejskiego.

Myśmy dopiero po I wojnie światowej uzyskali niepodległość, i to na niezbyt korzystnych warunkach. Okres międzywojenny okazał się tragiczny dla nas od początku, bo nie uznawały nas w praktyce dwa wielkie mocarstwa, które przegrały wojnę. Rosja i Niemcy porozumiały się bardzo szybko między sobą i Rapallo w 1922 r. było już sygnałem paktu Ribbentrop-Mołotow. II wojna światowa zniszczyła Europę. Mówimy często, że Europa lat 1914–1945 popełniła samobójstwo z róż-

nych powodów. W wielkiej wojnie 1939–45 dwa totalitaryzmy – totalitaryzm narodowego socjalizmu, niemiecki, Hitlera i sowieckiego komunizmu, Stalina, starły się ze sobą. Zwycięstwo nad Niemcami było w dużej części dziełem totalitaryzmu sowieckiego. Europa z II wojny światowej wyszła podzielona – połowa znalazła się w rękach Moskwy, druga połowa była wolna i mogła wypracować inną perspektywę, nową perspektywę europejską.

Hitler miał perspektywę europejską, chciał tworzyć Europę, w której wszyscy byliby sługami rasowymi Niemców, rodowych Germanów. Stalin też miał swoją, odmienną koncepcję Europy. Dzisiaj dokładnie wiemy, że zwyciężając, zajmując Berlin, Stalin liczył wyraźnie, że w ciągu 2 lat Amerykanie wycofają się z Europy i on bez żadnej trudności, mając za sobą potężne partie komunistyczne we Włoszech i Francji stworzy Europę komunistyczną. Takie było założenie Stalina.

Jednak w 1947 r. Amerykanie powiedzieli: stop, nie wycofamy się z Europy. Powstała zupełnie nowa sytuacja. Stalinowi nie udało się zrealizować koncepcji Europy. W tej dramatycznej sytuacji, rozbitego i zagrożonego przez sowiecki imperializm kontynentu, zaczęto szukać nowych rozwiązań. I tak się zrodziła Unia. Zrodziła się przez solidarność, przez odejście od agresywnych nacjonalizmów, które niszczyły Europę. Mądrością inicjatorów tego europejskiego przedsięwzięcia było to, że widzieli w nim uczestnictwo nie tylko zwycięzców, takich jak Francja i kraje Beneluxu. Włączone zostały także dwa państwa, które stanowiły trzon Osi – Niemcy i Włochy. Adenauer, De Gasperi, Schuman, mądrzy przywódcy europejscy, stworzyli solidne podstawy Unii. Uznali, że Europa musi być zupełnie nowa, musi odejść od koncertu mocarstw.

Przyjęto zasadę szacunku dla wszystkich narodów, zasadę subsydiarności (pomocniczości) poczynawszy od społeczności lokalnej do narodowej. Były to założenia bliskie ideom z pierwszych wieków Europy, kiedy Europa nazywała się Rzeczpospolitą Chrześcijańską. To jest jej nazwa od X i XI w. aż do XVII, XVIII w. (*Res publica Christiana*). Były to zasady praw i wolności poszczególnych regionów, krajów, państw, złamane później przez absolutyzm i koncert mocarstw.

Nowa Europa okazała się szansą, ogromną szansą dla wszystkich. Potrzeba nowych rozwiązań unijnych narastała już w czasie wojny 1939–45. Tak np. polski rząd w Londynie w trakcie II wojny światowej zrobił dużo inspirując m.in. Benelux. Nasz wojenny sojusz z Czechosłowacją miał się przekształcić w Unię Polsko-Czechosłowacką.

Unia od początku miała zdecydowanych przeciwników. Stalin i komuniści w całej Europie byli jej zdecydowanymi przeciwnikami. Skrajne prawice nacjonalistyczne, używające innej argumentacji, także sprzeciwiały się Unii. Podstawy Unii, tej nowej Europy opartej na zasadzie wolności, demokracji, prawa, kompromisu, szukania wzajemnego porozumienia, budowały głównie partie środka – chrześcijańska demokracja (z ogromnym poparciem papieżstwa) oraz demokratyczni socjaliści, wyklinati przez komunistów. Wielkie dzieło zaczęło powstawać, ale tylko w jednej części Europy.

Od początku wielkim problemem była tradycja całkowitej suwerenności państw. Interes poszczególnych państw wymagał teraz nowego spojrzenia, leżał w połącze-

niu się. Wcześniejsze samobójstwo Europy było w wielkiej mierze spowodowane skrajnymi nacjonalizmami, one zniszczyły Europę. Wobec tego przyjęto założenie, że należy wszystko budować inaczej – nie na zasadzie tego, że rządzi kilka państw, tylko poszanowania i demokracji dla wszystkich, mądrego kompromisu między państwami, wyrzeczenia się niektórych atrybutów suwerenności.

Idea federacji od początku natrafiała na silny opór – m.in. Francja de Gaulle'a długo odrzucała tę formułę. Szukano ostrożnego rozwiązania, zdolnego powiązać suwerenność państw wspólnotą, która była konieczna, żeby stawić opór bardzo realnemu zagrożeniu sowieckiemu. Niezwykle ważnym czynnikiem okazała się pomoc Amerykanów w odbudowie Zachodniej Europy, ale w duchu tej właśnie jedności europejskiej.

Historia Unii jest historią rozwiązywania problemów integracji wynikających z jej rozszerzania. Najpierw na północ o W. Brytanię, Skandynawię, potem na południe o Hiszpanię. Wreszcie, po dłuższej przerwie, w 2004 r. przyjęto całą grupę państw z kierunku wschodniego. Było to największe rozszerzenie od początku Unii.

Cały czas z największą siłą stawał problem: czym ten związek ma być? Świat bacznie to obserwował, bo chodziło o dzieło nowe. Było to szukanie nowej formuły, przy zachowaniu pewnej tradycji, sięgającej w gruncie rzeczy średniowiecza europejskiego. Obracało się to wokół zasad integracji. Co nas łączy, jakie elementy? Jak się organizować, jaka integracja – polityczna, gospodarcza, społeczna, kulturowa? Są to wszystkie poważne zagadnienia. Wielkie debaty trwają do dzisiaj. Widzimy je w kolejnych próbach opracowania konstytucji europejskiej. W dalszym ciągu są przeciwnicy, którzy niekiedy chcieliby powrotu sytuacji całkowicie suwerennych państw, nie chcących z niczego zrezygnować, nie pamiętający, że świat globalizacji, w który weszliśmy, wygląda już zupełnie inaczej aniżeli 100 lat temu. Warto sobie z tego zdawać sprawę, trzeba być świadomym, że jest to trudne zadanie.

Za 40, 50 lat w świecie będą się liczyć najprawdopodobniej potężne Chiny, Indie, Brazylia, może Ameryka Północna i nie będzie miejsca dla plejady niezależnych krajów europejskich. Jedynie zjednoczona Europa może coś w tym świecie znaczyć. Z tego Europejczycy w pełni muszą sobie zdać sprawę. Stąd wynika ten problem integracji politycznej, jakiegoś powiązania i ukazania, że interesy poszczególnych narodów, poszczególnych państw wymagają dzisiaj uczestniczenia w większej całości, z zachowaniem swoich podstawowych praw. Poszukujemy tej formuły – roli Parlamentu Europejskiego, Komisji Europejskiej, spotkań rządowych, głów państw czy ministrów spraw zagranicznych, ale także roli opinii publicznej. Wszystko to są dzisiaj problemy otwarte i decydujące dla naszej przyszłości.

Niektórzy powiadają – nie ma mowy o pełnej integracji 25 czy 30 państw, jest ona możliwa wśród kilku państw. Stwórzmy więc jądro Europy z Niemiec i Francji, może dołączymy kraje Beneluxu, może jeszcze kogoś. Będzie to jądro Unii Europejskiej, a dalej będą obrzeża. Będzie II klasa, będzie III klasa i tak będzie wyglądała Europa. Jest to taka jedna z propozycji, ciągle w jakiś sposób aktualna. Nadal istnieją ciagoty do dawnego koncertu mocarstw. Także Rosja, która uczestniczyła w koncercie mocarstw XVIII i XIX w., bardzo chętnie widziałaby dziś organizację Europy jako efekt koncertu mocarstw z sobą jako jednym z decydentów.

Problem integracji jest dziś niesłychanie aktualny, niesłychanie ważny politycznie, gospodarczo. Integracja postępuje i niektórzy powiadają, że Europa jest już potęgą gospodarczą, jest siłą pokoju. Jest to jej olbrzymi, wręcz fantastyczny, sukces po straszliwym XX w. Wojna wewnątrz Europy jest niemożliwa. Ale jednocześnie jest to też słabość polityczna, bo siła domaga się wspólnej polityki zagranicznej, polityki energetycznej, polityki w stosunku do innych krajów, do całego świata. To jest konieczne, ale wymaga to mądrej integracji. Z całą ostrością staje pytanie: czym jest w ogóle Europa, co to jest Europa?

Niedawno ukazała się po francusku bardzo cenna książka (jednym z redaktorów był Bronisław Geremek) o sensie Europy. Jest tam wiele bardzo różnych wypowiedzi. Część, zwłaszcza młodych, dyskutantów uważa, że w gruncie rzeczy Europa się skończyła. Za 30, 40 lat w Europie będzie przeważać liczebnie ludność „kolorowa”. Jest kryzys demograficzny, wobec tego nie mówmy o przeszłości, o kulturze europejskiej, tylko znajdziemy kilka elementów integracji, takiej zupełnie podstawowej – wolność, demokracja, państwo prawa, i na tej podstawie twórzmy nowe państwo. Powstanie nowa zupełnie Europa. Jedną z wizji, podtrzymywaną przez niektóre kierunki, bardzo wyraźnie sugeruje, że nie będzie w niej miejsca dla „starego” Europejczyka – Francuza, Polaka itd. Tak jak niegdyś patrycjusze rzymscy żałowali Rzymu, tak dzisiaj my starzy Europejczycy możemy żałować tej Polski, Europy i innych rzeczy kulturowych. Za 30, 40 lat będzie zupełnie nowy świat i nastawmy się na to. Nie mówmy o przeszłości, o żadnej kulturze „staroeuropejskiej”.

Ale jednocześnie istnieje bardzo silny prąd, nie tylko europejski, ale światowy, podkreślający, że właśnie dzisiaj w dobie globalizacji, kultura jest niesłychanie ważną rzeczą. Kultura każdego człowieka. Jeżeli człowiek w Europie nie jest Polakiem i jednocześnie Europejczykiem zakorzenionym w swojej kulturze, to w dobie globalizacji staje się niczym. Rychło przyjdzie nowy totalitaryzm i tych nijakich ludzi urządzi w sposób, bardzo daleki od wszelkiej demokracji, wolności itd. Dzisiaj jest to wielka debata europejska. Powinniśmy też w niej zabrać głos, bo jest to też sprawa integracji, sprawa integracji kulturowej.

Jeżeli mówimy o kulturze europejskiej, to jej bogactwo polega na kulturach narodowych, należących do Europy – kulturze polskiej, niemieckiej, francuskiej itd. Wszystko to stanowi ogromne bogactwo Europy. Chodzi zawsze o pogłębianie naszych tożsamości, z jednoczesnym widzeniem innych. Nie jest to ciasny nacjonalizm, który zgubił Europę, ale poczucie, jednoczesnego widzenia się Polakiem i Europejczykiem. Jest to kwestia wychowania polsko-europejskiego obywatelstwa, które jest kluczem demokracji. Nie ma demokracji bez społeczeństwa obywatelskiego. Sama demokracja bez „demokracji” prowadzi do totalitaryzmu. Od 2 tysięcy lat myśliciele powtarzają to. Jest też alternatywa – albo stworzymy w Polsce i w Europie społeczeństwo obywatelskie, albo przyjdzie nowy Hitler XXI w., inteligentniejszy od tamtego, a dzisiaj ma on wiele możliwości, o wiele większych. I wtedy pokaże nam jak to urządzić.

Sprawy kultury, tożsamości, obywatelstwa. To są niesłychanie istotne rzeczy, fundamentalne dla naszej przyszłości narodowej i europejskiej. W naszym obrazie statystycznym niesłychanie ważne są czynniki polityczne, czy gospodarcze. Ale

trzeba zarazem wiedzieć, że najważniejsze są te elementy kulturowe, które składają się na szeroko pojętą kulturę, tworzącą człowieka. Jest to element naszej tożsamości, polskiej i europejskiej zarazem, i naszego miejsca, miejsca Europy w świecie. Miejsca takiego kraju jak Polska, Litwa czy inne w tej większej całości. Dzisiaj jest ostra debata z wielkimi skutkami praktycznymi rozmaitego rodzaju. Gdybyśmy przyjęli, że obecnie nie ma potrzeby istnienia ani Europy ani Polski, bo cały świat tworzy właściwie jedno państwo, to wobec tego przekreślimy wszystkie kultury, przyjmijmy, że nastanie demokracja, wolność, prawo. To jest utopia dziś nam grożąca, trzeba to wyraźnie stwierdzić.

Kwestie granic też się z tym wiąże. Czy uważamy, że jest kultura europejska, czy to się zupełnie nie liczy, czy trzeba tu szukać jakiegoś innego rozwiązania. Cała debata w tej chwili nad przyjęciem Turcji, bardzo żywa w wielu krajach łączy się właśnie z tą kwestią. Bardzo istotne jest też zagadnienie Ukrainy między Wschodem a Zachodem. Elementy kulturowej przestrzeni ukraińskiej są jednym z tematów tej debaty o miejscu Ukrainy. Także tutaj cała dyskusja o integracji od razu z tym się łączy.

Istnieje też inna hipoteza – wojen między cywilizacjami. Trzeba wbrew niej prowadzić dialog i układać stosunki bardziej pokojowo, a nie na zasadzie wojny między cywilizacjami. To jest następny światowy problem, w którym Europa musi zająć stanowisko.

Unia jako czynnik pokoju (bo pokój od początku jest jej zasadniczym elementem) stara się otaczać dookoła zaprzyjaźnionymi państwami. Taka jest ogólna polityka Unii, która u siebie już osiągnęła pokój, i stara się go rozszerzyć. Polityka stowarzyszenia czy sąsiedztwa jest od lat uprawiana przez Hiszpanię, Portugalię, Francję, Włochy w stosunku do sąsiadów południowych. Cała polityka stowarzyszenia dotyka kapitalnych dla nas problemów: Polska-Ukraina, Polska-Białoruś. Trzeba zwrócić uwagę na ogromny wysiłek, który zrobiliśmy w ciągu ostatnich lat we współpracy intelektualnej polsko-ukraińsko-białoruskiej w kierunku doszukania się elementów wspólnej kultury. Publikuje się wspólnie rzeczy, m.in. związane z Rzeczypospolitą Obojga czy Wielu Narodów. Istniała bowiem łącząca nas przestrzeń kulturowa. To m.in. daje nam podstawy do lepszego wzajemnego zrozumienia. Bardzo to wiele znaczy dla naszej przyszłości, także europejskiej. Wszędzie trzeba rozwijać informację wzajemną, likwidując niewiedzę, bo to jest u podstaw solidnej integracji.

Dziś stoimy przed europejską polityką wschodnią i jest to też centralna sprawa dla wszelkich prac, także statystycznych. Wzajemna nieznajomość jest uderzająca, a w sposób drastyczny dotyczy Europy Środkowo-Wschodniej. Chodzi o podstawowe dane dla wzajemnego poznawania się. Wypada wtedy przypominać te 1000 lat bogatej historii, Przecież chodzi o część Europy, wcale liczną i ważną dla całej integracji europejskiej.

Należy mocno zaznaczać wagę i aktualność sprawy integracji. Sprawa pogranicza, informacji, znajomości, sprawa naszej Lubelszczyzny z jej bogatą i często trudną historią, w pełni się w tej problematyce mieści. Trzeba podkreślić ogromną wagę działań w szeroko pojętej tematyce kultury. Ważna jest stała pamięć o tej

ogromnej szansie, którą mamy. Polska i wiele innych krajów naszego regionu – Litwa, Ukraina także, od 300 lat takiej szansy nie miała. To jest szansa niebywała, ale potrzebny jest jeszcze olbrzymi wysiłek, żeby to utrwalić. Żebyśmy znaleźli swoje trwałe miejsce, żeby ta integracja była rzeczywiście integracją pełną, z pełnym poszanowaniem naszych kultur, języków, całej naszej przeszłości, lokalnej, regionalnej i narodowej w całej Europie, w Polsce, w naszym regionie i naszych małych ojczyznach.

prof. dr hab. Jerzy Kłoczowski – Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.

EWOLUCJA FUNKCJI GRANICY I POGRANICZA A STATYSTYKA REGIONALNA – PRÓBA UJĘCIA MODELOWEGO

Problematyka granic i pograniczy staje się coraz popularniejszym przedmiotem zainteresowań studiów regionalnych. Tradycyjne pojmowanie granic, wywodzące się z poglądów F.Ratzla rozumiane jest jako wyznaczanie linii demarkacyjnych, określających przestrzenny zasięg państwa/narodu. Istotą tego podejścia – określanego mianem *boundary studies*, dominującego jeszcze w latach 60-tych XX w. było analizowanie czynników wpływających na przebieg, ewolucję i zmiany linii granicznych. Współczesne podejście – *border studies* – ma charakter wielowymiarowy i traktuje granicę jako konstrukcję społeczno-przestrzenną, ukazującą i artykułującą istniejące zróżnicowania (H.van Houtum 2005). Przedmiotem zainteresowania *border studies* są m.in. (D.Newman, A.Passi 2001): zjawisko zanikania granic państwowych, budowanie tożsamości społeczno-przestrzennej, granice dostępności i wykluczenia, granice w różnych skalach przestrzennych.

Współczesne rozważania na temat granic państwowych zdominowane są przez podejście postmodernistyczne, co widoczne jest m.in. w optymistycznym podejściu do zanikania granic państwowych jako barier przestrzennych. Jest ono w dużym stopniu efektem globalizacji i wiążącej się z nią swobody przepływu informacji, która powoduje, że przestrzeń miejsc zastępowana jest przestrzenią przepływów. Z kolei oznacza to, że państwo narodowe przestaje być jedynym podmiotem w międzynarodowych relacjach ekonomicznych w „bezgranicznym świecie”, otwartych rynków światowych bez barier handlowych.

Jednym z przejawów, a jednocześnie stymulatorów „erozji” granic jest współpraca transgraniczna. Ma ona charakter wieloetapowy. Rozpoczyna ją wymiana informacji o sąsiadujących ze sobą regionach. Dostarczenie wiarygodnej informacji pozwala na przełamanie wzajemnych uprzedzeń, służy ukazaniu szans rozwojowych obszarów przygranicznych oraz warunkuje podniesienie współpracy transgranicznej na wyższe jakościowo jej etapy, którymi są: konsultacje, kooperacja, harmonizacja oraz integracja (C.Ricq 1995).

Problematyka przemian strukturalno-funkcjonalnych granic państwowych, obszarów przygranicznych oraz współpracy transgranicznej jest nowym, bardzo obiecującym, o dużym znaczeniu metodologicznym, poznawczym i aplikacyjnym po-

lem badawczym statystyki, zwłaszcza statystyki regionalnej (J. Oleński 1996). Ukazanie – głównie na podstawie doświadczeń europejskich – możliwych przekształceń funkcjonalno-strukturalnych granic i obszarów do nich przylegających oraz roli jaką może w tym procesie pełnić statystyka regionalna obszarów przy- i transgranicznych składa się na treść referatu.

Mechanizm ewolucji granicy i obszarów przygranicznych

Granica jest jednym z najistotniejszych atrybutów państwa, rozumianego jako suwerenna organizacja polityczna społeczeństwa, zamieszkującego określone terytorium (W.Lamentowicz 1996). Jest ona określana jako linia oddzielająca terytorium państwa od terytoriów innych państw, terytoriów zależnych oraz morza pełnego (granica sensu stricto) lub jako płaszczyzna prostopadła do linii granicznej (granica sensu largo) (L.Antonowicz 2005). Warto przy tym zaznaczyć, że kształt linii lub płaszczyzny granice państwa zaczęły przybierać dopiero w XVIII w. Wcześniej miały raczej charakter stref przejściowych (kresów, „ziemi niczyjej”), traktowanych jako specyficzne obszary obronne.

Z delimitacją granic państwowych wiąże się kwestia doboru kryteriów ich wydzielenia. Wyróżniano w tym względzie m.in. kryteria:

- fizjograficzne, związane z oceną zgodności przebiegu granic z naturalnymi warunkami geograficznymi (pasma górskie, rzeki, działy wodne itp.),
- antropogeograficzne, ukazujące znaczenie zróżnicowania cech i zachowań człowieka w rozgraniczaniu terytoriów państw,
- historyczno-geograficzne, sprowadzające się do analizy rozmieszczenia i opisu wydarzeń historycznych na tle środowiska przyrodniczego oraz identyfikacji tzw. obszaru rdzeniowego państwa,
- geopolityczne, w myśl których granica jest funkcją siły państwa.

W dyskusjach nad poprawnością kryteriów wyróżniano granice naturalne (obronne, stworzone przez przyrodę, krajobrazów kulturowych) oraz sztuczne (stworzone przez człowieka). Tym pierwszym przypisywano walor obiektywizmu, drugie natomiast traktowano jako subiektywne. Jednak – jak słusznie zauważa Z.Rykiel (2006) – zarówno granice naturalne jak i sztuczne są stworzone przez człowieka, zatem przebieg wszystkich granic można kwestionować. W tej sytuacji bardziej poprawny jest podział granic na:

- antecedentne, czyli pierwotne w stosunku do form zagospodarowania przestrzennego obszaru,
- subsekwentne – wtórne w stosunku do zagospodarowania przestrzennego obszaru.

Granice poszczególnych państw mogą wykazywać zmienność przestrzenną zarówno w aspekcie historycznym jak i współczesnym. Zjawiskami wywołującymi tę zmienność są:

- tworzenie się państw narodowych, które w Europie miało miejsce od XVIII w. do XX w.,

- tworzenie się państw na terytoriach zależnych, które wystąpiło po II wojnie światowej, w wyniku uzyskania niepodległości przez dawne kolonie państw europejskich,
- zjednoczenie dwóch lub więcej państw,
- podział państwa poprzez rozczłonkowanie lub secesję,
- cesja terytorialna (nieodpłatna, wzajemna, odpłatna, plebiscytarna),
- przyrost terytorium państwa w wyniku procesów naturalnych lub działalności człowieka (państwa nadmorskie).

Zmianom ulegają także funkcje granicy państwa jako bariery przestrzennej (T.Komornicki 1999). Początkowo najważniejszą funkcją granic była funkcja militarna, związana z obroną terytorium państwa przed zewnętrzną agresją. Granice państw pełniły także funkcje bariery ekonomicznej, której celem było ograniczenie swobody przepływu towarów i kapitału oraz bariery społecznej, ograniczającej przepływ ludności. W ewolucji funkcji granic można – zdaniem O.Martineza (1994) – wyróżnić następujące etapy:

- wrogości,
- koegzystencji,
- współpracy,
- współzależności.

Etap wrogości jest na ogół następstwem gwałtownych wydarzeń politycznych, związanych z zagrożeniem bytu państwa, nienaruszalności jego terytorium oraz granic. Granica państwowa pełni wówczas funkcję dzielącą czy też dezintegracyjną, co oznacza zamykanie się na wszelkie kontakty międzypaństwowe, w tym transgraniczne. Taki stan rzeczy może być też następstwem sankcji międzynarodowych nałożonych na dane państwo (A.Moraczewska 2008).

Przejsie z etapu wrogości do etapu koegzystencji wymaga czasu. Jest ono łatwiejsze w sytuacji, gdy jednym z impulsów do podjęcia współpracy między jednostkami administracyjnymi, w tym między regionami przygranicznymi jest – zdaniem R.J.Bennett'a (1997) – wykraczanie przestrzeni funkcjonalnej (ekonomicznej, społeczno-kulturowej itp.) poza granice administracyjne czy też granice państw.

Przejsie od granicy wrogości do granicy koegzystencji jest również relatywnie łatwiejsze, gdy po obu stronach granicy mamy do czynienia z regionami autonomicznymi lub samorządowymi. Zdecydowanie trudniejsze jest nawiązywanie współpracy między regionami w państwach, z których choćby jedno ma charakter scentralizowany, bo wówczas konieczne jest duże zaangażowanie się rządu centralnego.

Fazę granicy koegzystencji można określić też mianem fazy wymiany informacji. Dokonuje się ona na różnych płaszczyznach i pomiędzy różnymi podmiotami. Służy poznaniu partnerów z drugiej strony granicy, sposobu zorganizowania administracji publicznej, przepisów celnych, podatkowych i innych związanych z działalnością gospodarczą, walorów przyrodniczo-turystycznych, kultury materialnej i niematerialnej.

Faza granicy współpracy pogłębia intensywność kontaktów transgranicznych. Ich płaszczyznami są przede wszystkim: bezpieczeństwo publiczne, zwłaszcza działania związane z przeciwdziałaniem skutkom klęsk żywiołowych, a także przestępczości, edukacja, badania naukowe, kultura oraz sport. Rozwija się także handel, w tym także żywiolowy, nie ewidencjonowany, dla którego impulsem są różnice cen towarów po obu stronach granicy.

Funkcję jaką pełni granica w fazach koegzystencji i współpracy można określić – w nawiązaniu do rozważań J. Rosenau'a – mianem frągmengracyjnej, co oznacza otwieranie się na niektóre czynniki, bądź różnicowanie otwartości wobec poszczególnych państw.

Etap granicy współzależności, to dalsze zacieśnienie więzi w ramach regionu transgranicznego, poprzez powiązania technologiczne, kapitałowe, przepływy pracowników, podejmowanie wspólnych przedsięwzięć na zasadach partnerskich. Granica pełniąc funkcję integracyjną, nabiera charakteru niezauważalnego, co należy potraktować jako pewien pożądany stan docelowy. Jego osiągnięcie jest możliwe w warunkach zawansowanej integracji gospodarczej państw, znajdującej się na etapie unii ekonomicznej lub unii celnej oraz wspólnego rynku¹.

Proces przechodzenia od granicy dzielącej (zamkniętej), poprzez filtrującą do granicy łączącej (otwartej) ma charakter długotrwały oraz niekonieczne jednokierunkowy. Możliwe są zatem powroty, nierzadko gwałtowane i dramatyczne, do etapów wcześniejszych. Wzrost otwartości granic może być ujmowany w dwóch wymiarach (Z. Chojnicki 1998):

- fizyczno-technicznym (liczba przejść granicznych, zakres kontroli granicznej, układ i jakość sieci transportowej),
- polityczno-prawnym (zakres regulacji prawnych normujących charakter i wielkość ruchu oraz wymiany transgranicznej).

Pełne otwarcie granicy państwowej nie zawsze oznacza korzyści dla regionów położonych po jej obu stronach. Mogą bowiem pojawić się efekty²: kohezji, drenażu, „wyspy” oraz wykluczenia.

Pierwszy z nich polega na integracji ekonomicznej i stymulacji wzrostu gospodarczego na obszarze ok. 40–60 km w głąb każdego kraju. By efekt ten wystąpił niezbędne są:

- korzystne warunki topograficzne umożliwiające łatwe przekraczanie granic,
- relatywnie wysoka gęstość zaludnienia po obu stronach granicy,
- brak w odległości co najmniej 100 km od granicy w głąb każdego z państwa, atrakcyjnych, przyciągających ludność – miast. Szczególnie sprzyjającymi integracji rodzajami aktywności gospodarczej są usługi dla ludności.

Efekt drenażu pojawia się wówczas gdy na pograniczu brak jest odpowiednio wysokiego potencjału rozwojowego, w tym zwłaszcza osób przedsiębiorczych oraz zasobów kapitału. Dotyczyć to może także niezbyt sprzyjających warunków topograficznych wzdłuż granicy. Jednocześnie w każdym kraju zlokalizowane są

¹ O etapach integracji pisze szerzej F. Machlup (1986).

² Szerzej na ten temat por.: The impact... (1996).

w pewnej odległości duże aglomeracje miejskie, dla których otwarcie granicy staje się ważnym impulsem rozwojowym. Rozwój ten odbywa się kosztem obszaru położonego bliżej granicy.

Trzeci z wymienionych efektów, umownie nazwany efektem „wyspy” dotyczy pogranicza, na którym warunki geograficzne i historyczne spowodowały wspólny rozwój aglomeracji pomimo przynależności jej części do różnych państw. Ta dwu- lub trzypaństwowa aglomeracja rozwija się w dużym stopniu autonomicznie, niezależnie od obszarów położonych w głębi poszczególnych państw.

Ostatni efekt określany mianem wykluczenia, polega na tym, że na otwarciu granicy zyskuje tylko jedna część pogranicza. Sytuacja ta występuje wówczas, gdy poszczególne części nie reprezentują komplementarnej struktury i potencjału społeczno-gospodarczego.

Współpraca transgraniczna jako czynnik ewolucji funkcji granicy i obszarów przygranicznych

Współpraca transgraniczna – zgodnie z uchwaloną 21 marca 1980 r. w Madrycie przez Radę Europy, *Europejską konwencją ramową o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi* (zwaną popularnie: Konwencją Madrycką) – definiowana jest jako każde wspólnie podjęte działanie mające na celu umocnienie i dalszy rozwój sąsiedzkich kontaktów między wspólnotami i władzami terytorialnymi dwóch lub większej liczby państw. Jest ona ograniczona właściwościami wspólnot i władz terytorialnych, określonymi przez prawo wewnętrzne każdego z państw.

Współpraca transgraniczna jest przejawem międzynarodowej współpracy regionalnej, a jeżeli przebiega w ramach zinstytucjonalizowanego regionu transgranicznego wówczas można ją określić mianem euroregionalnej.

Zgodnie z *Europejską Kartą Regionów Granicznych i Transgranicznych*, celami współpracy transgranicznej są:

- nadanie granicom nowej jakości, dzięki czemu staną się one obszarami spotkań,
- wyrównanie dysproporcji w zakresie europejskiej polityki zagospodarowania przestrzennego,
- pokonywanie deficytów położenia przygranicznego i wykorzystanie szans, poprzez: poprawę wyposażenia infrastrukturalnego, wspierania atrakcyjności regionów i wspólnego rozwoju gospodarczego,
- doskonalenie transgranicznej ochrony środowiska,
- wspieranie transgranicznej współpracy kulturalnej,
- przestrzeganie zasad partnerstwa i pomocniczości.

Dziedzinami, które najczęściej stają się przedmiotem współpracy transgranicznej są:

- środowisko przyrodnicze i planowanie przestrzenne,
- transport i komunikacja,

- bezpieczeństwo publiczne i ochrona przed klęskami żywiołowymi,
- gospodarka i zatrudnienie,
- turystyka,
- edukacja i kultura,
- infrastruktura graniczna i ruch graniczny ludności.

W nawiązywaniu i rozwijaniu współpracy transgranicznej pojawiają się także problemy utrudniające ten proces. Są to m.in.:

- bariery fizjogeograficzne (rzeki, pasma górskie itp.)
- problemy geopolityczne (przynależność do różnych ugrupowań politycznych, sprzeczne cele polityki zagranicznej itp.)
- dystans instytucjonalno-organizacyjny regionów i jednostek subregionalnych, oznaczający nieadekwatności kompetencyjne władz regionalnych i lokalnych,
- problemy demograficzno-etniczne (m.in. wyludnianie się obszarów przygranicznych, konflikty etniczne, które były lub mogą stać się podstawą do powstania konfliktów granicznych, a nawet terytorialnych)
- dysproporcje ekonomiczne, co w sytuacji otwierania granicy może oznaczać, że korzyści z tego procesu, osiągnie tylko jedna strona,
- negatywne stereotypy narodowe, tworzone w fazie granicy zamkniętej,
- bariery językowe.

Współpraca transgraniczna przynosi szereg korzyści zarówno materialnych jak i niematerialnych określanych jako tzw. wartość dodana współpracy transgranicznej, na którą składają się:

- *wartość europejska*, oznaczająca, że społeczności z sąsiadujących ze sobą regionów przygranicznych chcąc współpracować przyczyniają się do wspierania pokoju, wolności, bezpieczeństwa i przestrzegania praw człowieka,
- *wartość polityczna* poprzez wniesienie wkładu w budowę i integrację Europy, poznanie, zrozumienie i budowę zaufania, urzeczywistnienie zasad pomocniczości i partnerstwa, we wzmocnienie ekonomicznej i społecznej spójności i kooperacji, w przygotowanie do przystąpienia nowych członków Unii Europejskiej (UE), wiązanie poprzez pieniądze unijne środków krajowych, regionalnych i lokalnych na współpracę transgraniczną,
- *wartość instytucjonalna* rozumiana jako aktywny udział społeczności, ugrupowań politycznych i społecznych po obu stronach granicy, solidna wiedza na temat sąsiada, trwała transgraniczna współpraca w efektywnych strukturach, wspólne opracowanie, realizacja i finansowanie transgranicznych programów i projektów,
- *wartość społeczno-ekonomiczna* przejawiająca się w regionach przygranicznych poprzez: mobilizację miejscowego potencjału w wyniku wzmocnienia szczebla lokalnego i regionalnego w roli partnerów i siły napędzającej współpracę transgraniczną, współdziałanie podmiotów ze sfery gospodarczej i społecznej, otwarcie rynku pracy i wyrównanie kwalifikacji zawodowych,

- *wartość społeczno-kulturalna* poprzez: upowszechnianie w sposób trwały i powtarzalny – m.in. dzięki mass-mediom – informacji o uwarunkowaniach geograficznych, strukturalnych, gospodarczych, społeczno-kulturalnych i historycznych regionów transgranicznych, całościowe przedstawianie regionów transgranicznych w wydawnictwach kartograficznych, na łamach publikacji oraz w podręcznikach szkolnych, wykształcenie się kręgu zaangażowanych specjalistów (multiplikatorów) ze środowisk kościelnych, oświatowych, konserwatorów zabytków, muzealników, bibliotekarzy, stowarzyszeń kulturalnych itp., równouprawnienie i upowszechnienie znajomości języka kraju sąsiada, względnie dialektów jako części składowych transgranicznego rozwoju regionalnego i przesłanki umożliwiającej wzajemne komunikowanie się.

Warto podkreślić, że współpraca transgraniczna tworzy przyczółki – poprzez włączanie w nią regionów z państw nie należących do UE – do rozszerzania integracji europejskiej. Natomiast w przypadku analizowania korzyści ekonomicznych z niej płynących należy uwzględnić potencjał partnera z drugiej strony granicy oraz problem długotrwałości korzyści. W przypadku partnera nie wymagającego można osiągać proste korzyści ale o charakterze krótkotrwałym. Inaczej jest w przypadku partnerów znajdujących się na podobnym poziomie rozwoju, wówczas współpraca transgraniczna może stymulować zarówno nawiązywanie kooperacji pomiędzy podmiotami gospodarczymi z obu stron granicy, jak też podejmowaniu wspólnych przedsięwzięć innowacyjnych, w celu wzmacniania pozycji konkurencyjnej na rynkach co najmniej państw sąsiadujących.

Współpracy transgranicznej mogą sprzyjać jej zinstytucjonalizowane formy określane mianem euroregionów.

Nadawaniu nowej jakości granicom państwowym poprzez rozwój współpracy transgranicznej sprzyja także polityka regionalna UE. W roku 1991 po raz pierwszy z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, w ramach tzw. Inicjatyw Wspólnoty wydzielono program INTERREG. Pierwsza jego edycja w latach 1991–1993 skierowana była na:

1. Pomoc obszarom granicznym w przezwyciężaniu ich peryferyjności,
2. Rozwój współpracy transgranicznej na wewnętrznych granicach UE,
3. Stymulowanie współpracy na zewnętrznych granicach UE z partnerami z krajów trzecich.

W tym okresie łącznie sfinansowano 31 projektów na łączną kwotę 1082 mln euro.

Druga edycja programu INTERREG (1994–1999), przyniosła realizację 60 projektów na łączną kwotę 3500 mln euro. Program podzielono na trzy ścieżki:

- A. wspomaganie rozwoju współpracy transgranicznej i przezwyciężanie istniejących problemów z nią związanych (43 projekty na kwotę 2600 mln euro),
- B. likwidowanie luk w transeuropejskich sieciach transportowych i energetycznych (3 projekty na kwotę 500 mln euro),
- C. tworzenie warunków dla zrównoważonego rozwoju Europy w zakresie planowania przestrzennego i gospodarki wodnej (14 projektów na kwotę 400 mln euro).

W ramach trzeciej edycji programu INTERREG (2000–2006) przeznaczono na jego realizację kwotę 4875 mln euro. Realizowany był on w trzech komponentach:

- A. lokalna i regionalna współpraca transgraniczna,
- B. współpraca międzynarodowa władz regionalnych i krajowych dużych regionów europejskich (np. Region Morza Bałtyckiego), mająca na celu zrównoważony i skoordynowany rozwój przestrzenny,
- C. współpraca międzyregionalna w skali europejskiej obejmująca m.in. wymianę informacji i doświadczeń dotyczących rozwoju regionalnego oraz polityk i technik kohezyjnych.

W latach 2007–2013 współpraca w wymiarze transgranicznym, transnarodowym i międzyregionalnym została podniesiona do rangi nowego celu polityki spójności UE, jakim jest: *Europejska Współpraca Terytorialna (EWT)*, na którą przewidziano 7,75 mld euro. Natomiast na granicach zewnętrznych UE współpraca transgraniczna z krajami partnerskimi będzie wspierana ze środków Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa.

Zakres i funkcje statystyki regionalnej obszarów transgranicznych

Statystykę regionalną definiuje się na ogół jako część statystyki publicznej, przedstawiającą zjawiska społeczno-ekonomiczne w przekroju administracyjnych i/lub statystycznych jednostek terytorialnych (S.Godowski 2003). Jej rosnące znaczenie w krajach UE jest następstwem decentralizacji regionalnej, dzięki którym wzbogaceniu ulega podział państw jedynie na federalne i unitarne oraz pozycji regionów w tych państwach. Uwzględniając zakres wpływu decentralizacji władzy publicznej na terytorialno-prawną strukturę państw, posługując się przykładem krajów UE, J.Loughlin (1999), zaproponował wydzielenie czterech typów państw: federalnego, regionalnego unitarnego, zdecentralizowanego unitarnego oraz scentralizowanego unitarnego. Wyznacznikami pozycji regionów administracyjnych w ramach wskazanych typów państw są następujące cechy: bezpośrednia wybieralność władz regionalnych, prawo regionów do udziału w tworzeniu polityki krajowej, prawo regionów do zawierania umów międzynarodowych, prawo do politycznej/prawnej kontroli nad władzami subregionalnymi (tablica).

Tabl. Cechy regionów administracyjnych w różnych typach państw

Typ państwa	Cechy regionów administracyjnych:			
	wybieralność władz	udział w tworzeniu polityki krajowej	zawieranie traktatów międzynarodowych	polityczna/prawna kontrola nad władzami subregionalnymi
Federalne	++	++	+	+
Regionalne unitarne	++	+	–	–
Zdecentralizowane unitarne	++ / ++	–	–	–
Scentralizowane unitarne	–	–	–	–

Oznaczenia: ++ cecha występuje w dużym natężeniu, + cecha występuje w średnim natężeniu, – cecha nie występuje.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J.Loughlin (1999).

Z tablicy wynika, że z punktu widzenia uwarunkowań polityczno-prawnych mogą istnieć cztery typy regionów administracyjnych³: autonomiczne w państwach federalnych, autonomiczne w państwach unitarnych, samorządowe w państwach unitarnych, administracyjno-funkcjonalne w państwie unitarnym.

Określenie pozycji regionu administracyjnego stanowi punkt wyjścia do określenia celów oraz instrumentarium stosowanej wobec nich – polityki interregionalnej oraz wewnątrz nich – polityki intraregionalnej. W pierwszym przypadku do rozstrzygnięcia pozostaje tradycyjny dylemat celów: egalitaryzm czy efektywność (G.Gorzelak 1989), który można ująć także w złagodzonej formie jako (G.Gorzelak 1998): poprawa w regionie (pomoc słabszym) czy poprawa w kraju (równoważenie struktury przestrzennej) co odpowiada dwóm podejściom do polityki regionalnej (J.Hausner 2001):

- centralistyczno-wyrównawczemu,
- decentralizacyjno-konkurencyjnemu.

To drugie ujęcie jest także bardziej zbieżne z celem polityki intraregionalnej, którym jest podnoszenie konkurencyjności regionu na podstawie potencjału endogenicznego, w tym zwłaszcza jakości zasobów ludzkich.

Przyjęcie pierwszego modelu polityki regionalnej powoduje, że w systemie statystyki publicznej dominuje podejście centralistyczno-sektorowe, a statystyka regionalna jest co najwyżej efektem dezagregacji najważniejszych – z punktu widzenia polityki interregionalnej – informacji ogólnokrajowych.

W drugim modelu, w ramach którego regiony o szerokim zakresie kompetencji, w tym także ustawodawczych, są podstawowymi podmiotami polityki regionalnej, statystyka regionalna staje się ważnym instrumentarium sterowania rozwojem, a jej

³ Por. m.in.: J. Ślugański (1996).

zakres jest wyrazem przede wszystkim potrzeb władz regionalnych i lokalnych, a nie wyłącznie rządu centralnego.

Warto również podkreślić, że w państwach zdecentralizowanych rzadziej następują istotne zmiany w podziale administracyjnym. Zjawisko to występuje znacznie częściej w państwach scentralizowanych. Bardzo to utrudnia lub wręcz uniemożliwia dokonywanie – w ramach statystyki regionalnej – analiz retrospektywnych, o ile informacje są zbierane jedynie w ramach każdorazowo obowiązującego podziału terytorialnego, a nie na podstawie siatki geometrycznej, której jednostki mogłyby być agregowane w dowolnych przekrojach przestrzenno-czasowych.

Jak pokazuje dotychczasowe doświadczenie, statystyka regionalna powinna pełnić trzy funkcje. **Po pierwsze** jest to funkcja poznawcza (informacyjna), obejmująca zasilanie krajowych i międzynarodowych baz danych oraz dostarczanie informacji odbiorcom (administracja rządowa, samorządowa, przedsiębiorcy krajowi i zagraniczni, uczelnie wyższe, szkoły itp.). Źródłami informacji są przede wszystkim: spisy powszechne oraz inne pełne badania statystyczne, badania reprezentacyjne oraz rejestry urzędowe, pozwalające na dokonywanie dezagregacji przestrzennej.

Drugą funkcją statystyki regionalnej jest funkcja metodologiczna związana z definiowaniem oraz harmonizowaniem kategorii i klasyfikacji statystycznych, stosowanych w różnych przekrojach terytorialnych (regionalnych, lokalnych).

Z kolei **trzecia funkcja** – aplikacyjna, polega na przetwarzaniu informacji podstawowych i tworzeniu systemu wskaźników opisowych, analitycznych i efektywnościowych oraz przeprowadzaniu analiz regionalnych, zarówno dla potrzeb podmiotów gospodarczych jak i administracji publicznej, m.in. w zakresie tworzenia i ewaluowania planów rozwoju oraz realizowanych projektów, w tym współfinansowanych z UE.

W przypadku statystyki obszarów transgranicznych funkcje te nabierają szczególnego znaczenia, jako że konfrontowane są systemy statystyki publicznej co najmniej dwóch państw. Doświadczenia państw UE dotyczące współpracy transgranicznej, pokazują że pierwszym impulsem obniżania bariery granicy państwowej (etap koegzystencji) jest wymiana informacji na obszarach przygranicznych. Można zatem stwierdzić, że w początkowym okresie najważniejszą funkcją wypełnianą przez statystykę regionalną jest funkcja informacyjna. Od jej efektywności – w dużym stopniu – zależy pojawianie się w pewnej sekwencji czasowej zapotrzebowania na funkcję aplikacyjną (etap granicy współpracy i współzależności). Jest to spowodowane podejmowaniem wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, opracowywaniem projektów i strategii rozwoju, uzyskiwaniem zewnętrznych źródeł finansowania, w tym z funduszy strukturalnych UE.

Na sprawność wypełniania funkcji informacyjnej i aplikacyjnej w ramach statystyki obszarów transgranicznych bardzo istotnie wpływa funkcja metodologiczna jako, że przy wymianie informacji między regionami pogranicza, tworzeniu wspólnych baz danych oraz opracowywaniu analiz pojawia się jednak szereg problemów, związanych z (T. Borys 1999):

- jakością danych, a w szczególności ich przydatnością (relewantnością), pewnością i wiarygodnością, reprezentatywnością przestrzenną (dotyczy badań opartych na próbach losowych), kompletnością oraz aktualnością,
- dostępnością danych w odniesieniu do obszaru zarówno całego pogranicza jak i poszczególnych jego części, możliwościami ich dezagregacji w różnych przekrojach przestrzennych oraz koniecznością zachowania tajemnicy statystycznej,
- porównywalnością metodologiczną, terminologiczną i czasową danych.

Największe problemy wiążą się z trzecim ze wskazanych zagadnień. Konieczne jest w tym względzie dokonanie analizy porównawczej pojęć i klasyfikacji. W jej efekcie można wyróżnić trzy grupy pojęć i klasyfikacji:

- pełnej zgodności metodologicznej,
- niepełnej zgodności metodologicznej, ale z możliwością doprowadzenia do porównywalności,
- braku zgodności metodologicznej i niemożności doprowadzenia do porównywalności.

Duże rozbieżności metodologiczne występują na ogół w takich dziedzinach jak ochrona środowiska (kryteria klasyfikacyjne czystości czy też zanieczyszczeń zasobów przyrodniczych, formy ochrony prawnej), gospodarka (rynek pracy, bezrobocie, klasyfikowanie działalności gospodarczej) czy infrastruktury społecznej (system edukacji, ochrona zdrowia). Występowanie tych rozbieżności staje się jednocześnie impulsem do zwiększania roli współpracy międzynarodowej w harmonizowaniu poszczególnych dziedzin statystyki (J. Witkowski 2001). Zdecydowanie najlepsza pod tym względem sytuacja występuje w regionach położonych wzdłuż wewnętrznych granic UE. Nieco gorsza jest sytuacja w przypadku granic zewnętrznych z państwami stowarzyszonymi lub aspirującymi do takiego statusu, a najgorsza z krajami, które nie podejmują wysiłków związanych z tworzeniem ujednoliconego europejskiego systemu statystyki publicznej.

Ważnym aspektem porównywalności są także przekroje przestrzenne. W krajach należących do UE, nastąpiło tu ujednolicenie poprzez wprowadzenie nomenklatury jednostek terytorialnych dla potrzeb statystycznych (NUTS).

Zakończenie

Granica państwa jest jego ważnym atrybutem, nie musi jednak oznaczać bariery przestrzennej w zakresie przepływu towarów czy osób. Współpraca transgraniczna ma na celu stopniowe obniżanie tej bariery. Towarzyszą temu różnorodne korzyści dla regionów położonych po obu stronach granicy. Stanem docelowym jest doprowadzenie do etapu granicy niezauważalnej.

W integrującej się Europie pogranicza stają się coraz częściej przedmiotem zainteresowań statystyki regionalnej. Transgraniczna wymiana informacji statystycznych staje się impulsem do przełamywania „wrogości” granic państwowych. Statystyka regionalna na obszarach pogranicza stanowi także informacyjne zaple-

cze dla bardziej zaawansowanych form współpracy transgranicznej jakimi są: przygotowywanie oraz realizowanie projektów czy formułowania wspólnych strategii rozwoju.

Pogranicza państw stanowią dla statystyki regionalnej również wyzwanie w sensie metodologiczno-terminologicznym. Sprzyja to upowszechnianiu i ujednolicaniu stosowanych nomenklatur oraz klasyfikacji w statystyce krajowej.

dr hab. Andrzej Miszczuk – Urząd Statystyczny w Lublinie, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie.

Literatura

- Antonowicz L., *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Bennett R.J. (1997), *Administrative Studies and Economic Space*, „Regional Studies” 31.3.
- Borys T. (1999), *Obszary transgraniczne w statystyce regionalnej*, „Statystyka w praktyce” t.6, GUS, Warszawa.
- Chojnicki Z. (1998), *Uwarunkowania rozwoju regionu nadgranicznego. Koncepcje i założenia teoretyczne* [w:] J.J.Parysek, B.Gruchman (red.): *Studia rozwoju i zagospodarowania przestrzennego*, AE, Poznań.
- Godowski S. (2003), *Statystyka regionalna w Polsce. Harmonizacja z wymaganiami Unii Europejskiej* [w:] *Polityka regionalna Unii Europejskiej a statystyka regionalna – zadania polskiej statystyki urzędowej w tym zakresie*, GUS, Warszawa (maszynopis powielony).
- Gorzelak G. (1989), *Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy*, UW, Warszawa.
- Gorzelak G. (1998), *Podstawowe pojęcia polityki regionalnej*, „Reforma Administracji Publicznej”, z.21.
- Hausner J. (2001), *Modele polityki regionalnej w Polsce*, „Studia Regionalne i Lokalne” nr 1.
- Houtum van H. (2005), *The Geopolitics of Border and Boundaries*, „Geopolitics”, 10. p.
- The impact of the development of the countries of Central and Eastern Europe on the Community territory*, (1996), „Regional Development Studies”, 16.
- Komornicki T. (1999), *Granice Polski: analiza zmian przenikalności w latach 1990–1996*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Lamentowicz W. (1996), *Państwo współczesne*, WSiP, Warszawa.
- Loughlin J. (1999), *Regional and local democracy in the European Union*, Committee of Regions, Brussels.

- Machlup F. (1986), *Integracja gospodarcza – narodziny i rozwój idei*, Warszawa, PWN.
- Moraczewska A. (2008), *Transformacja funkcji granic Polski*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Martinez O. (1994), *The dynamics of border interaction: new approaches to border analysis* [in:] C.H.Schofield (ed.): *Global Boundaries, World Boundaries*, vol. I, Routledge, London.
- Newman D., Passi A. (2001), *Rethinking Boundaries in Political Geography* [in:] M.Antonisch, V.Kolossov, M.P.Pagnini (eds): *Europe Between Political Geography and Geopolitics*, Societa Geografica Italiana, Roma, Vol. I.
- Oleński J. (1996), *Statystyka transgraniczna – zarys problemów* [w:] A.Miszcuk, R.Wiśniewski (red.): *Informacyjno-infrastrukturalne uwarunkowania współpracy transgranicznej*, seria wydawnicza: „Euroregion Bug”, t. 2, Norbertinum, Lublin.
- Ricq C. (1995), *Handbook on transfrontier co-operation for local and regional authorities in Europe*, Council of Europe, Strasbourg.
- Rykiel Z. (2006), *Podstawy geografii politycznej*, PWE, Warszawa.
- Sługocki J. (1996), *Pozycja prawnoustrojowa regionu: regiony w Europie Zachodniej*, WSP, Olsztyn.
- Witkowski J. (2001), *W nowy wiek z nową statystyką. Refleksje z 53 Sesji Międzynarodowego Instytutu Statystycznego*, „Wiadomości Statystyczne” nr 11.

WIELOWYMIAROWA ANALIZA STATYSTYCZNA W BADANIACH ROZWOJU REGIONALNEGO

Termin „region” jest podstawowym, a jednocześnie najbardziej niejednoznacz-
nym pojęciem nie tylko w gospodarce przestrzennej, ale również w wielu innych
dziedzinach nauki i praktyki. Kategorię tę odmiennie interpretują geografowie,
politolodzy, socjolodzy czy ekonomiści [Domański, 1972]. W gospodarce prze-
strzennej, podobnie jak w geografii, region jest „obszarem, w którym charakter
części składowych i relacji przestrzennych tworzy pewną jednolitą lub spójną ca-
łość [Domański, 2006]. Całość ta jest wyodrębniana z większego obszaru na pod-
stawie jednego (np. gęstości zaludnienia) lub wielu kryteriów (wartości produkcji
rolniczej, liczby zatrudnionych w rolnictwie itp.).

Zdaniem I. Pietrzyk [Pietrzyk, 2000], regiony – to zarówno wyodrębnione histo-
rycznie, narodowościowo bądź kulturowo obszary, jak też jednostki ustroju pań-
stwowego, posiadające – w różnych krajach – odmienne nazwy i zróżnicowany
status prawny.

Na wieloznaczność pojęcia „region” zwraca również uwagę S. Korenik [Kore-
nik, 1999] wyróżniając regiony ekonomiczne, planistyczne, urbanistyczne, krajo-
brazowe, demograficzne itp.

Region i rozwój regionalny

Ze względu na różnorodność i wielość kryteriów stanowiących podstawę do
wydzielania regionów, liczba możliwych klasyfikacji wydaje się być nieogranicz-
ona. Jak stwierdza T. Borys [Borys 1999], selekcja kryteriów dla wyznaczenia granic
regionu powinna być powiązana z celem badań. Z tego punktu widzenia za najbar-
dziej przydatne w statystyce regionalnej kryteria wyodrębniania regionów uznawa-
ne są: naturalność (jednorodność, obiektywność), wielkość obszaru, liczba
uwzględnianych w regionalizacji cech oraz położenie obszaru w stosunku do grani-
cy państwowej. Zgodnie z kryterium jednorodności i obiektywności, regiony mogą
być naturalne i sztuczne.

Regiony naturalne istnieją obiektywnie i są przez badaczy odkrywane, a nie two-
rzone. Tego rodzaju regiony są więc rzeczywistymi jednostkami przestrzennymi,
ukształtowanymi przez gospodarczo-kulturalną działalność człowieka. W ramach

regionów naturalnych wyróżnia się regiony historyczne, geograficzne, socjologiczne, etniczne, ekonomiczne itp. Regiony sztuczne (administracyjne, polityczne, planistyczne) są – w większości przypadków – utworzone przez specjalistów w celu porządkowania i klasyfikowania rzeczywistości. Typowym tego przykładem jest region administracyjny.

Według wielkości obszaru, regionem jest zbiór województw (makroregion), województwo, powiat (mezoregion) oraz gmina (mikroregion). Wyróżnione jednostki terytorialne tworzą hierarchiczny, wielostopniowy podział prowadzący do czterostopniowej regionalizacji (makroregiony – województwa – mezoregiony – mikroregiony). Można zatem powiedzieć, że makroregion jest makroobiektem w stosunku do województw, powiatów i gmin, województwo – makroobiektem w stosunku do powiatów oraz gmin, mezoregion – makroobiektem w stosunku do gmin, zaś mikroregion – makroobiektem w odniesieniu do miejscowości.

Pod względem liczby uwzględnianych w regionalizacji cech, wyróżnia się regiony proste (delimitowane według jednej cechy) oraz regiony złożone (kompleksowe). Do tego podziału nawiązuje teoria regionów węzłowych i strefowych. Regiony węzłowe są obszarami objętymi oddziaływaniem pewnego centrum (węzła) miejskiego lub komunikacyjnego, wokół których koncentrują się pozostałe części tego regionu. Natężenie cech wyróżniających region węzłowy maleje od centrum w kierunku peryferii. Regiony strefowe (jednorodne) są obszarami o względnie jednolitej strukturze, z jednym dominującym kierunkiem aktywności gospodarczej.

Kryterium położenia obszaru w stosunku do granicy państwowej pozwala wyróżnić trzy kategorie regionów: wewnętrzne, przygraniczne oraz transgraniczne. Regiony wewnętrzne nie sąsiadują z terytorium innego państwa. W regionach przygranicznych (granicznych, nadgranicznych) jedną z granic tworzy granica państwowa. Innymi słowy, region przygraniczny zlokalizowany jest po jednej stronie granicy państwowej. Region transgraniczny (zwany też pogranicznym) obejmuje terytorium po obu stronach granicy państwowej, stanowiące „jednolity kompleks terenów, wykazujących cechy wspólne, których ludność ma wspólne tradycje kulturowe i chce ona współpracować, by pobudzać rozwój kulturalny, społeczny i gospodarczy” [Fic, 1995].

Z punktu widzenia poziomu i specyfiki rozwoju, typologii regionów można dokonywać w sposób statyczny lub dynamiczny [Korol, 2007]. W ujęciu statycznym regiony dzieli się na wysoko, średnio i słabo rozwinięte. W podejściu dynamicznym wyróżnia się regiony o szybkim, średnim i niskim tempie wzrostu. Ten dwukryterialny podział regionów ma, oprócz walorów poznawczych, również cele praktyczne. Pozwala on na identyfikację sytuacji konkretnego regionu, jego trudności i możliwości dalszego rozwoju.

W gospodarce przestrzennej ważne znaczenie mają – wydzielone na podstawie kryteriów gospodarczych – regiony ekonomiczne. Region ekonomiczny jest zwartym przestrzennie obszarem, posiadającym następujące cechy [Strahl, 1998]:

- w jego skład wchodzi podobne jednostki elementarne,
- w ramach każdego regionu można wyróżnić powiązania wewnętrzne (silniejsze) i zewnętrzne (słabsze),

- charakteryzuje się określoną specjalizacją,
- tworzy ukształtowany zespół sił wytwórczych,
- posiada element integrujący, którym jest ośrodek miejski.

W statystyce regionalnej punktem odniesienia jest zazwyczaj geograficzny podział terytorium każdego z krajów. W latach 70. ub. w. EUROSTAT podjął próbę unifikacji jednostek terytorialnych. W rezultacie, od 1988 r., w legislacji krajów Unii Europejskiej (UE) stosowana jest nomenklatura jednostek terytorialnych – NUTS (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics). Zgodnie z tą nomenklaturą wyodrębniono pięć poziomów terytorialnych NUTS, przydzielając im oznaczenia: NUTS 1, NUTS 2, NUTS 3, NUTS 4, NUTS 5. Polityka regionalna UE dotyczy regionów na poziomie NUTS 2. W Polsce, na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 13. 07. 2000 r. (Dz. U. Nr 58, poz.685), poziom NUTS 1 obejmuje terytorium całego kraju, NUTS 2 – to 16 województw powstałych w wyniku reformy terytorialnej z 1 stycznia 1999 r. NUTS 3 został utworzony sztucznie poprzez grupowanie powiatów i obejmuje 44 podregiony. Z kolei NUTS 4 stanowią powiaty (308) i miasta na prawach powiatów (65), czyli łącznie 373 jednostki, a NUTS 5 – to najmniejsze jednostki terytorialnej organizacji kraju (2489 gmin).

Bogactwo kraju jest uwarunkowane rozwojem jego części składowych. Decentralizacja kraju daje większe możliwości rozwoju regionów, ale równocześnie nakłada na władze samorządowe odpowiedzialność. W tej sytuacji istotną rolę odgrywają dokonujące się zmiany w zasobach i strumieniach sił wytwórczych w skali regionalnej.

Pod pojęciem rozwoju regionalnego rozumie się „trwały wzrost potencjału gospodarczego regionów oraz systematyczną i trwałą poprawę ich konkurencyjności, a także poziomu życia mieszkańców, co przyczynia się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju” [Chądzyński, Nowakowska, Przygodzki, 2007]. Wynika stąd, że podstawowymi determinantami rozwoju regionalnego są zarówno czynniki ekonomiczne, jak i społeczne. Czynniki te są nadzwyczaj zróżnicowane w odniesieniu do poszczególnych regionów. Powstaje zatem problem wyboru kryteriów i metod oceny rozwoju regionów. W szerokim zakresie wykorzystuje się tu narzędzia wielowymiarowej statystyki porównawczej.

Budowa syntetycznej miary rozwoju regionów

Rozwój regionów jest zjawiskiem złożonym, będącym wypadkową oddziaływania wielu czynników i warunków. Przy jego określaniu konieczne jest uwzględnienie możliwie szerokiego zestawu wielkości wyznaczające funkcje realizowane przez regiony. Preferowane są tutaj zmienne o charakterze wskaźnikowym. Przykładowo, D. Strahl [Strahl, 2002] przy klasyfikacji regionów Polski ze względu na poziom ich konkurencyjności bierze pod uwagę wskaźniki charakteryzujące:

- czynniki produkcji (nakłady inwestycyjne przypadające na 1 mieszkańca regionu w zł, nakłady na działalność badawczo-rozwojową w regionie na 1 mieszkańca w zł, liczbę zatrudnionych w działalności badawczo-rozwojowej

przypadającą na 1000 osób aktywnych zawodowo w regionie, udział ludności z wykształceniem wyższym, policealnym i średnim w ogólnej liczbie ludności w wieku powyżej 15 lat itp.),

- warunki popytu (np. przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto ogółem w regionie w zł, dochód dyspozycyjny na 1 osobę w gospodarstwie domowym w zł),
- firmy powiązane lub wspierające (PKB na 1 mieszkańca w regionie w zł, eksport na 1 zatrudnionego w zł),
- klimat gospodarczy (np. odsetek zatrudnionych w instytucjach finansowych i obsłudze rynku nieruchomości, udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych w regionie, udział spółek z kapitałem zagranicznym).

W zbiorze zmiennych dotyczących czynników produkcji znalazły się więc te, które dotyczą innowacyjności i kapitału ludzkiego. Warunki popytu charakteryzują zmienne opisujące zarówno możliwości, jak i wzorce konsumpcyjne. O potencjale gospodarczym regionu informują zmienne zgrupowane pod nazwą „firmy powiązane i wspierające”, natomiast klimat gospodarczy związany jest przede wszystkim z kapitałem zagranicznym. Kapitał ten w sposób jednoznaczny ocenia – jak się wydaje – przedsiębiorczość społeczności lokalnych.

Podstawowymi pojęciami w wielowymiarowej analizie statystycznej są obiekty i cechy. Obiektami badania mogą być różnorodne jednostki (gospodarstwa domowe, firmy, pakiety akcji na giełdzie itp.). W naszym opracowaniu zajmujemy się regionami. Dlatego pojęcie obiektu ograniczymy do województwa jako jednostki podziału administracyjnego. Zmienne charakteryzujące obiekty noszą nazwę cech diagnostycznych. Zbiór cech (zmiennych) diagnostycznych opisujących wyróżnione obiekty tworzy macierz obserwacji o postaci:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2m} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \cdots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

gdzie element x_{ij} ($i = 1, 2, \dots, n$; $j = 1, 2, \dots, m$) oznacza wartość j -tej cechy diagnostycznej w i -tym obiekcie. Każdy wiersz macierzy (1) charakteryzuje dany obiekt za pomocą m zmiennych (cech), natomiast każda kolumna jest zbiorem j -tej cechy dla n obiektów.

Jeśli do dwóch wymiarów (obiekty zmienne) wprowadzimy trzeci: czas – to otrzymamy tzw. kostkę danych [Jajuga 1993]. Tego rodzaju kostka jest podstawą do prowadzenia badań przestrzennych o charakterze dynamicznym. W tym przypadku macierz obserwacji typu: obiekty $\times$ zmienne $\times$ okresy przyjmuje postać:

$$X = [x_{ijt}] \quad (2)$$

gdzie x_{ijt} - to wartości j-tej cechy (zmiennej) dla i-tego obiektu w t-tym okresie (momencie) ($i = 1, 2, \dots, n$; $j = 1, 2, \dots, m$; $t = 1, 2, \dots, T$).

Wykorzystując w analizie wszystkie trzy wymiary mamy do czynienia z tzw. całościowym przekrojem badań. Ograniczając się natomiast do dwóch spośród trzech wymiarów – mówimy o ujęciu cząstkowym, w którym wyróżnia się trzy przekroje:

- obiekt-czas, gdzie n obiektów jest analizowanych w T okresach ze względu na jedną cechę,
- obiekt – zmienna (n obiektów jest analizowanych ze względu na m cech diagnostycznych w okresie t),
- czas – zmienna (jeden obiekt jest analizowany w T okresach ze względu na m cech diagnostycznych).

Zestaw przyjętych w badaniu cech diagnostycznych powinien zawierać możliwie wszechstronny opis badanego zjawiska, a równocześnie charakteryzować się odpowiednią wartością informacyjną i dostępnością potrzebnych danych statystycznych na odpowiednim poziomie agregacji. Wbrew pozorom, nazbyt duża liczba zmiennych uwzględnionych w analizie nie zawsze jest korzystna. Zdaniem T. Grabińskiego [Grabiński, 1992] wybrane cechy diagnostyczne powinny ujmować istotne właściwości analizowanych zjawisk, jasno, jednoznacznie i ściśle definiować właściwości obiektów. Ponadto, nie powinny być skorelowane między sobą oraz mieć wysoką zmienność.

Wybrany zestaw cech diagnostycznych tworzy tzw. przestrzeń klasyfikacji. W kolejnym kroku analizy należy określić kierunek wpływu poszczególnych zmiennych na rozwój regionów. Pod tym względem można wyróżnić trzy grupy zmiennych: stymulanty, destymulanty i nominanty [Walesiak, 1990]. Stymulanty są zmiennymi, których wyższe wartości decydują o lepszym poziomie rozpatrywanego zjawiska w badanym okresie (np. dostęp do Internetu). Destymulanty są zmiennymi, których niższe wartości świadczą o wyższym poziomie rozwoju określonego obiektu (np. stopa bezrobocia). Tak więc, optymalną wartością stymulanty jest jej wartość maksymalna, natomiast w przypadku destymulanty rolę tę pełni minimum. Z tego też względu T Borys [Borys 1978] używa określeń: maksymanta i minimanta. Z kolei nominanty – to cechy, dla których istnieje optymalny poziom, a odchylenie wartości (zarówno in plus, jak i in minus) jest niepożądane. Przykładami takich cech mogą być: wydatki konsumpcyjne czy udział inwestycji w PKB. W niektórych regionach cechy te mogą być stymulantami, w innych zaś – destymulantami [Młodak, 2006]. Dodać należy, że w wielowymiarowej analizie statystycznej nie uwzględnia się cech neutralnych, które nie wywierają wpływu na rozwój agregatowy w danej dziedzinie.

Cechy diagnostyczne wyrażane są zazwyczaj za pomocą różnych jednostek pomiarowych o odmiennych rzędach wielkości. Uniemożliwia to ich porównywanie. W celu sprowadzenia wartości cech diagnostycznych do porównywalności dokonuje się ich transformacji. Jedną z form transformacji jest przekształcenie ilorazowe, zwane normalizacją. Jest ono określone relacją:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{0j}}, \quad x_{0j} \neq 0 \quad (3)$$

gdzie x_{0j} jest punktem odniesienia, za który przyjmuje się alternatywnie średnią arytmetyczną cechy, jej wartość minimalną lub maksymalną.

W celu doprowadzenia wartości zmiennych do porównywalności stosuje się również standaryzację bądź unitaryzację. Dzięki standaryzacji uzyskuje się zmienne o wariancji równej jeden, a w przypadku unitaryzacji – amplituda wahań cech ma stałą długość równą jedności. Szeroki przegląd różnych możliwości sprowadzania cech diagnostycznych do porównywalności można znaleźć m. in. w pracach A. Maliny [Malina 2004], E. Gatnara i M. Walesiaka [Gatnar, Walesiak 2004]. Podkreślić należy, że wybór określonej formuły sprowadzania cech diagnostycznych do porównywalności powinien być uwarunkowany własnościami przekształcanych zmiennych, jak również możliwościami stosowania określonej procedury ze względu na skalę pomiarową wyjściowej zmiennej [Zeliaś 2000].

W wyniku przekształceń normalizacyjnych otrzymujemy następującą macierz znormalizowanych wartości pierwotnych zmiennych:

$$Z = \begin{bmatrix} z_{11} & z_{12} & \cdots & z_{1m} \\ z_{21} & z_{22} & \cdots & z_{2m} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ z_{n1} & z_{n2} & \cdots & z_{nm} \end{bmatrix} \quad (4)$$

Macierz Z stanowi podstawę do agregacji zmiennych diagnostycznych w celu budowy zmiennej syntetycznej. Opierając się na formule bezwzorcowej, wyznaczenie wartości zmiennej syntetycznej przebiega następująco:

$$z_i = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m z_{ij} \quad (5)$$

gdzie z_i jest wartością zmiennej syntetycznej dla i -tego obiektu.

Z relacji (5) wynika, iż poszczególne zmienne diagnostyczne opisujące określony obiekt mają jednakowe znaczenie (wagę). Sądzić jednak należy, że wpływ zmiennych na wartość miernika syntetycznego jest zróżnicowany. Dlatego też wprowadza się ważenie cech, którego celem jest podkreślenie zróżnicowanego wpływu poszczególnych cech diagnostycznych na wartość miernika syntetycznego. Z licznych badań empirycznych i symulacyjnych wynika, że trudno jest wskazać jedną, uniwersalną i najlepszą procedurę ważenia cech. Jej wybór zależy głównie od charakteru badanego zjawiska, liczebności zbioru cech diagnostycznych itp. – np. [Grabiński, 1984, Sokołowski, 1984, Wysocki, 1996].

Stosując zróżnicowane wagi wykorzystuje się albo informacje pozastatystyczne (np. opinie ekspertów z danej dziedziny), albo posiadany materiał statystyczny,

stanowiący podstawę badań. Jednym ze sposobów ważenia cech jest określenie udziału zmienności każdej cechy w całkowitej zmienności, określonej przez wszystkie zmienne opisujące dane zjawisko złożone. Formalny zapis tej procedury jest następujący:

$$w_j = \frac{V_j}{\sum_{j=1}^m V_j} \quad (j = 1, 2, \dots, m) \quad (6)$$

gdzie V_j – współczynnik zmienności j -tej zmiennej:

$$V_j = \frac{S_j}{\bar{x}_j} \cdot 100 \quad (j = 1, 2, \dots, m) \quad (7)$$

$\bar{x}_j$ oraz S_j – odpowiednio średnia arytmetyczna i odchylenie standardowe j -tej zmiennej diagnostycznej.

Uśrednianie znormalizowanych wartości cech przy wykorzystaniu systemu wag odbywa się zgodnie z relacją:

$$z_i = \sum_{j=1}^m w_j z_{ij} \quad (i = 1, 2, \dots, n) \quad (8)$$

Wyższa wartość mierników (5) lub (8) wskazuje na wyższy poziom rozwoju danego obiektu. Wyznaczone wartości mierników syntetycznych pozwalają na dokonanie rankingu regionów pod względem poziomu ich rozwoju.

Syntetyczne mierniki mogą być wykorzystane nie tylko do liniowego porządkowania obiektów, ale również do podziału obiektów na grupy typologiczne. Wykorzystując (średni poziom ($\bar{x}$) i odchylenie standardowe (s_z) obliczone z mierników syntetycznych, można wyodrębnić cztery grupy regionów, charakteryzujące się podobnym poziomem rozwoju:

grupa I: $\bar{z} + s_z < z_i \leq z_{\max}$

grupa II: $\bar{z} < z_i \leq \bar{z} + s_z$

grupa III: $\bar{z} - s_z < z_i \leq \bar{z}$

grupa IV: $z_{\min} \leq z_i \leq \bar{z} - s_z$

W sytuacji, gdy zbiór obiektów jest bardzo liczny, przyjmuje się rozpiętość przedziału równą połowie odchylenia standardowego (s_z). W takim przypadku zbiór badanych obiektów zostaje podzielony na osiem grup (klas).

Problem klasyfikacji w wielowymiarowej analizie statystycznej

Przedmiotem zainteresowań wielowymiarowej analizy statystycznej jest również klasyfikacja obiektów, której celem jest wyodrębnienie możliwie jednorodnych ich skupisk ze względu na wewnętrzne zróżnicowanie badanych cech. W praktyce oznacza to podział zbiorowości obiektów na rozłączne, niepuste podzbiory wykazujące najlepszą homo- i heterogeniczność. Postulat wysokiej homogeniczności oznacza, że obiekty zaliczone do tej samej klasy powinny być jak najbardziej zbliżone do siebie. Z kolei wymóg heterogeniczności określa, aby różne skupiska (klasy) obiektów były jak najbardziej odległe od siebie (optymalna heterogeniczność).

W literaturze naukowej i w praktycznych zastosowaniach wielowymiarowej analizy statystycznej spotyka się niezwykle bogactwo metod prowadzących do otrzymywania jednorodnych podzbiorów analizowanych obiektów. Wynika to przede wszystkim z wielkości kryteriów klasyfikacji [Sobczyk, 1995]. I tak, ze względu na kryterium rozpoczęcia grupowania, wyróżnia się aglomeracyjne (łączeniowe) i podziałowe (dedukcyjne) sposoby klasyfikacji. Pierwszy z nich zakłada, że każdy klasyfikowany obiekt stanowi odrębną grupę. W kolejnych krokach liczba grup ulega w procesie łączenia redukcji, aż do otrzymania jednej grupy, skupiającej wszystkie obiekty. W podejściu dedukcyjnym zbiór traktuje się jako całość, a następnie dzieli się na podzbiory, aż do otrzymania grup jednoelementowych.

Biorąc pod uwagę kierunek przebiegu grupowania (kryterium hierarchii grupowania), wyróżnia się hierarchiczne i niehierarchiczne metody. W metodach hierarchicznych występują szczeble łączenia lub rozpadania się grup. Grupy wyższego rzędu zawierają w sobie rozłączne grupy niższych poziomów. Porządek tworzenia grup nie ma tutaj znaczenia. Wyniki tego rodzaju klasyfikacji przedstawiane są w postaci drzewka połączeń (dendrogramu). Metody niehierarchiczne prowadzą do nie uszeregowanych konfiguracji zachodzących na siebie grup (skupienia niższego rzędu nie muszą tu być elementami skupień wyższego rzędu).

Według kryterium rozłączności otrzymywanych podzbiorów, wyróżnia się metody prowadzące do otrzymania grup rozłącznych (nie zachodzących na siebie). Większość praktycznie wykorzystywanych metod taksonomicznych opiera się na podziorach rozłącznych. Problemy klasyfikacji nierozłącznej są domeną teorii zbiorów rozmytych (fuzzy sets).

Z punktu widzenia sposobu przeprowadzania grupowania, wyróżniamy sekwencyjne i równoczesne procedury taksonomiczne. W metodach sekwencyjnych występują pewne powtarzające się ciągi operacji (np. podziału lub łączenia podzbiorów obiektów), a w równoczesnych – tego rodzaju powtórzenia nie występują. Metody równoczesnego przeprowadzania grupowania są podstawą procedur porządkowania liniowego (syntetyczne mierniki rozwoju).

Uwzględnienie w klasyfikacji rodzaju kryterium grupowania obiektów pozwala wyróżnić lokalne i globalne metody taksonomiczne. W metodach lokalnych optymalizacja dokonywana jest odrębnie na każdym etapie grupowania, a w procedurach globalnych – na każdym etapie wykorzystuje się to samo kryterium optymalizacji.

zacji. Owa optymalizacja obejmuje zazwyczaj liczbę grup, podobieństwo wewnątrzgrupowe i zróżnicowanie międzygrupowe.

Na podstawie kryterium techniki realizacji algorytmu grupowania wyróżnia się bezpośrednie i iteracyjne metody klasyfikacji. Pierwsze z nich, poprzez jeden ciąg operacji, prowadzą wprost do otrzymania określonej klasyfikacji optymalnej. W metodach iteracyjnych stosuje się kolejne przybliżenia optimum klasyfikacyjnego, przy wykorzystaniu np. porządkowania dendrogramu w taki sposób, aby zoptymalizować jego długość.

Pod względem wagi otrzymywanych podzbiorów wyróżniamy ważne i nieważne procedury grupowania. W procedurach ważonych (ważenie może dotyczyć cech lub obiektów) brana jest pod uwagę hierarchia ważności połączeń z punktu widzenia celów badania. Większość metod taksonomicznych przyjmuje jednakowe wagi dla cech lub połączeń między obiektami (procedury nieważone). Wynika to z trudności ustalenia odpowiednich wag, nie powodujących zniekształcenia wyników grupowania.

Ze względu na możliwość uczenia się algorytmu procedury grupowania, dzielimy je na adaptacyjne i nieadaptacyjne. W metodach adaptacyjnych istnieje możliwość zmiany algorytmu grupowania w zależności od aktualnie otrzymywanych wyników. W tego typu metodach należy liczyć się z koniecznością ważenia zarówno obiektów, jak i cech. W procedurach nieadaptacyjnych zasady grupowania nie ulegają zmianom. Większość metod taksonomicznych należy zaliczyć do nieadaptacyjnych, tzn. do takich, które – w sposób bezpośredni lub iteracyjny – prowadzą do rozwiązania problemu grupowania.

W praktyce badań taksonomicznych dominują zastosowania nieadaptacyjnych procedur aglomeracyjnych, dających rozłączne i nieważone grupy. Procedury te prowadzą zazwyczaj do utworzenia hierarchicznych grup, wykorzystują globalne kryteria grupowania oraz mają charakter sekwencyjno-iteracyjny. Bardzo rzadko są natomiast wykorzystywane metody adaptacyjne, procedury z wagami oraz te, a których otrzymuje się grupy nierozłączne.

dr Mieczysław Sobczyk –UMCS w Lublinie.

Literatura

- Borys T. (1978), Metody normowania cech w statystycznych badaniach porównawczych, Przegląd Statystyczny, R. XXV, z.2, Warszawa.
- Borys T. (1999), Obszary transgraniczne w statystyce regionalnej, GUS.
- Chądzyński J., Nowakowska A., Przygodzki Z. (2007), Region i jego rozwój w warunkach globalizacji, CeDeWu, Warszawa.
- Domański R. (1972), Kształtowanie otwartych regionów ekonomicznych, PWE, Warszawa.

- Domański R. (2006), *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Fic M. (1995), *Obszary przygraniczne w badaniach statystycznych*, Materiały seminarium: "Regionalna statystyka transgraniczna", Jachranka.
- Gatnar E., Walesiak M. (red.), (2004), *Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w badaniach marketingowych*, Wydawnictwo AE, Wrocław.
- Grabiński T. (1984), *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach dynamiki zjawisk ekonomicznych*, Zeszyty Naukowe, seria specjalna: Monografie, nr 61, AE w Krakowie, Kraków.
- Grabiński T. (1992), *Metody taksonometrii*, AE, Kraków.
- Jajuga K. (1993), *Statystyczna analiza wielowymiarowa*, PWN, Warszawa.
- Korenik S. (1999), *Rozwój ekonomiczny na przykładzie Dolnego Śląska*, Prace Naukowe AE, Monografie i Opracowania, nr 31, Wrocław.
- Korol J. (2007), *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju w modelowaniu procesów regionalnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Malina A. (2004), *Wielowymiarowa analiza przestrzennego zróżnicowania struktury gospodarki Polski według województw*, Wydawnictwo AE, Kraków.
- Nisiewicz P. (2006), *Ekonomiczne aspekty integracji europejskiej w regionie przygranicznym*, [w:] *Region – Euroregion – Wspólna Europa. Kulturowo-społeczne wymiary pogranicza (na przykładzie Euroregionu „Pro Europa Viadrina”*, Gorzów Wielkopolski.
- Pietrzyk I. (2000), *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sobczyk M. (1995), *Wybrane zagadnienia taksonomii numerycznej*, [w:] *Rozwój metodologii badań statystycznych w Polsce*, seria: Biblioteka Wiadomości Statystycznych, tom 44, GUS i PTS.
- Sokołowski A. (1984), *Wybrane zagadnienia pomiaru i ważenia cech w taksonomii*, Zeszytu Naukowe, nr 203, AE, Kraków.
- Strahl D. (red.), (1998), *Taksonomia struktur w badaniach regionalnych*, Wydawnictwo AE, Wrocław.
- Strahl D. (2002), *Klasyfikacja regionów Polski ze względu na poziom konkurencyjności na tle regionów Wielkiej Brytanii*, [w:] *Taksonomia 9. Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania*, red. K. Jajuga i M. Walesiak, nr 942, Wrocław.
- Walesiak M. (1990), *Porównawcza analiza miar zgodności wyników klasyfikacji w świetle postulowanych własności*, [w:] *Taksonomia – teoria i zastosowania*, AE, Wrocław.
- Wysocki F. (1996), *Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w rozpoznawaniu typów struktury przestrzennej rolnictwa*, Roczniki AR, seria: Rozprawy Naukowe, z.266, Poznań.
- Zeliaś A. (red.), (2000), *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, Wydawnictwo AE, Kraków.

Tadeusz BORYS, Sławomir BANASZAK

STATYSTYKA OBSZARÓW TRANSGRANICZNYCH – DYLEMATY METODOLOGICZNE

Dokonująca się we współczesnej Europie jakościowa zmiana funkcji granic, które z miejsc podziału stają się miejscami integracji, powoduje rozwój różnych form współpracy obszarów przygranicznych, wśród których euroregiony są szczególną, najwyżej zorganizowaną formą.

Idea współpracy lokalnych i regionalnych społeczności wykraczającej poza granice państwowe zrodziła się w Europie Zachodniej w latach pięćdziesiątych XX w. Jej pionierami były regiony z pogranicza niderlandzko-niemieckiego, norwesko-szwedzko-fińskiego oraz niemiecko-francuskiego. W niektórych krajach zachodnioeuropejskich, takich jak Hiszpania, Portugalia czy Grecja rozpoczęto współpracę transgraniczną znacznie później, bo dopiero w latach 80-tych. Umożliwiły ją dokonane przemiany polityczne i rozwój demokracji. Na naszym kontynencie funkcjonuje obecnie ponad 160 obszarów współpracy transgranicznej. Pierwszy z nich o nazwie *Euregio* utworzono w 1958 r. na granicy niemiecko-niderlandzkiej.

Przemiany polityczne w Europie Środkowej i Wschodniej, które miały miejsce na początku lat dziewięćdziesiątych, spowodowały w Polsce wzrost roli, uprawnień oraz aktywności samorządów lokalnych i regionalnych. Jednym z obszarów tej aktywności jest nawiązywanie współpracy przez gminy i powiaty leżące przy granicy państwowej z partnerami znajdującymi się po jej drugiej stronie. W latach 1991–2003 na granicach Polski powstało szesnaście euroregionów, które prawie zupełnie wypełniły już obszary przygraniczne Polski (wykres oraz tabl. 1).

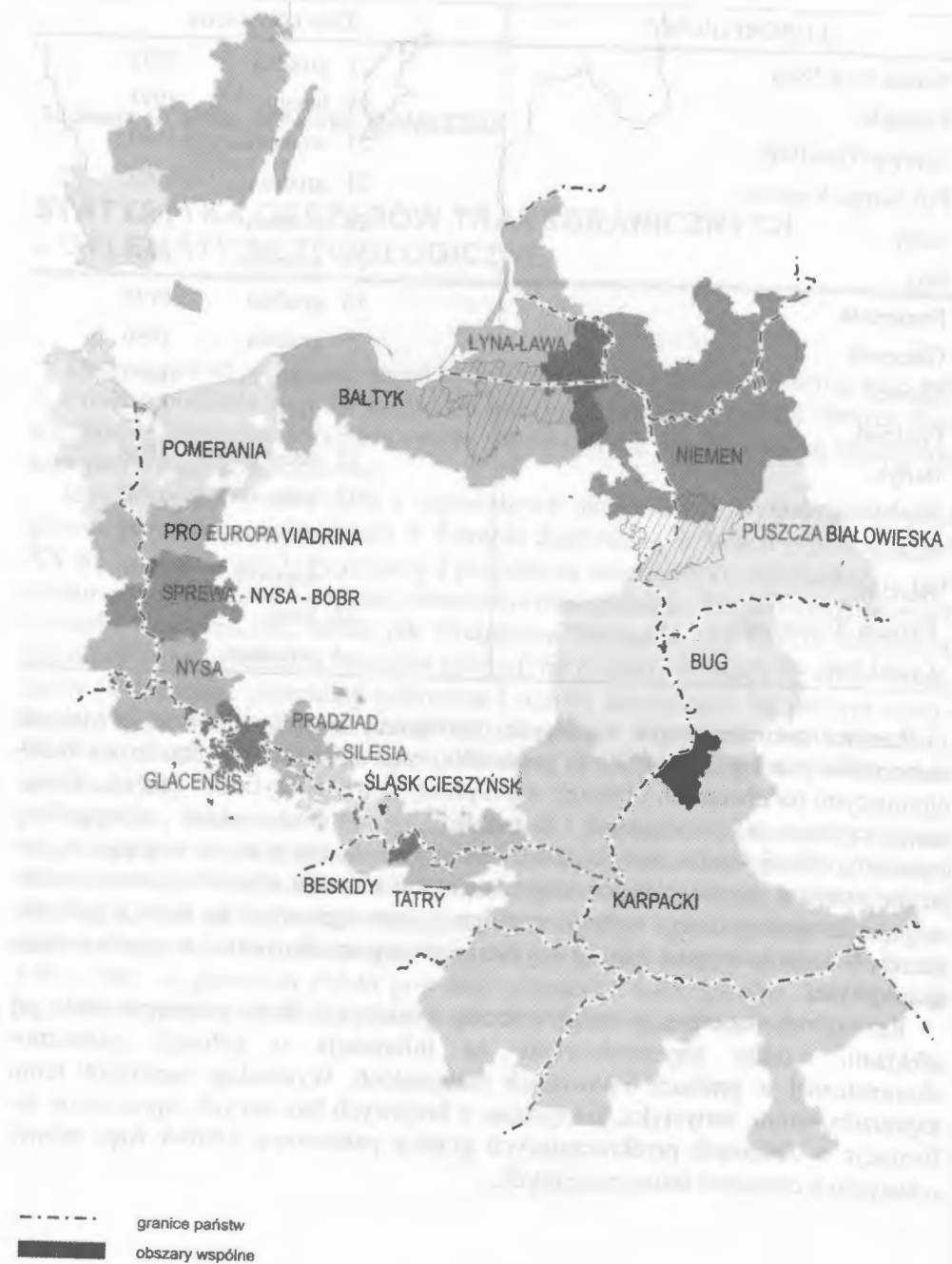
Tabl. 1. Chronologia tworzenia Euroregionów

EUROREGIONY	Data utworzenia	
Neisse-Nisa-Nysa	21 grudnia	1991
Karpacki	14 lutego	1993
Sprowa-Nysa-Bóbr	21 września	1993
Pro Europa Viadrina	21 grudnia	1993
Tatry	26 sierpnia	1994
Bug	29 września	1995
Pomerania	15 grudnia	1995
Glacensis	5 grudnia	1996
Niemen	6 czerwca	1997
Pradziad	2 lipca	1997
Bałtyk	22 lutego	1998
Śląsk Cieszyński	22 kwietnia	1998
Silesia	20 września	1998
Beskidy	9 czerwca	2000
Puszcza Białowieska	25 maja	2002
Łyna-Ława	4 września	2003

Rosnące zainteresowanie współpracą transgraniczną, głównie w środowiskach samorządowych i gospodarczych, postawiło przed służbami statystycznymi funkcjonującymi na obszarach objętych współpracą, nowe, specyficzne zadania. Związane są one z koniecznością dostarczania tym środowiskom wiarygodnej i porównywalnej wiedzy statystycznej. Jest ona niezbędna m.in. ze względu na potrzebę opracowywania różnych ekspertyz stanu rozwoju obszarów transgranicznych, dokonywane oceny wpływu współpracy euroregionalnej na rozwój tych obszarów oraz na tworzenie planów regionalnego zagospodarowania w ujęciu ponadgranicznym.

Rozwojowi współpracy transgranicznej towarzyszy duże zainteresowanie jej efektami, a także zapotrzebowanie na informacje o sytuacji społeczno-ekonomicznej w gminach i powiatach partnerskich. Wychodząc naprzeciw temu zapotrzebowaniu, statystyka, korzystając z krajowych baz danych, opracowuje informacje o obszarach przekraczających granice państwowe. Można więc mówić o statystyce obszarów transgranicznych.

Wykres Euroregiony na granicach Polski w 2007 r.

Pojęcie statystyki obszarów transgranicznych oraz jej cele i zadania

Statystyka obszarów transgranicznych jest działem statystyki regionalnej, której przedmiot badań i zakres pojęciowy definiuje się podobnie jak np. statystyka gmin, powiatów czy województw. W tym sensie statystyka obszarów transgranicznych to zbiory danych o obszarach transgranicznych, które umożliwiają pokazanie procesów społeczno-ekonomicznych w przekroju przestrzennym, uzależnionym od oddziaływania granicy na rozwój lokalny (Borys, 1999). Pod pojęciem **obszarów transgranicznych** należy rozumieć obszary pograniczne, czyli położone w sąsiedztwie granicy po obu jej stronach, na których zachodzą procesy współpracy ponadgranicznej. Trudno jest precyzyjnie określić szerokość pasa obszarów transgranicznych, ponieważ waha się ona od kilku kilometrów (obszar jednej gminy) do kilkudziesięciu kilometrów (pas dwóch powiatów).

Podstawowym **celem statystyki transgranicznej** jest zaspokajanie potrzeb informacyjnych związanych z prowadzoną współpracą transgraniczną. Odbiorcami tych informacji są:

- samorządy lokalne (urzędy gmin i powiatów) – potrzeby w zakresie przekrojowych informacji o sytuacji społeczno-ekonomicznej współpracujących jednostkach samorządu terytorialnego (miasta partnerskie, powiaty, województwa) i euroregionach; zapotrzebowanie dotyczy również informacji opisowych o charakterze pozastatystycznym,
- szkoły wyższe – potrzeby informacyjne z różnych dziedzin, szczególnie z zakresu gospodarki, rynku pracy, szkolnictwa; najczęściej poszukiwany poziom agregacji danych to części krajowe euroregionów,
- euroregiony – potrzeby biur krajowych dotyczą podstawowych danych z zakresu demografii oraz aktualizacji map euroregionów opracowywanych w Urzędzie Statystycznym we Wrocławiu, potrzeby transgranicznych grup roboczych dotyczą dziedzin ich współpracy,
- centralne i regionalne instytucje krajowe (MSZ, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, urzędy marszałkowskie, władze wdrażające programy współpracy przygranicznej itp.) – zapotrzebowanie na podstawowe informacje o euroregionach, członkach stowarzyszeń euroregionalnych, informacje o prowadzonej współpracy, mapy euroregionów,
- instytucje i organizacje międzynarodowe (Stowarzyszenie Europejskich Regionów Granicznych).

Realizacja tego celu stawia przed służbami statystycznymi specyficzne zadania, z których najważniejsze to:

- badanie zapotrzebowania na informacje o obszarach transgranicznych,
- znalezienie zbioru informacji porównywalnych i dostępnych w systemach statystycznych poszczególnych części euroregionów (identyfikacja różnic w terminologii i metodach badań statystycznych),

- prezentacja procesów społeczno-ekonomicznych wpływających na rozwój lokalny i regionalny w ujęciu transgranicznym, (publikacje, prezentacje, bazy danych itp.),
- statystyczna obserwacja współpracy transgranicznej.

Współdziałanie Urzędu Statystycznego we Wrocławiu z regionalnymi urzędami statystycznymi Republiki Czeskiej i Saksonii

Pierwsze spotkanie statystyków Urzędu Statystycznego we Wrocławiu (a właściwie ówczesnego Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Jeleniej Górze) z przedstawicielami urzędów statystycznych północnych Czech oraz Saksonii odbyło się 21 listopada 1991 r. Spotkanie poprzedziło powstanie w grudniu 1991 r. Euroregionu Nysa. Na spotkaniu tym uzgodniono podjęcie działań w celu zaspokojenia zapotrzebowania informacyjnego zgłoszonego przez powstałe struktury euroregionalne. W okresie od 1991 r. do 2008 r. odbyło się ok. 80 spotkań roboczych statystyków polskich, czeskich i niemieckich w ramach struktur roboczych Euroregionu Nysa oraz Euroregionu Glacensis. Ich uczestnikami byli: ze strony polskiej – przedstawiciele Urzędu Statystycznego we Wrocławiu (najpierw WUS, a później Oddziału w Jeleniej Górze), ze strony czeskiej – przedstawiciele Czeskiego Urzędu Statystycznego w Pradze oraz przedstawicielstw okręgowych tego Urzędu w Libercu, Usti nad Łabą, Hradcu Králové i Pardubicach i ze strony saksońskiej – przedstawiciele Krajowego Urzędu Statystycznego Wolnego Państwa Saksonii w Kamenz. Spotkania organizowano kolejno w poszczególnych częściach krajowych euroregionów na zasadzie rotacji.

Publikacje

Efektem współpracy jest szereg wspólnych publikacji statystyczno-opisowych opisujących stan rozwoju społeczno-gospodarczego pogranicza polsko-czesko-saksońskiego i wyniki współpracy prowadzonej przez struktury euroregionalne (Współpraca, 1996; Euroregiony, 2007; Powiaty, 2000). Oto w **porządku chronologicznym** zestawienie wspólnie opracowanych publikacji:

1. *Metodyczne i praktyczne problemy statystyki euroregionów* (1994 r., w jęz. polskim)
2. *Euroregion Neisse-Nisa-Nysa – podstawowe informacje* (1994 r., dwie wersje językowe: trójjęzyczna polsko-czesko-niemiecka i dwujęzyczna polsko-angielska)
3. *Trójjęzyczny cykl wydawniczy o miastach w Euroregionie Nysa:*
 - *Görlitz-Jelenia Góra-Liberec* (1995 r.)
 - *Bogatynia-Zittau-Hradek nad Nysą* (1997 r.)
 - *Zgorzelec-Bautzen-Jablonec nad Nysą* (1998 r.)
 - *Löbau-Varnsdorf* (1999 r.)

4. *Współpraca transgraniczna w Polsce – efekty i możliwości współpracy strony polskiej na przykładzie Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa* (1996 r., w jęz. polskim)
5. *Panorama euroregionów* (1997 r., w jęz. polskim)
6. *Panorama euroregionów – wydanie drugie zmodyfikowane* (1998 r., w jęz. polskim)
7. *Rocznik Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa 1998 – podstawowe dane* (1998 r., wydawnictwo opracowane w czterech wersjach językowych: polskiej, czeskiej, niemieckiej i angielskiej)
8. *Euroregiony w nowym podziale terytorialnym Polski* (1999 r., w jęz. polskim)
9. *Stan i ochrona środowiska na pograniczu polsko-czesko-niemieckim* (1999 r., dwie wersje językowe: polska i niemiecka)
10. *Miasta w Euroregionie Neisse-Nisa-Nysa* (1999 r., trzy wersje językowe: polska, czeska i niemiecka)
11. *Powiaty w Euroregionie Neisse-Nisa-Nysa* (2000 r., trzy wersje językowe: polska, czeska i niemiecka)
12. *Euroregion Neisse-Nisa-Nysa 2000 – folder* (2000 r., dwie wersje językowe: polska i niemiecka)
13. *Euroregion Pogranicza Czech, Moraw i Ziemi Kłodzkiej – Euroregion Glacensis* (2001 r., dwie wersje językowe: polska i czeska)
14. *Turystyka w Euroregionie Neisse-Nisa-Nysa* (2001 r., dwie wersje językowe: polska i niemiecka)
15. *Euroregiony na granicach Polski 2001* (2001 r. w jęz. polskim)
16. *Ceny i dochody w Euroregionie Neisse-Nisa-Nysa. Integracja Polski i Czech z Unią Europejską* (2003 r., trzy wersje językowe: polska, czeska i niemiecka)
17. *Euroregiony na granicach Polski 2003* (2004 r., w jęz. polskim)
18. *Szkolnictwo w Euroregionie Neisse-Nisa-Nysa 2002* (2004 r., dwie wersje językowe: polska i niemiecka)
19. *Ceny w Euroregionie Neisse-Nisa-Nysa w 2004 r.* (2004 r., jedna wersja językowa – polsko-czesko-niemiecka)
20. *Ludność i warunki mieszkaniowe na pograniczu polsko-czeskim w świetle wyników narodowych spisów powszechnych* (2005 r., w jęz. polskim).
21. *Ceny w Euroregionie Nysa 2003–2005.* (2005 r., dwie wersje językowe: polska i czeska)
22. *Ceny w Euroregionie Nysa 2006.* (2006 r. w jęz. polskim)
23. *Dzieci w Euroregionie Nysa* (2007 r. dwie wersje językowe: niemiecka i czeska)
24. *Ceny w Euroregionie Nysa* (wersja elektroniczna, trzy wersje językowe: polska, czeska i niemiecka)
25. *Euroregiony na granicach Polski 2007* (w jęz. polskim)

Wyczerpanie nakładów wymienionych publikacji świadczy o celowości współpracy prowadzonej od lat przez statystyków i wydawaniu prac zgodnych z oczeki-

waniami odbiorców. Należy tu podkreślić ważne osiągnięcia publikacyjne innych euroregionów (Euroregiony, 2000).

Konferencje metodyczne

Ważnym wspólnym osiągnięciem współpracy transgranicznej o wymiarze ogólnym była organizacja dwóch międzynarodowych konferencji metodycznych. Pierwsza z nich odbyła się w 1994 r. w Jeleniej Górze nt. **„Metodyczne i praktyczne problemy statystyki euroregionów”**. W spotkaniu wzięli udział obok statystyków z Polski (GUS i praktycznie wszystkich urzędów statystycznych województw prowadzących współpracę transgraniczną) przedstawiciele centralnego i regionalnych urzędów statystycznych Republiki Czeskiej w Pradze, Usti nad Łabą i Libercu oraz reprezentanci krajowych urzędów statystycznych Republiki Federalnej Niemiec z Berlina, Saksonii, Brandenburgii i Meklemburgii. Celem spotkania była próba uchwycenia rodzących się inicjatyw dotyczących tworzenia euroregionów oraz sprecyzowania sposobów i możliwości szerszego włączenia się organów statystyki państwowej w zaspokajanie potrzeb informacyjnych struktur euroregionalnych.

W 1996 r. w Dreźnie odbyła się kolejna międzynarodowa konferencja statystyków polskich, czeskich i niemieckich nt. **„Statystyka euroregionów na przykładzie współpracy polsko-czesko-niemieckiej”**. Celem konferencji było podsumowanie i wymiana doświadczeń statystyków w euroregionach oraz wskazanie problemów dalszej współpracy. Przedstawiono wspólne dokonania statystyków w Euroregionie Nysa w latach 1994–1995 oraz podjęto próbę określenia potrzeb informacyjnych euroregionów.

Można przyjąć, że lubelska konferencja „Statystyka publiczna w procesie integracji europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem obszarów transgranicznych” wpisuje się w ten cykl konferencji.

Transgraniczne banki danych

Budowa transgranicznych banków danych to niezwykle ważny cel współpracy w euroregionach. Przykładem takiego działania jest inicjatywa polskich, czeskich i saksońskich służb statystycznych utworzenia ogólnie dostępnego przez portal internetowy **„Transgranicznego polsko-czesko-saksońskiego banku danych (Cross-border friendship database)”**. Przedsięwzięcie jest realizowane od 2003 r. przez Czeski Urząd Statystyczny w Pradze, Krajowy Urząd Statystyczny Saksonii i Urząd Statystyczny we Wrocławiu.

Głównym celem prowadzonych prac jest stworzenie ponadgranicznej, zharmonizowanej bazy danych zawierającej dane o małych obszarach (NUTS 5), umożliwiającej agregację informacji o dowolnych obszarach interesujących użytkownika. Najważniejszymi zaletami tworzonego banku są:

- dostęp do danych statystycznych o Polsce, Republice Czeskiej i Saksonii w różnych przekrojach zgodnych z europejską nomenklaturą statystyczną NUTS oraz istniejącymi podziałami terytorialnymi (gmina, powiat, podregion, region, kraj i dodatkowo euroregion),

- określenie stopnia porównywalności zjawisk opisywanych przez statystykę trzech krajów (każda tablica jest oznaczona graficznym „sygnaizatorem porównywalności”),
- powiązanie danych z tzw. metadanymi (definicje pojęć, informacje o badanej zbiorowości, przekroje i terminy dostępności informacji wynikowych, kompletność badania),
- możliwość korzystania z danych w czterech językach (niemieckim, czeskim, polskim i angielskim).
- bank jest ogólnie dostępny pod adresem www.crossborderdatabase.org. W okresie od listopada 2004 r. do stycznia 2008 r. zarejestrowano ponad 708 tysięcy odwiedzin użytkowników na stronie internetowej banku.

Strukturę informacji zawartych w transgranicznym banku danych przedstawia tabl. 2.

Tabl. 2. Transgraniczny bank danych

Dział	Liczba cech	Liczba tablic
OGÓŁEM	328	61
Terytorium	25	4
Ludność	82	17
Gospodarka	41	9
Rynek pracy	22	5
Edukacja i wychowanie	55	8
Kultura	19	3
Ochrona zdrowia	15	4
Mieszkania	26	4
Ochrona środowiska	19	3
Wybory komunalne	24	4

Źródło: opracowanie własne.

Niektóre doświadczenia Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Najważniejsze problemy metodyczne, jakie napotkano w ciągu kilkunastoletniej współpracy Urzędu Statystycznego we Wrocławiu z Czeskim Urzędem Statystycznym Przedstawicielstwem w Libercu oraz Krajowym Urzędem Statystycznym Saksonii były związane z:

- dostępnością danych (brak możliwości uzyskania ich dla całego obszaru euroregionu lecz tylko dla jego części, zróżnicowane możliwości uzyskania informacji na danym poziomie agregacji w poszczególnych krajach),
- ich porównywalnością metodologiczną, terminologiczną i czasową.

Dostępność danych

Ze względu na fakt, iż współpraca transgraniczna prowadzona jest na poziomie lokalnym i regionalnym, największe znaczenie dla statystyki transgranicznej mają informacje najniżej zagregowane, czyli odpowiadające poziomom NUTS 3, NUTS 4 i NUTS 5 europejskiej Statystycznej Nomenklatury Jednostek Terytorialnych, czyli poziomom 3, 4 i 5 NTS w Polsce. Ograniczone możliwości dostępu do tych informacji wynikają przede wszystkim z różnic w podziałach terytorialnych państw sąsiadujących. Przeciętna powierzchnia gminy czeskiej jest dwukrotnie mniejsza od przeciętnej powierzchni gminy niemieckiej (Saksonia) i dziesięciokrotnie mniejsza od przeciętnej powierzchni gminy polskiej, wynoszącej 126 km². Różnice w wielkości gmin, a także związana z tym ochrona danych jednostkowych są przyczyną mniejszej liczby informacji dostępnych (jawnych) w przekroju gminnym w statystyce czeskiej i niemieckiej niż w statystyce polskiej. Różnice w powierzchni powiatów są także istotne (przeciętna powierzchnia powiatu polskiego, czeskiego i niemieckiego w Euroregionie Nysa wynosiła w sierpniu 2008 r. odpowiednio 619, 791 i 2248 km²), przeciętna liczba ludności zamieszkującej powiaty polskie, czeskie i niemieckie w Euroregionie wynosiła w 2007 r. odpowiednio 64, 108 i 311 tys. Dysproporcje te w znacznym stopniu uniemożliwiają porównywanie informacji statystycznych o tych jednostkach podziału terytorialnego.

Porównywalność terminologiczna

Kolejnym problemem statystyki transgranicznej jest **porównywalność terminologiczna**. Nie można w prosty sposób zestawiać danych z roczników statystycznych: Saksonii, powiatów Północnych Czech i woj. dolnośląskiego, ponieważ często pod identycznie brzmiącymi pojęciami kryją się różne, inaczej zdefiniowane zjawiska, szczególnie w takich dziedzinach, jak: gospodarka, szkolnictwo czy ochrona środowiska naturalnego, gdzie rozbieżności są największe. Na podstawie analizy porównawczej definicji poszczególnych pojęć – cech statystycznych w statystyce polskiej, czeskiej i niemieckiej wspólny zbiór dostępnych cech podzielono na trzy grupy (Borys, 1999; Euroregiony, 2003):

1. **Pojęcia w pełni porównywalne**, (zdefiniowane w jednakowy sposób lub bardzo zbliżony). Przykładami takich pojęć są: *przyrost naturalny, apteka, muzeum*.
2. **Pojęcia o niewielkich różnicach definicyjnych**, np.

„Powierzchnia użytkowa mieszkania”

W Polsce i w Niemczech do powierzchni użytkowej mieszkania wliczana jest powierzchnia kuchni, podczas gdy w Republice Czeskiej tylko część powierzchni kuchni przekraczająca 12 m². Odpowiednikiem powierzchni użytkowej w Polsce i w Niemczech jest w Czechach całkowita powierzchnia mieszkania.

„Izba” to część składowa mieszkania, oddzielona stałymi ścianami, o minimalnej powierzchni:

definicja polska – 4 m² (+ bezpośrednie oświetlenie dzienne);

definicja czeska – 8 m² (+ bezpośrednia możliwość wietrzenia);

definicja niemiecka – 6 m².

„Hotel”:

definicja polska i czeska – hotel musi posiadać przynajmniej 10 pokoi;

definicja niemiecka – nie określa się minimalnej liczby pokoi.

„Pensjonat”:

definicja polska – pensjonat musi posiadać przynajmniej 7 pokoi,

definicja czeska – pensjonat musi posiadać przynajmniej 5 pokoi,

definicja niemiecka – nie określa się minimalnej liczby pokoi, natomiast podkreśla się, że usługi gastronomiczne świadczone są tylko dla gości obiektu.

„Kemping”:

definicja polska i czeska – kempingi są zaliczane do kategorii obiektów noclegowych turystyki, natomiast w Niemczech nie. Konsekwencją tej rozbieżności jest nieuwzględnianie w statystyce niemieckiej danych dotyczących kempingów w następujących kategoriach: „miejsca w obiektach noclegowych”, „turyści korzystający z bazy noclegowej turystyki”, „udzielone noclegi”, „stopień wykorzystania miejsc noclegowych” i „przeciętny czas pobytu”.

3. **Pojęcia trudno porównywalne lub nieporównywalne.** Różnice definicyjne są w tym przypadku tak duże, że proste porównanie tych cech jest niemożliwe; np.

„Ludność w wieku produkcyjnym”:

definicja polska – kobiety w wieku 18–59 lat i mężczyźni w wieku 18–64 lata;

definicja czeska – brak;

definicja niemiecka – ludność w wieku 15–64 lata;

„Szkoły podstawowe”:

w części polskiej – obejmują klasy 1–6 (od roku szkolnego 1999/2000);

w części czeskiej – klasy 1–9 (od roku szkolnego 1995/1996);

w części niemieckiej – klasy 1–4.

„Szkolnictwo gimnazjalne” – ISCED 2:

w części polskiej – gimnazja są trzyletnie (klasy 7–9),

w części czeskiej – są to klasy 6–9 szkół podstawowych lub pierwsze cztery klasy 8-letniego gimnazjum rozpoczynanego po klasie piątej szkoły podstawowej lub szósta i siódma klasa szkoły podstawowej i pierwsze dwie klasy gimnazjum 6-letniego rozpoczynanego po klasie siódmej szkoły podstawowej,

w części niemieckiej – na tym poziomie (Sekundarbereich 1) nauka prowadzona jest w różnych typach szkół w klasach 5–10.

4. **Odmienne metodologia lub zakres badania.**

„Migracje krótkookresowe”

w statystyce czeskiej nie są badane migracje krótkookresowe (na okres od 2 do 12 miesięcy).

„Pracujący” (dane na poziomie powiatów):

w części polskiej – dostępne są dane o pracujących w podmiotach zatrudniających powyżej 9 osób, według stanu 31 XII;

w części czeskiej – dane tylko ze spisów o pracujących we wszystkich podmiotach;

w części niemieckiej – średnioroczna liczba pracujących we wszystkich podmiotach z badań bieżących;

„Rejestry podmiotów gospodarczych”:

Saksoński Rejestr Przedsiębiorstw (podmiotów gospodarczych) w odróżnieniu od polskiego rejestru REGON i czeskiego Rejestru Podmiotów Gospodarczych (Registr ekonomických subjektů) zawiera informacje o obrotach rocznych podlegających opodatkowaniu (powyżej 17,5 tys. euro – dane z urzędów skarbowych) oraz o liczbie osób zatrudnionych podlegających obowiązkowemu ubezpieczeniu społecznemu (dane z urzędów pracy).

„Badanie cen towarów i usług konsumpcyjnych”

w statystyce niemieckiej badane są ceny grup towarów opisanych w sposób ogólny bez podawania nazwy własnej np. „ser krojony” lub „ser twarogowy”, „kawa naturalna mielona”. W statystyce polskiej i czeskiej badane są ceny reprezentantów tych grup, konkretnej marki np. „ser Gouda”, „ser twarogowy typu Almette”, „kawa Tchibo Family”.

„Spisy ludności”

W porównaniu z NSP przeprowadzonym w Polsce w 2002 r. w Republice Czeskiej podczas Spisu Ludności w 2001 r. pytano dodatkowo o wyznanie, dojazd do pracy lub szkoły (odległość do miejsca pracy lub szkoły, czas dojazdu, rodzaj środka transportu, częstotliwość dojazdów do pracy lub szkoły z miejsca stałego pobytu).

Wnioski

1. Rosnące zainteresowanie współpracą transgraniczną postawiło przed służbami statystycznymi nowe zadania. Związane są one z koniecznością dostarczania tym środowiskom wiarygodnej i porównywalnej wiedzy statystycznej. Rozwojowi współpracy transgranicznej towarzyszy duże zainteresowanie jej efektami, a także zapotrzebowanie na informacje o sytuacji społeczno-ekonomicznej w gminach i powiatach partnerskich.
2. Fakt występowania znacznej zgodności definicji stosowanych w statystyce polskiej z międzynarodowymi standardami nie oznacza jeszcze, iż taki zasób informacji może być postawiony do dyspozycji statystyki transgranicznej. Wskazać bowiem można na dodatkowe ograniczenia związane ze zróżnicowanymi sposobami grupowania i publikowania danych jak i odmiennymi metodami obliczeń spotykanymi w statystyce poszczególnych krajów.
3. Przeglądy o podobnym charakterze dokonane dla statystyki sąsiadujących państw przez ich służby statystyczne (bowiem jedynie one mają nieograniczoną możliwość dostępu do zbiorów informacji statystycznych, również

tych niepublikowanych) pozwalają na zaproponowanie wstępnych, odrębnych list danych, które w dalszej kolejności mogą stanowić podstawę tworzenia wstępnej wersji zakresu tematycznego statystyki transgranicznej.

4. Jak wykazała praktyka niektórych euroregionów bardzo przydatne okazuje się powoływanie i praca wspólnych grup roboczych złożonych z ekspertów-statystyków reprezentujących zainteresowane strony, których zadaniem jest doprowadzenie do uzgodnienia wspólnej listy porównywalnych cech i wskaźników statystycznych, także organizowanie wspólnych konferencji metodycznych oraz budowa transgranicznych banków danych.
5. Bardzo przydatny dla dalszych wspólnych prac statystyków jest podział definicji poszczególnych pojęć (cech statystycznych) występujących w statystyce krajowej na trzy grupy: pojęcia w pełni porównywalne, pojęcia o niewielkich różnicach definicyjnych i pojęcia trudno porównywalne lub nieporównywalne.

prof. dr hab. Tadeusz Borys – Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wydział w Jeleniej Górze, Sławomir Banaszak – Urząd Statystyczny we Wrocławiu.

Literatura

- Borys T. (1999), *Obszary transgraniczne w statystyce regionalne*, GUS Warszawa.
- Euroregiony na granicach Polski 2003* (2003), US Wrocław.
- Euroregiony na granicach Polski 2007* (2007), US Wrocław.
- Euroregiony – mosty do Europy bez granic* (2000), US Wrocław.
- Powiaty w Euroregionie Neisse-Nisa-Nysa* (2000), US Wrocław-Liberec-Kamenz.
- Współpraca transgraniczna w Polsce – efekty i możliwości współpracy strony polskiej na przykładzie Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa* (1996), w US Jelenia Góra.

Michał KRUSZKA

STATYSTYKA SEKTORA USŁUG W WARUNKACH INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Pojęcie „sektor usług” na stałe zadomowiło się w terminologii ekonomicznej, jednakże tożsamość nazewnictwa nie musi oznaczać pełnej zgodności w merytorycznym objaśnieniu jego znaczenia. W praktyce tylko rozpoznanie zawartości wykorzystywanych źródeł statystycznych pozwala stwierdzić, jak dany badacz usług definiuje ten komponent systemu gospodarczego.

Prowadzenie analiz społeczno-ekonomicznych zawsze wymaga odwołania się do rzetelnych danych statystycznych. Jeśli przedmiotem badania są zjawiska obserwowane w skali międzynarodowej, to niezbędne jest sięgnięcie do materiału, który otrzymano na ujednoliconych zasadach. W przeciwnym przypadku wszelkie komparacje prowadzą na manowce i tracą rację bytu. Z tego powodu niezmiennie istotne jest opracowanie standardów klasyfikacyjnych, które funkcjonują w wymiarach globalnym lub regionalnym.

W warunkach integracji europejskiej oznacza to konieczność harmonizacji standardów krajowych z unijnymi lub wprowadzenie jednego rozwiązania we wszystkich krajach Unii Europejskiej (UE). Mając zaś na uwadze globalizację gospodarki i potrzebę porównań statystycznych w skali ponad europejskiej postulat harmonizacji standardów klasyfikacyjnych trzeba znacznie rozszerzyć w ujęciu międzynarodowym.

Istota klasyfikacji statystycznej

Jednym z podstawowym elementów analizy statystycznej jest różnicowanie składowych populacji. Kossack (1963), jak również Pociecha i in. (1988) podkreślają, że wymaga to przeprowadzenia: sortowania (taksonomii numerycznej), identyfikacji (dyskryminacji) oraz klasyfikacji. Po uprzednim określeniu zasad postępowania, komponenty te obejmują: przyporządkowanie obiektów do odrębnych zbiorowości, odróżnienie od siebie zmiennych należących do tej samej populacji oraz zaliczenie zmiennej tylko do jednego podzbioru analizowanej zbiorowości.

Udane wykorzystanie taksonomii numerycznej powinno doprowadzić do zdefiniowania przedmiotu klasyfikacji, czyli zbioru obiektów Ω . Każdy element tego zbioru opisać można cechami X , a zbiór takich cech to przestrzeń klasyfikacji.

Hellwig (1981) zauważa, że dzięki wielowymiarowej analizie porównawczej, zakładając najprostsze podejście opisowe, można zdefiniować klasyfikację jako niepustą rodzinę podzbiorów klas¹ S_p (dla $1 < p < n$), określoną w zbiorze obiektów Ω i spełniającą następujące warunki:

- 1) $S_1 \cup S_2 \cup S_3 \dots \cup S_p = \Omega$;
- 2) $S_r \cap S_s = \emptyset$ dla $r, s = 1, 2, \dots, p$; $r \neq s$;
- 3) $S_p \neq \emptyset$ dla $p = 1, 2, \dots, n$.

Pierwszy z warunków to wymóg zupełności, wskazujący na to, że suma wydzielonych klas jest równa zbiorowi będącemu przedmiotem klasyfikacji. Drugi warunek definiuje rozłączność typologiczną, która wymaga, by poszczególne klasy nie miały elementów wspólnych. Trzecie kryterium narzuca, by w każdej klasie znajdował się przynajmniej jeden obiekt, gdyż w przeciwnym przypadku wyróżnianie tego rodzaju klasy jest pozbawione sensu.

Klasyfikacje działalności

Znajomość ogólnych reguł budowania klasyfikacji statystycznych pozwala dokładniej zrozumieć istotę instrumentów, jakimi są standardy międzynarodowe. Należy przy tym podkreślić, że istniejące do tej pory podstawowe klasyfikacje nie są nastawione na identyfikację zjawisk zachodzących tylko w sferze usług. Kluczowy, z punktu widzenia referatu sektor, jest traktowany w nich jako komponent ogólnego systemu gospodarczego.

Przegląd funkcjonujących rozwiązań rozpoczniemy od Międzynarodowej Standardowej Klasyfikacji Rodzajów Działalności (*International Standard Industrial Classification – ISIC*)². Została ona opracowana przez ONZ w 1948 r. W klasyfikacji ISIC zbiór Ω jest określony jako „działalność (gospodarcza) jednostek statystycznych”, co czyni zadość wymogom stawianym przez taksonomię numeryczną.

W ISIC (Rev. 3.1) wyodrębniono: sekcje, działy, grupy i klasy. Sekcje są kategorią najogólniejszą, natomiast klasy charakteryzują się największą szczegółowością podziału. Oznacza to, że przy konstruowaniu ISIC zastosowano strukturę hierarchiczną. Opisując działalność wykonywaną przez jednostkę statystyczną stosuje się metodę „góra – dół”. Przydzielenie do klasy musi być zatem spójne z kategoriami stojącymi wyżej w hierarchii.

Podkreślić należy, że wskazanie, które sekcje ISIC identyfikują działalność usługową, należy do korzystającego z klasyfikacji, gdyż jej twórcy nie wprowadzili takiego rozróżnienia. Według poglądu utrwalonego już w literaturze przedmiotu, opisywanego przykładowo, przez Rogozińskiego (2000), oraz zgodnie z praktyką

¹ Klasą nazywa się podzbiór zbioru Ω , który składa się z obiektów podobnych, wyróżnionych na podstawie miar użytych przy rozwiązywaniu problemu identyfikacji.

² ISIC Rev. 3.1 (2002).

organizacji międzynarodowych (OECD, 2007), sektor usług obejmuje 11 sekcji ISIC Rev. 3.1:

- G. Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów mechanicznych, motocykli oraz artykułów przeznaczenia osobistego i użytku domowego;
- H. Hotele i restauracje;
- I. Transport, gospodarka magazynowa i łączność;
- J. Pośrednictwo finansowe;
- K. Obsługa nieruchomości, wynajem i usługi związane z prowadzeniem działalności gospodarczej;
- L. Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe ubezpieczenie społeczne;
- M. Edukacja;
- N. Ochrona zdrowia i pomoc społeczna;
- O. Pozostała komunalna, społeczna i indywidualna działalność usługowa;
- P. Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników;
- Q. Organizacje i zespoły eksterytorialne.

Papageorgiou *et al.* (2001) słusznie podnoszą, iż ISIC należy traktować jako wzorzec klasyfikacyjny (klasyfikację macierzystą), który jest zalecany przez ONZ wszystkim swoim członkom. Krajowe klasyfikacje mogą być jej pochodną (*derived classification*), tzn. wykorzystywać takie samo podejście klasyfikacyjne, ale inaczej ujmować kolejność sekcji lub/i dokonywać dodatkowych podziałów wewnątrz poszczególnych sekcji. Przykładem takiego porządkowania jest Statystyczna Klasyfikacja Działalności Gospodarczej we Wspólnocie Europejskiej (*Nomenclature statistique des Activités économiques dans la Communauté Européenne – NACE*). Powstała ona w 1970 r. i po dwóch przebudowach w pełni podążała za ISIC, zarówno w sprawie definiowania zbioru Ω , jak i w zakresie pozostałych kluczowych uregulowań. Dodatkowo należy zaznaczyć, że NACE pełni w UE rolę klasyfikacji referencyjnej, podobnie jak ISIC w skali ONZ.

Lokalne klasyfikacje nie muszą być pochodnymi ISIC. ONZ dopuszcza istnienie porządkowań powiązanych (*related classification*), w których stosuje się inne kryteria lub też wykorzystuje się inaczej skonstruowane definicje (Hoffman, Chamie, 1999). Przykładem może tu być Północnoamerykański System Klasyfikacji Gospodarczej (*North American Industry Classification System – NAICS*). Został on wdrożony w 1997 r. i stanowi klasyfikację referencyjną dla członków NAFTA (Kanady, Meksyku i Stanów Zjednoczonych).

Z uwagi na równoległe funkcjonowanie różniących się klasyfikacji działalności oraz istotne przeobrażenia społeczno-gospodarcze eksperci statystyczni doszli do wniosku, iż należy zainicjować ściślejszą harmonizację porządkowań³. Projektowane zmiany idą w kierunku uwypuklenia w klasyfikacji coraz ważniejszej orientacji usługowej.

³ Patrz Śmiłowska (2004). Cały proces otrzymał nazwę „Operacja 2007”.

Według stanu uzgodnień z maja 2008 r., ISIC Rev. 4⁴ nie ma zmieniać ogólnej zasady klasyfikacyjnej, czyli przedmiotowego grupowania rodzajów działalności gospodarczej, nie zmodyfikuje też liczebności szczebli hierarchii. Znaczne przeobrażenia mają jednak zajść wewnątrz poszczególnych kategorii. Podstawowa zmiana to wprowadzenie 21 sekcji, wśród których aż 15 to sekcje usługowe (tabl. 1).

Tabl. 1. Usługowe sekcje klasyfikacji ISIC Rev. 4

Kod sekcji	Nazwa sekcji	Kod sekcji	Nazwa sekcji
G	Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych i motocykli	O	Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe ubezpieczenia społeczne
H	Transport i gospodarka magazynowa;	P	Edukacja
I	Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	Q	Opieka zdrowotna i pomoc społeczna
J	Informacja i komunikacja	R	Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją
K	Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	S	Pozostała działalność usługowa
L	Obsługa nieruchomości	T	Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby
M	Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	U	Organizacje i zespoły eksteritorialne
N	Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca		

Źródło: *Draft ISIC Rev. 4 Structure (2006)*.

W UE przygotowano i wdrożono już NACE Rev. 2⁵. Z uwagi na związek NACE z ISIC pewne zdziwienie budzi fakt objęcia państw europejskich nowym uregulowaniem przed oficjalną implementacją wzorca ONZ, ale podkreślić trzeba, że z pewnością, w podstawowej warstwie, oba porządkowania będą w pełni zgodne.

Z punktu widzenia statystyki sektora usług zmiany w klasyfikacjach działalności należy ocenić pozytywnie. Pozwalają one bowiem na bardziej szczegółowe uchwycenie

⁴ Dotąd opublikowano *Draft ISIC Rev. 4 Structure (2006)*, natomiast stan uzgodnień podaje strona <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/isic-4.asp>.

⁵ Podstawą prawną jest rozporządzenie (WE) nr 1893/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 20 grudnia 2006 r. w sprawie statystycznej klasyfikacji działalności gospodarczej NACE Rev. 2 i zmieniające rozporządzenie Rady (EWG) nr 3037/90 oraz niektóre rozporządzenia WE w sprawie określonych dziedzin statystycznych, Dz.U. L 393 z 30 grudnia 2006 r. Zgodnie z jego przepisami NACE Rev. 2 jest prawnie wiążącym porządkowaniem od 1 stycznia 2008 r. Podobnie rzecz ma się z polską mutacją, czyli PKD 2007.

cenie współcześnie zachodzących przemian, np. rosnącej roli informacji i cyfryzacji (Dziuba, 1998). Jednak przejście na ISIC Rev. 4 i NACE Rev. 2 to operacja niezwykle kosztowna i pracochłonna⁶, wymagająca odpowiednio długiej realizacji. Dodatkowo badacz musi liczyć się ze znacznymi kłopotami w posługiwaniu się danymi retrospektywnymi.

Kończąc ten wątek, trzeba przypomnieć, że „Operacja 2007”, choć zdecydowanie upodobnia najwyższe szczeble międzynarodowych klasyfikacji, to jednak nie usuwa wszystkich różnic. W przypadku analizowania europejskiego sektora usług konsekwentne odwoływanie się do NACE zapobiega problemom w identyfikacji jego składowych. Jeśli jednak pragnie się porównać choćby udział usług w wytwarzaniu wartości dodanej w UE, Stanach Zjednoczonych i Japonii, to konieczne już jest sięgnięcie do ISIC (tabl. 2)⁷. Jak widać, globalizacja odbija swe piętno także na instrumentarium statystycznym.

Tabl. 2. Udział usług w wytwarzaniu wartości dodanej brutto

Kraje	1995	2000	2005
	w procentach		
Japonia	66,18	67,17	68,50
UE-15	69,20	70,10	71,34
Stany Zjednoczone	74,75	74,61	76,03

Objaśnienia: UE-15: państwa należące do Wspólnot Europejskich od 1 stycznia 1995 r. Usługi definiowane są na podstawie ISIC Rev. 3, obejmują sekcje od G do Q. Dane dla UE – 15 uzyskano sumując wartości opisujące poszczególnych członków i przeliczając waluty narodowe na ECU lub euro z zastosowaniem nominalnych kursów walutowych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie OECD (2007).

Klasyfikacje produktów

W terminologii ekonomicznej usługi to zarówno rodzaj działalności, jak i jej efekty. Oznacza to, że dla statystyki sektora usług bardzo ważne jest sprawne posługiwanie się klasyfikacjami produktów. Także w tym przypadku można mówić o uporządkowaniu macierzystym (referencyjnym) oraz o systematykach z nim powiązanych. Według ONZ, wzorcem jest Centralna Klasyfikacja Produktów (*Central Product Classification – CPC*)⁸.

⁶ GUS (2005) informował, iż w UE możliwe będzie automatyczne przesunięcie tylko ok. 40% jednostek statystycznych z dotychczasowych szczebli klasyfikacyjnych do nowo tworzonych.

⁷ Z uwagi na konieczność dokonywania odpowiednich przeszacowań nie jest możliwe korzystanie tylko z krajowych publikacji. W przypadku rozwiniętej gospodarki wydaje się, że najlepszym źródłem są dane publikowane przez OECD. Dodatkowo porównywalność danych zakłócają różnice w członkostwie między UE a OECD.

⁸ *Central Product Classification (CPC) Version 1.1 (2002).*

W międzynarodowych standardach klasyfikacyjnych kategoria „produkt” obejmuje wyroby (*goods*) oraz usługi (*services*), traktowane jako przedmiot transakcji krajowej lub międzynarodowej. Dodatkowo, w odniesieniu do wyrobów wprowadza się warunek, iż mogą one być przedmiotem magazynowania przed dokonaniem transakcji. Takie podejście jest identyczne w przypadku CPC i Systemu Rachunków Narodowych.

Produkty są dla CPC zbiorem Ω . W ich grupowaniu można zastosować dwa kryteria. **Pierwszym** jest pochodzenie, czyli przypisanie produktu do rodzaju działalności gospodarczej, której jest efektem. **Drugie** podejście zasadza się na analizie czynników produkcji, technologii wytwarzania lub ostatecznym przeznaczeniu. Dla wyrobów decydujące znaczenie mają wykorzystane surowce. Rainer (1998) podkreśla, że w przypadku usług nacisk spoczywa na ich przeznaczeniu. Opracowując CPC, eksperci ONZ wybrali właśnie tę drugą opcję, czyli zdecydowano się na wykorzystanie przesłanek fizycznych lub popytowych.

Budowa CPC na podstawie fizycznych lub popytowych właściwości wyrobu bądź usługi nie oznacza jednak oderwania od rodzaju działalności gospodarczej. Byłoby to sprzeczne z logicznie i merytorycznie uzasadnionym stwierdzeniem, iż każda rynkowa aktywność ekonomiczna ma swój efekt produktowy. Schemat CPC jest zaopatrzony w odnośniki do ISIC, ale tylko tam gdzie jest to możliwe i nie zawsze w relacji jeden do jednego.

CPC jest klasyfikacją pięciostopniową, obejmującą sekcje, działy, grupy, klasy i podklasy. System kodów (ściśle dziesiętny), jest tak dobrany, by odróżniać się od schematu ISIC. W jej konstrukcji zaznaczono podział produktów, przy czym zachowano symetryczny układ sekcji. Sekcje od 0 do 4 to wyroby, natomiast od 5 do 9 to usługi⁹:

- budowlane;
- w zakresie dystrybucji handlowej; zakwaterowanie; w zakresie żywienia; transportowe; przesyłu nośników energii i wody;
- finansowe i z nimi związane; obsługa nieruchomości; wynajmu i leasingu;
- dla biznesu i w zakresie obsługi produkcji;
- komunalne; socjalne i osobiste.

Odpowiednikiem CPC, opracowanym na potrzeby UE jest Statystyczna Klasyfikacja Produktów według Działalności w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej (*Statistical Classification of Products by Activity in the European Economic Community* – CPA). Jest to sześciostopniowa klasyfikacja, obejmująca sekcje, działy, grupy, klasy, kategorie i podkategorie. Z uwagi na kryterium grupowania podkreślić trzeba tożsamość oznaczeń kodowych CPA 2002 i NACE Rev. 1.1 (do czterech pierwszych cyfr). Sekcje od G do Q (w wersji z 2002 r.) należało przypisać do sektora usług, tyle że NACE określa rodzaj działalności, a CPA jej efekt.

Chociaż systematyka europejska jest w dużej mierze zgodna ze wzorcem ONZ, to jednak nie można uznać, iż jest to przykład klasyfikacji pochodnej wobec CPC. Na przeszkodzie stoi przyjęcie w CPA kryterium grupowania produktu ze względu

⁹ Podkreślić jednak trzeba, że CPC nie podaje definicji usługi (paragraf 27 i 26 CPC Ver. 1.1).

na jego pochodzenie. Tym samym CPA jest jednoznacznie związana z NACE w relacji jeden do jednego, a zatem każdy produkt jest opisany jednym rodzajem działalności, w której powstaje. Rainer (1993) zaznacza, że w konsekwencji część produktów wyszczególniona w klasyfikacji ONZ nie znalazła się w europejskiej systematyce albo wprowadzono tam ich substytuty bądź też przesunięto je do innych pozycji porządkowania, a czasami zmieniono ich definiowanie.

W 1999 r. ogłoszono przystąpienie do prac nad stworzeniem Północnoamerykańskiego Systemu Klasyfikacji Produktów (*North American Product Classification System* – NAPCS) obowiązującej w Kanadzie, Meksyku i Stanach Zjednoczonych. Mohr (2003) podkreśla koncepcyjny związek NAPCS i CPC, aczkolwiek NAPCS ma się posłużyć grupowaniem wykorzystującym tylko popytowe właściwości produktów, czyli w najniższym szczeblu klasyfikacyjnym mają się znaleźć produkty będące najbliższymi substytutami.

Prace w latach 1999–2007 skoncentrowały się na produktach niektórych branż usługowych. Opracowanemu wykazowi usług daleko do precyzji wymaganej od klasyfikacji statystycznej. Nie określono ilości szczebli, ani ich nazewnictwa, a system kodowania jest tylko prowizoryczny.

Pod koniec XX w. ONZ uzgodniła z UE wspólną rewizję klasyfikacji działalności gospodarczej oraz produktów. Ta międzynarodowa harmonizacja („Operacja 2007”) została generalnie pomyślnie przeprowadzona tylko w odniesieniu do klasyfikacji działalności.

Równolegle zamierzano doprowadzić do konwergencji CPC, CPA i NAPCS. Jednak na początku należało rozstrzygnąć fundamentalną kwestię głównego kryterium grupowania (właściwości fizyczne związane z użytymi surowcami lub istota wynikająca z przeznaczenia bądź pochodzenie produktu). W toku prac okazało się, że pomimo ogólnej zgody co do potrzeby harmonizacji klasyfikacyjnej, trudno osiągnąć porozumienie w kwestii podstawowego założenia konstrukcyjnego. Brak wspólnego stanowiska spowodował, że w 2003 r. zdecydowano, iż nowa wersja CPC utrzyma *status quo* (UNSD, 2003).

W CPC Ver. 2, w odróżnieniu od ISIC Rev. 4, nie zmienia się układ głównych ugrupowań. Nadal sekcje od 0 do 4 to wyroby, a 5 do 9 to generalnie usługi. Jedyną zmianą na poziomie sekcji ma być nowa nazwa sekcji 5 „budowle i usługi budowlane”, co ma podkreślić związek budownictwa, jako rodzaju działalności, ze świadczeniem usług i produkcją wyrobów.

Johanis (2005) zauważa, że jednym z najważniejszych elementów przekształcenia CPC będzie dokładniejsze zdefiniowanie produktów branży informatyczno-komunikacyjnej. W ISIC Rev. 4 ma być wprowadzona odrębna sekcja J (Informacja i komunikacja), jednak nie można było jej odpowiednika uwzględnić w dotychczasowej CPC, gdyż część produktów to wyroby (np. drukowane książki), część to dobra niematerialne, które nie są jednak usługami (np. program komputerowy), wreszcie część to usługi (np. nagrywanie dźwięku). CPC Ver. 1.1 nie traktowała dóbr niematerialnych, które nie są usługami, jako efektów działalności gospodarczej. Rewizja ma to zmienić, zatem utwory związane z szeroko pojętą informacją objęte zostają pojęciem „produkt”. Becker (2005) analizuje pomniejsze modyfika-

cje CPC, które dotyczą usług transportowych (podział na transport towarowy i pasażerski), zdrowotnych (koncentracja na ochronie zdrowia ludzkiego), profesjonalnych (lepszą koordynacja z ISIC Rev. 4), czy też związanych z turystyką.

Nie ma jednak wątpliwości, że CPC Ver. 2 doprowadzi tylko do częściowego osiągnięcia zamierzonego efektu, czyli do istotnej harmonizacji standardów statystycznych wykorzystywanych w skali międzynarodowej. Europejska CPA 2002 została już bowiem zastąpiona CPA 2008, która (z uwagi na ścisły związek z NACE Ver. 2), wprowadziła całkiem nowy schemat podziału na sekcje, ale nadal daleki od zgodności z CPC¹⁰. Konwergencja obejmie tylko niższe szczeble klasyfikacyjne. Z uwagi na kontynuowane prace nad NAPCS i odmienną zastosowanego podejścia, zbieżność transatlantycka także nie będzie osiągnięta. Ekspert ONZ mają jednak nadzieję, że kolejne rewizje, które mają się odbywać w cyklach pięcioletnich, pozwolą doprowadzić do założonego celu.

Wskazane odmienności w konstrukcjach klasyfikacyjnych powodują, że posługiwanie się źródłami statystycznymi, które udostępniane są przez poszczególne państwa, uniemożliwia porównania międzynarodowe wystarczająco ścisłe. W tej sytuacji, jeśli istnieje potrzeba wykorzystania danych o usługach w rozumieniu produktów, korzystać należy z opracowań ONZ lub OECD, czyli używać CPC Ver. 1 lub Ver. 1.1. Wówczas produkty usługowe zaliczone są do sekcji od 5 do 9.

Statystyka międzynarodowego handlu usługami

Jednym z kolejnych wyzwań stojących przed statystyką jest gromadzenie, opracowanie i udostępnienie danych o międzynarodowej wymianie usług. W tradycyjnym ujęciu handel między poszczególnymi państwami ograniczał się do towarów, które fizycznie przekraczały granice celne¹¹, a wartość realizowanych transakcji była notowana na rachunku bieżącym bilansu płatniczego.

W latach siedemdziesiątych XX w. pojawił się pogląd, iż usługi również mogą być przedmiotem wymiany i choć z oporami, to jednak myśl ta torowała sobie drogę zarówno w warstwie naukowej, jak też prawnej (Kruszka, 2006). Potwierdzeniem niech będą Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską¹² oraz Układ ogólny w sprawie handlu usługami (*General Agreement on Trade in Services – GATS*)¹³, podpisany przez członków Światowej Organizacji Handlu (WTO).

¹⁰ Patrz rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 451/2008 z 23 kwietnia 2008 r. ustanawiające nową klasyfikację statystyczną produktów według działalności (CPA) i uchylające rozporządzenie Rady (EWG) nr 3696/93, Dz. U. L 145 z 4 czerwca 2008 r.

¹¹ W polskiej literaturze przedmiotu istnieje niekonsekwencja terminologiczna. Na potrzeby klasyfikacji produktów używa się pojęcia „wyroby”, natomiast w przypadku handlu międzynarodowego jego odpowiednikiem są „towary”. Patrz Michałek (2002), GUS (2007). Choć ten stan rzeczy zasługuje na krytyczną ocenę, to w dalszej części referatu będzie zachowany *usus* znaczeniowy.

¹² Dz. U. C nr 325 z 24. 12. 2002.

¹³ Polski przekład znajduje się w załączniku do Dz. U. 1998 Nr 34, poz.195.

Na potrzeby statystyki handlu zagranicznego MFW przygotował zalecenia dotyczące konstruowania bilansu płatniczego zawarte w *Balance of Payments Manual* (BPM5 – wersja z 1993 r.). Znalazły się tam wskazówki odnoszące się do grupowania usług, które stały się przedmiotem transakcji między rezydentem i nierezydentem. Choć odbiegają one od rygorystyki klasyfikacyjnego, to przedstawione porządkowanie (*Extended Balance of Payments Services Classification* – EBOPS) jest powszechnie wykorzystywane, w tym również przez wszystkich członków UE.

GATS ma kluczowe znaczenie dla handlu usługami, gdyż jest to jedyne powszechne porozumienie ustanawiające zasady liberalizacji tego wycinka międzynarodowych stosunków gospodarczych. W myśl podstawowego przepisu GATS (art. 1, ust. 2) handel usługami ma miejsce wówczas, gdy usługa jest świadczona w sposób należący do następującej grupy:

- 1) z terytorium jednego państwa na terytorium innego kraju – usługa transgraniczna;
- 2) dla usługobiorcy z innego kraju – konsumpcja za granicą;
- 3) przez obecność handlową zagranicznego usługodawcy w innym kraju;
- 4) przez obecność zagranicznych osób fizycznych na terytorium innego kraju.

Regulacje prawne nie przekładają się jednak w pełni na dane statystyczne. Dlatego poznanie faktycznych rozmiarów wymiany usługowej jest utrudnione. Wysiłkiem kilku organizacji międzynarodowych, w tym Eurostatu, w 2002 r. udało się opracować rekomendacje dla służb statystycznych, których implementacja zmniejsza skalę problemów¹⁴.

Autor (Kruszka, 2005) pokazał, że wartość transgranicznego przepływu usług odpowiada kwotom zapisanym na rachunku bieżącym bilansu płatniczego, jeżeli odejmiemy od nich wartość usług związanych z podróżami. Ta ostatnia kwota daje się natomiast wykorzystać jako dobre przybliżenie wartości handlu realizowanej poprzez konsumpcję za granicą (drugi sposób wskazany w GATS). Obecność osób fizycznych (czwarty sposób) jest identyfikowana poprzez informacje zapisane w dochodowej części rachunku bieżącego pod pozycją „wynagrodzenia pracowników”.

Szczególnie kłopotliwy jest jednak pomiar handlu realizowanego poprzez zagraniczną obecność handlową (trzeci sposób). Jest ona związana z bezpośrednimi inwestycjami zagranicznymi (BIZ), choć wykazuje istotne odrębności. Postuluje się utworzenie specjalnego źródła, jakim powinna być *Foreign Affiliates Trade in Services statistics* (statystyka FATS), czasami też określana mianem statystyki jednostek zależnych. Do podstawowych kategorii ekonomicznych, które mają być monitorowane, MSITS zalicza liczbę przedsiębiorstw z dominującym udziałem kapitału zagranicznego, zatrudnienie, przychody ze sprzedaży, wartość dodaną oraz eksport i import¹⁵. Taki katalog zmiennych nakazuje więc analizę w ujęciu rodzaju działalności oraz produktu.

¹⁴ Zob. ONZ (2002). W dalszej części źródło to będzie przytaczane jako MSITS.

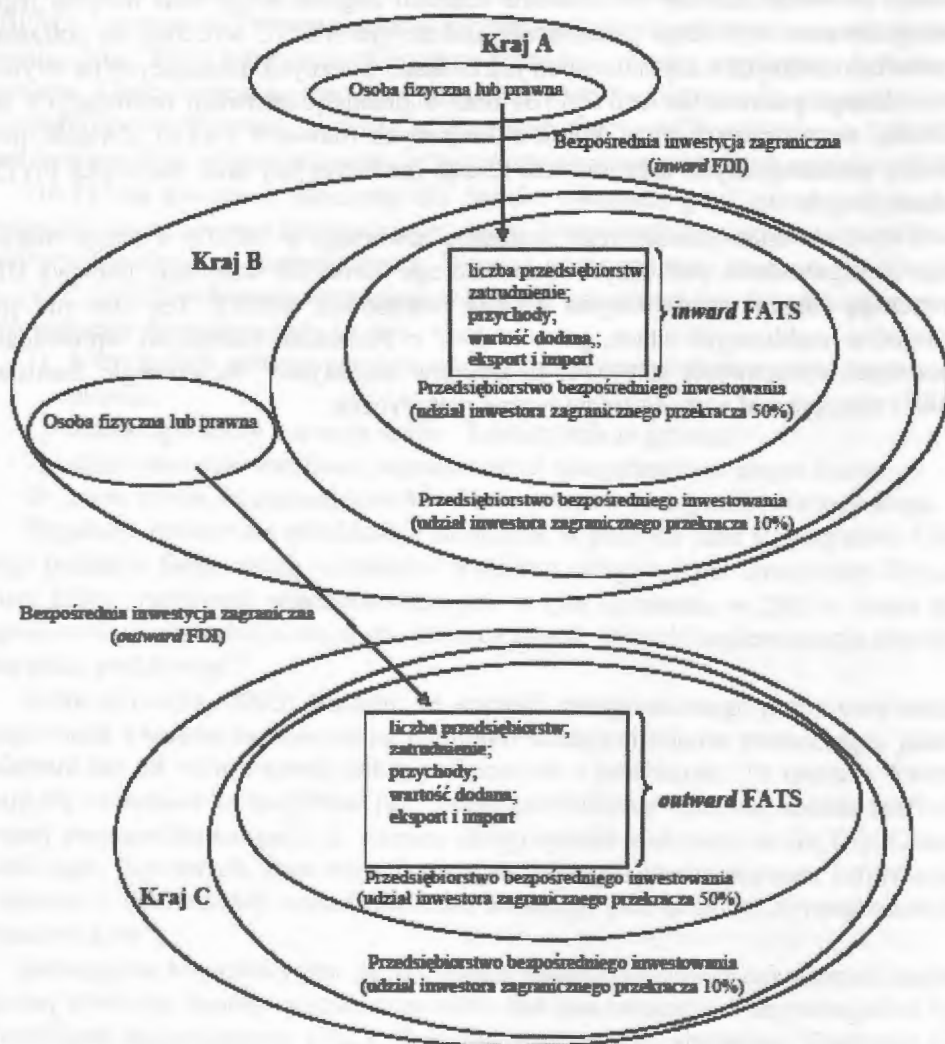
¹⁵ Do zalecanych kategorii należą również informacje o: działalności z zakresu badań i rozwoju, wartości nakładów brutto na środki trwałe, opodatkowaniu bezpośrednim oraz wyniku finansowym.

Świadczenie usług poprzez obecność handlową ma również swój aspekt geograficzny, albowiem dotyczy pochodzenia kapitału zagranicznego oraz miejsca jego zaangażowania, czyli kraju goszczącego inwestycje. MSITS wskazuje na potrzebę gromadzenia danych o zagranicznych jednostkach zależnych działających na terytorium danego państwa (*inward* FATS) oraz o przedsiębiorstwach działających za granicą, ale należących do podmiotów krajowych (*outward* FATS). Związki pomiędzy poszczególnymi uczestnikami relacji inwestycyjnej oraz statystyką FATS pokazuje wyk. 1.

Wdrożenie międzynarodowego standardu zawartego w MSITS wymaga znacznego zaangażowania pieniędzy i czasu, dlatego nawet nie wszystkie państwa UE dysponują danymi opracowanymi według wskazówek MSITS. Ten stan ma się zmienić w najbliższych latach, gdyż w 2007 r. Parlament Europejski wprowadził obowiązek opracowania statystyki podmiotów zależnych¹⁶. Równolegle Eurostat (2007) przygotował europejskie wytyczne metodyczne.

¹⁶ Rozporządzenie (WE) nr 716/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 20 czerwca 2007 r. w sprawie statystyki wspólnotowej dotyczącej struktury i działalności zagranicznych podmiotów zależnych, Dz. U. L 171 z 29 czerwca 2007.

Wykr. 1. Istota statystyki FATS.

Źródło: opracowanie własne.

Regulacje prawne UE stanowią, że pierwszym okresem obowiązkowego raportowania o FATS jest rok 2007, ale państwa członkowskie mają 20 miesięcy na przesłanie wyników. Dodatkowo część krajów uzyskała zwolnienie z tego obowiązku dla lat 2007–2008, co wynika z braku doświadczenia w opracowaniu tego rodzaju informacji.

W efekcie nie jest możliwe pełne ujęcie rozmiarów handlu usługami według sposobów ich świadczenia i trzeba się posługiwać szacunkami lub przybliżeniami. Z punktu widzenia FATS szczególnie istotne jest zawężenie analizy do usług rynkowych, polegające na pominięciu sekcji związanych z administracją, obroną naro-

dową, edukacją, ochroną zdrowia oraz pozostałą działalnością usługową. Podyktowane jest to specyfiką regulacji GATS, który koncentruje się tylko na kontaktach odbywających się na zasadach ekwiwalentnej wymiany gospodarczej. Badając światowe dane z grupy usług rynkowych, usunąć również trzeba informacje o przedsiębiorstwach zajmujących się pośrednictwem finansowym, a zwłaszcza usługami bankowymi. Wiąże się to z charakterem sprawozdawczości tych podmiotów, które w Stanach Zjednoczonych nie składają raportów instytucjom statystycznym, a w UE poddane są odrębnemu reżimowi informacyjnemu. Podstawowe dane o tak rozumianym eksporcie usług zawarto w tabl. 3 i 4.

Tabl. 3. Światowy eksport usług wskazanymi przez GATS

Wyszczególnienie	1995	2000	2003
Wartość (w mld USD)	2707,7	4940,8	6580,2
Udział w eksporcie towarów i usług (w %)	34,4	43,4	47,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie WTO (różne wydania), OECD (2008) oraz internetowych baz danych UNCTAD i MFW.

Tabl. 4. Struktura światowego eksportu usług według GATS

Wyszczególnienie	1995	2000	2003
1 sposób	28,0	20,2	19,3
2 sposób	14,7	9,5	8,0
3 sposób	53,6	67,7	69,7
4 sposób	3,7	2,6	3,0
RAZEM	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie własne.

W latach 1995–2003 nominalna wartość eksportu usług wzrosła blisko 2,5-krotnie i swą dynamiką przewyższała inne składowe światowego eksportu. Nadal jednak przepływ towarów jest nieco większy, niż usług (w 2003 r. stosunek eksportu usług do wartości eksportu towarów był bliski 1). Z danych zawartych w tabl. 4 wynika, iż w latach 1995–2003 niezwykle zyskała na znaczeniu obecność handlowa (trzeci sposób), która stała się absolutnie dominującym sposobem dostarczania usług w handlu międzynarodowym. Pokazuje to, jak dużym błędem jest posługiwanie się tylko bilansem płatniczym wtedy, gdy mowa o eksporcie usług rynkowych. Dlatego szybkie i pełne wdrożenie FATS to podstawowe zadanie dla statystyki sektora usług w kontekście ich przepływów międzynarodowych.

Innowacyjność według rodzaju działalności

Innym wyzwaniem statystycznym związanym z usługami jest badanie innowacyjności. Bez wątpienia pierwszeństwo w prowadzeniu tego rodzaju dociekań należy do OECD, a szczególną rolę odgrywają tu wskazówki zawarte w kolejnych wydaniach tzw. Oslo Manual¹⁷. Sugestie OECD nie stanowią wiążących norm, zatem standaryzacja badań nie jest zbyt daleko posunięta. Okazuje się (Kruszka, 2007), że wśród wysoko rozwiniętych państw tylko członkowie UE konsekwentnie zastosowali się do postulatów Oslo Manual.

W zaleceniach OECD kluczowym pojęciem jest technologiczna innowacja produktu i procesu (*TPP innovation – technological product and process innovation*). Ma ona miejsce wtedy, gdy nowy lub ulepszony produkt zostaje wprowadzony na rynek albo gdy nowy lub ulepszony proces zostaje zastosowany w produkcji (przy czym ów produkt i proces są nowe przynajmniej z punktu widzenia wprowadzającego je przedsiębiorstwa). Na obie kategorie innowacji składają się przedsięwzięcia technologicznie nowe lub ulepszone. O ile pojęcie produktu nowego lub ulepszonego jest kategorią niemal intuicyjnie zrozumiałą, to należy dokładniej zdefiniować innowację procesu. Ma ona miejsce w sytuacji zastosowania technologicznie nowych lub istotnie ulepszonych metod produkcyjnych, łącznie z metodami (systemami) dostawy produktów, obejmującymi zmiany w wyposażeniu lub organizacji produkcji bądź też kombinację tych zmian (GUS, 2005a).

Wyrazem praktycznego wdrożenia zasad Oslo Manual jest Wspólnotowe Badanie Innowacyjności (*Community Innovation Survey – CIS*). Do tej pory przeprowadzono cztery edycje tego ankietowego badania¹⁸. Swym zasięgiem CIS obejmuje obecnie Europejski Obszar Gospodarczy, czyli członków UE i EFTA.

Ostatnie dwa badania CIS uwzględniły przedsiębiorstwa przemysłowe oraz niektóre grupy przedsiębiorstw usługowych. W ogólnoeuropejskiej skali do próby weszły jednostki z: działu 51 sekcji G (handel hurtowy i komisowy, z wyjątkiem handlu pojazdami mechanicznymi i motocyklami), sekcji I (transport i komunikacja), sekcji J (pośrednictwo finansowe) oraz działu 72 i grupy 74.2 i 74.3 sekcji K (informatyka; działalność w zakresie architektury, inżynierii; badania i analizy techniczne) – usługi techniczne¹⁹. Przytoczę podstawowe rezultaty tych raportów, z uwzględnieniem danych o usługach i przetwórstwie przemysłowym.

Wykr. 2 pokazuje odsetek europejskich przedsiębiorstw wprowadzających nowy lub ulepszony produkt i/lub proces w latach 1998–2004. Agregowanie uzyskanych wyników dla sekcji usługowych, przyjmując za wagę ich udział ilościowy w badanej próbie, doprowadziło w obu badaniach do otrzymania wskaźnika na poziomie 40%. Tym samym można stwierdzić, że przedsiębiorcy działający w sektorze usług są mniej skłonni do innowacji niż podmioty przemysłowe. Jednakże uwzględnienie

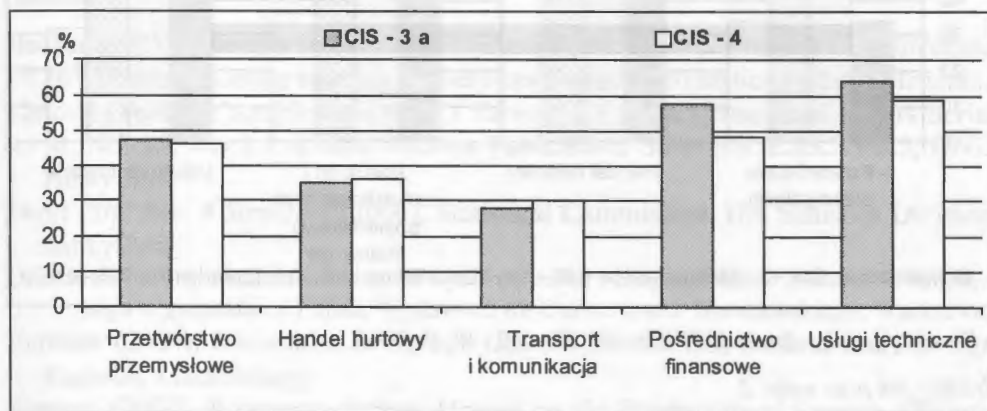
¹⁷ Pierwsza edycja to OECD (1992). Zasady rozszerzenia jego zaleceń na sekcje inne niż przemysłowe znajduje się w uaktualnieniu OECD/Eurostat (1997).

¹⁸ W skali UE dane z CIS–3 objęły lata 1998–2000, natomiast CIS–4 uwzględnia okres 2002–2004.

¹⁹ Kody podane są według klasyfikacji NACE Rev. 1.

informacji w ujęciu sekcji lub nawet działów gospodarki pokazuje, że usługodawcy są niezwykle zróżnicowani pod tym względem. W sekcji I odnotowano najniższy udział innowatorów, sięgający ok. 30%, ale sekcja J oraz niektóre składowe sekcje K wykazały zdolność do wprowadzania ulepszeń znacznie większą niż przetwórstwo przemysłowe.

Wykr. 2. Udział przedsiębiorstw innowacyjnych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw w UE-15 według sekcji.

a Pominęto dane dotyczące Irlandii, Luksemburga i W. Brytanii. W dalszej części prezentacji rezultatów CIS-3 powtarza się taki skład UE.

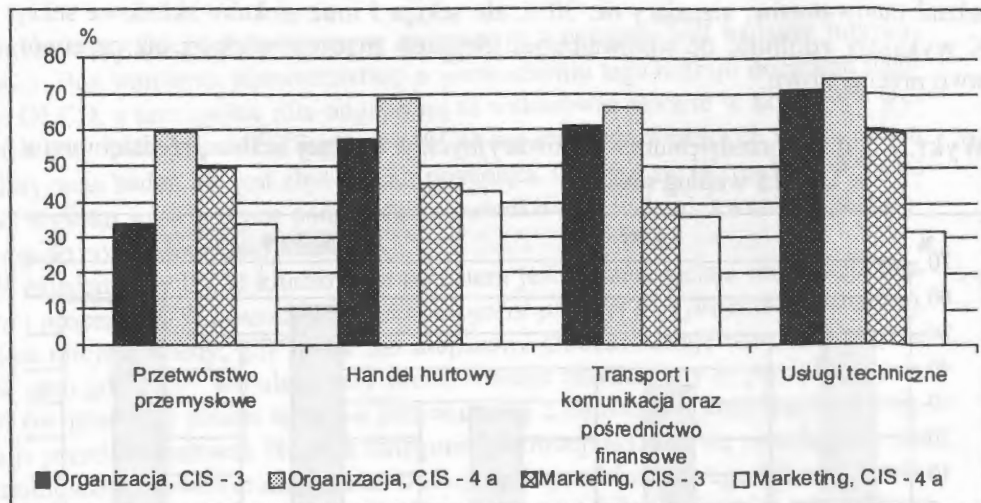
Źródło: Eurostat (2004) oraz internetowa baza danych Eurostatu.

Badania innowacyjności w ujęciu sekcji działalności gospodarczej napotykają na problem nieporównywalności danych w skali międzynarodowej, gdyż wytyczne Oslo Manual w pełni stosuje tylko UE. Mankamentem zaleceń OECD z 1997 r. jest także zbyt jednoznaczne podporządkowanie innowacji wpływom technologii. Raporty wykorzystujące takie podejście wskazują, że przedsiębiorstwa usługowe, w ujęciu zbiorczym, pozostają w tyle za przetwórstwem przemysłowym. Jednakże Rogoziński (2004) podnosi argument, że ściśle technologiczne definiowanie unowocześniania nie jest udaną próbą ujednolicenia metodologii analitycznej, którą można by z powodzeniem stosować zarówno wobec przemysłu, jak i sektora usługowego.

Spójność metodologiczna jest ze wszech miar potrzebna. Trzeba też podkreślić, że poczyniono już pewne kroki w tym kierunku, do których należy opracowanie trzeciej wersji Oslo Manual (OECD/Eurostat, 2005), pozwalającej na lepsze uchwycenie specyfiki usługowej.

Zgodnie z nową definicją, innowacja ma miejsce nie tylko w przypadku wprowadzenia nowego (lub znacząco ulepszanego) produktu lub procesu, ale również w sytuacji zastosowania nowego (lub znacząco ulepszanego) rozwiązania marketingowego lub organizacyjnego, które obejmuje działania wewnątrz przedsiębiorstwa lub jego relacje zewnętrzne. Oznacza to nową taksonomię innowacji.

Wykr. 3. Udział przedsiębiorstw dokonujących ulepszeń nietechnologicznych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw, które wprowadziły innowacje w UE-15.

a Pominięto dane dotyczące Finlandii, Szwecji i W. Brytanii.

Źródło: jak przy wykr. 2.

Zalecenia Oslo Manual z 2005 r. pierwszy raz zostały odzwierciedlone w CIS-4. Jednakże echo takiego podejścia można również odnaleźć w europejskim projekcie CIS-3. Oprócz innowacji technologicznych przedsiębiorcy mogli wówczas wskazać na ulepszenia: strategii, zarządzania, organizacji, marketingu lub zmiany o charakterze subiektywnie odczuwalnego unowocześnienia. Uwzględniając tylko innowacje organizacyjne i marketingowe, podmioty usługowe wykazały zdecydowanie większą skłonność do wprowadzania tak ujętych innowacji, aniżeli przedsiębiorcy z sekcji przetwórstwa przemysłowego (wykr. 3).

Uwagi końcowe

Statystyczne przedstawienie procesów zachodzących w sektorze usług nie jest prostym przedsięwzięciem, szczególnie wówczas, gdy przedmiotem analizy stają się zestawienia międzynarodowe. Uwzględnianie tylko danych uzyskiwanych dla członków UE pozwala na operowanie informacjami gromadzonymi według takich samych porządkowań, ale podmiotowe zawężenie analizy nie pozwala wówczas na śledzenie zmian zachodzących w skali globalnej.

Dodatkowym wyzwaniem stojącym przed europejską statystyką sektora usług jest pozyskanie pełnych informacji o międzynarodowym handlu usługami według sposobów ich świadczenia oraz objęcie monitoringiem innowacyjnym wszystkich sekcji usług rynkowych, albowiem istniejący obecnie materiał źródłowy jest dalece niekompletny. Należy też dołożyć wszelkich starań, by dotychczasowe doświad-

czenia bardziej rozwiniętych członków UE spożytkować w praktyce statystycznej całej Wspólnoty.

dr Michał Kruska – Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu.

Literatura i źródła statystyczne

- Becker (2005), *Changes to Services Products in the Central Product Classification*, 20th Voorburg Group meeting on Services Statistics, Statistics Finland, Helsinki.
- Central Product Classification (CPC) Version 1.1 (2002), Statistical Papers Series M, No. 77, Ver.1.1, United Nations Publication, Sales No. E.03.XVII.3, ONZ, Nowy Jork.
- Draft ISIC Rev. 4 Structure (2006), Statistical Commission, UN Statistics Division, Nowy Jork.
- Dziuba D. (1998), *Analiza możliwości wyodrębniania i diagnozowania sektora informacyjnego w gospodarce Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Eurostat (2004), *Innovation in Europe. Results for the EU, Iceland and Norway*, Eurostat, Luksemburg.
- Eurostat (2007), *Recommendations Manual on the Production of Foreign Affiliates Statistics (FATS)*, Eurostat, Luksemburg.
- GUS (2005), *Informacja na temat Operacji 2007 i jej konsekwencji dla badań i opracowań statystycznych*, Departament Koordynacji i Organizacji Badań, GUS, Warszawa.
- GUS (2005a), *Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w sektorze usług w latach 2001–2003*, GUS, Warszawa.
- GUS (2007), *Handel zagraniczny I–XII 2006*, GUS, Warszawa.
- Hellwig Z. (1981), *Wielowymiarowa analiza porównawcza i jej zastosowanie w badaniach wielocechowych obiektów gospodarczych*, PWE, Warszawa.
- Hoffman E., Chamie M. (1999), *Standard Statistical Classifications: Basic Principles*, Statistical Commission, UN Statistics Division, Nowy Jork.
- International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC) Revision 3.1 (2002), Statistical Papers, Series M, No. 4, Rev. 3.1, United Nations Publication, Sales No. E.03.XVII.4, ONZ, Nowy Jork.
- Johannis P. (2005), *Information Products in CPC version 2*, 20th Voorburg Group meeting on Services Statistics, Statistics Finland, Helsinki.
- Kossack C. F. (1963), *Statistical Classification Techniques*, IBM Systems Journal 1963, vol. 2.
- Kruska M. (2005), *Usługi w handlu międzynarodowym*, Wiadomości Statystyczne nr 2.
- Kruska M. (2006), *Ewolucja prawnomiędzynarodowych regulacji w sprawie handlu usługami*, Stosunki Międzynarodowe nr 1–2.

- Kruszka M. (2007), *Innowacyjność gospodarki w wysoko rozwiniętych krajach*, Wiadomości Statystyczne nr 8.
- Michałek J. (2002), *Polityka handlowa. Mechanizmy ekonomiczne i regulacje międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Mohr M. F. (2003), *NAPCS Structure Illustration: Possible Product Groups, Sub-Groups, and Classes*, NAPCS Discussion Paper, Economic Classification Policy Committee, Waszyngton.
- OECD (1992), *OECD Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data. Oslo Manual*, OECD, Paryż.
- OECD (2007), *National Accounts of OECD Countries, vol. IIa*, OECD, Paryż.
- OECD (2008), *Measuring Globalisation Activities of Multinationals. Volume II – Services*, OECD, Paryż.
- OECD/Eurostat (1997), *The Measurement of Scientific and Technological Activities. Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data. Oslo Manual*, OECD/Eurostat, Paryż.
- OECD/Eurostat (2005), *Oslo Manual. Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, OECD/EUROSTAT, Paryż.
- ONZ (2002), *Manual on Statistics of International Trade in Services (MSITS)*, dokument ONZ ST/ESA/STAT/SER.M/86, ONZ, Nowy Jork.
- Papageorgiou H. et al. (2001), *Harmonisation of Economic Classifications and Related Transformations*, NTTS-ETK 2001 Conference Pre-Proceedings, Crete.
- Pociecha J. i in. (1988), *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*, PWN, Warszawa.
- Rainer N. (1993), *CPA Documentation*, 8th Voorburg Group meeting on Services Statistics, Statistics Norway, Oslo.
- Rainer N. (1998), *The Revised System of International Classifications*, EUROSTAT, Luksemburg.
- Rogoziński K. (2000), *Usługi rynkowe*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań.
- Rogoziński K. (2004), *Innowacyjność i nowa taksonomia usług*, Wiadomości Statystyczne nr 3
- Śmiłowska T. (2004), *Klasyfikacje, nomenklatury i ich harmonizacja*, Wiadomości Statystyczne nr 1
- UNSD (2003), *Classifications Newsletter*, No 13, United Nation Statistics Division, Nowy Jork.
- WTO (różne wydania), *International Trade Statistics*, WTO, Genewa.

METODOLOGICZNE ASPEKTY BADAŃ TRANSGRANICZNYCH – BADANIE PILOTAŻOWE OBROTÓW TOWARÓW I USŁUG NA GRANICY POLSKO-UKRAIŃSKIEJ

Strefa transgraniczna jest zazwyczaj definiowana jako obszar położony po obu stronach granicy. Badanie procesów zachodzących na obszarach transgranicznych ma zatem charakter ponadnarodowy i wielowymiarowy obejmujący różne aspekty zjawisk społeczno-gospodarczych.

Statystyka dotycząca obszarów transgranicznych napotyka często na wiele problemów związanych przede wszystkim z ograniczoną dostępnością danych dla obszarów położonych po obu stronach granicy państwowej, brakiem informacji na danym poziomie agregacji w poszczególnych krajach, niskim stopniem porównywalności danych zwłaszcza odnoszących się do zagadnień gospodarczych (różnice metodologiczne, terminologiczne itd.). Istotnym problemem staje się więc opracowanie systemu badawczego, który powinien obejmować kompleksowy monitoring zjawisk zachodzących na tych obszarach. Fundamentem tego systemu jest stworzenie jednolitej infrastruktury informacyjnej obszarów transgranicznych (metainformacje, banki danych, raporty metodologiczne etc.). W tym celu można wykorzystać, zarówno istniejące zasoby informacyjne statystyki publicznej w różnych krajach, jak też inne administracyjne źródła danych. Szczegółowa analiza tych informacji i niewielkie korekty w programach już istniejących badań mogą okazać się bardzo efektywne. Szczególną rolę w tym systemie powinny, oczywiście, odgrywać badania reprezentacyjne projektowane dla obszarów transgranicznych. Przykładem jest badanie pilotażowe obrotów towarów i usług na granicy polsko-ukraińskiej prowadzone przez urzędy statystyczne w Lublinie i Rzeszowie.

W III kwartale 2008 r. rozpoczęto prowadzenie ankietyzacji na przejściach granicznych spowodowane zapotrzebowaniem informacyjnym w kontekście nowych uwarunkowań międzynarodowych (wejście Polski do strefy Schengen, a w szczególności podpisanie 28 marca 2008 r. Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego). Badanie ma tym większe znaczenie, że wschodnia granica Polski jest zewnętrzną granicą Unii Europejskiej (UE).

Celem referatu jest charakterystyka narzędzi i metod wykorzystywanych w badaniu pilotażowym na granicy polsko-ukraińskiej jak również prezentacja wyników badania.

Metodologia i organizacja badania pilotażowego obrotów towarów i usług w ruchu granicznym na granicy polsko-ukraińskiej, z uwzględnieniem tzw. małego ruchu granicznego

Badania obrotów towarów i usług w ruchu granicznym ma przede wszystkim na celu uzyskanie informacji od cudzoziemców wyjeżdżających z Polski i Polaków powracających do kraju przez granicę polsko-ukraińską na temat wysokości poniesionych przez nich wydatków, związanych z pobytem odpowiednio w Polsce i za granicą, (w tym na zakup towarów i opłacenie usług wraz z określeniem struktury dokonanych wydatków), a także odległości miejsca zamieszkania i dokonania zakupów od granicy oraz częstotliwości przekraczania granicy.

Wyniki badania pozwalają oszacować wielkość importu i eksportu, nierejestrowanego w dokumentach celnych i stanowią ważne uzupełnienie informacji statystycznej o obrotach handlu zagranicznego. Wyniki te powinny być pomocne w ocenie skali oddziaływania ruchu przygranicznego na procesy społeczno-gospodarcze zachodzące w obszarach przygranicznych, szczególnie w kontekście umowy o zasadach małego ruchu granicznego.

Badanie pozwoli także oszacować skalę przekroczeń granicy polsko-ukraińskiej przez osoby mające Kartę Polaka oraz dokonać ich charakterystyki.

Badaniem są objęci cudzoziemcy wyjeżdżający z Polski (mieszkający stale za granicą) oraz Polacy (mieszkający stale w Polsce) powracający do kraju przez granicę polsko-ukraińską: samochodami osobowymi, autokarami, motocyklami, pieszo oraz koleją.

Charakterystyka przejść granicznych i sposób typowania przejść do ankietyzacji

Obecnie na granicy polsko-ukraińskiej funkcjonują następujące przejścia graniczne:

- drogowe: Dorohusk, Hrebenne, Korczowa, Krościenko, Medyka, Zosin;
- kolejowe: Dorohusk, Hrebenne, Hrubieszów, Krościenko, Przemyśl, Werchrata (tylko z ruchem towarowym).

Biorąc pod uwagę lokalizację i charakter przejść granicznych na granicy polsko-ukraińskiej, jak również to, iż jest to obecnie zewnętrzna granica unijna – do badania pilotażowego zostały wzięte wszystkie przejścia kolejowe z ruchem osobowym: 1 w woj. lubelskim (Dorohusk) i 2 w woj. podkarpackim (Krościenko i Przemyśl) oraz wszystkie przejścia drogowe: 3 w woj. lubelskim (Dorohusk, Hrebenne i Zosin) i 3 w woj. podkarpackim (Korczowa, Krościenko i Medyka). Na przeje-

ściach drogowych w Dorohusku, Hrebennem, Korczowej, Krościenku i Zosinie byli badani podróżni zmotoryzowani, a na przejściu w Medyce podróżni zmotoryzowani i piesi.

Wykaz przejść granicznych objętych badaniem

Miejscowość graniczna	Rodzaj przejścia	Sposób przekroczenia granicy
Korczowa	drogowe	zmotoryzowany
Krościenko	drogowe, kolejowe	zmotoryzowany i koleją
Medyka	drogowe	zmotoryzowany i pieszo
Przemyśl	kolejowe	koleją
Dorohusk	drogowe, kolejowe	zmotoryzowany i koleją
Hrebenne	drogowe	zmotoryzowany
Zosin	drogowe	zmotoryzowany

Organizacja ankietyzacji i zakres przedmiotowy badania

Istotnym elementem w projektowaniu badania jest ustalenie dni, w jakich należy przeprowadzić ankietyzację. Jest to o tyle ważne, że w przeciągu roku znacznie zmienia się natężenie ruchu oraz wartość i struktura zakupów.

Opracowano generator do losowania dni tygodnia w kwartale. Do losowania nie były brane pod uwagę dni niereprezentatywne (np. święta państwowe i religijne w Polsce i na Ukrainie).

Ankietyzacja została prowadzona w III kwartale 2008 r. w wylosowanych dniach tygodnia. Ankietyzacja w kolejnych dniach tygodnia odbywała się jeden raz.

W każdym wylosowanym dniu ankietyzacja prowadzona była jednocześnie na wszystkich przejściach granicznych objętych badaniem w ciągu 12 godzin (7⁰⁰–19⁰⁰) w czasie trwania zmiany służb celnych i Straży Granicznej.

Badaniem były objęte wylosowane osoby przekraczające granicę. Dobór osób z populacji generalnej do próby był dokonany przez losowanie systematyczne (elementy populacji wzięte do próby są oddalone o stałą wartość, zwaną interwałem losowania). Dla poszczególnych przejść granicznych zostały ustalone interwały losowania z uwzględnieniem przewidywanej wielkości natężenia ruchu podróżnych i możliwości ankietera przeprowadzenia ankiety w określonym czasie.

Interwały losowania zostały ustalone na poszczególne przejścia graniczne przy wykorzystaniu danych Straży Granicznej dotyczących przekroczeń granicy w I półroczu 2008 r. poprzez obliczenie średniej liczby osób i pojazdów przekraczających granicę w trakcie 12-godzinnej zmiany Straży Granicznej.

Wypełnienie ankiety było dobrowolne i anonimowe. Informacje od respondentów były uzyskiwane na podstawie wywiadu lub samodzielnego wypełnienia ankie-

ty przez respondenta. Ankieta dla cudzoziemców została przetłumaczona na język ukraiński, rosyjski, angielski, niemiecki i francuski.

Badanie na poszczególnych przejściach granicznych przeprowadzili ankierzy (2 na każdy rodzaj ruchu).

Wartość wydatków podawanych przez respondentów w walutach obcych została przeliczona na złote według średniego kursu w najbliższym kantorze od przejścia granicznego w dniu, w którym przeprowadzono badanie (średni kurs liczony był jako średnia arytmetyczna kursu sprzedaży i kursu skupu w danym dniu).

Do badania wykorzystywane były dwa rodzaje ankiet (odrębnie dla Polaków i cudzoziemców).

Stałymi elementami treści ankiet dla Polaków były:

- sposób przekroczenia granicy (pieszo, zmotoryzowany, koleją),
- kraj pobytu za granicą,
- główny cel pobytu za granicą (dokonanie zakupów, turystyka, praca najemna, praca na własny rachunek/prowadzenie interesów, nauka, odwiedziny, leczenie, inne),
- liczba osób powracających do Polski (grupa osób, np. rodzina – wspólnie podróżująca i przekraczająca granicę, wspólnie ponosząca wydatki),
- okres pobytu za granicą (liczba dni),
- kwota wydana na zakup towarów żywnościowych, napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych oraz towarów nieżywnościowych, z wyszczególnieniem asortymentu,
- pozostałe wydatki związane z pobytem za granicą, w tym na opłacenie noclegu, usług gastronomicznych, leczniczo-rehabilitacyjnych,
- odległość miejsca dokonania zakupów od granicy w km,
- odległość miejsca zamieszkania od granicy w km,
- częstotliwość przekraczania granicy (kilka razy dziennie, codziennie, kilka razy w tygodniu, kilka razy w miesiącu, kilka razy w roku lub rzadziej).

Stałymi elementami treści ankiet dla cudzoziemców były:

- sposób przekroczenia granicy (pieszo, zmotoryzowany, koleją),
- kraj zamieszkania (stałego pobytu),
- główny cel wizyty w Polsce (dokonanie zakupów, turystyka, praca najemna, praca na własny rachunek/prowadzenie interesów, nauka, odwiedziny, leczenie, tranzyt, inne),
- liczba osób opuszczających Polskę (grupa osób, np. rodzina – wspólnie podróżująca i przekraczająca granicę, wspólnie ponosząca wydatki),
- w tym liczba osób mających Kartę Polaka (dotyczy obywateli krajów zgodnie z Ustawą z 7 września 2007 r., Dz. U. z 28 września 2007 r., nr 180, poz. 1280¹),

¹ Republiki Armenii, Republiki Azerbejdżańskiej, Republiki Białoruś, Republiki Estońskiej, Gruzji, Republiki Kazachstanu, Republiki Kirgiskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Mołdowy, Federacji Rosyjskiej, Republiki Tadżykistanu, Turkmenistanu, Ukrainy albo Republiki Uzbekistanu.

- okres pobytu w Polsce (liczba dni),
- kwota wydana na zakup towarów żywnościowych i nieżywnościowych, z wyszczególnieniem asortymentu,
- pozostałe wydatki związane z pobytem w Polsce, w tym na opłacenie noclegu, usług gastronomicznych, leczniczo-rehabilitacyjnych, motoryzacyjnych,
- odległość miejsca dokonania zakupów od granicy w km,
- odległość miejsca zamieszkania od granicy w km, częstotliwość przekraczania granicy (kilka razy dziennie, codziennie, kilka razy w tygodniu, kilka razy w miesiącu, kilka razy w roku lub rzadziej).

Badany był asortyment towarów cieszących się największym popytem.

Metoda szacowania wydatków poniesionych przez Polaków i cudzoziemców

Podstawę szacowania wyników stanowiły dane z ankiet oraz informacje Straży Granicznej dotyczące wszystkich przejść granicznych na granicy polsko-ukraińskiej, w podziale na przejścia i rodzaj ruchu. Dane te obejmowały:

- liczbę obywateli Polski i cudzoziemców (z wyszczególnieniem Ukraińców) przekraczających granicę według przejścia, kierunku i rodzajów ruchu,
- liczbę pojazdów obywateli Polski i cudzoziemców (z wyszczególnieniem Ukraińców) przekraczających granicę według przejścia i kierunku.

Dane uogólniane zostały dla poszczególnych przejść, a wyniki dla województw obliczone zostały jako suma uogólnionych wyników z odpowiednich przejść granicznych.

W celu oszacowania wydatków, najpierw pominięte zostały ankiety, w których nie wykazano wydatków, a następnie obliczono – na podstawie ankiet – dla każdego przejścia granicznego i sposobu przekroczenia granicy, średnie wydatki ogółem przypadające na 1 osobę. Z kolei dane te zostały uogólnione przy użyciu danych ze Straży Granicznej, dotyczących liczby osób przekraczających granicę, skorygowanych o wyszacowaną na podstawie danych z ankiet liczbę osób nieponoszących wydatków.

Następnie obliczony został (na podstawie zbioru ankiet) udział procentowy wydatków poniesionych na poszczególne grupy towarów i usług w wydatkach ogółem.

Wydatki poniesione na poszczególne towary obliczane zostały jako iloczyn wydatków ogółem i udziału procentowego wydatków poniesionych na poszczególne towary i usługi w wydatkach ogółem.

Metoda szacowania wydatków poniesionych przez Polaków i cudzoziemców oparta jest na modelu dwukierunkowej analizy wariancji i zastosowana została w badaniach transgranicznych w latach 1992–2002 przez prof. dra hab. Stanisława Gnota².

² Przy opracowaniu metodologii wykorzystano doświadczenia Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze.

Zastosowanie metod analizy wariancji wymaga założenia normalności rozkładów wydatków w każdym kwartale i w każdym dniu tygodnia. Z analizy wynika, że to założenie nie jest spełnione z powodu dużej liczby osób przekraczających granicę niewykazujących wydatków. Zostało jednak udowodnione, że na wartość wydatków ogółem nie mają wpływu ankiety osób przekraczających granicę, które nie wykazały wydatków, więc do estymacji wydatków dane Straży Granicznej pomniejszane są o wyszacowaną liczbę osób przekraczających granicę, które wydatków nie poniosły.

Dla każdego przejścia obliczone zostały następujące wielkości:

- średnia arytmetyczna dla wydatków z próby $\bar{x}$,
- odchylenie standardowe S (przeciętne odchylenie elementów próby od średniej obliczonej dla próby),
- błąd standardowy średniej $SE = \frac{S}{\sqrt{n}}$,
- półprzedział ufności $t * SE$ gdzie t jest parametrem przy założonym poziomie ufności 0,95 i wynosi 1,96,
- końce przedziału ufności $\bar{x} - t * SE$ i $\bar{x} + t * SE$ oznaczające, iż z prawdopodobieństwem 95% przedział ten pokrywa prawdziwą wartość średniej z populacji generalnej,
- błąd względny $\frac{t * SE}{\bar{x}}$.

Model dwukierunkowej analizy wariancji

Przyjmijmy następujące założenia:

N – rzeczywista liczba osób przekraczających granicę,

n – liczba osób ankietowych,

T – ogólna wartość wydatków (wartość T w rozumieniu statystycznym jest parametrem, określonym w następujący sposób: $T = N * E(X)$, gdzie $E(X)$ oznacza przeciętny wydatek pojedynczej osoby przekraczającej granicę).

Niech N_{ij} będzie rzeczywistą liczbą osób przekraczających granicę w j -tym dniu tygodnia i w i -tym kwartale, a n_{ij} niech będzie ankietowaną liczbą osób przekraczających granicę w j -tym dniu tygodnia i w i -tym kwartale, $i=1,2,\dots,4$; $j=1,2,\dots,7$.

Oznaczmy przez $X_{ij}(k)$ wielkość wydatków poniesionych przez k -tego ankietowanego w j -tym dniu tygodnia i w i -tym kwartale, $k=1,2,\dots,n_{ij}$.

Niech:

$$W_{ij} = \sum_k^{n_{ij}} X_{ij}(k)$$

będzie sumą wydatków osób ankietowanych w j -tym dniu tygodnia i w i -tym kwartale.

Wówczas:

$$\frac{W_{ij}}{n_{ij}}$$

jest estymacją średniej wartości wydatków pojedynczego ankietowanego w j -tym dniu tygodnia i w i -tym kwartale, natomiast:

$$T_{ij} = \frac{N_{ij}}{n_{ij}} W_{ij}$$

jest oszacowaniem ogólnej wartości wydatków, poniesionych przez osoby przekraczające granicę w j -tym dniu tygodnia i w i -tym kwartale. Estymacją ogólnej wartości wydatków T jest suma oszacowań T_{ij} , tzn.:

$$T = \sum_i \sum_j T_{ij} = \sum_i \sum_j \frac{N_{ij}}{n_{ij}} \sum_k^{n_{ij}} X_{ij}(k). \quad (1)$$

Niech $N = \sum_i \sum_j N_{ij}$ będzie sumaryczną rzeczywistą liczbą osób przekraczających granicę w danym roku i niech $n = \sum_i \sum_j n_{ij}$ będzie sumaryczną liczbą osób ankietowanych w danym roku. Jeżeli próbka jest tak dobrana, że:

$$\frac{N_{ij}}{n_{ij}} = w_{ij}$$

nie zależą od i i j tzn. jeżeli $w_{ij} = \frac{N}{n}$, to T redukuje się do:

$$T_0 = \frac{N}{n} \sum_i \sum_j \sum_k^{n_{ij}} X_{ij}(k), \quad (2)$$

czyli do średniej wartości wydatków $\frac{1}{n} \sum_i \sum_j \sum_k^{n_{ij}} X_{ij}(k)$, pomnożonej przez rzeczywistą liczbę osób przekraczających granicę N .

Średnie błędy kwadratowe estymatorów T i T_0

W celu oszacowania średnich błędów kwadratowych estymatorów T i T_0 do obserwacji $X_{ij}(k)$ wydatków osób ankietowanych w j -tym dniu tygodnia i w i -tym kwartale przyjmujemy następujące założenia, przeniesione z modelu dwukierunkowej klasyfikacji:

$$X_{ij}(k) = \mu_{ij} + e_{ijk},$$

gdzie μ_{ij} jest niezmienną wartością oczekiwaną wydatków pojedynczej osoby przekraczającej granicę w j -tym dniu tygodnia i w i -tym kwartale, natomiast e_{ijk} są błędami losowymi o wartości średniej 0 i wariancji σ^2 . Parametr określający ogólną wartość wydatków osób przekraczających granicę w danym roku zdefiniowany jest w następujący sposób:

$$\theta = \sum_i \sum_j N_{ij} \mu_{ij}$$

Rozważmy zdefiniowane (2) i (3) dwa estymatory parametru θ :

$$T = \sum_i \sum_j T_{ij} = \sum_i \sum_j \frac{N_{ij}}{n_{ij}} \sum_k^{n_{ij}} X_{ij}(k),$$

$$T_0 = \frac{N}{n} \sum_i \sum_j \sum_k^{n_{ij}} X_{ij}(k)$$

Wartość oczekiwana wynosi:

$$E(T) = \sum_i \sum_j \frac{N_{ij}}{n_{ij}} \sum_k^{n_{ij}} \mu_{ij} = \theta$$

tzn., że T jest estymatorem nieobciążonym ogólnej wartości wydatków osób przekraczających granicę w danym roku, podczas gdy:

$$E(T_0) = \frac{N}{n} \sum_i \sum_j \sum_k^{n_{ij}} \mu_{ij} = \frac{N}{n} \sum_i \sum_j n_{ij} \mu_{ij}$$

tzn., że T_0 jest estymatorem obciążonym θ , a obciążenie to wynosi:

$$E(T_0) - \theta = \sum_i \sum_j \left(\frac{N n_{ij}}{n} - N_{ij} \right) \mu_{ij}$$

Obciążenie to jest zerowe wtedy i tylko wtedy, gdy $\mu_{ij} = \mu$ nie zależy od i i j tzn. gdy średnie wydatki osób przekraczających granicę nie zależą od kwartału i dni tygodnia lub, gdy próbka jest tak dobrana, że $\frac{N_{ij}}{n_{ij}} = \frac{N}{n}$ nie zależą od i i j . W tym drugim przypadku $T = T_0$. Wariancje estymatorów T i T_0 mają postać:

$$Var(T) = \sum_i \sum_j \frac{N_{ij}^2}{n_{ij}} \sigma^2, \quad (3)$$

$$Var(T_0) = \frac{N^2}{n} \sigma^2,$$

gdzie σ^2 jest wariancją obserwacji $X_{ij}(k)$

Średnie ryzyko kwadratowe $MSE(T_0)$, jako suma kwadratu obciążenia i wariancji ma postać:

$$MSE(T_0) = \left[\sum_i \sum_j \left(\frac{N n_{ij}}{n} - N_{ij} \right) \mu_{ij} \right]^2 + \frac{N^2}{n} \sigma^2. \quad (4)$$

Oszacowanie ogólnej wartości wydatków i średnich błędów kwadratowych na podstawie zebranych danych

Na podstawie danych otrzymanych z badania oraz z wzorów (1) i (2) otrzymujemy oszacowania T całkowitej liczby wydatków dokonanych przez przekraczających granicę Polaków i cudzoziemców w podziale na przejścia graniczne i rodzaj ruchu – tabl.

Tabl. 1. Wydatki Polaków i cudzoziemców na granicy polsko-ukraińskiej

Przejście graniczne	Respondenci	Estymacja wydatków
Woj. podkarpackie		
Korczowa – drogowe	Polacy	16 326 076
Korczowa – drogowe	Cudzoziemcy	110 310 279
Krościenko – drogowe	Polacy	35 790 172
Krościenko – drogowe	Cudzoziemcy	4 226 420
Krościenko – kolejowe	Polacy	656 842
Krościenko – kolejowe	Cudzoziemcy	367 583
Medyka – drogowe	Polacy	18 835 881
Medyka – drogowe	Cudzoziemcy	107 058 346
Medyka – piesze	Polacy	53 899 985
Medyka – piesze	Cudzoziemcy	9 020 167
Przemyśl – kolejowe	Polacy	2 511 724
Przemyśl – kolejowe	Cudzoziemcy	7 654 192
Razem województwo podkarpackie	Polacy	128 020 681
Razem województwo podkarpackie	Cudzoziemcy	238 636 987
Woj. lubelskie		
Dorohusk – drogowe	Polacy	28 094 393
Dorohusk – drogowe	Cudzoziemcy	139 457 189
Dorohusk – kolejowe	Polacy	1 497 962
Dorohusk – kolejowe	Cudzoziemcy	8 293 199
Hrebenne – drogowe	Polacy	37 154 398
Hrebenne – drogowe	Cudzoziemcy	139 080 699
Zosin – drogowe	Polacy	32 938 849
Zosin – drogowe	Cudzoziemcy	30 532 300
Razem województwo lubelskie	Polacy	99 685 602
Razem województwo lubelskie	Cudzoziemcy	317 363 388
Ogółem granica polsko-ukraińska		
Ogółem	Polacy	227 706 283
Ogółem	Cudzoziemcy	556 000 374

Ze wzoru (4) przyjmując po przeprowadzeniu dwukierunkowej analizy wariancji odpowiednie dla każdego przejścia σ^2 otrzymujemy oszacowania średnich błędów oszacowań T wyrażone wzorem:

$$\text{błąd}(T) = \sqrt{\text{Var}(T)}$$

Tabl. 2 przedstawia średnie błędy oszacowań wartości T oraz udział procentowy tych błędów w wartościach T :

Tabl. 2. Średnie błędy oszacowań

Przejście graniczne	Respon- denci	Liczba przekro- czeń	σ^2	Błąd (T)	% wartości T
Województwo podkarpackie					
Korczowa – drogowe	P	92 989	1 271 265,4	2 536 172	15,5%
Korczowa – drogowe	C	183 848	121 972,9	1 389 606	1,3%
Krościenko – drogowe	P	270 513	111 786,4	1 457 079	4,1%
Krościenko – drogowe	C	14 188	7 093,3	62 718	1,5%
Krościenko – kolejowe	P	9 529	4 603,1	47 151	7,2%
Krościenko – kolejowe	C	2 916	1 196,4	12 055	3,3%
Medyka – drogowe	P	105 964	1 728 122,8	3 640 618	19,3%
Medyka – drogowe	C	161 023	92 757,2	1 142 660	1,1%
Medyka – pieszce	P	529 586	216 272,0	4 827 247	9,0%
Medyka – pieszce	C	60 903	142 148,6	540 919	6,0%
Przemyśl – kolejowe	P	4 471	578 917,4	387 675	15,4%
Przemyśl – kolejowe	C	15 285	311 491,7	689 673	9,0%
Województwo lubelskie					
Dorohusk – drogowe	P	124 845	1 910 589,7	3 950 417	14,1%
Dorohusk – drogowe	C	176 277	26 909,7	711 150	0,5%
Dorohusk – kolejowe	P	3 981	21 091,4	115 171	7,7%
Dorohusk – kolejowe	C	22 414	205 613,5	1 791 089	21,6%
Hrebenne – drogowe	P	160 999	505 418,1	2 439 823	6,6%
Hrebenne – drogowe	C	143 857	33 990,5	590 082	0,4%
Zosin – drogowe	P	194 388	2 979 666,3	7 963 970	24,2%
Zosin – drogowe	C	32 802	7 323,1	100 521	0,3%

P – Polacy, C – cudzoziemcy.

Tabl. 3 przedstawia niektóre miary statystyczne do badania wartości obrotów towarów i usług na granicy polsko-ukraińskiej w III kwartale br. w podziale na przejścia graniczne i rodzaj ruchu:

Tabl. 3. Miary statystyczne

Przejście graniczne		Odchyle- nie stan- dardowe	Półprze- dział uflności	Lewy koniec przedziału uflności	Prawy koniec przedziału uflności	Błąd względny
Woj. podkarpackie						
Korczowa – drogowe	P	1127,50	47,83	552,18	647,84	0,08
Korczowa – drogowe	C	349,25	16,56	159,01	192,13	0,09
Krościenko – drogowe	P	334,34	34,40	263,49	332,28	0,12
Krościenko – drogowe	C	84,22	2,66	129,65	134,96	0,02
Krościenko – kolejowe	P	67,85	15,89	110,16	141,95	0,13
Krościenko – kolejowe	C	34,59	4,94	63,99	73,88	0,07
Medyka – drogowe	P	1314,58	60,03	604,83	724,90	0,09
Medyka – drogowe	C	304,56	15,60	162,16	193,36	0,09
Medyka – piesze	P	465,05	21,47	126,63	169,58	0,14
Medyka – piesze	C	377,03	14,48	87,29	116,26	0,14
Przemyśl – kolejowe	P	760,87	120,56	380,20	621,33	0,24
Przemyśl – kolejowe	C	558,11	124,66	437,12	686,44	0,22
Woj. lubelskie						
Dorohusk – drogowe	P	1382,24	78,83	712,29	869,96	0,10
Dorohusk – drogowe	C	164,04	8,71	216,33	233,74	0,04
Dorohusk – kolejowe	P	145,23	59,35	310,65	429,35	0,16
Dorohusk – kolejowe	C	453,45	209,48	166,80	585,76	0,56
Hrebenne – drogowe	P	710,93	36,68	930,12	1003,48	0,04
Hrebenne – drogowe	C	184,37	9,11	221,66	239,89	0,04
Zosin – drogowe	P	1726,17	143,35	787,45	1074,16	0,15
Zosin – drogowe	C	85,57	4,71	164,74	174,16	0,03

P – Polacy, C – cudzoziemcy.

Wyniki badania pilotażowego

Liczba osób objętych badaniem pilotażowym obrotów towarów i usług w ruchu na granicy polsko-ukraińskiej, z uwzględnieniem tzw. małego ruchu granicznego, w III kwartale 2008 r. wyniosła 24,5 tys., w tym:

- Polacy – 14,2 tys.,
— w tym powracający z Ukrainy stanowili ok. 99%;
- cudzoziemcy – 10,3 tys.,
— w tym Ukraińcy stanowili ok. 97%.

Spółród cudzoziemców przekraczających granicę polsko-ukraińską 3,7% miało Kartę Polaka.

Ruch graniczny osób na granicy polsko-ukraińskiej według danych Straży Granicznej w III kwartale 2008 r. wyniósł:

- liczba Polaków powracających do Polski – 1525,1 tys.,
- liczba cudzoziemców opuszczających Polskę – 826,9 tys.

Wśród osób przekraczających granicę polsko-ukraińską dominowali zmotoryzowani – 87,4% cudzoziemców i 64,1% Polaków. Osoby przekraczające badaną granicę pieszo stanowiły 7,4% wśród cudzoziemców i 34,7% wśród Polaków, natomiast podróżujący koleją odpowiednio 5,2% i 1,2%.

Wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą przekraczających granicę polsko-ukraińską

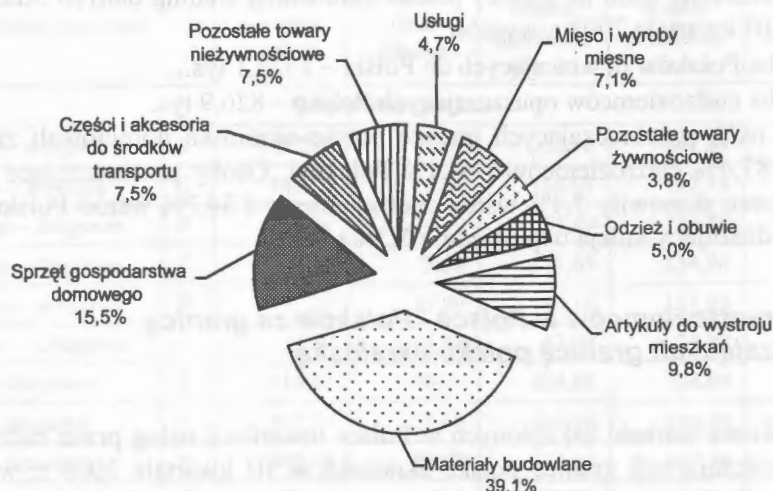
Szacunkowa wartość zakupionych w Polsce towarów i usług przez cudzoziemców przekraczających granicę polsko-ukraińską w III kwartale 2008 r. wyniosła 556,0 mln zł, natomiast wydatki poniesione za granicą przez Polaków wyniosły 227,7 mln zł.

Średnie wydatki cudzoziemców w Polsce ukształtowały się na poziomie ok. 608 zł, natomiast Polaków za granicą ok. 162 zł. Przeciętnie cudzoziemiec wydawał najwięcej na materiały budowlane – 238 zł, sprzęt gospodarstwa domowego – 94 zł oraz artykuły do wystroju mieszkań – 60 zł. Natomiast Polak przeciętnie wydawał najwięcej na paliwo – 81 zł, napoje alkoholowe – 14 zł i wyroby tytoniowe – 13 zł.

W strukturze wydatków cudzoziemców dominowały wydatki na towary nieżywnościowe – 84,4%. Na towary żywnościowe przypadło 10,9% ogółu wydatków, a na pozostałe wydatki (usługi) – 4,7%, w tym wydatki na noclegi stanowiły 1,7% i na usługi gastronomiczne – 2,7%.

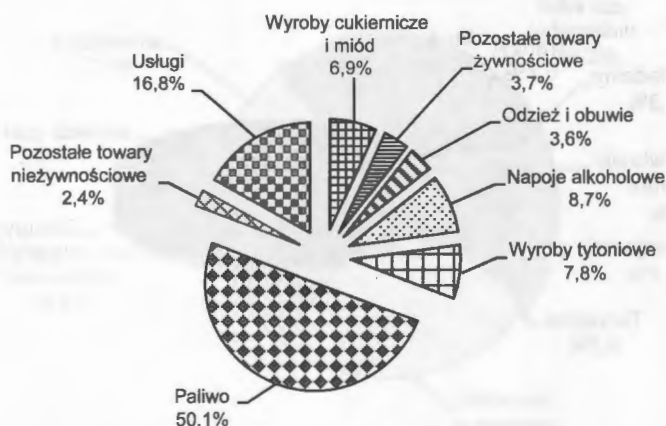
Wśród artykułów nieżywnościowych największym zainteresowaniem cieszyły się materiały budowlane, sprzęt gospodarstwa domowego oraz artykuły do wystroju mieszkań. Z towarów żywnościowych kupowano najczęściej mięso i wyroby mięsne – wykr. 1.

Wykr 1. Struktura wydatków poniesionych w Polsce przez cudzoziemców przekraczających granicę polsko-ukraińską

Polacy powracający do kraju najczęściej środków przeznaczali na zakup towarów nieżywnościowych (56,1%), w szczególności na zakup paliwa. W porównaniu z cudzoziemcami Polacy relatywnie więcej wydawali za granicą na usługi – udział wydatków na usługi w wydatkach Polaków był 3,6 razy większy niż w przypadku cudzoziemców. Wydatki na towary żywnościowe stanowiły 10,6% ogółu wydatków poniesionych przez Polaków. Znaczący udział miały również wydatki na napoje alkoholowe oraz wyroby tytoniowe. Spośród artykułów żywnościowych najczęściej kupowano wyroby cukiernicze i miód. Pozostałe wydatki to przede wszystkim opłaty za usługi gastronomiczne – 7,7% oraz noclegi – 6,8% (wykr. 2).

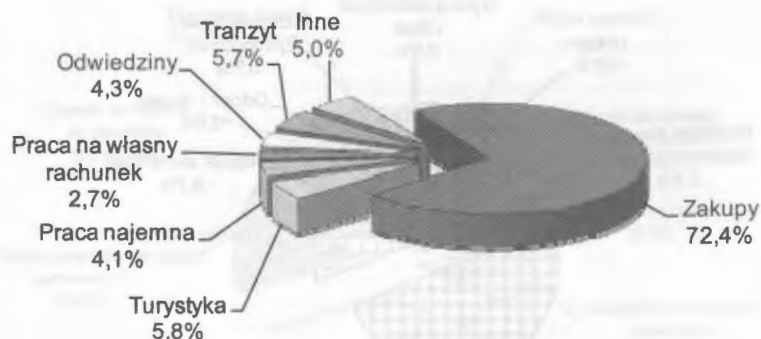
Wykr. 2. Struktura wydatków za granicą Polaków przekraczających granicę polsko-ukraińską

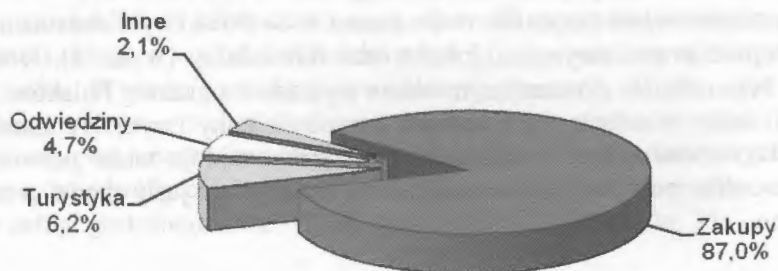
Struktura cudzoziemców i Polaków przekraczających granicę polsko-ukraińską według celu wizyty

Najczęstszym celem przyjazdu cudzoziemców do Polski było dokonanie zakupów, następnie praca, turystyka, tranzyt oraz odwiedziny (wykr. 3). Dokonanie zakupów było również dominującym celem wyjazdu za granicę Polaków. Polacy wyjeżdżali także w celach turystycznych i w odwiedziny (wykr. 4). Zatem relatywnie duży udział usług w strukturze wydatków znajduje także potwierdzenie w analizie celów pobytu Polaków za granicą, szczególnie jeśli chodzi o wyjazdy turystyczne.

Wykr. 3. Struktura cudzoziemców przekraczających granicę polsko-ukraińską według celu wizyty w Polsce

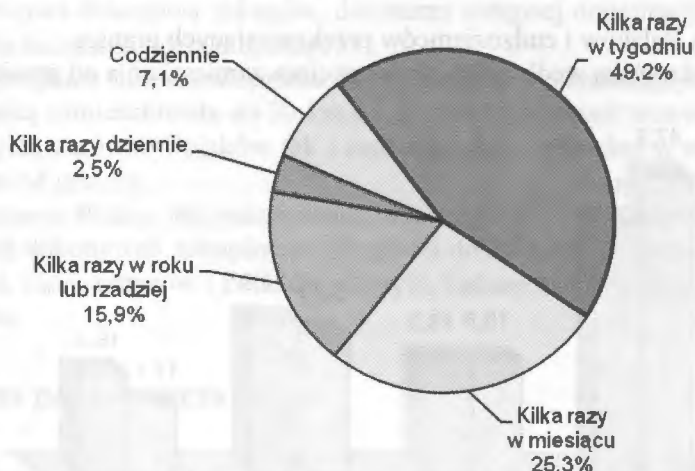
Wykr. 4. Struktura Polaków przekraczających granicę polsko-ukraińską według celu pobytu za granicą

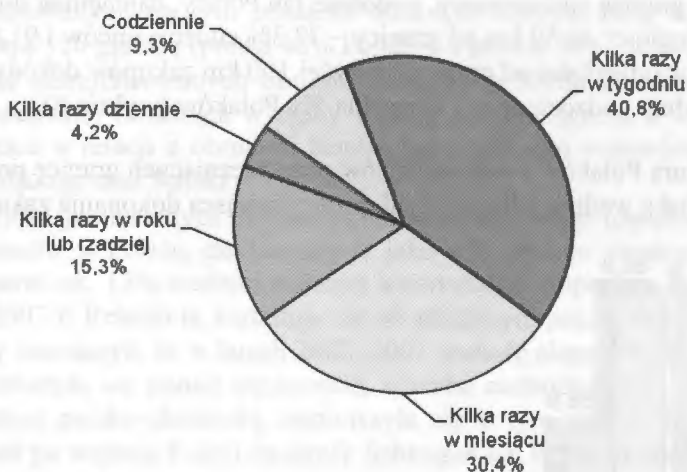
Częstotliwość przekraczania granicy polsko-ukraińskiej przez Polaków i cudzoziemców

Najwięcej osób zarówno wśród cudzoziemców (prawie połowa) jak i Polaków objętych badaniem (40,8%) przekraczało granicę kilka razy w tygodniu. Kilka razy w miesiącu granicę przekraczał co czwarty cudzoziemiec i co trzeci Polak. Natomiast niewielki był odsetek wśród badanych zarówno Polaków jak i cudzoziemców przekraczających granicę polsko-ukraińską kilka razy dziennie (wykresy 5 i 6).

Wykr. 5. Struktura cudzoziemców przekraczających granicę polsko-ukraińską według częstotliwości przekraczania granicy

Wykr. 6. Struktura Polaków przekraczających granicę polsko-ukraińską według częstotliwości przekraczania granicy

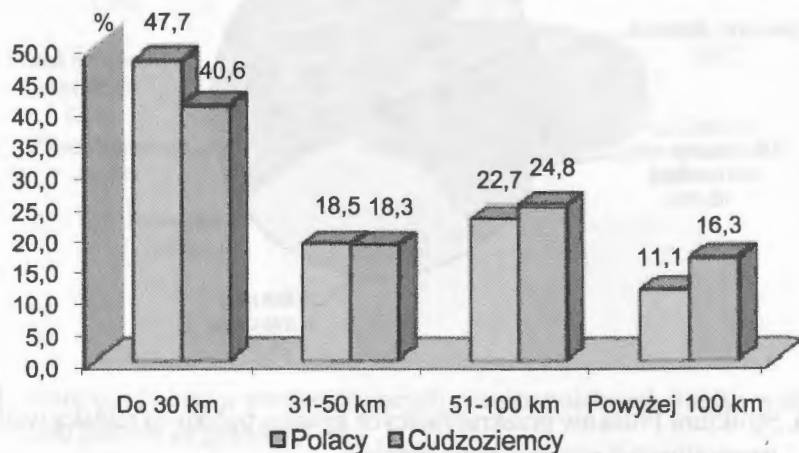

Delimitacja obszaru oddziaływania granicy

Przekraczający granicę polsko-ukraińską cudzoziemcy, podobnie jak i Polacy, byli najczęściej mieszkańcami miejscowości zlokalizowanych w odległości do 50 km od granicy (58,9% cudzoziemców i 66,2% Polaków), przy czym prawie co drugi cudzoziemiec i Polak mieszkał w pasie do 30 km. Natomiast w odległości powyżej 100 km od granicy zamieszkiwał zaledwie co szósty cudzoziemiec i co

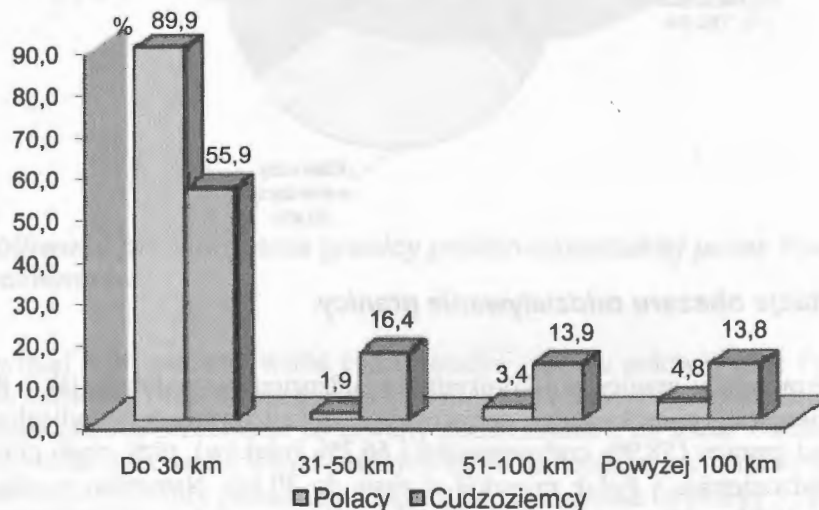
dziewiąty Polak przekraczający granicę polsko-ukraińską, a powyżej 170 km mieszkało już tylko 11,7% cudzoziemców i 6,6% Polaków (wykr.7).

Wykr. 7. Struktura Polaków i cudzoziemców przekraczających granicę polsko-ukraińską według odległości miejsca zamieszkania od granicy

Przekraczający granicę cudzoziemcy, podobnie jak Polacy, najchętniej dokonywali zakupów w odległości do 50 km od granicy – 72,3% cudzoziemców i 91,8% Polaków. Z kolei w odległości od granicy powyżej 100 km zakupów dokonywał co siódmy cudzoziemiec i niespełna 5% Polaków (wykres 8).

Wykr. 8. Struktura Polaków i cudzoziemców przekraczających granicę polsko-ukraińską według odległości od granicy miejsca dokonania zakupów

Na podstawie wyników badania ankietowego na przejściach na granicy polsko-ukraińskiej, przy uwzględnieniu odległości od granicy miejsca zamieszkania oraz miejsca dokonania zakupów, dokonano wstępnej delimitacji obszarów oddziaływania badanego odcinka granicy.

Największa liczba cudzoziemców i Polaków przekraczających granicę polsko-ukraińską zamieszkiwała do 30 km od granicy. Natomiast niewielki odsetek wśród badanych, zarówno Polaków jak i cudzoziemców, mieszkał w odległości powyżej 100 km od granicy.

Zarówno Polacy jak cudzoziemcy przekraczający granicę polsko-ukraińską najczęściej dokonywali zakupów w odległości do 30 km od granicy, a tylko niewielki odsetek cudzoziemców i Polaków objętych badaniem dokonywał zakupów powyżej 100 km.

Analiza porównawcza

Największa intensywność zjawisk związanych z ruchem granicznym występuje na obszarach położonych w odległości do 50 km wzdłuż granicy. Świadczy o tym m. in. odsetek podróżujących osób ponoszących wydatki w tym pasie (ponad 70% cudzoziemców i ponad 90% Polaków), jak również fakt, że mieszkańcy miejscowości zlokalizowanych na tym obszarze stanowili zdecydowaną większość wśród przekraczających granicę (ponad 66% Polaków i prawie 60% cudzoziemców).

Wartość nierejestrowanych obrotów towarów w ruchu granicznym na granicy polsko-ukraińskiej (szacunek wstępny według cen bieżących) w badanym okresie jest znacząca w relacji z obrotami handlu zagranicznego województw lubelskiego i podkarpackiego oraz Polski:

- wartość poniesionych wydatków ogółem na zakup towarów przez cudzoziemców w Polsce, deklarujących jako kraj stałego zamieszkania Ukrainę, stanowi ok. 13% średniej wartości kwartalnego eksportu z Polski na Ukrainę w 2007 r. Relacja ta kształtuje się na zbliżonym poziomie jak w 2002 r. Należy zaznaczyć, że w latach 2002–2007 wartość eksportu z Polski na Ukrainę zwiększyła się ponad trzykrotnie, a liczba cudzoziemców przekraczających granicę polsko-ukraińską zmniejszyła się w tym okresie o ok. 10%. Natomiast po wejściu Polski do strefy Schengen ich liczba zmniejszyła się prawie o połowę,
- wartość poniesionych wydatków ogółem na zakup towarów przez Polaków za granicą deklarujących jako kraj pobytu Ukrainę stanowi ok. 15% średniej wartości kwartalnego importu do Polski z Ukrainy w 2007 r. Relacja ta jest 10 razy wyższa niż w 2002 r., przy czym wartość importu w latach 2002–2007 wzrosła ponad dwukrotnie, a liczba Polaków przekraczających granicę polsko-ukraińską w tym okresie wzrosła pięciokrotnie,

- wartość poniesionych wydatków ogółem przez Polaków za granicą na zakup towarów stanowi ponad 6% średniej wartości kwartalnego importu ogółem województw lubelskiego i podkarpackiego w 2007 r.³,
- wartość poniesionych wydatków ogółem przez cudzoziemców w Polsce (głównie w województwach lubelskim i podkarpackim) na zakup towarów stanowi prawie 11% średniej wartości ogółem kwartalnego eksportu tych województw w 2007 r.

Warto zaznaczyć, że wartość zakupów towarów dokonanych przez cudzoziemców w Polsce (przede wszystkim w województwach lubelskim i podkarpackim) przekraczających granicę polsko-ukraińską w III kwartale 2008 r. w cenach bieżących stanowiła ok. 6% średniej kwartalnej wartości sprzedaży detalicznej tych województw w 2007 r.

Rozwój ruchu granicznego i handlu przygranicznego pociąga za sobą rozwój przedsiębiorczości i jest ważnym elementem wpływającym korzystnie na koniunkturę w obszarach przygranicznych, szczególnie województw lubelskiego i podkarpackiego. Potwierdza to analiza struktury podmiotów gospodarki narodowej zlokalizowanych w polskiej strefie graniczącej z Ukrainą w ostatnich latach. Wynika z niej m.in., że w porównaniu z rokiem 2005 w gminach strefy przygranicznej nastąpił wzrost liczby zarejestrowanych podmiotów o 4,8%, podczas gdy w województwach lubelskim i podkarpackim łącznie o 3,6%, a w kraju o 3,5%. Warto podkreślić, że wysoka dynamika wzrostu (15,6%) wystąpiła w spółkach handlowych z udziałem kapitału zagranicznego.

Z analizy wynika również, że w gminach wchodzących w skład polskiej strefy graniczącej z Ukrainą liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą charakteryzowała się większym wzrostem niż w kraju i obu województwach. W porównaniu z 2005 r. ich liczba na omawianym obszarze zwiększyła się o 4,0%, podczas gdy w województwach lubelskim i podkarpackim łącznie o 2,9%, a w kraju o 1,8%. Interesujące spostrzeżenia wynikają z analizy zróżnicowania osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą według rodzajów działalności. W strefie przygranicznej wyraźnie widać bardziej dynamiczny wzrost liczby firm w porównaniu do Polski jak i województw lubelskiego i podkarpackiego łącznie, szczególnie w budownictwie. Bardzo ciekawa sytuacja wystąpiła w przemyśle oraz w sekcji hotele i restauracje, gdzie zaobserwowano spadek liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą zarówno w kraju jak i w obydwu województwach, przy wzroście w strefie przygranicznej.

³ Wartość sprzedaży eksportowej i zakupów z importu obliczono na podstawie sprawozdań F-01/I-01 dla jednostek o liczbie pracujących powyżej 9.

Podsumowanie

Specyfika obszarów transgranicznych wymaga prowadzenia wielu różnego rodzaju badań dotyczących zjawisk społeczno-gospodarczych z wykorzystaniem szerokiego spektrum aparatu metodologicznego szczególnie w Polsce, gdzie mamy do czynienia z zewnętrznymi i wewnętrznymi granicami UE. Spójny system powinien obejmować nie tylko badania na granicach, ale przede wszystkim koncentrować się na procesach zachodzących w otoczeniu granicy. Realizacja projektów badawczych na obszarach transgranicznych wymaga zastosowania wielu różnych metod obejmujących zarówno rejestrację zjawisk (rejestry urzędowe, inne administracyjne źródła danych, rejestry bankowe, automatyczny pomiar ruchu, etc.) jak też badania ankietowe. Wśród interesujących tematów dla badań reprezentacyjnych należy wymienić m.in. badania gospodarstw domowych (np. moduły dotyczące turystyki zagranicznej, pracy nierejestrowanej, skali zakupów nierejestrowanych); badanie gospodarki nierejestrowanej (np. targowiska, punkty sprzedaży detalicznej); badanie podróży obcokrajowców w bazie noclegowej turystyki, itd.

Niezwykle ważna jest współpraca pomiędzy krajami w zakresie wyznaczenia obszarów badań uwzględniających najważniejsze zjawiska społeczno-gospodarcze występujące na terenach przygranicznych, biorąc pod uwagę specyfikę danego regionu jak również standaryzację metod i form monitoringu zjawisk, a także prowadzenia wspólnych badań.

Współpraca transgraniczna stanowi od lat istotny element europejskiej polityki spójności. Rozwój tej współpracy na wewnętrznych i zewnętrznych granicach UE, a także możliwość skorzystania ze środków unijnych mogą bez wątpienia przyczynić się znacznie do stworzenia projektów badawczych i nowoczesnego zaplecza analitycznego dla obszarów transgranicznych.

W ostatnim okresie szczególnie interesujące zjawiska zachodzą na wschodnich granicach Polski. Dlatego też polska statystyka publiczna ponownie rozpoczęła prowadzenie badań pilotażowych na granicy polsko-ukraińskiej. Wyniki tych badań pozwalają na stwierdzenie, że procesy zachodzące na obszarach transgranicznych mają duże znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego, szczególnie województw lubelskiego i podkarpackiego. W dalszej kolejności planowane jest rozszerzenie tego typu badań na całą granicę wschodnią i jednocześnie stopniowe wdrażanie nowych projektów badawczych, które będą mogły być wykorzystywane zarówno na granicach zewnętrznych jak też wewnętrznych UE. Naturalną konsekwencją stworzenia spójnego systemu badawczego dotyczącego obszarów transgranicznych jest modelowanie ekonometryczne i wykorzystywanie wyników analiz na poziomie mikro-mezo-makroekonomicznym.

dr Marek Cierpiał-Wolan – Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

SZACOWANIE WIELKOŚCI OBROTÓW WYMIANY W HANDLU ZAGRANICZNYM NA POZIOMIE REGIONALNYM WOJEWÓDZTWA PRZY WYKORZYSTANIU DANYCH Z REJESTRÓW VAT

Wykorzystywana obecnie metodologia służąca badaniu wielkości obrotów w handlu międzynarodowym umożliwia ocenienie wielkości i kierunków wymiany na poziomie krajowym. Jednak rozszacowanie danych na niższy poziom np. w układzie wojewódzkim nie jest już możliwe, bowiem wymagałoby identyfikacji każdej transakcji handlowej. Ponadto, wielkość wymiany w handlu wewnątrzwspólnotowym Unii Europejskiej (UE) nie jest rejestrowana przez służby celne RP. Z tego powodu uzyskanie odpowiednich danych jest utrudnione.

Referat zawiera opis propozycji metodologii oszacowania wielkości wymiany towarowej w handlu międzynarodowym zarówno wewnątrznijnym jak i z krajami spoza wspólnoty europejskiej na szczeblu województwa, a nawet powiatu. Zapotrzebowanie na takie informacje pojawia się dzięki wzrostowi roli samorządów lokalnych w kreowaniu polityki rozwoju regionalnego i przejmowaniu coraz szerszego zakresu kompetencji przez władze samorządowe. Do prowadzenia aktywnej polityki wspierającej rozwój konieczne są dobre i aktualne informacje o sytuacji w regionie – województwie, powiecie bądź dużej gminie na prawach powiatu, będących silnym ośrodkiem gospodarczym. Władze samorządowe szczebla wojewódzkiego zwracały się już do GUS¹ z prośbą o dostarczanie tego rodzaju informacji, jednakże dotychczas stosowana metodologia badań nie dawała takiej możliwości.

Opisane tutaj podejście, choć nie pozbawione wad, daje jednak szeroki zakres oczekiwanych informacji, umożliwiając dokonywanie porównań wewnątrz i międzywojewódzkich, śledzenie dynamiki zmian i poziomów, importu i eksportu oraz ich udziału w ogólnej wielkości obrotów przedsiębiorstw.

¹ O informacje takie zwracali się m.in. marszałkowie województw mazowieckiego i małopolskiego.

Założenia zaproponowanej metodologii i jej zalety

Założenia zaproponowanego podejścia opierają się na wykorzystaniu danych gromadzonych przez administrację skarbową do celów rozliczania podatku od towarów i usług VAT. Dzięki wykorzystaniu funkcjonującego już rejestru administracyjnego zbieranie i przygotowywanie informacji zgodnie z zaproponowanym podejściem nie wiąże się z koniecznością prowadzenia żadnych dodatkowych badań i ponoszenia dodatkowych kosztów. Dane które mogą być wykorzystywane, są już zgromadzone w rejestrach – bazach elektronicznych i mogą być wykorzystane w sposób natychmiastowy.

Zgodnie z ustawą o VAT przedsiębiorcy zobowiązani są do składania deklaracji VAT-7 i VAT-7K, w których wykazują wielkości obrotów w zakresie nabycia i sprzedaży wszystkich towarów i usług i to zarówno tych opodatkowanych podatkiem VAT jak i zwolnionych z opodatkowania. Informacje zawarte w deklaracji umożliwiają zidentyfikowanie jaka część obrotów przedsiębiorcy przypada na sprzedaż i zakupy krajowe, jaka część stanowi nabycie i sprzedaż, towarów i usług w obrocie wewnątrzwspólnotowym, z uwzględnieniem kraju pochodzenia bądź odbiorcy, a jaka część była wynikiem wymiany z krajami spoza wspólnoty europejskiej. Wszystkie te wielkości wyrażone są w walucie krajowej po przeliczeniu kursów wymiany jakie obowiązywały w momencie dokonania transakcji handlowej. Są zatem porównywalne i nie wymagają żadnych przeliczeń bowiem wyrażają wartości obrotów odnoszące się do rynku wewnętrznego (krajowego), a ten jest właśnie przedmiotem badania.

Dane dostępne są w okresach sprawozdawczych, kwartalnych, bowiem część podatników o stosunkowo małej wartości obrotów, może rozliczać się raz na kwartał, a nie co miesiąc. Opóźnienie z jakim dane są możliwe do uzyskania jest bardzo niewielkie, bowiem podatnicy są zobowiązani do złożenia deklaracji rozliczeniowej w ciągu 25 dni po zakończeniu danego okresu. Zatem uwzględniając czas potrzebny na opracowanie danych w służbach skarbowych można ocenić, że gotowe dane dostępne są z opóźnieniem nie większym niż jeden okres rozliczeniowy czyli kwartał. Daje to możliwości monitorowania sytuacji gospodarczej regionu prawie na bieżąco. Biorąc pod uwagę, że badaną zbiorowością są wszyscy podatnicy, a bardzo wysoka kompletność – ponad 90%² – zapewniona jest przez regulacje ustawowe i restrykcyjną egzekucję obowiązku przez służby skarbowe, jakość takich danych jest doskonała.

Nad ciągłym zapewnieniem kompletności i jakości czuwają służby skarbowe zatem niema potrzeby stosowania dodatkowych procedur kontroli i weryfikacji danych.

² Bez uwzględniania szarej strefy.

Niedoskonałości zaproponowanej metodologii

Zaproponowana metodologia nie jest jednak pozbawiona wad, które w niektórych zastosowaniach danych są istotne.

Uzyskując dane z poszczególnych regionów, podstawowym podziałem będzie podział w układzie wojewódzkim ze względu na strukturę organizacyjną służb skarbowych w Polsce (możliwe jest zdezagregowanie danych w układzie powiatowym). Po zagregowaniu danych otrzymamy bieżącą informację o wielkościach importu, eksportu i wielkości obrotów na rynku krajowym oraz ich pochodnych dla całej Polski.

Niestety, w niektórych przypadkach dane na szczeblu regionalnym mogą nie całkowicie odpowiadać temu co jest importowane na potrzeby konsumpcji w danym regionie, bądź zostało wytworzone w tym regionie i wyeksportowane.

Wynika to z faktu, że część przedsiębiorstw będących importermi-dystrybutorami dokonuje zakupów i dalej redystrybuuje nabyte za granicą dobra w innych regionach, np. województwach. Jednak ze względu na miejsce rejestracji swej siedziby, bo dla niej przypisana jest terytorialnie właściwość nadzorującego organu skarbowego, rozliczać będą podatki w tym jednym miejscu. Podobnie jest w przypadku eksporterów – przedsiębiorstw wielozakładowych zdyslokowanych w kilku regionach. Wada ta jednak wydaje się nie być, aż tak poważna aby uniemożliwić zaproponowane podejście, gdyż w przypadku innych badań statystycznych dochodzi do podobnego rozdziwku, np. pomiędzy sprawozdawczością w zakresie finansów przedsiębiorstw i zatrudnienia przypisanego regionalnie.

Ponadto dziś, w epoce globalizacji, gdy zaawansowane technicznie i technologicznie dobra składają się z wielu elementów wytwarzanych w różnych miejscach na całym świecie i dalej montowanych w większe zespoły gdzie indziej, trudno mówić o ulokowaniu produkcji w jednym miejscu. Równocześnie ostateczne miejsce montażu, czy centrum dystrybucyjne ulokowane regionalnie stanowi o potencjale tego regionu zarówno w ujęciu miejsca zlokalizowania kapitału inwestycyjnego, rozliczania podatków czy stworzonych miejsc pracy. Jego pojawienie się, przeniesienie, czy likwidacja znajduje obraz w zmianie potencjału czy atrakcyjności inwestycyjnej regionu, ma więc bezpośredni wpływ na gospodarkę regionu. Jak wspomniano celem zbierania tych informacji jest właśnie opis potencjału gospodarczego regionu i jego zmian. Z tego punktu widzenia zaproponowana metodologia daje porównywalne przestrzennie i czasowo dane, choć mogą one być obciążone nadmiarowością.

Pewną niedogodnością jest to, że dane zagregowane otrzymywane z rejestrów VAT nie są dostępne bezpośrednio w układzie według sekcji PKD. Byłoby możliwe powiązanie na poziomie danych jednostkowych o przedsiębiorstwach w rejestrach służb skarbowych z rodzajami działalności PKD i przedstawienie danych w takim układzie. Wymagałoby to jednakże dodatkowych nakładów pracy.

Dostępność porównywalnych danych ograniczona jest czasowo, od trzeciego kwartału 2004 r. kiedy to Polska przystąpiła do struktur UE.

Możliwości zastosowania pozyskanych danych

Zaproponowane podejście umożliwia uzyskanie danych mających szereg zastosowań jako wskaźniki poziomu rozwoju gospodarczego i mierniki jego zmian. Warto zwrócić uwagę, że potrzeby informacyjne i oczekiwania użytkowników na szczeblu regionalnym rosną i w celu ich zaspokojenia konieczne jest sięganie po nowe źródła danych i nowe różnorodne wskaźniki. Na podstawie danych uzyskanych zgodnie z zaproponowaną metodą możliwe jest wykonanie i ocena następujących wskaźników:

1. Śledzenie poziomu i dynamiki importu i eksportu z rozróżnieniem obrotów wewnątrzspółnotowych i poza kraje UE oraz ich udziałów.
2. Porównywanie struktury eksportu i importu wewnątrz regionu.
3. Porównywanie struktury eksportu i importu między regionami.
4. Porównanie udziału obrotów w handlu zagranicznym w stosunku do sprzedaży na rynek krajowy.
5. Monitorowanie zmian poziomu obrotów w regionie – aktywizowanie się – dezaktywizowanie się regionu.
6. Możliwość określenia głównych kierunków, krajów partnerów regionu w wymianie handlowej, dające informację jak kształtować partnerstwa lokalne.
7. Ocena wrażliwości gospodarki regionu na czynniki globalne: rynki innych krajów, kursy wymiany walut, uwarunkowania prawne ograniczające swobodę gospodarczą.

Opisane podejście zastosowano pilotażowo na podstawie danych dla woj. małopolskiego uzyskanych za zgodą Ministerstwa Finansów z baz danych Izby Skarbowej w Krakowie w końcu roku 2007. Dane obejmowały okres od trzeciego kwartału 2004 r. do trzeciego kwartału 2007 r. Pod względem jakości, kompletności i zasięgu terytorialnego (podział na powiaty) pozyskane dane okazały się zgodne z założeniami.

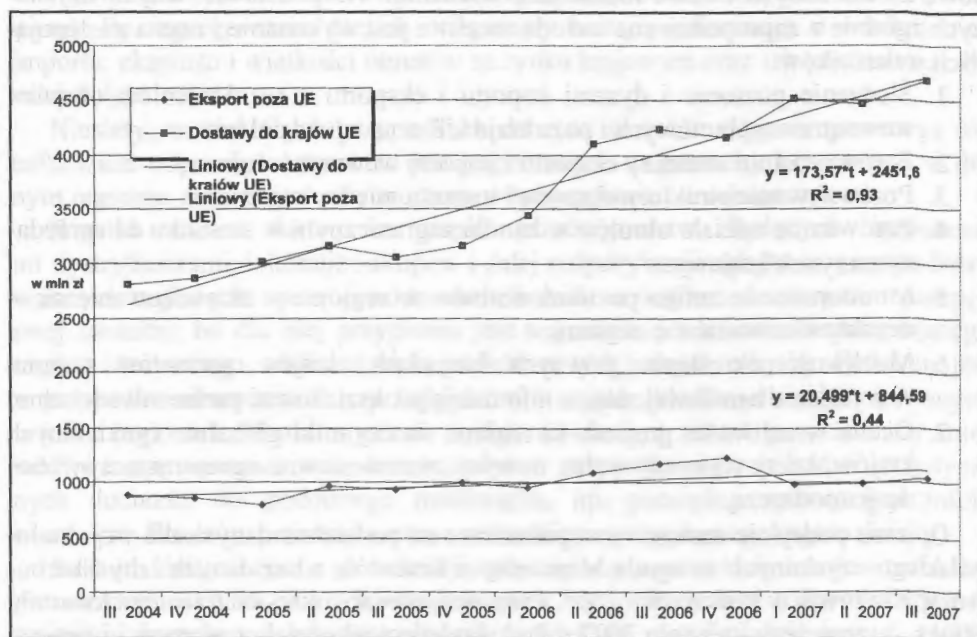
Przykładowe, wybrane z wymienionych wcześniej możliwości ich zastosowania przedstawiono i skomentowano na czterech zamieszczonych wykresach. Z pewnością możliwe jest znacznie szersze zastosowanie tak otrzymanych danych i autor wyraża nadzieję, że zaproponowana metodologia zostanie wdrożona do stosowania.

Wykr. 1 przedstawia trendy wartości eksportu przedsiębiorstw z Małopolski w okresie od III kwartału 2004 r. do III kwartału 2007 r. z uwzględnieniem obszaru UE i poza nią, wraz z oszacowanymi liniowymi postaciami ich modeli. Tendencje wskazują na znacznie silniejsze gospodarczo powiązanie Małopolski z krajami UE w stosunku do krajów poza Unią. Obroty z krajami poza Unią w końcu 2007 r. stanowiły niecałe 20% całości eksportu, a pozostałe 80% przypadało na kraje Wspólnoty. Ponadto, tempo wzrostu eksportu do krajów UE jest blisko dziewięciokrotnie szybsze niż poza Unię. Wskazuje to wyraźnie na ukierunkowanie małopolskiego eksportu do krajów UE.

Kolejny wykr. 2, przedstawia dynamikę importu i eksportu całkowitego przedsiębiorstw Małopolski. Podano na nim obliczone wartości łańcuchowego indeksu

dynamiki o podstawie stałej względem poziomu z III kwartału 2004 r. Śledząc wartości indeksu można oceniać zróżnicowanie dynamiki w czasie i wzajemnie dla obydwu wielkości. Łatwo zaobserwować, że dynamika importu rośnie szybciej i charakteryzuje się większym zróżnicowaniem wartości niż eksport.

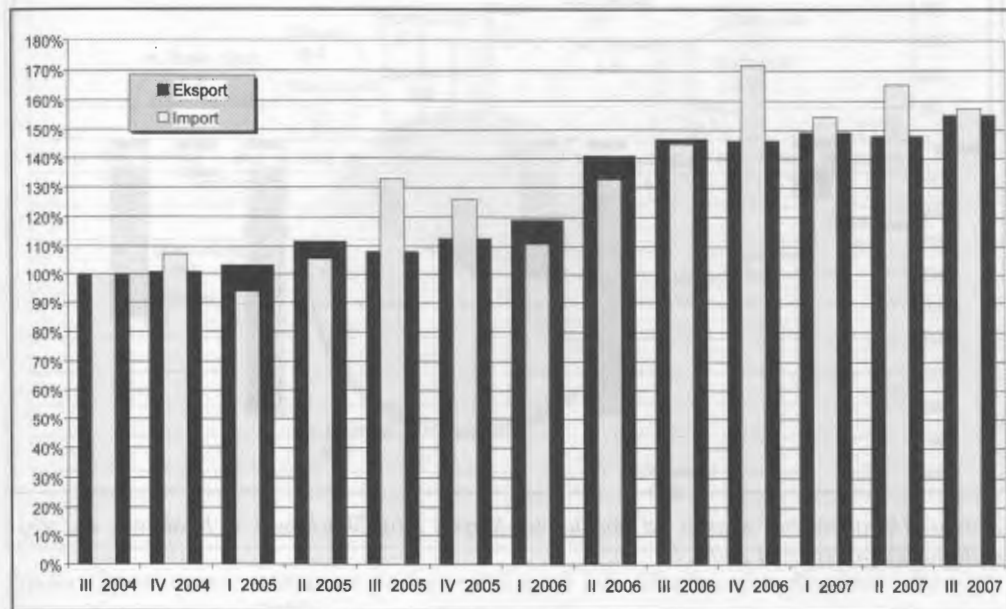
Wykr. 1. Tendencje rozwojowe wartości eksportu przedsiębiorstw Małopolski z uwzględnieniem obszaru UE i poza nim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Izby Skarbowej w Krakowie dla woj. małopolskiego, styczeń 2008.

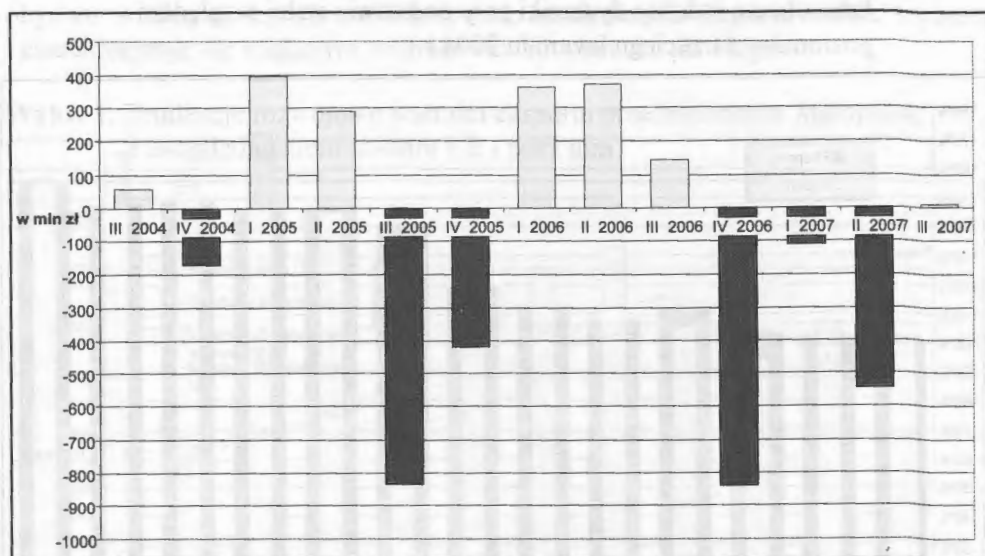
Wykr. 3 pokazuje saldo wartości eksportu pomniejszone o wielkość importu w analogicznym okresie czasu wyrażone w milionach złotych. O ile w pewnych momentach saldo napływu pieniądza z eksportowanych dóbr jest dodatnie to jednak ogólnie, jak również jeśli chodzi o zakres wartości, to saldo to pozostaje ujemne, czyli w dłuższej perspektywie niekorzystne. Można mieć nadzieję, że duża wielkość importu wiąże się z importem technologii i parku maszynowego, a nie tylko dóbr konsumpcyjnych co mogłoby być pozytywnym sygnałem o stanie gospodarki, jednakże wymagałoby to bardziej szczegółowej analizy w zakresie wielkości inwestycji w odpowiednich okresach.

Wykr. 2. Dynamika eksportu i importu dla przedsiębiorstw w Małopolsce uwzględniająca dostawy wewnątrzwspólnotowe i poza UE (wyznaczono łańcuchowe indeksy dynamiki przy podstawie stałej względem poziomów z trzeciego kwartału 2004 r.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Izby Skarbowej w Krakowie dla woj. małopolskiego, styczeń 2008.

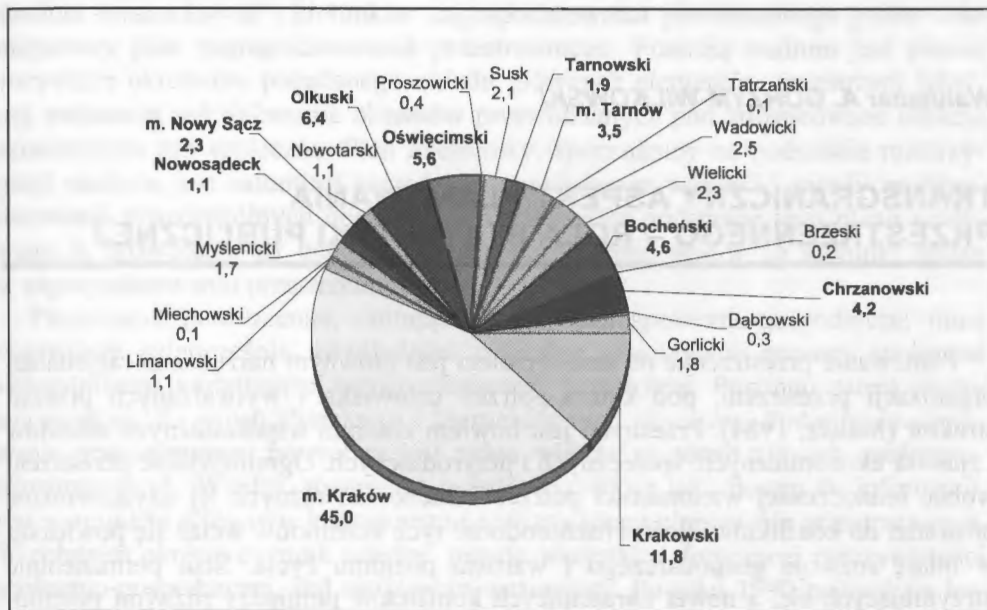
Wykr. 3 Zmiany wartości salda obrotów eksport-import dla przedsiębiorstw z Małopolski uwzględniające dostawy wewnątrzwspólnotowe i poza UE

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Izby Skarbowej w Krakowie (dla woj. małopolskiego, styczeń 2008).

Ostatni z wykresów, przedstawia terytorialne – powiatowe – zróżnicowanie wielkości obrotów w eksporcie z Małopolski w III kwartale 2007 r. Ujawnia on wyraźny prymat przedsiębiorstw ulokowanych w Krakowie. Bardzo ciekawym wydaje się wniosek, że dwa kolejne największe miasta Małopolski, czyli Tarnów i Nowy Sącz mają tak niski udział, natomiast powiaty: olkuski, oświęcimski i bocheński wnoszą aż po ok. 5% ogółu wielkości eksportu. Oczywiście, należałoby przeprowadzić bardziej szczegółową analizę dla wyjaśnienia tego stanu. W tym jednak przypadku chodziło tylko o pokazanie możliwości wykorzystania uzyskanych z rejestru VAT danych, a nie ich dogłębną analizę.

Wykr. 4. Regionalna – powiatowa – struktura eksportu w Małopolsce w III kwartale 2007 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Izby Skarbowej w Krakowie dla woj. małopolskiego, styczeń 2008.

Podsumowanie

Na podstawie analizy dostarczonych przez Izbę Skarbową w Krakowie danych, można potwierdzić użyteczność zaproponowanej metodologii i pozyskanych w ten sposób danych do wymienionych zastosowań. Ograniczenia wynikające z zastosowanego podejścia nie dyskwalifikują go jako użytecznego narzędzia do stosowania w analizach stanu gospodarki na szczeblu regionalnym.

dr Krzysztof Jakóbiak – Urząd Statystyczny w Krakowie, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

Waldemar A. GORZYM-WILKOWSKI

TRANSGRANICZNY ASPEKT PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO – ROLA STATYSTYKI PUBLICZNEJ

Planowanie przestrzenne od dziesięcioleci jest głównym narzędziem racjonalnej organizacji przestrzeni, pod kątem potrzeb człowieka i wytwarzanych przezeń struktur (Malisz, 1984). Przestrzeń jest bowiem zbiorem współzależnych obiektów i zjawisk ekonomicznych, społecznych i przyrodniczych. Ograniczoność przestrzeni wobec jednoczesnej wielorakości potrzeb i zachowań różnych jej użytkowników prowadzi do konfliktów. Ilość i różnorodność tych konfliktów wciąż się powiększa w miarę rozwoju gospodarczego i wzrostu poziomu życia. Stan permanentnie utrzymujących się, a nawet narastających konfliktów pomiędzy różnymi podmiotami funkcjonującymi w przestrzeni, a także pomiędzy tymi podmiotami a środowiskiem naturalnym, określany jest mianem „kryzysu przestrzeni” (Jałowiecki 1988). Kryzys taki w oczywisty sposób pogarsza warunki życia i gospodarowania, zwłaszcza w ich aspekcie terytorialnym. Zatem prawidłowe ukształtowanie struktury przestrzennej, utożsamiane często z osiąganiem tzw. ładu przestrzennego, jest jednym z zasadniczych warunków prawidłowego rozwoju społeczno-ekonomicznego, zarówno na poziomie ogólnokrajowym, jak regionalnym lub lokalnym.

Na poziomie ogólnopolskim planowanie przestrzenne pozostaje w gestii Rady Ministrów i wyrażane jest przede wszystkim w postaci koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju. Koncepcja ta, w myśl ustawy z 27 marca 2003 r. (Dz. U. Nr 80, poz. 707, z późniejszymi zmianami) określa uwarunkowania, cele i kierunki zrównoważonego rozwoju kraju oraz działania niezbędne dla jego osiągnięcia. W szczególności koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju wskazuje pożądaną kształt sieci osadniczej, obszary szczególne wartościowe pod względem przyrodniczym i kulturowym, lokalizację kluczowych obiektów infrastrukturalnych oraz główne problemy. Obecnie kształt struktury przestrzennej w skali ogólnopolskiej określa pochodząca z roku 2001 koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju (M.P. Nr 26, poz. 432).

Sui generis odpowiednikiem koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju na poziomie wojewódzkim jest plan zagospodarowania przestrzennego województwa. Plan ten sporządzany i zatwierdzany jest przez samorząd wojewódzki. Określa podstawowe osadnicze, infrastrukturalne, przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne elementy struktury przestrzennej województwa.

W polskim systemie planowania przestrzennego kluczowe miejsce zajmuje jednak samorząd gminny. Gmina oddziałuje na przestrzeń poprzez dwa dokumenty: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Funkcją studium jest przede wszystkim określenie pożądanego układu głównych elementów przestrzeni lokalnej, zwłaszcza zaś wskazanie obszarów przewidzianych pod zróżnicowane funkcje ekonomiczne lub społeczne. Plan miejscowy, sporządzany na podstawie rozstrzygnięć studium, jest natomiast narzędziem określającym warunki i zasady zagospodarowania poszczególnych obszarów. To właśnie na podstawie tego planu wydawane są pozwolenia na budowę, mające bezpośredni wpływ na kierunki zmian w zagospodarowaniu przestrzennym.

Planowanie przestrzenne, rzutując na zjawiska społeczno-gospodarcze, musi oczywiście jednocześnie uwzględniać naturalne, obiektywne procesy społeczne i ekonomiczne kształtujące zagospodarowanie przestrzeni. Powinno zatem dostosowywać się do zmian charakteru i kierunków tych procesów. Podmiotom planowania przestrzennego potrzebna jest pełna wiedza na temat zjawisk społeczno-ekonomicznych. Wiedza, rozumiana przede wszystkim jako dostęp do informacji, jest warunkiem właściwie kreowanego i realizowanego planowania przestrzennego. W ostatnim okresie czynnik wiedzy, przede wszystkim dotyczącej rzeczywistości społeczno-gospodarczej, stał się jeszcze ważniejszy. Po roku 1990 pojawił się bowiem szereg nowych, dynamicznych zjawisk społecznych i ekonomicznych, całkowicie odmiennych od tych, które dominowały w okresie PRL, a często w rozstrzygający sposób oddziałujących na zagospodarowanie przestrzeni.

Jednym z tych zjawisk, tworzących nowe wyzwania dla planowania przestrzennego, a zatem i zmuszających do uzyskiwania odpowiedniej wiedzy, jest postępująca integracja ponadnarodowa, w tym także transgraniczna. W okresie pomiędzy końcem II wojny światowej a rokiem 1990 polskie granice były bardzo szczelne, a więc słabo przenikalne dla przepływów gospodarczych i społecznych. W efekcie tego obszary położone w sąsiedztwie granic odbierały je prawie wyłącznie jako bariery rozwojowe. Bariery te powodowały, że tereny pograniczne w ciągu kilkunastu lat stały się w większości społeczno-ekonomicznymi peryferiami, czyli obszarami o stosunkowo powolnych i mniej korzystnych niż gdzie indziej przemianach społeczno-ekonomicznych (Friedmann 1974). Wolniejsze tempo rozwoju przekładało się na wolniejsze również zmiany (zarówno ilościowe, jak i jakościowe) w zagospodarowaniu przestrzennym.

Upadek poprzedniego systemu przyniósł całkowite przewartościowanie funkcji granic jako uwarunkowania rozwoju gospodarczego, społecznego i przestrzennego. Począwszy od lat 90-tych przenikalność granic politycznych Polski wyraźnie rośnie, a ich poziom sformalizowania stopniowo spada. Rośnie także intensywność i zróżnicowanie powiązań pomiędzy polskimi obszarami pogranicznymi, a sąsiadującymi z nimi terenami należącymi do państw ościennych. Granice stają się stopniowo nowymi biegunami wzrostu, miejscami lokalizacji nowej przedsiębiorczości, związanej zarówno z samą obsługą ruchu granicznego, jak i z rynkami położonymi po drugiej stronie granicy. Przy czym fakt, że warunki rozwoju społeczno-

ekonomicznego po dwu stronach granicy różnią się od siebie, jest właśnie czynnikiem pobudzającym wymianę gospodarczą, a zatem i sprzyjającym lokalizacji działalności gospodarczej wzdłuż granicy. Szczególnie atrakcyjne stają się obszary położone w bezpośrednim sąsiedztwie przejść granicznych oraz przy szlakach drogowych prowadzących do tych przejść (Hoover 1962).

Skala i tempo narastania intensywności transgranicznych powiązań społeczno-ekonomicznych są oczywiście zróżnicowane na rozmaitych granicach. Różnice te wynikają przede wszystkim z kontekstu prawno-ustrojowych relacji Polski z poszczególnymi państwami sąsiadującymi. Kluczowe znaczenie dla tego zróżnicowania miało zwłaszcza wejście Polski w końcu roku 2007 do „strefy Schengen”, czyli obszaru o daleko posuniętych ułatwieniach w przekraczaniu granicy. Strefa ta obejmuje m.in. sąsiadów Polski będących członkami Unii Europejskiej (UE): Niemcy, Czechy, Słowację i Litwę. Natomiast granice z państwami nie należącymi do UE (Rosja, Białorusią i Ukrainą) pozostały w znacznie większym stopniu sformalizowanymi barierami dla transgranicznych relacji społeczno-ekonomicznych.

Jest oczywiste, że narastanie kontaktów społecznych i ekonomicznych przenikających granice polityczne wpływa także na kształt i kierunki przekształceń zagospodarowania przestrzennego. Jest to szczególnie zauważalne w przypadku granic polskich, mających z reguły charakter subsekwentny, czyli „młodszych” od funkcjonujących (często przez stulecia) przestrzennych związków społeczno-ekonomicznych na obszarach, przez które granice te przebiegają (Hartshorne 1933). Granice takie, arbitralnie wyznaczone na wschodzie i zachodzie obecnego terytorium Polski, w wielu miejscach przecięły i odkształciły najbardziej racjonalne związki pomiędzy licznymi ośrodkami osadnictwa a ich obszarami oddziaływania. Zatem następujące od początku lat 90-tych zwiększanie przenikalności granic w naturalny sposób powoduje odtworzenie wielu rozciętych tymi granicami optymalnych powiązań przestrzennych.

Integracja (lub często „reintegracja”) transgraniczna wywiera silny i wieloraki wpływ na strukturę i kierunki zagospodarowania przestrzennego. Wynika to przede wszystkim z faktu, że – w efekcie zwiększenia przenikalności granicy państwowej – w tworzącym się nowym, często transgranicznym, biegunie rozwoju przyspieszają procesy społeczno-ekonomiczne, generując nowe zagospodarowanie przestrzenne. Zagospodarowanie to nie tylko powstaje w szybszym niż uprzednio tempie, ale także charakteryzuje się większym zróżnicowaniem materialnym i funkcjonalnym, a często także wyższym standardem technicznym. Na kierunki i charakter przekształceń pośredni, ale istotny wpływ mają także obszary położone po drugiej stronie granicy. Sytuacja w nich istniejąca oddziałuje bowiem na zjawiska społeczne i ekonomiczne pogranicza polskiego.

Przygraniczne tereny państw sąsiednich stają się zarówno komplementarne, jak i konkurencyjne wobec polskich regionów pogranicznych. Najczęściej wzmożone kontakty transgraniczne intensyfikują ruch drogowy, skutkują zatem zwiększonymi potrzebami w zakresie przepustowości dróg i parametrów innych obiektów infrastruktury technicznej. Pojawia się potrzeba powstania nowych przejść granicznych i prowadzących do nich nowych lub poszerzonych dróg. Również baza obiektów

usługowych i turystycznych stopniowo ulega zwiększeniu. Korzystające z ułatwionej wymiany handlowej z pobliską zagranicą zakłady przemysłowe także wywierają zwiększoną presję na przestrzeń, a często powstają wręcz nowe zakłady. Wreszcie – zwiększony strumień dochodów niektórych mieszkańców obszarów pogranicznych powoduje wzrost ich zainteresowania budową nowych mieszkań lub domów. Wiele zatem elementów życia gospodarczego i społecznego wpływa na przyspieszone przekształcenia zagospodarowania przestrzennego, a także powoduje jego ekspansję na obszary dotychczas nie zagospodarowane. Taka zwiększona dynamika zmian przestrzennych może niekiedy powodować konflikty pomiędzy różnymi rodzajami zagospodarowania lub pomiędzy zagospodarowaniem przestrzennym a walorami środowiska przyrodniczego.

Ponadto – jednocześnie z wymienionymi, generalnie pozytywnymi społeczno-ekonomicznymi skutkami złagodzenia funkcji granicy jako bariery – pojawić się mogą także skutki negatywne. Obszary pogranicza polskiego stopniowo stają się przedmiotem rywalizacji ze strony terenów położonych po drugiej stronie granicy. Przedsiębiorczość pogranicza musi zderzyć się z konkurencją pobliskich przedsiębiorstw działających na terytorium sąsiednich państw. Ośrodki usługowe i turystyczne także stają wobec konieczności zmierzenia się z konkurencją sąsiadów. Zauważalne jest nawet rosnące zainteresowanie (na wewnętrznych granicach UE) obszarami sąsiednich państw jako miejscem do osiedlania się.

Wielorakie i silne efekty społeczno-ekonomiczne wywoływane przez integrację transgraniczną wymagają więc od władz publicznych odpowiednich działań. Można je określić mianem polityki regionalnej. Zmierzają one zarówno do lepszego wykorzystania szans związanych z rosnącą przenikalnością granicy, jak i do poprawy pozycji polskiego pogranicza w transgranicznej rywalizacji. Elementem tak pojętej polityki regionalnej, oddziałującej na wszystkie składniki przestrzeni pogranicza, musi być także polityka przestrzenna. Projektowanie i stymulowanie odpowiednich zmian w zagospodarowaniu przestrzennym może bowiem często mieć znaczący, a nawet rozstrzygający wpływ na ekonomiczną i społeczną atrakcyjność przestrzeni regionalnej i lokalnej.

Łagodzenie funkcji granic jako barier przestrzennych i narastający strumień transgranicznych zjawisk społeczno-ekonomicznych tworzy zatem zupełnie nowe wyzwania dla planowania przestrzennego. Wyzwaniom tym wychodzą naprzeciw już regulacje prawne dotyczące planowania przestrzennego, nakładając na odpowiednie podmioty obowiązki związane z międzynarodowym, w tym transgranicznym kontekstem. Tak np. minister odpowiedzialny za planowanie przestrzenne powinien prowadzić współpracę zagraniczną. Ponadto niezbędne jest, aby analizy i rozstrzygnięcia zawarte w dokumentach rządowej polityki przestrzennej odnosiły się również do składników przestrzeni mających charakter międzynarodowy. W szczególności koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju powinna określać rozmieszczenie obiektów infrastruktury transportowej, technicznej i społecznej o randze międzynarodowej.

Także samorządy wojewódzkie w sporządzanych przez siebie planach zagospodarowania przestrzennego województw muszą określać kierunki transgranicznych

powiązań komunikacyjnych i infrastrukturalnych. Ustalenia te muszą być następnie uwzględniane przez samorządy gminne w opracowywanych przez nie studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin. W efekcie zatem – zagadnienia generowane przez relacje transgraniczne znajdują swoje odzwierciedlenie także w, sporządzanych również przez gminy, kluczowych dla zmian w zagospodarowaniu przestrzennym miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Znaczenie planowania przestrzennego dla prawidłowego rozwoju zauważane jest także przez powstałe na granicy instytucjonalne struktury współpracy transgranicznej, określane najczęściej jako euroregiony. Struktury te, których uczestnikami ze strony polskiej są na ogół jednostki samorządu terytorialnego, stały się płaszczyzną współpracy z analogicznymi podmiotami działającymi po drugiej stronie granicy (Euroregiony... 2004). Celem działania euroregionów jest przede wszystkim łagodzenie skutków funkcjonowania bariery granicznej, a dalszej perspektywie – także wykorzystanie granicy jako bieguna rozwoju. Wśród aspektów funkcjonowania przestrzeni regionalnej pozostających w kręgu zainteresowania euroregionów, zasadniczą część stanowią zagadnienia związane z kształtowaniem różnych elementów zagospodarowania przestrzennego. Szczególne znaczenie instytucje te przykładają zwłaszcza do infrastruktury technicznej i drogowej oraz zagospodarowania turystycznego. Ponadto ważne miejsce w polu zainteresowania euroregionów zajmuje ochrona środowiska, zwłaszcza dotycząca obszarów o jednolitych cechach przyrodniczych, położonych po obydwu stronach granicy (np. Miszczuk 1996). Zarówno jednak rozwój infrastruktury technicznej i turystycznej, jak i prawidłowa ochrona środowiska, nie mogą być realizowane bez sięgania po tak istotny instrument pozostający w gestii władz publicznych, jakim jest planowanie przestrzenne. Planowanie to jest więc również jedną z głównych dziedzin pozostających w sferze zainteresowania struktur euroregionalnych.

Jak zatem widać, planowanie przestrzenne może mieć istotny wpływ na kierunki rozwoju regionalnego i lokalnego, w tym także na wykorzystanie szans rozwojowych płynących z kontaktów transgranicznych. Jest zresztą także postrzegane w taki sposób przez podmioty publiczne zajmujące się polityką regionalną i lokalną. Jednakże, aby wpływ planowania przestrzennego na rozwój był dostatecznie pozytywny, konieczne jest, aby jego podmioty dysponowały odpowiednią bazą informacyjną jako podstawą do decyzji przestrzennych. Generalnie bowiem, na obecnym poziomie rozwoju cywilizacyjnego, dalszy rozwój społeczno-ekonomiczny, także w jego przestrzennym aspekcie opierać się musi przede wszystkim na dostępnie do informacji, traktowanej jako swoiście pojęty środek produkcji – odnawialny i nie pociągający kosztów amortyzacji (Vaskalskis 1982). Niekiedy informacja traktowana jest wręcz jako samoistne narzędzie polityki przestrzennej (np. Planowanie przestrzenne 1985). Jest ona jednak przede wszystkim podstawą i warunkiem prawidłowości planowania przestrzennego. Wszelkie dokumenty planistyczne są bowiem sporządzane po uprzedniej wielostronnej analizie charakteru obszarów, których mają dotyczyć. Dzieje się tak, ponieważ wielość rozstrzygnięć będących przedmiotem planowania przestrzennego różnych szczebli

wymaga uprzedniego dokonania gruntownych analiz stanu i kierunków zmian szeregu aspektów rzeczywistości społeczno-ekonomicznej, mających wpływ na ewolucję zagospodarowania przestrzennego. Analizy te z kolei, jak to już zostało wspomniane, muszą być oparte na odpowiednich informacjach.

Od jakości otrzymywanych informacji zależy zatem w istotnym stopniu wartość dokumentów składających się na system planowania przestrzennego, a zwłaszcza trafność (racjonalność) zawartych w nich dyspozycji. Podmioty planowania przestrzennego są więc w oczywisty sposób zainteresowane w dostępie do informacji o takich właśnie cechach. Informacje te, w przypadku planowania dotyczącego dowolnego fragmentu przestrzeni, dotyczyć powinny przede wszystkim:

- istniejącego stanu zagospodarowania przestrzennego (czyli ilości i cech materialnych obiektów stanowiących składniki przestrzeni) oraz czynników społeczno-ekonomicznych, przyrodniczych, prawnych itp., rzutujących na to zagospodarowanie,
- trendów i zmian zachodzących zarówno w zagospodarowaniu przestrzennym, jak i w systemie społeczno-ekonomicznym oddziałującym na zagospodarowanie.

Zakres przedmiotowy informacji niezbędnych dla potrzeb planowania przestrzennego jest bardzo szeroki. Dotyczy ono bowiem całego spektrum zagadnień ekonomicznych, społecznych, infrastrukturalnych, przyrodniczych i kulturowych. Nie inaczej jest w odniesieniu do planowania obszarów przylegających do granicy państwowej i uczestniczących w procesach integracji transgranicznej. Wśród tych składników przestrzeni, na które postępy integracji transgranicznej mają lub mogą mieć istotny wpływ, znajdują się zwłaszcza (np. Plan zagospodarowania przestrzennego... 2002):

1) w sferze przyrodniczej:

- zasoby surowców mineralnych,
- powierzchnia i stan lasów,
- zasoby gleb i wód,
- poziom i charakter degradacji środowiska przyrodniczego,
- powierzchnia obszarów szczególnie cennych przyrodniczo i przyjęte wobec nich zasady ochrony,

2) w sferze społecznej:

- liczba i struktura ludności,
- wielkość i struktura zatrudnienia i bezrobocia,
- baza szkolnictwa podstawowego, średniego i wyższego, wraz z wielkością i strukturą zatrudnienia oraz liczbą uczniów i studentów,
- kadra i baza placówek ochrony zdrowia,
- baza i poziom wykorzystania placówek opieki społecznej,
- wielkość, standard i struktura zasobów mieszkaniowych,
- obiekty i tereny objętych ochroną z uwagi na walory kulturowe,
- podział administracyjny i funkcje pełnione przez poszczególne jednostki struktury administracyjnej,

3) w sferze gospodarczej:

- liczba i struktura gałęziowa podmiotów gospodarczych,
- liczba i struktura gospodarstw rolnych oraz wielkość i struktura produkcji rolniczej,
- baza noclegowa turystyki i sieć instytucji obsługi turystyki,
- 4) w sferze infrastruktury technicznej i transportowej:
 - przebieg, długość i standard techniczny najważniejszych dróg,
 - kierunki, skala i struktura ruchu drogowego,
 - przepustowość i standard przejść granicznych,
 - liczba i struktura użytkowanych samochodów,
 - sieć lotnisk oraz skala i kierunki przewozów lotniczych,
 - przebieg i standard techniczny linii kolejowych,
 - stan sieci elektroenergetycznej, w tym przebiegi linii wysokiego napięcia,
 - przebieg, przepustowość i standard techniczny gazociągów wysokopiętnych,
 - stan i mechanizmy gospodarki wodno-ściekowej,
 - zasady gospodarki odpadami oraz lokalizacja i parametry głównych wysypisk komunalnych i przemysłowych.

Kształtowanie wszystkich sfer rzeczywistości wymaga niewątpliwie dysponowania przez właściwe podmioty planowania przestrzennego odpowiednią bazą informacyjną. Przy czym w przypadku obszarów leżących przy granicy informacje pozostające w dyspozycji podmiotów planowania przestrzennego dotyczyć powinny nie tylko polskich gmin lub województw, ale również sąsiadujących z nimi obszarów państw ościennych. Informacja ta powinna umożliwiać przede wszystkim porównywalną i opartą na jednolitych kryteriach ocenę zjawisk społeczno-ekonomicznych zachodzących po obydwu stronach granicy. Tego typu przydatność „operacyjna” możliwa jest jedynie, jeśli informacje pochodzące z obydwu stron granicy będą spełniały kilka podstawowych kryteriów:

- wiarygodność,
- jednolity i wystarczający zakres przedmiotowy,
- porównywalność,
- aktualność.

Zdobycie takiej informacji przez same zainteresowane podmioty (zwłaszcza samorządy) nie jest jednak proste – z uwagi choćby na bariery formalne, wynikające z silnego zróżnicowania systemów administracyjnych i prawnych państw sąsiednich. Dotyczy to zwłaszcza państw nie należących do Wspólnoty Europejskiej. Zróżnicowanie administracyjne i prawne powoduje także trudności w porównaniu sytuacji i zjawisk zachodzących po każdej ze stron granicy. Jest to szczególnym wyzwaniem dla profesjonalnego aparatu zajmującego się zbieraniem i przetwarzaniem informacji, czyli dla służb statystyki publicznej.

Ujednolicenie, a przynajmniej przybliżenie formuły standardów informacyjnych dotyczących obydwu stron granicy nie jest rzecz jasna – nawet dla profesjonalnych służb – łatwe, a być może wręcz nie jest możliwe do pełnego osiągnięcia. Zwłaszcza różnice w strukturach podziału administracyjnego, czy też w gałęziowej i własnościowej strukturze gospodarki są bardzo istotną przeszkodą. Natomiast niewąt-

pliwie możliwe jest przybliżenie obrazu rzeczywistości obu stron pogranicza w sposób zapewniający stworzenie ich „kompatybilnego” obrazu, a w efekcie ułatwiający podejmowanie racjonalnych decyzji przestrzennych.

Przybliżenie to powinno polegać przynajmniej na umożliwieniu podmiotom planowania przestrzennego dostępu do danych statystycznych dotyczących pogranicznych obszarów sąsiednich państw. Dla pełnej porównywalności informacji celowe byłoby przedstawienie danych dotyczących terytoriów państw ościennych według zasad przyjętych w Polsce (definicji, klasyfikacji, nomenklatur). Można przyjąć, że dopiero takie ujednolicenie pozwoliłoby na odpowiednią łatwość porównywania sytuacji i kierunków zmian po obydwu stronach granicy.

Z punktu widzenia polskich samorządów wojewódzkich i gminnych szczególnie istotne byłoby uzyskiwanie danych obrazujących geograficzne (przestrzenne) zróżnicowanie zjawisk społeczno-ekonomicznych. Szczególnie cenne z tego punktu widzenia są dane dotyczące podstawowych jednostek podziału administracyjnego, powierzchnią i potencjałem demograficznym zbliżonych do polskich gmin. Natura wojewódzkiego, a przede wszystkim gminnego planowania przestrzennego zmusza bowiem do operowania danymi o jak największym stopniu dezagregacji przestrzennej.

Równie ważna jest możliwość posługiwania się danymi o charakterze dynamicznym. Konieczne byłoby zatem uzyskanie szeregów danych, obrazujących kierunki zmian różnych zjawisk ekonomicznych lub społecznych w okresie dostatecznie długim, aby możliwe było zidentyfikowanie dominujących trendów.

Wreszcie – jednymi z najcenniejszych, choć niewątpliwie najtrudniejszych do uzyskania byłyby informacje o charakterze wektorowym – obrazujące nie tylko natężenie, ale także kierunki powiązań społecznych i gospodarczych w przestrzeni. Dane dotyczące nie tylko transportu, czy też ruchu granicznego, ale także np. kierunków migracji, dojazdów do pracy (w tym transgranicznych), wymiany towarowej, powiązań kooperacyjnych itp. mogłyby mieć zasadniczy wpływ na obraz funkcjonowania regionalnej lub lokalnej przestrzeni społeczno-ekonomicznej. Rzutowałyby zatem także na przewidywane i postulowane kierunki zmian w zagospodarowaniu przestrzennym.

Niewątpliwie jest, że szybkie uzyskanie wszystkich lub przynajmniej zasadniczej większości wspomnianych powyżej danych nie jest możliwe. Tym bardziej nie jest możliwe szybkie stworzenie trwałego systemu zbierania, przetwarzania i prezentacji niezbędnych informacji.

Działania związane ze stworzeniem baz transgranicznych danych statystycznych dla potrzeb planowania przestrzennego prowadzone są już od lata 90-tych XX wieku. Biorą w nich udział zarówno urzędy statystyczne, jak i aparaty ministerstw odpowiadających za planowanie przestrzenne, a także jednostki samorządu wojewódzkiego i wreszcie – struktury euroregionów. Jak dotychczas, działania te nie przyniosły efektów mogących w zadowalającym stopniu zaspokoić opisane potrzeby informacyjne planowania przestrzennego.

Wydaje się, że w przyszłości optymalnym rozwiązaniem byłoby pełne i usystematyzowane uczestnictwo w tych działaniach organów statystyki publicznej. Organy te występować powinny nie tylko w roli „usługowej”, a także jako koordynator.

Oznaczać to powinno jednocześnie znacznie aktywniejsze niż dotychczas włączenie się urzędów statystycznych do całości systemu planowania przestrzennego w Polsce. Administracja statystyczna, występuje bowiem – z perspektywy możliwości uzyskiwania wiedzy – jako w znacznym stopniu monopolista. Może i powinna zatem stać jednym z głównych partnerów kształtujących mechanizmy i strukturę planowania przestrzennego na różnych poziomach. Zagadnienia o charakterze transgranicznym mogą być jednym z ważniejszych, choć nie jedynym tego przykładem.

dr Waldemar A. Gorzym-Wilkowski – Uniwersytet Marii-Curie Skłodowskiej w Lublinie.

Literatura

- Euroregiony na granicach Polski*. Urząd Statystyczny, Wrocław 2004.
- Friedmann J. (1974), *Ogólna teoria rozwoju spolaryzowanego*. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, zeszyt 1-2.
- Hartshorne R., *Geographic an political boundaries in Upper Silesia*. *Annals of the Assotiation of American Geographers*, Nr 23.
- Hoover E.M. (1962), *Lokalizacja działalności gospodarczej*, PWN, Warszawa.
- Jałowicki B. (1988), *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania przestrzennego kraju*. Monitor Polski Nr 26, pozycja 432.
- Malisz B. (1984), *Podstawy gospodarki i polityki przestrzennej*, Ossolineum, Wrocław.
- Miszczuk A., *Idea euroregionów i przykłady jej realizacji w Europie Zachodniej i w Polsce* (w:) M. Bałtowski (red.), *Regiony, euroregiony, rozwój regionalny*, Norbertinum, Lublin 1996.
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego*. Tom I. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne. Biuro Planowania Przestrzennego, Lublin 2002.
- Planowanie przestrzenne*, 1985, PWE, Warszawa.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*. Dziennik Ustaw Nr 80, poz. 707, z późniejszymi zmianami.
- Vaskalskis K. (1982), *Społeczeństwo z informatyzowane: problem i możliwości*, Przegląd zagranicznej literatury prognostycznej „Polska 2000”, 1/VIII.

SYSTEMY POMIARU PARAMETRÓW RUCHU DROGOWEGO ŹRÓDŁEM INFORMACJI STATYSTYCZNEJ

Światowy i zarazem najszerszy wymiar zmieniającej się rzeczywistości opisuje interdyscyplinarny charakter globalizacji obecnej i dynamicznej w każdej sferze aktywności publicznej (Kołodko, 2008). Rozwój gospodarczy w warunkach globalizacji rynków i konkurencji realizuje się w wymiarze ponadgranicznym, a likwidacja granic pomiędzy państwami dynamizuje ten proces. Integracja rynków sprzyja globalnemu rozwojowi, a zintegrowane współdziałanie społeczności przygranicznych podnosi poziom gospodarowania lokalnego. Wspiera specjalizację gospodarczą tych obszarów, kształtując ją przy wykorzystaniu walorów naturalnych i synergizacji lokalnych potencjałów. Za sprawą współdziałania regionów transgranicznych dokonuje się wzrost stopy życiowej ludności tam zamieszkałej oraz możliwe staje się niwelowanie lokalnych, negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych czyniąc gospodarkę regionów Europy bardziej zaawansowanymi.

Realizacja współpracy społeczno-gospodarczej przez społeczności przygraniczne krajów sąsiednich w warunkach różnic między nimi pozostaje uzależniona od stałego dostępu do parametrów opisujących charakterystykę tych kategorii. Dynamika zmian sprawia, że dla skuteczności zintegrowanego rozwoju nie dane, lecz źródła z jakich pochodzą autoryzują ich wiarygodność. Zatem źródła danych okazują się współcześnie wysokocennym zasobem. Czołową pozycję źródeł danych determinujących efektywność współczesnego gospodarowania dodatkowo wzmacnia dynamika rozwoju techniki i technologii oraz swobodny dostęp do pieniądza kredytowego, które technologię produkcyjną uczyniły powszechnie osiągalną. W tych warunkach zyskały na znaczeniu takie kategorie jak: informacja, niekonwencjonalne metody organizacji, zarządzania oraz realizacji łańcucha wartości rynkowej, kompetencje zasobów ludzkich, celność planowania wraz z ekstrapolacją trendów społeczno-gospodarczych, gospodarcza skuteczność decyzji przedsiębiorców i zarządzających regionami.

Jakość informacji a rozwój obszarów transgranicznych

Skuteczność wspólnego rozwoju 16 euroregionów utworzonych na wszystkich granicach Polski udowadnia obecność potencjału rozwojowego zdeponowanego

w lokalizacji przygranicznej. Zintegrowanym współdziałaniem obszary transgraniczne łagodzą wzajemne problemy gospodarcze i społeczne, wyrównują poziomy gospodarowania oraz uzyskują korzyści dodatkowe wynikające dla nich z ruchu przygranicznego.

Obszary przygraniczne rozwijają się integrując zasoby komplementarne społeczności przygranicznych, które w praktyce różnicuje poziom rozwoju. Różnią także metody obserwacji i pomiaru (badań) zjawisk społeczno-gospodarczych. Regiony transgraniczne odnotowują skokowe zmiany w przestrzeniach społecznych i społeczno-gospodarczą fluktuację (Perechuda, 2000). Jakość ich współpracy coraz bardziej zależy od skutecznego identyfikowania problemów, prognozowania potrzeb i planowania kierunków rozwoju. Jest coraz bardziej zależna od nowej generacji źródeł informacji występujących po obydwu stronach granic. Unifikacja pozwala na budowę regionalnych banków danych zweryfikowanych, niesprzecznych i spójnych danych wiarygodnie opisujących rzeczywistość społeczno-gospodarczą.

Jakość informacji okazuje się na tyle ważnym dla rozwoju regionów zagadnieniem, że już nie informacja jako taka, ale jej jakość zyskuje status wysokiego priorytetu.

Zasoby informacyjne statystyki publicznej w zasilaniu procesów decyzyjnych

Statystyka publiczna jest profesjonalnym producentem informacji, który na dużą skalę zajmuje się badaniami zjawisk społecznych-gospodarczych i publikacją informacji z tego zakresu. Posługuje się wysokozaawansowanymi specjalistycznymi technologiami przetwarzania danych, ich systematyzowania, przechowywania i prezentacji informacji wynikowych. Współpracuje z ośrodkami naukowymi różnych branż, w celu doskonalenia systemu i warsztatu wszystkich etapów wytwarzania informacji. Statystyka publiczna, aktywnie współpracuje ze statystyką międzynarodową dostosowując się do standardów światowych, stwarzając podmiotom gospodarczym informacyjne podstawy gospodarowania w gospodarce globalnej (Oleński, 2006).

Informacja statystyki publicznej ze względu na cechy systemu, w którym powstaje genotypowo jest zaprogramowana na umożliwianie adekwatnych porównań. Skala działania statystyki publicznej, wzrastające znaczenie gospodarcze informacji jakich dostarcza, zmuszają statystykę publiczną do poszukiwania i korzystania z pierwotnych źródeł danych. A także używania wysokozaawansowanych narzędzi, które uniezależnią skuteczność statystyki publicznej od: *tempa, zakresu i specyfiki zmian zachodzących w strukturze informacji potrzebnej praktykom zarządzania w mikro i makroskali; niekompatybilności merytorycznej, ewidencyjnej i technicznej występującej między źródłami danych którymi się posilkuje; czynnika czasu osłabiającego przydatność informacji opracowywanej na podstawie danych odległych historycznie*. Wyzwania wobec użyteczności informacji statystycznej poddają staty-

stykę publiczną naturalnemu dostosowywaniu się do potrzeb jej klientów. Oznacza to, że wszystkie elementy systemu i struktury statystyki publicznej muszą zacieśniać integrację, zwiększać swoją sprawność i synergizować rezultaty. To jednak w coraz wyższym stopniu zależy od dostępu do elektronicznych rejestrów centralnych, opartych na systemach automatyki pomiarowej i technologii informatycznej eliminujących niedoskonałość pracy ludzkiej.

Źródła danych statystycznych w warunkach traktatu z Schengen

Źródła informacji społeczno-gospodarczej są podstawą statystycznego opisu badanych zjawisk regionu i kraju. O tym jak istotne znaczenie w praktyce odgrywa jakość źródeł danych, ich stabilność, ponadgraniczny charakter oraz ciągły i niezależny od decyzji administracyjnych dostęp do źródeł danych przekonał układ z Schengen. W wyniku tego traktatu nastąpiła likwidacja posterunków granicznych, a wraz z nimi informatycznych rejestrów celnych parametryzujących ruch graniczny. Utrata rozpatrywanych źródeł danych nie oznacza w praktyce spadku zainteresowania przedmiotowymi informacjami. Rodzi natomiast pilną potrzebę wypełnienia powstałej luki źródłami alternatywnymi oraz uzasadnia potrzebę systemowego podejścia do tworzenia źródeł danych.

Zagadnienie staje się tym bardziej istotne dla tych obszarów transgranicznych, które traktat z Schengen poprzez likwidację granicy państwa wprowadził na drogę zwiększonych możliwości współpracy i rozwoju. W rzeczywistości uzależnił wykorzystanie tych szans od posiadania informacji charakteryzujących zjawiska zachodzące w strefach transgranicznych. Wykazał potrzebę stosowania nowego jakościowo podejścia do organizacji źródeł danych, które czynne byłyby w sposób ciągły i niezależny od niespójnych rozwiązań administracyjnych stosowanych na granicach państw. Łukę, o której mowa zdolne są wypełnić źródła tworzone w postaci całych systemów pomiaru określonych zjawisk wykorzystujących **automatyczne systemy pomiarowe** oraz informatyzację przetwarzania danych.

Jak dowodzą potrzeby praktyków współczesne informacje muszą gwarantować skuteczność planowania, bieżącego monitorowania realizowanych strategii i wspomagać racjonalność inwestowania środków finansowych. Z tych powodów systemowe podejście do sieciowej organizacji źródeł informacji gospodarczej wymaga nie tylko publicznej dyskusji, ale zintegrowanego działania przedstawicieli praktyki, ośrodków naukowych i służb statystyki publicznej. Istotę zagadnienia wzmacnia fakt iż systemowe podejście do tworzenia źródeł informacji jest równoznaczne z tworzeniem centralnych rejestrów danych. Te, jako zasób wysokocenny dla statystyki publicznej (*zwiększa wiarygodność informacji statystycznej, zmniejsza koszty jej wytwarzania*), może ona wykorzystywać do: *produkcji informacji w jakości niezbędnej poszczególnym szczeblom administracji publicznej do zarządzania gospodarką regionów i rozwojem obszarów transgranicznych kształtowanym przez społeczności przygraniczne krajów sąsiadujących; prezentowania danych z punktu widzenia różnych klasyfikacji i w zadanych przekrojach.*

Istotne zatem dla wiarygodności informacji statystycznej pożądanej przez jej użytkowników jest korzystanie przez statystykę publiczną ze źródeł, które: a) w

sposób ciągły ewidencjonują dane o określonych zjawiskach w regionie, b) klasyfikują i udostępniają informację według zadanych parametrów, c) stanowią dla tej informacji uporządkowane i bezpieczne depozytariaty, d) ciągle oferują aktualny i kompletny zbiór danych na podstawie, którego możliwa jest ciągła aktualizacja informacji, tworzenie nowej jakości wiedzy o zjawiskach regionu oraz identyfikacja trendów dotychczas niewystępujących.

System pomiaru parametrów ruchu drogowego źródłem informacji statystycznej

Problematyka systemowego podejścia do tworzenia nowej generacji źródeł danych i informacji statystycznej okazuje się ważną też ze względu na wieloaspektowy charakter informacji. Ta cecha sprawia, że informacja opisująca techniczne parametry monitorowanych obiektów jest także nośnikiem informacji pozwalającej opisać określone zjawiska w kategoriach: ekonomicznych i innych. Informacja techniczna (obiektowa) może, zatem być wykorzystywana w różnych celach przez wielu różnorodnych użytkowników. To oznacza, że także, a nawet przede wszystkim użytkownikiem źródeł, rejestrujących informację techniczną uzyskiwaną w wyniku pomiarów parametrów obserwowanego obiektu może być statystyka publiczna. Przykładem ilustrującym takie możliwości statystyki publicznej jest monitoring parametrów transportu drogowego, wybór, którego jako obiektu dalszych rozważań, nie jest przypadkowy. Wynika z powszechności transportu drogowego i jego kluczowej roli w rozwoju regionów i kraju.

Ponadto, na przykładzie transportu drogowego intensyfikującego się po traktacie z Schengen na drogach lokalnych Opolszczyzna odnotowała wzmożony ruch szlakami nietypowanymi i przez to nieprzystosowanymi do obsługi skokowego wzrostu natężenia ruchu drogowego po drogach dotąd niepreferowanych przez kierowców. Przykład Opolszczyzny (Strauchmann, 2008) ilustruje potrzebę racjonalnego planowania rozwoju dróg w obszarach transgranicznych. Sugeruje to nowe podstawy racjonalizacji gospodarowania środkami na modernizację i rozbudowę dróg oraz inwestycje, weryfikując dotychczasowe praktyki w tej sferze.

Niezależnie od traktatu z Schengen wysoka przydatność systemowego podejścia do organizacji zaawansowanych źródeł informacji wymusza obiektywny charakter funkcjonowania podmiotów i samorządów lokalnych w warunkach ograniczeń finansowych i wynikająca z tego faktu naturalna potrzeba racjonalizacji zarządzania siecią dróg w regionie jak i w skali kraju. Ten aspekt wywołuje potrzebę inicjowania międzybranżowej współpracy zmierzającej do poszukiwania sposobów rozwiązujących ten problem.

Transport drogowy zarówno towarowy jak i osobowy jest jedną z ważniejszych gałęzi gospodarki, istotnie wpływającą na rozwój regionów transgranicznych i całego kraju. Po to, aby układ dróg, istniejąca infrastruktura oraz wykorzystujący je użytkownicy tworzyli system transportu drogowego niezbędne jest zbudowanie warstwy informatycznej umożliwiającej i wspomagającej planowanie, zarządzanie

i sterowanie tym systemem. Podstawą działania warstwy informatycznej jest system monitoringu ruchu drogowego na możliwie dużym obszarze (najlepszym rozwiązaniem byłoby objęcie monitoringiem nie tylko obszarów transgranicznych ale całego kraju).

Parametry ruchu drogowego

Właściwości systemu drogowego opisują różnorodne parametry (Maerivoet, 2006, Datka, 1999). Część z nich charakteryzuje system z punktu widzenia, projektanta, instytucji zarządzających drogami (planowanie remontów, rozbudowa infrastruktury) i regionem, przez który te drogi przebiegają bądź osób zarządzających bezpieczeństwem ruchu. Do tej grupy parametrów można zaliczyć: gęstość ruchu, przepływ, średnią szybkość. Drugą grupę stanowią parametry charakteryzujące system drogowy z punktu widzenia jego użytkownika: czas podróży, współczynnik godziny szczytu, poziom obsługi, efektywność wykorzystania systemu. Prezentacja niektórych parametrów określi ich interpretację, sposób pomiaru i użyteczność praktyczną zawartą w nich informacji.

Gęstość ruchu jest zdefiniowana jako liczba pojazdów N przebywających na odcinku drogi o długości K i jest opisana zależnością (1)

$$k = \frac{N}{K}, \quad (1)$$

a dla jezdni o L pasach ruchu zależnością (2).

$$k = \sum_{\ell=1}^L k_{\ell} = \frac{1}{K} \sum_{\ell=1}^L N_{\ell} \quad (2)$$

gdzie:

N_{ℓ} – liczba pojazdów przebywających w danej chwili na ℓ -tym pasie ruchu.

Standardowo przyjmuje się, że charakterystyka ta jest wyznaczana dla odcinka o długości jednego kilometra.

Należy zauważyć, że gęstość ruchu jest niezależna od struktury strumienia pojazdów, posługując się abstrakcyjnym pojęciem „liczba pojazdów”. W niektórych przypadkach gęstość ruchu jest wyrażana w jednostkach nazywanych *passenger car unit* – PCU. Celem jest uwzględnienie faktu, że różne pojazdy zajmują różną przestrzeń. Samochodowi osobowemu przypisuje się 1PCU, a np. dostawczemu 2PCU. Wymaga to dodatkowej klasyfikacji pojazdów, np. na podstawie ich długości.

Zrealizowanie pomiaru gęstości ruchu na podstawie definicji (1) lub (2) napotykałoby na pewne trudności. Można ją np. wyznaczyć na podstawie zdjęcia wybranego odcinka drogi, wykonanego w danej chwili. Jednak urządzenia umożliwiające taki pomiar nie są obecnie dostępne w wersji komercyjnej. W ogólnym przypadku gęstość ruchu może być zdefiniowana jako całkowity czas spędzony przez wszyst-

kie pojazdy w obszarze pomiarów, podzielony przez uogólnioną powierzchnię tego obszaru (3).

$$k = \frac{\sum_{i=1}^N T_i}{T_{mp} K} = \frac{1}{T_{mp} K} \sum_{i=1}^N \frac{K}{v_i} = \frac{1}{T_{mp}} \sum_{i=1}^N \frac{1}{v_i} \quad (3)$$

gdzie:

T_{mp} – czas trwania pomiarów,

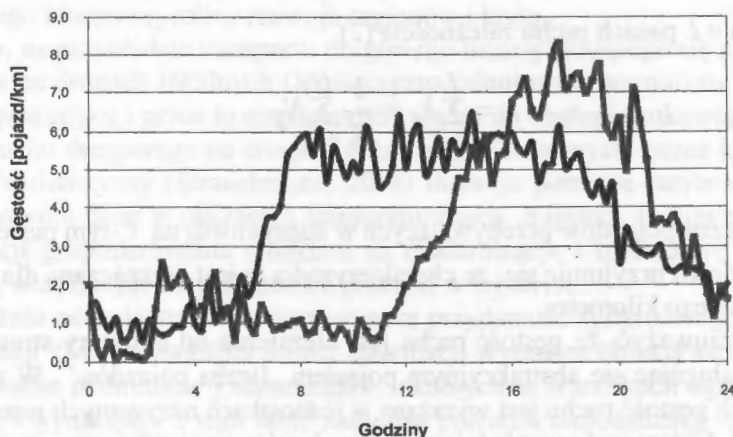
v_i – szybkość i-tego pojazdu,

$T_i = \frac{K}{v_i}$ – czas spędzony w obszarze pomiarów przez i –ty pojazd,

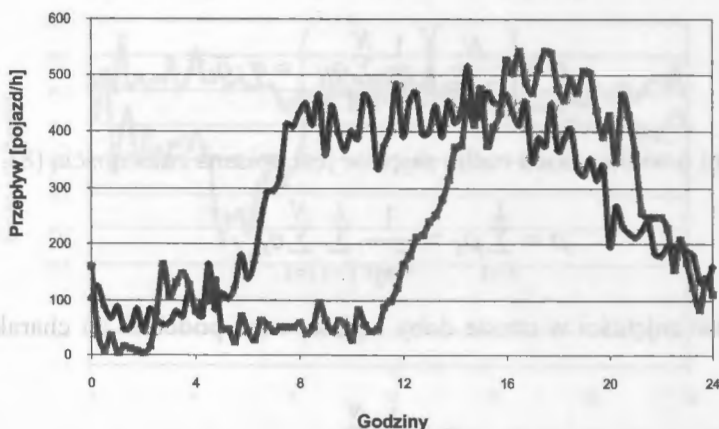
$T_{mp} K$ – uogólniona powierzchnia obszaru pomiarowego.

Pomiar gęstości ruchu realizowany zgodnie z zależnością (3) jest znacznie prostszy. Wystarczy przez jakiś okres T_{mp} rejestrować szybkość pojedynczych pojazdów przejeżdżających przez punkt pomiarowy.

Wykr. 1. Zmienność gęstości ruchu w ciągu dwóch dni na drodze pozamiejskiej

Wykr. 2. Zmienność przepływu w ciągu dwóch dni na drodze pozamiejskiej

Charakterystyka ta przedstawia poziom zatłoczenia wybranego odcinka drogi (wykr. 1). Komfort podróży odczuwany przez kierowcę zależy bezpośrednio właśnie od gęstości ruchu.

Przepływ (pojazdów) określa liczbę pojazdów, które przejechały przez punkt pomiarowy w jednostce czasu (4).

$$q = \frac{N}{T_{mp}} \quad (4)$$

Dla jezdni o wielu pasach ruchu przepływ całkowity jest sumą przepływów cząstkowych:

$$q = \sum_{\ell=1}^L q_{\ell} = \frac{1}{T_{mp}} \sum_{\ell=1}^L N_{\ell} \quad (5)$$

Charakterystyka ta ilustruje stopień wykorzystania drogi oraz zmienność tego wykorzystania w okresie obserwacji (wykr. 2).

Stopień wykorzystania drogi charakteryzuje również **zajętość** pasa ruchu (6).

$$\rho = \frac{1}{T_{mp}} \sum_{i=1}^N o_{ti} \quad (6)$$

gdzie: $o_{ti} = \frac{l_i + K_d}{v_i}$ – interwał czasu, w którym i -ty pojazd przebywał nad czujnikiem pomiarowym.

Czas ten zależy od długości pojazdu (l_i), jego szybkości (v_i) oraz długości tzw. strefy detekcji czujnika (K_d).

Jeżeli zdefiniowany zostanie przeciętny czas zajętości $\bar{o}_t$ to związek pomiędzy zajętością pasa ruchu a przepływem można wyrazić w postaci (7).

$$\rho = \left(\frac{N}{T_{mp}} \right) \left(\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N o_{ti} \right) = q \cdot \bar{o}_t \quad (7)$$

Dla jezdni o wielu pasach ruchu zajętość jest opisana zależnością (8).

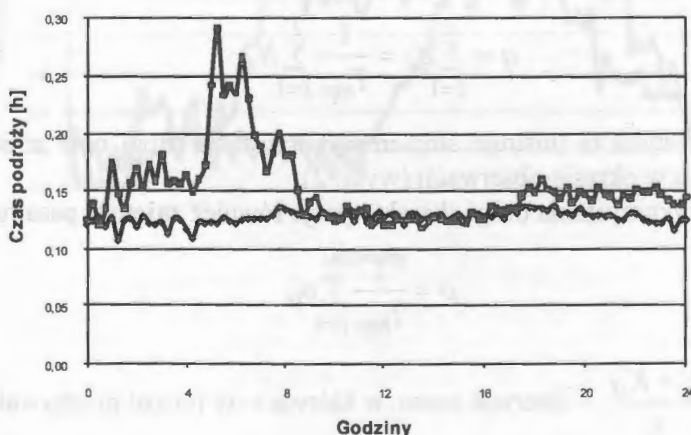
$$\rho = \frac{\sum_{\ell=1}^L \rho_{\ell}}{T_{mp}} = \frac{1}{T_{mp}} \sum_{\ell=1}^L \sum_{i=1}^N o_{ti, \ell} \quad (8)$$

Zmienność zajętości w czasie doby będzie, więc podobna do charakterystyki z wykr. 2.

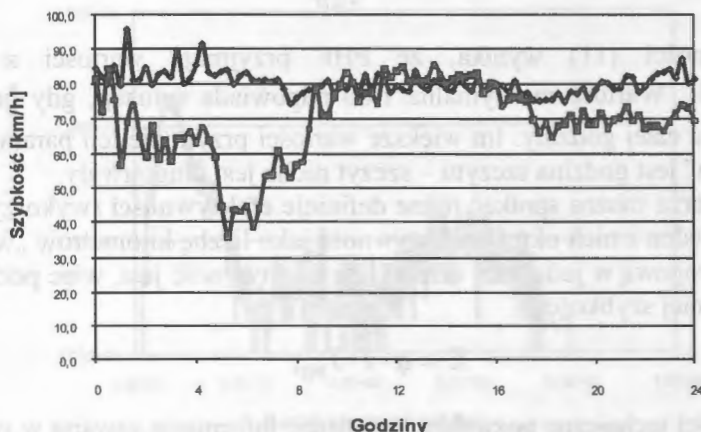
$$\bar{v} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N v_i \quad (9)$$

Średnia szybkość (9) jest rozumiana jako średnia arytmetyczna szybkości wszystkich pojazdów przejeżdżających przez punkt pomiarowy w zadanym interwale (na ogół w ciągu 15 minut). Parametr ten może się zmieniać w szerokich granicach w zależności od rodzaju i lokalizacji drogi a zmienność ta jest większa na drogach miejskich, ale również na drogach pozamiejskich pod wpływem różnych wydarzeń. Średnia szybkość może się zmieniać w znacznych granicach (wykr. 3).

Wykr. 3. Zmienność średniej szybkości na drodze pozamiejskiej, w ciągu dwóch dni

Wykr. 4. Zmienność czasu podróży na drodze pozamiejskiej, w ciągu dwóch dni

Parametr ten jest istotny dla osób zarządzających bezpieczeństwem ruchu, planujących rozbudowę infrastruktury (skrzyżowania, przejścia dla pieszych, tzw. lewoskręty), rozmieszczenie oznakowania pionowego i poziomego.

Ze średnią szybkością jest bezpośrednio związany inny parametr – **czas podróży**. Można go wyznaczyć jako całkowity dystans pokonany przez pojazdy znajdujące się w obszarze pomiarów, podzielony przez średnią szybkość w danej chwili. (10).

$$T(t_0) = \frac{K}{\bar{v}(t_0)} \quad (10)$$

Zmienność czasu podróży w funkcji czasu będzie podobna jak zmienność średniej szybkości. Im większe wahania tym ważniejszy staje się dla użytkowników dostęp do informacji o bieżącej wartości tego parametru. Zgromadzenie bogatego materiału statystycznego obejmującego różne dni tygodnia i różne pory roku pozwala na prognozowanie zmienności tego parametru w przeciągu najbliższych godzin.

Współczynnik godziny szczytu – PHF jest obliczany dla jednej godziny, w której wystąpił największy przepływ w danym dniu. Jest on obliczany jako iloraz średniego przepływu w ciągu tej godziny ($\bar{q}_{60}$) do największego przepływu zmierzonego w czasie 15 minut wybranych z tej godziny (q_{15}).

$$PHF = \frac{q_{|60}}{q_{|15}} \quad (11)$$

Z zależności (11) wynika, że PHF przyjmuje wartości z przedziału $[0.25 \div 1.00]$. Wartość maksymalna 1.00 odpowiada sytuacji, gdy przepływ jest stały w ciągu całej godziny. Im większe wartości przyjmuje ten parametr tym bardziej „płaska” jest godzina szczytu – szczyt ruchu jest długotrwały.

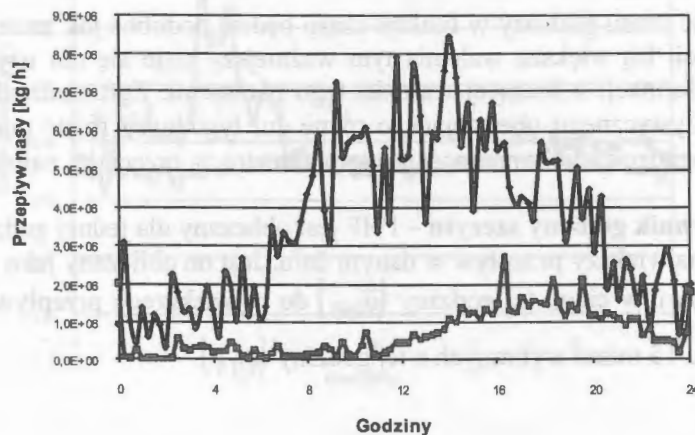
W literaturze można spotkać różne definicje **efektywności** (wykorzystania sieci drogowej). Jedna z nich określa efektywność jako liczbę kilometrów „wytworzoną” przez sieć drogową w jednostce czasu (12). Efektywność jest, więc pochodną przepływu i średniej szybkości.

$$E = q \cdot \bar{v} \cdot T_{mp} \quad (12)$$

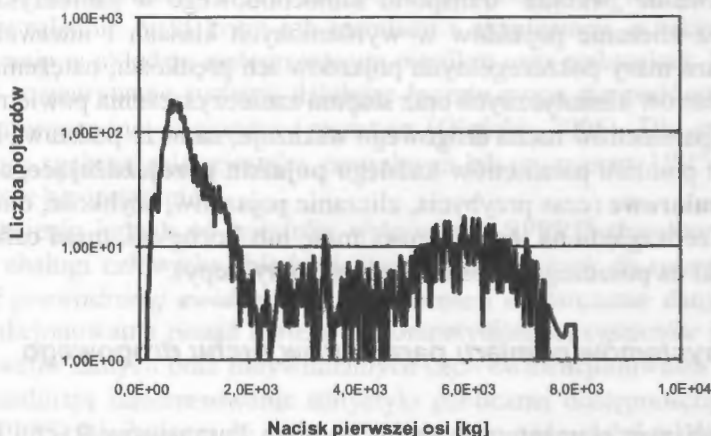
Możliwości techniczne pozwalają wzbogacić informację zawartą w tych parametrach o dodatkową wiedzę na temat struktury strumienia ruchu. Wymaga to klasyfikacji pojazdów. W zamian pozwala na określenie nie tylko przepływu ale również procentowego udziału pojazdów należących do poszczególnych klas. Klasyfikacja pojazdów może być prowadzona ze względu na: długość, masę całkowitą, liczbę osi, pełnioną funkcję (samochody osobowe, dostawcze, ciężarowe, autobusy).

Ważenie pojazdów samochodowych w ruchu stwarza możliwość śledzenia przepływu ładunku (również na drogach transgranicznych), automatycznego pobierania opłat drogowych, monitorowania stanu przeciążenia pojazdów. Na wyk. 5 przedstawiono przykładową charakterystykę ilustrującą zmienność przepływu ładunku w ciągu 24 godzin w dzień powszedni oraz w dzień świąteczny.

Wykr. 5. Zmienność przepływu masy w ciągu dwóch dni

Wykr. 6. Rozkład nacisku pierwszej osi pojazdów samochodowych

Można również kontrolować naciski statyczne poszczególnych osi pojazdów, pod kątem przestrzegania dopuszczalnych limitów. Na wykr. 6 widać dominujący udział pojazdów lekkich (nacisk pierwszej osi w granicach 1000kg) oraz ciężkich pojazdów ciężarowych (nacisk pierwszej osi ok. 6000kg.). Dopuszczalny nacisk na pojedynczą oś wynosi do 11 000 kg, w zależności od kategorii drogi.

Znajomość tych parametrów i charakterystyki jest niezbędna w wielu dziedzinach zarządzania jak np:

Planowanie rozwoju i remontów sieci dróg oraz infrastruktury (*mosty, stacje benzynowe, parkingi, zajazdy przydrożne, warsztaty naprawcze itd.*). Mierzalnymi parametrami wspomagającymi planowanie są natężenie ruchu, struktura strumienia pojazdów, przepływ masy, prędkość, przeciętna masa pojazdu i nacisk na oś, rozkłady dobowe wymienionych wielkości, rozkłady tygodniowe i w dłuższych okresach, trendy zmian długookresowych;

Planowanie transportu towarów i osób w zakresie czasu oraz trasy, poprzez parametry: czasu podróży, gęstość ruchu, jego struktury w wyróżnionych fragmentach sieci dróg, procentowy udział pojazdów w ruchu swobodnym oraz czasowe rozkłady wymienionych wielkości;

Zarządzanie bezpieczeństwem ruchu, poprzez: znaki drogowe o zmiennej treści wyświetlanych komunikatów, zależnej od wyników pomiaru gęstości ruchu, odstępów pomiędzy pojazdami, średniej prędkości i jej rozkładu, informacji o kolizjach, zatorach, warunkach atmosferycznych, tendencji zmian tych wielkości;

Monitorowanie ruchu granicznego poprzez ciągły pomiar liczby i klasy pojazdów, masy całkowitej, kierunku jazdy oraz czasowych rozkładów wymienionych wielkości;

Automatyzacja poboru opłat za korzystanie z infrastruktury drogowej poprzez pomiar masy całkowitej pojazdów, nacisków statycznych poszczególnych osi, wymiarów geometrycznych pojazdu (*długość, szerokość*), zliczanie osi, detekcji przy-

czepy, długości przejechanej trasy, rozpoznawania numeru rejestracyjnego i identyfikacji pojazdu;

Monitorowanie „wkładu” transportu samochodowego w zanieczyszczenie powietrza przez zliczanie pojazdów w wyróżnionych klasach i interwałach czasowych, pomiaru masy poszczególnych pojazdów ich prędkości, natężenia i gęstości ruchu, parametrów klimatycznych oraz stopnia zanieczyszczenia powietrza.

Przegląd parametrów ruchu drogowego wskazuje, na to że podstawą ich estymacji są wyniki pomiaru parametrów **każdego pojazdu przejeżdżającego przez stanowisko pomiarowe** (czas przybycia, zliczanie pojazdów, szybkość, długość, klasa pojazdu np. ze względu na jego długość, masę lub liczbę osi, masa całkowita, statyczne naciski na poszczególne osie, obecność przyczepy).

Elementy systemów pomiaru parametrów ruchu drogowego

Najistotniejszym elementem Systemu Pomiaru Parametrów Ruchu Drogowego (SPPRD) są czujniki. Od ich rodzaju, liczby i konfiguracji zależy zbiór mierzonych parametrów ruchu oraz dokładność pomiaru. Komercyjnie dostępnych jest bardzo wiele różnorodnych czujników stosowanych w PPRD. Bogata jest również literatura zawierająca informacje techniczne na ten temat (Dolcemasclo, 1998, Klein, 2001, Gibson, 1998), (Song, 2004), (Mustafa, 1994).

Współczesne SPPRD różnią się między sobą rodzajem i liczbą czujników pomiarowych, zbiorem mierzonych parametrów i wypełnianych funkcji (Burnos, 2007). Ich wspólnymi cechami jest charakter cyfrowy, możliwość pamiętania dużej liczby danych, zgromadzonych przez wiele tygodni, odporność na zmienne warunki klimatyczne, możliwość zdalnego odczytu danych oraz testowania systemu. Wiele rozwiązań może być zasilanych z akumulatorów lub baterii słonecznych. Znane są rozwiązania umożliwiające współpracę z różnymi typami czujników, których liczba jest dobierana przez użytkownika. Nie istnieją jednak rozwiązania w pełni uniwersalne i na ogół system pomiarowy jest dobierany do potrzeb użytkownika. Na ogół SPPRD użytkowane w Polsce pochodzą z importu, jednak również w kraju (np. w Katedrze Metrologii AGH) są projektowane i konstruowane tego typu systemy.

Podsumowanie

Analiza SPPRD wykazuje wiele zalet istotnych dla mikro- i makropraktyki gospodarowania nakładami na drogownictwo, rozwój sieci dróg preferowanych lokalnie i krajowo przez transport towarowy i osobowy. Pośród zidentyfikowanych zalet najistotniejsze z punktu widzenia przydatności statystyce publicznej, a tym samym jakości informacji przez nią dostarczanej wydają się: ciągłość działania automatycznych systemów pomiarowych; wysoka wiarygodność uzyskiwanych wyników pomiarowych o znanej i weryfikowalnej niepewności metrologicznej; pierwotny charakter gromadzonych danych pomiarowych (*są nimi parametry opisujące każdy*

pojedynczy pojazd, przejeżdżający przez stanowisko pomiarowe). Pozwala to na prowadzenie praktycznie dowolnych analiz przez różnorodnych użytkowników. Inne zalety to duża trwałość i odporność automatycznych SPPRD na warunki klimatyczne; względnie niski koszt ich instalacji i eksploatacji, a także możliwość funkcjonowania w układzie zintegrowanym w mikro oraz makroskali. Dzięki ostatniej z zalet rozpatrywane systemy działając łącznie mogą stanowić element infrastruktury informacyjnej regionów i państwa (Oleński, 2006). Dla statystyki publicznej mogą spełniać rolę rejestrów centralnych jak np. rejestry USC czy systemy informatyczne hipermarketów.

W odróżnieniu jednak od rejestrów wskazanych SPPRD charakteryzuje niezależność od obsługi człowieka (*błędne wprowadzenia danych do systemu, niesystematyczność prowadzonej ewidencji*); gromadzenie i dostarczanie danych w trybie on line, funkcjonowanie ponad barierą niekompatybilności systemów informatycznych dostawców danych oraz indywidualnych cech ewidencjonowania danych. Wady te uzasadniają zainteresowanie statystyki publicznej dostępnością do automatycznych SPPRD jak i włączanie się w tworzenie tego rodzaju źródeł danych.

Automatyczne SPPRD są znane i stosowane w praktyce krajów Europy i świata od kilkudziesięciu lat. Są także znane w Polsce. Problemem, który dotychczas nie znalazł jednak krajowego rozwiązania jest duże branżowe rozproszenie użytkowników tych systemów oraz niezintegrowane podejście do jakościowej, ilościowej i lokalizacyjnej ich implementacji. Zintegrowanemu wykorzystaniu SPPRD stoi na przeszkodzie duże ich zróżnicowanie pod względem technicznym, które utrudnia integrację pojedynczych stacji pomiarowych w jeden system monitoringu ruchu drogowego, obejmujący swym zasięgiem większy obszar (*np. województwo*) oraz różnice w zbiorach mierzonych wielkości. W konsekwencji tego nie powstaje system lecz tylko strefy pomiaru niezdolne służyć informacji globalnej i ogólnemu rozwojowi regionów i kraju oraz statystyce publicznej.

Użytkownikami polskiego SPPRD są oddziały Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, Policja, Inspekcja Transportu Drogowego, Straż Miejska, urzędy wojewódzkie, a nawet Zarząd Oczyszczania Miasta. W praktyce w najlepszym przypadku dane z SPPRD są wykorzystywane na indywidualne potrzeby właściciela stacji pomiarowej. W konsekwencji tego dane pomiarowe nie są dostępne dla szerszego grona użytkowników. Nie są informacją zbiorowo użyteczną. Wielość właścicieli stacji i niezintegrowanych systemów i ich zasobów informacyjnych jest barierą: *stworzenia jednolitego systemu pomiarowego, stanowiącego centralne źródło danych dla wytwarzania informacji statystycznej; zintegrowanego przetwarzania danych pomiarowych; strategicznego i wielokierunkowego wykorzystywania danych przez służby administracji publicznej*.

Istniejący stan fakty opisują krótko: istnieje i stale narasta zapotrzebowanie na wiarygodną i kompletną wiedzę charakteryzującą ruch kołowy na polskich drogach pogranicza i kraju. Istnieją techniczne możliwości zaspokojenia tego zapotrzebowania. Brakuje spójnych działań i międzybranżowej współpracy zmierzającej do integracji funkcjonalności SPPRD i centralizacji statusu właścicielskiego wobec systemu. Kluczowość wymienionych działań w implementacji *zintegrowanego*

podejścia do źródeł informacji stwarza możliwości racjonalizowania wydatków publicznych ponoszonych na drogownictwo i kosztów funkcjonowania statystyki publicznej, która korzystając z zasobów SPPRD mogłaby zmniejszać a może nawet unikać ponoszenia kosztów na niektóre z badań własnych.

prof. dr hab. inż. Janusz Gajda – Akademia Górniczo-Hutnicza, dr Ewa Szkic-Czech – Urząd Statystyczny w Opolu.

Literatura

- Burnos P., Gajda J., Piwowar P., Sroka R., Stencel M., Żegleń T. (2007), *Measurements of Road Traffic Parameters Using Inductive Loops and Piezoelectric Sensors*, Metrology and Measurement Systems, vol. XIV, Number 2/2007, Warszawa.
- Caruso M.J., Withanawasam L.S. *Vehicle Detection and Compass Application using AMR Magnetic Sensors*, Honeywell (internet paper).
- Datka S., Suchorzewski W., Tracz M. (1999), *Inżynieria ruchu*, WKŁ, Warszawa.
- Dolcemascolo V., Jacob B. (1998), *Multiple sensor Weigh-In-Motion: Optimal Design and Experimental Study*, Pre-proceedings of 2nd European Conference of Weigh in Motion of Road Vehicles, Lisbon.
- Gibson D., Tweedy C. (1998), *An Advanced Preformed Inductive Loop Sensor*, NATMEC, Charlotte, USA.
- Klein L.A. (2001), *Sensor Technologies and Data Requirements for ITS*, Artech House, London.
- Kołodko G., *Wędrujący świat*, wyd. Pruszyński i S-ka, W-wa 2008.
- Maerivoet S. De Moor B. (2006), *Traffic Flow Theory*, internet paper, Leuven (Belgia).
- Mustafa H.T. (1994), *Infrared Vehicle Sensor for Traffic Control*, Ph.D. Thesis – City University of New York.
- Oleński J., *Infrastruktura informatyczna państwa w globalnej gospodarce*, Wyd. Nowy Dziennik i Uniwersytet W-wski, Wyd. Nauk Ekonomicznych, W-wa 2006.
- Perechuda K, *Zarządzanie przedsiębiorstwem przyszłości. Koncepcje, modele, metody*, A.W. Placed, W-wa 2000.
- Song K., Chen C., Huang C.C. (2004), *Design and Experimental Study of an Ultrasonic Sensor System for Lateral Collision Avoidance at Low Speeds*, IEEE Intelligent Vehicles Symposium, Parma.
- Strauchmann K. *Skrótem przez granicę*, (w:) Trybuna Opolska z 19.03.2008.

Bogdan KAWAŁKO, Jacek SZLACHTA

PROBLEMY ROZWOJU OBSZARÓW TRANSGRANICZNYCH POLSKI, BIAŁORUSI I UKRAINY W KONTEKŚCIE EUROPEJSKIEJ POLITYKI SĄSIEDZTWA NA LATA 2007–2013

Od czasu reformy Delorsa z roku 1988 polityce współpracy transgranicznej podejmowanej pomiędzy państwami członkowskimi Wspólnoty Europejskiej nadano bardzo wysoką rangę. Było to wynikiem przyjęcia pakietu działań tej reformy zorientowanych na utworzenie Unii Gospodarczej i Walutowej, umożliwiającej zasadnicze pogłębienie integracji europejskiej.

Problem przezwyciężenia negatywnych konsekwencji granic wewnętrznych pomiędzy państwami Wspólnoty, będących barierami rozwoju społeczno-gospodarczego, wymagał skutecznego podjęcia na poziomie całej organizacji. Zdecydowano, że współpraca transgraniczna państw członkowskich będzie współfinansowana z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej (UE), w ramach europejskiej polityki spójności¹. Wyrazem tych zmian było uruchamianie trzech edycji Inicjatywy Wspólnoty INTERREG, dla lat: 1989–1993, 1994–1999 oraz 2000–2006. Działania podejmowane w ramach tej inicjatywy miały istotne znaczenie dla stymulowania współpracy terytorialnej pomiędzy krajami UE. Silne przekonanie, że jest to sfera interwencji Wspólnoty o wyjątkowych wartościach mnożnikowych spowodowało, że UE zaproponowała zasadnicze podwyższenie rangi oraz modyfikację polityki współpracy transgranicznej w kolejnym okresie programowania, czyli lat 2007–2013.

¹ Borys T., *Obszary transgraniczne w statystyce regionalnej*, GUS, Warszawa 1999.

Obszary transgraniczne w polityce spójności Unii Europejskiej w latach 2007–2013

Europejskiej współpracy terytorialnej nadano rangę jednego z trzech celów polityki spójności.² W strategicznych wytycznych wspólnotowych na lata 2007–2013 podjęto także terytorialny wymiar polityki spójności, określając trzy priorytety interwencji:

- wkład miast w rozwój gospodarczy i tworzenie miejsc pracy;
- wspieranie dywersyfikacji działalności gospodarczej na obszarach wiejskich;
- współpraca transgraniczna – przygraniczna, ponadnarodowa i międzyregionalna.³

W latach 2007–2013 europejska współpraca terytorialna będzie współfinansowana ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR).⁴ W regulacji dotyczącej tego funduszu określono trzy kierunki interwencji Wspólnoty, związane z finansowaniem europejskiej współpracy terytorialnej: (1) przygraniczny, (2) transnarodowy oraz (3) międzyregionalny.

Pierwszy z nich dotyczy rozwoju transgranicznej działalności o wymiarze gospodarczym, społecznym i środowiskowym poprzez wspólne strategie zrównoważonego rozwoju terytorialnego. Zakres dopuszczalnego regulacjami prawnymi finansowania z EFRR jest bardzo szeroki. Oznacza to, że trzeba wypracować dobrą strategię transgraniczną koncentracji współpracy w wybranych priorytetach strategicznych. Finansowanie dotyczyć może m.in.: (1) wspierania przedsiębiorczości, turystyki, kultury oraz handlu transgranicznego; (2) wspierania wspólnej ochrony zasobów naturalnych i kulturowych i wspólnego zarządzania nimi oraz zapobiegania zagrożeniom naturalnym i technologicznym; (3) wspierania powiązań między obszarami miejskimi i wiejskimi; (4) zmniejszania izolacji poprzez poprawę dostępu do usług i sieci transportowych, informacyjnych i komunikacyjnych, a także transgranicznych systemów i urządzeń dostaw wody i energii oraz zagospodarowania odpadów; (5) rozwoju współpracy, zdolności oraz wspólnego wykorzystywania infrastruktury ochrony zdrowia, kultury, turystyki i edukacji.

Drugi kierunek dotyczy ustanowienia i rozwoju współpracy transnarodowej, w tym między regionami nadmorskimi, poprzez finansowanie sieci i działań sprzyjających zintegrowanemu rozwojowi terytorialnemu. Odbyna się to w ramach dużych, składających się najczęściej z kilku państw unijnych. Zakres współfinanso-

² Rozporządzenie Rady nr 1083/2006 z 11 lipca 2006 r. ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Funduszu Spójności w: Zbiór aktów prawnych WE w zakresie funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności na lata 2007–2013, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2006.

³ Wytyczne UE. Strategiczne Wytyczne Wspólnoty dla spójności na lata 2007–2013. Decyzja Rady z 6 października 2006r., Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, marzec 2007.

⁴ Rozporządzenie 1080/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 5 lipca 2006 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w: Zbiór aktów prawnych WE w zakresie funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności na lata 2007–2013, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2006.

wania z EFRR obejmuje: (1) innowacje, (2) środowisko, ochrona środowiska w wymiarze transnarodowym, (3) dostępność usług transportowych i telekomunikacyjnych oraz ich jakość, (4) zrównoważony rozwój obszarów miejskich.

W przypadku współpracy międzyregionalnej chodzi przede wszystkim o zwiększenie skuteczności polityki regionalnej Wspólnoty. Ma się to odbywać poprzez wspieranie: (1) współpracy międzyregionalnej, skupiającej się na innowacyjności i gospodarce, opartej na wiedzy oraz na działaniach prewencyjnych w odniesieniu do środowiska i zapobiegania zagrożeniom; (2) wymiany doświadczeń w zakresie najlepszej praktyki; (3) działań obejmujących badania, gromadzenie danych, jak również obserwację i analizę tendencji rozwojowych Wspólnoty.

Nowe regulacje prawne dotyczące europejskiej polityki spójności przewidują alokację finansową na europejską współpracę terytorialną w latach 2007–2013 7 750 mln euro w cenach stałych z 2004 r. Stanowi to 2,52% środków tej polityki. Strumienie finansowe są indeksowane automatycznie co roku o 2%. Pieniądze Wspólnoty zostaną przeznaczone na: współpracę transgraniczną – 5576 mln euro, czyli 73,86% alokacji, współpracę transnarodową – 1581 mln euro, czyli 20,95% środków oraz współpracę międzyregionalną – 392 mln, czyli 5,19% alokacji.

Misją każdego z Europejskich Ugrupowań Współpracy Terytorialnej (EUWT) jest ułatwianie i upowszechnianie współpracy terytorialnej między jej członkami. EUWT składa się z państw członkowskich, władz regionalnych i lokalnych, podmiotów prawa publicznego, w tym także stowarzyszeń, działających na terytorium przynajmniej dwu państw członkowskich. Zadania EUWT są ograniczone przede wszystkim do realizacji programów lub projektów współpracy terytorialnej, współfinansowanych przez Wspólnotę. W regulacji prawnej określono także format konwencji i statutu EUWT. Powołanie wspólnych podmiotów do realizacji programów współpracy terytorialnej powinno usprawnić ich wdrażanie. Podstawowymi beneficjentami mogą być regiony typu NUTS 3, położone wzdłuż granic lądowych i morskich.⁵

Jednak zgodnie z zasadami i regulacjami dotyczącymi funduszy strukturalnych środki UE przeznaczone na wspieranie współpracy terytorialnej mogą być wydawane wyłącznie na obszarze Wspólnoty. Dlatego współpraca przygraniczna finansowana w ramach europejskiej polityki spójności dotyczyła jedynie państw członkowskich i wewnętrznych granic unijnych. Na skutek rozszerzenia UE, pojawiły się jednak nowe granice zewnętrzne Wspólnoty z krajami Bałkanów Zachodnich i Europy Wschodniej. Pozaeuropejskie kraje basenu Morza Śródziemnego są też powiązane licznymi interesami z UE. We wszystkich tych przypadkach ułożenie dobrosąsiedzkich relacji z krajami graniczącymi z UE miało kluczowe znaczenie.

⁵ NUTS – Nomenclature of Units for Territorial Statistics (Nomenklatura jednostek statystyki terytorialnej), uniwersalna regionalizacja obowiązująca w Unii Europejskiej. Składa się z pięciu poziomów, którymi w Polsce są: makroregiony (NUTS 1), województwa (NUTS 2), podregiony (NUTS 3), powiaty (NUTS 4) oraz miasta i gminy (NUTS 5). Dla europejskiej współpracy transgranicznej istotne znaczenie ma poziom podregionalny NUTS 3. W Polsce istnieje 45 jednostek terytorialnych na tym poziomie.

Zróżnicowanie poziomów rozwoju społeczno-gospodarczego po obydwu stronach granic zewnętrznych Wspólnoty miało negatywny wpływ na rozwój przygranicznych regionów Unii Europejskiej. Dokumentują to prace programu ESPON.⁶

Do końca roku 2006 współpraca z układem zewnętrznym względem Unii Europejskiej funkcjonowała w ramach kilku różnych programów. Dlatego od roku 2007 zasadniczo przebudowano system funduszy dla państw spoza UE. Dla krajów kandydackich uruchomiono jeden fundusz⁷. W krajach strefy Morza Śródziemnego i Europy Wschodniej zdecydowano o uruchomieniu nowego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa (ISiP), będącego wyrazem ewolucji i rozwoju europejskiej polityki sąsiedztwa.⁸ Beneficjentami tego programu jest 17 państw: 10 krajów strefy Morza Śródziemnego oraz 6 krajów Europy Wschodniej, w tym Białoruś i Ukraina oraz Rosja. Alokacja środków Wspólnoty na lata 2007–2013 w ramach ISiP wynosi 14,3 mld euro w cenach stałych z 2004 r.

Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa zakłada finansowanie wspólnych programów, przy radykalnym uproszczeniu procedur i wzroście efektywności finansowania. Przewiduje się zastosowanie podejścia opartego na zasadach funduszy strukturalnych – wieloletniego programowania, partnerstwa i współfinansowania.⁹ Podstawą finansowania jest wspólnie przygotowany program, akceptowany następnie przez Komisję Europejską. Regulacja prawna wyróżnia cztery typy programów: krajowe, wielokrajowe, tematyczne oraz współpracy transgranicznej.

Programy transgraniczne są z zasady wdrażane przez wspólny organ zarządzający, umiejscowiony w państwie członkowskim. Zakres przepisów wykonawczych jest tożsamy z rozwiązaniami funduszy strukturalnych i obejmuje następujące sprawy: kryteria i procedury przydziału funduszy, wskaźnik współfinansowania, przygotowanie projektów wspólnych, selekcję wspólnych projektów, techniczne i finansowe zarządzanie, kontrolę i audyt finansowy, monitorowanie i ewaluację, promocję i reklamę. Bardzo szeroko określono zestaw celów jakie mogą być finansowane w ramach tych programów. Wynika to z uwzględnienia bardzo zróżnicowanego kontekstu rozwojowego tych siedemnastu państw.

Cele są następujące: promowanie dialogu politycznego i reform, promowanie zbliżenia przepisów ustawowych i wykonawczych, wzmacnianie instytucji i organów, promowanie zrównoważonego rozwoju, promowanie ochrony środowiska,

⁶ W latach 2000–2006 uruchomiono program ESPON (European Spatial Planning Observation Network) zorientowany na wsparcie badań naukowych dotyczących spójności terytorialnej Wspólnoty. Badania te zasadniczo dotyczyły 29 państw (27 państw członkowskich Wspólnoty oraz Norwegii i Szwajcarii). W raporcie *Europe in the World. Territorial evidence and visions, ESPON Project 3.4.1, 2007*, przedstawiono szereg interesujących rozważań dotyczących relacji UE z otoczeniem zewnętrznym.

⁷ Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 17 July 2006 establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance, w: *Cohesion Policy 2007–2013. Commentaries and Official Texts*, European Union. Regional Policy, Brussels, January 2007.

⁸ *Pracujemy wspólnie. Europejska polityka sąsiedztwa*, Komisja Europejska, Bruksela, 2006.

⁹ Rozporządzenie (WE) Nr 1638/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 24 października 2006 r. Określające przepisy ogólne w sprawie ustanowienia Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa, Dziennik Ustaw UE L 310/1 z 9.11.2006 r.

wspieranie zwalczania ubóstwa, wspieranie polityki społecznej, wspieranie społeczeństwa obywatelskiego, promowanie i ochrona praw człowieka, wspieranie polityki promującej zdrowie, edukację i kształcenie, wspieranie rozwoju gospodarki rynkowej, promowanie współpracy w sektorach energii, telekomunikacji i transportu, udzielanie wsparcia dla zwiększenia bezpieczeństwa żywności, zapewnienie skutecznego i bezpiecznego sprawowania kontroli nad granicami, promowanie współpracy w zakresie sprawiedliwości i spraw wewnętrznych, promowanie współpracy w zakresie szkolnictwa wyższego i mobilności studentów, promowanie zrozumienia międzykulturowego, kontaktów międzyludzkich, współpracy organizacji i wymiany młodzieży, wspieranie współpracy transgranicznej; promowanie współpracy i integracji regionalnej, udzielanie wsparcia w sytuacjach pokryzysowych.

Tak szeroki zakres rzeczowy finansowania z ISiP oznacza potrzebę przygotowania wysokiej jakości strategii, koncentrującej środki na kluczowych priorytetach. Pomoc udzielana w ramach ISiP ma uzupełniać działania krajowe oraz być realizowana w ramach partnerstwa pomiędzy Komisją Europejską a beneficjentami, z udziałem władz centralnych, regionalnych, lokalnych, organizacji społeczeństwa obywatelskiego oraz partnerów gospodarczych i społecznych.

Współpraca transgraniczna Polski w latach 2007–2013

Polska ze względu na położenie geograficzne sąsiaduje aż z siedmioma krajami. Wszyscy nasi sąsiedzi zmienili się po roku 1990. Oznaczało to potrzebę pilnego unormowania relacji dotyczących współpracy transgranicznej. Bardzo szybko zawarto bilateralne porozumienia międzyrządowe ze wszystkimi tymi krajami, które tworzyły ramy dla rozwoju współpracy transgranicznej. Istotnym elementem było utworzenie odpowiednich komisji międzyrządowych oraz kreowanie euroregionów na wszystkich granicach Polski. W okresie przed przystąpieniem naszego kraju do UE, kluczowe znaczenie miała wspólna granica z Niemcami. Polskie regiony położone wzdłuż tej granicy stały się beneficjentem segmentu transgranicznego programu przedakcesyjnego Phare. Położenie Polski nad Bałtykiem sprzyjało szerokiej współpracy z krajami położonymi w basenie tego morza, w tym z Danią, Finlandią, Niemcami i Szwecją.

Uwarunkowania współpracy transgranicznej Polski zasadniczo zmieniły się po 1 maja 2004 r. Dla Polski istotne znaczenie ma sąsiedztwo czterech państw członkowskich Wspólnoty: Niemiec, Litwy, Słowacji oraz Czech oraz położenie w basenie Morza Bałtyckiego. Dlatego w latach 2004–2006 uruchomiono szeroką współpracę transgraniczną Polski w ramach wszystkich trzech nurtów Inicjatywy Wspólnoty INTERREG.

Na lata 2007–2013 zasadniczo zmieniły się uwarunkowania współpracy transgranicznej naszego kraju. Istotne znaczenie miała tu identyfikacja przez Komisję Europejską trzynastu transgranicznych obszarów współpracy (*cross-border coope-*

ration areas).¹⁰ Polska znalazła się w dwu takich obszarach: regionie Morza Bałtyckiego oraz Europy Środkowej i Wschodniej. Zasięg terytorialny tych obydwu obszarów jest bardzo szeroki, obejmując w pierwszym przypadku siedem państw nadbałtyckich oraz północne Niemcy, w drugim przypadku Austrię, Czechy, Polskę, Słowację, Słowenię, Węgry oraz Północne Włochy, a także Południowe i Wschodnie Niemcy.

Dla Polski na lata 2007–2013 określono listę programów współpracy terytorialnej i alokację środków wspólnoty na poszczególne programy.¹¹ W ramach tych programów wynoszą one 438,5 mln euro w cenach bieżących. Alokacje ze strony Wspólnoty do poszczególnych programów operacyjnych są następujące: (1) Polska-Niemcy (Zachodniopomorskie-Meklemburgia) 50 mln euro, (2) Polska-Niemcy (Lubuskie-Brandenburgia) – 50,1 mln euro, (3) Polska-Niemcy (Lubuskie i Dolnośląskie oraz Saksonia) – 70,1 mln euro, (4) Polska-Czechy 115,8 mln euro, (5) Polska-Słowacja – 86,0 mln euro (6) Polska-Litwa – 41,7 mln euro, (7) Południowy Bałtyk – 25 mln euro. W ramach współpracy transnarodowej uruchomione będzie 119,2 mln euro, w programie Regionu Morza Bałtyckiego 47,7 mln euro, a w programie Obszaru Środkowo-Wschodniego 71,5 mln euro. Trzeci segment to program współpracy międzyregionalnej nazwany INTERREG IV C, obejmujący całą UE. Polska może ubiegać się w nim o potencjalne alokacje o wartości 321 mln euro dostępne z EFRR, a zorientowane na wdrażanie dwu priorytetów: (1) innowacyjność i gospodarka oparta na wiedzy, (2) środowisko naturalne i zapobieganie ryzyku.

Beneficjentami programów współpracy terytorialnej są regiony przygraniczne lub nadmorskie typu NUTS 3, chociaż w szczególnych przypadkach uwzględniono jako obszary przylegające, także regiony nie położone bezpośrednio przy danej granicy.¹² W Polsce została zlokalizowana Wspólna Instytucja Zarządzająca dla trzech programów: Południowy Bałtyk, Polska-Niemcy (Lubuskie-Brandenburgia) oraz Polska-Słowacja. W każdym programie określono osie priorytetowe oraz kategorie beneficjentów mogących ubiegać się o dofinansowanie projektów.

Zarządzanie obydwojema programami Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa jest zlokalizowane w Polsce. W przypadku programu Litwa-Polska-Rosja (Okręg Kaliningradzki) beneficjentami są: podregiony Gdański, Gdańsk-Gdynia-Sopot, Elcki i Białostocko-Suwalski oraz wszystkie trzy podregiony woj. Warmińsko-Mazurskiego. Bardzo ogólnie sformułowane priorytety to: (1) przyczynianie się do rozwiązywania wspólnych problemów i wyzwań, zorientowane na zrównoważone wykorzystanie środowiska naturalnego i poprawę dostępności oraz (2) wspieranie rozwoju społecznego, gospodarczego przestrzennego zorientowane

¹⁰ Patrz Cohesion Policy 2007–2013. Commentaries and Official Texts, European Union. Regional Policy, Brussels January 2007, s. 22–23; zasięg poszczególnych obszarów bazujący na Decision of 31 October 2006.

¹¹ Polska. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa maj 2007.

¹² Europejska współpraca terytorialna 2007–2013. Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa 2007–2013. Przewodnik po programach, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008.

na rozwój turystyki; rozwój potencjału ludzkiego poprzez poprawę warunków społecznych i szans edukacyjnych; zwiększenie konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) i rozwój rynku pracy, a także wspólne planowanie przestrzenne i społeczno-ekonomiczne. W sumie alokacja w ramach ISiP wynosi 132 mln euro.

Zasięg terytorialny programu Polska-Ukraina-Białoruś

Program Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2007–2013 (PBU)¹³ kontynuuje i rozszerza współpracę na obszarach przygranicznych. Dotychczas współpraca ta wspierana i rozwijana była w ramach: Programu Sąsiedztwa Polska-Białoruś-Ukraina INTERREG IIIA/Tacis CBC 2004–2006 (Program Sąsiedztwa)¹⁴.

Pomimo widocznego postępu we współpracy transgranicznej, poziom integracji obszaru objętego programem wymagał istotnych zmian służących wykorzystaniu potencjału społecznego i gospodarczego regionów przygranicznych. Jest to tym ważniejsze, że obszar objęty programem charakteryzuje się niskim PKB *per capita*, zróżnicowaną wewnątrznie stopą bezrobocia, relatywnie bardzo dużym udziałem rolnictwa w strukturze zatrudnienia, stosunkowo niską konkurencyjnością i innowacyjnością, niskimi nakładami na badania i rozwój (B+R) oraz niskimi technicznymi standardami ochrony środowiska.

Program ma na celu ułatwienie współpracy transgranicznej poprzez stworzenie systemowej płaszczyzny do współpracy podmiotów administracyjnych, mieszkańców, instytucji i organizacji, przedsiębiorstw i społeczności lokalnych, dzięki lepszemu wykorzystaniu możliwości jakie niesie rozwój obszarów przygranicznych. Program został przygotowany przez zespół roboczy, który składał się z przedstawicieli władz centralnych i regionalnych trzech państw, zgodnie z rozporządzeniem¹⁵.

Głównym celem programu jest wspieranie transgranicznych procesów rozwojowych, poprzez niekomercyjne projekty aplikowane równocześnie w trzech krajach. Zasięg terytorialny programu jest delimitowany administracyjnie. Obszar programu obejmuje tzw. **główne regiony wsparcia** oraz **regiony przyległe** i składa się z następujących jednostek administracyjnych:

- **w Polsce obszary podregionów:** krośnieńsko-przemyskiego, białostocko-suwańskiego, białkopodlaski i chełmsko-zamojski, podregion ostrołęcko-siedlecki, a także jako **regiony przyległe:** podregion rzeszowsko-tarnobrzeski, łomżyński i lubelski;
- **w Białorusi:** obwód grodzieński, obwód brzeski, siedem zachodnich rejonów obwodu mińskiego: Miadzioł, Wilejka, Mołodeczno, Wołożyn, Stołpce,

¹³ Funkcjonuje w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa (EiSP).

¹⁴ Program Sąsiedztwa Interreg IIIA / TACIS CBA Polska- Białoruś-Ukraina 2004–2006. Władza wdrażająca, Warszawa 2005.

¹⁵ Patrz załącznik 9.

Nieswież, Kleck, oraz jako **regiony przyległe**: Mińsk (miasto) i wschodnia część obwodu mińskiego (15 rejonów) oraz obwód homelski;

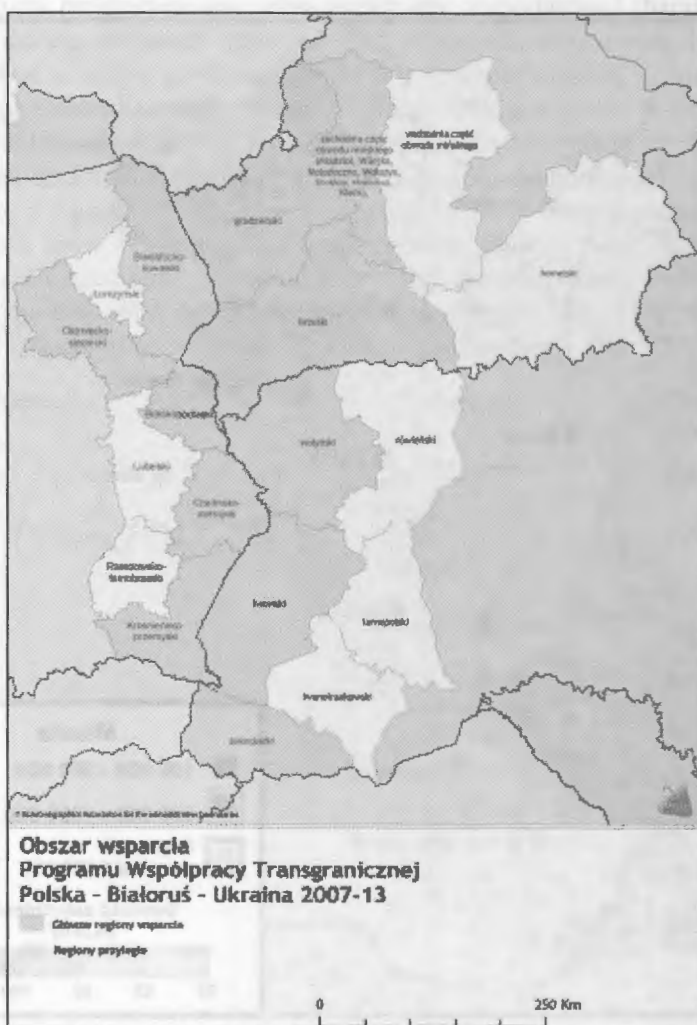
- **na Ukrainie**: obwód lwowski, wołyński, zakarpacki i jako **regiony przyległe**: obwód tarnopolski, rówieński oraz iwanofrankowski.

Obszar objęty programem wynosi 316,3 tys. km², z czego na poszczególne państwa przypada:

- część polska to 75,3 tys. km² (w tym: 22,7 tys. km² w regionach przyległych) czyli 24% ogółu powierzchni objętej programem,
- część białoruska: 138,5 tys. km² (w tym: 68,9 tys. km² w regionach przyległych) czyli 44% powierzchni programu,
- część ukraińska: 102,5 tys. km² (w tym: 47,8 tys. km² w regionach przyległych) czyli 32% powierzchni objętej programem.

Ogólna długość wspólnej granicy „stykowej” 3 państw objętych programem wynosi 1158 km (na granicę polsko-białoruską przypada 418 km, polsko-ukraińską 535 km, a białorusko-ukraińską w części objętej programem 205 km).

Wykr. 1. Obszar objęty programem

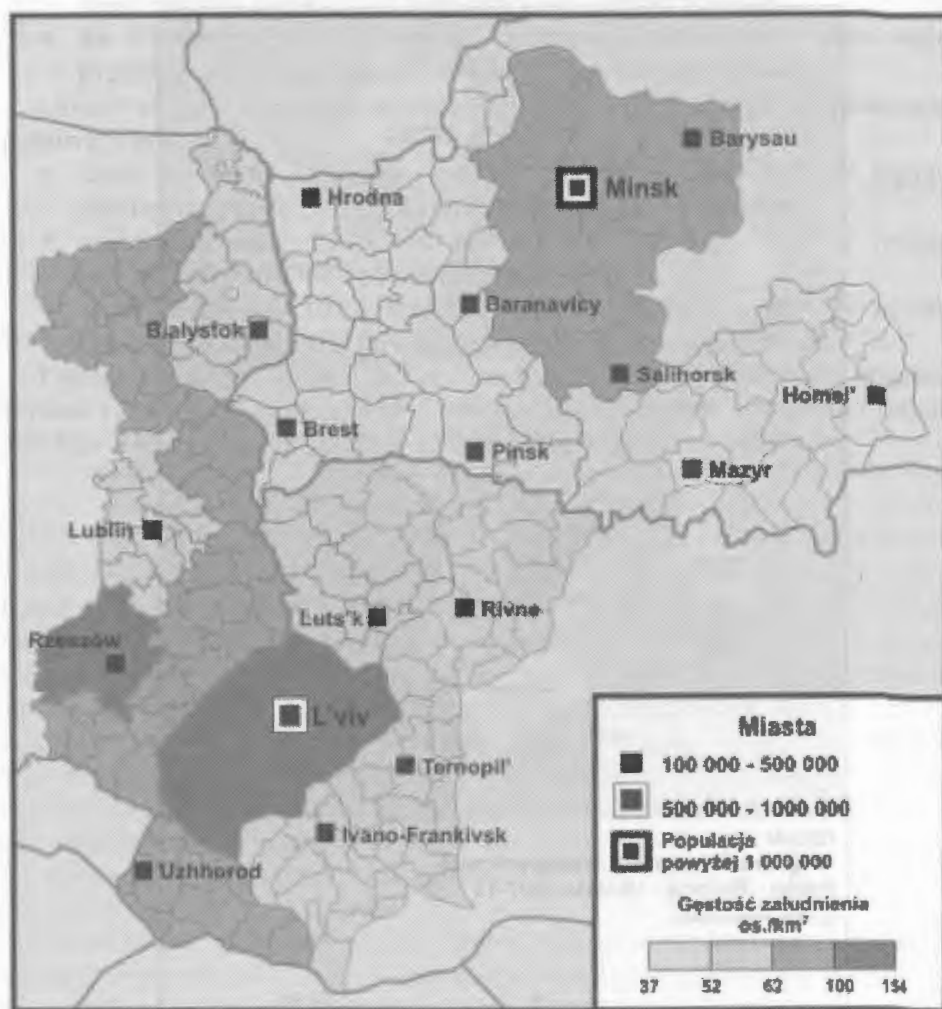

Źródło: Program Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2007–2013 (projekt) 07.05.2003 r. <http://www.interreg.gov.pl/20072013/instrument+sasiedztwa/pl-bl-uk/> (27.05.2008 r.).

Podstawowe elementy diagnozy społeczno-gospodarczej

Obszar objęty programem zamieszkiwało 20,9 mln osób (2005 r. (w polskiej części 5,1 mln osób, w białoruskiej 7,3 mln osób, a w ukraińskiej 8,5 mln osób). Średnia gęstość zaludnienia (Wykr. 2) obszaru objętego programem wynosi 70 osób/km² (w polskiej części: 83 osoby/km²; w białoruskiej: 53 osób/km²; w ukraińskiej: 83 osoby/km²).

Wykr. 2. Gęstość zaludnienia (2005)

Źródło: Program Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2007–2013 (projekt) 07.05.2003 r. <http://www.interreg.gov.pl/20072013/instrument+sasiedztwa/pl-bl-uk/> (27.05.2008 r.).

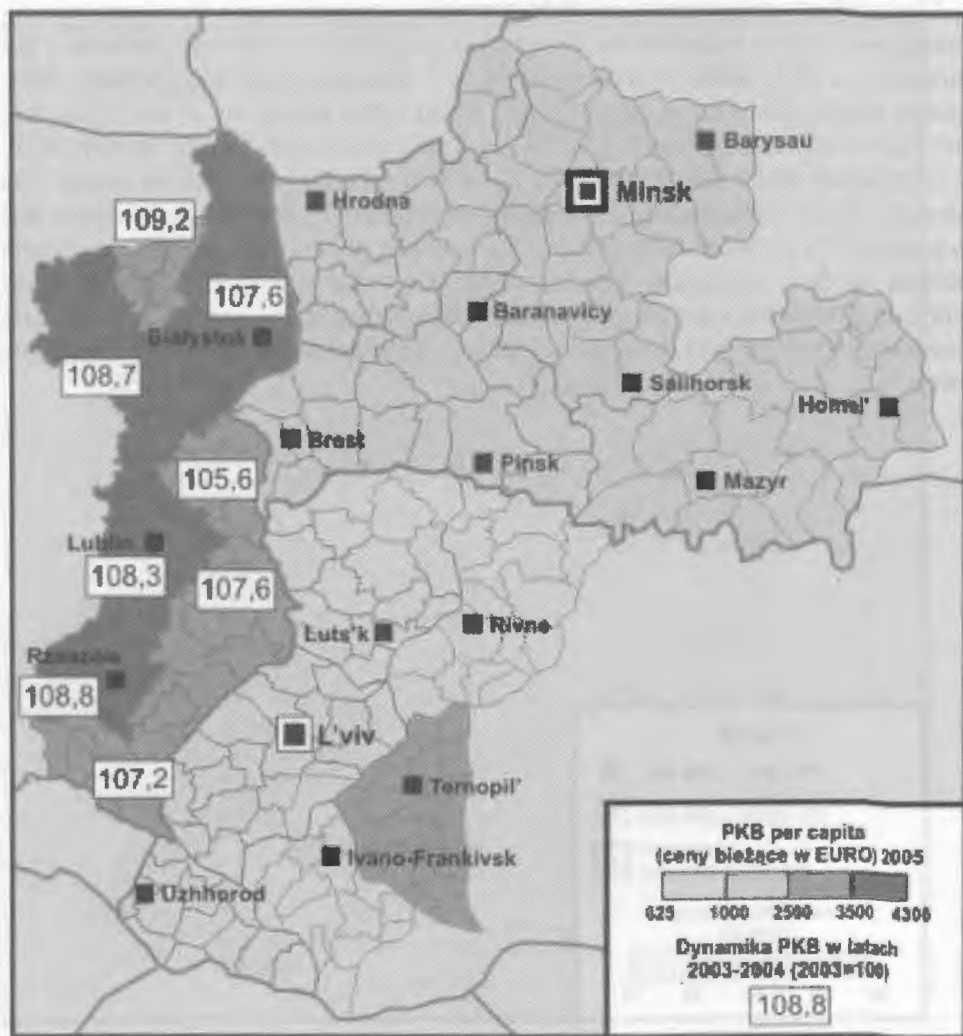
W ostatnich latach obszar ten charakteryzuje się spadkiem liczby mieszkańców, mimo iż w 4 polskich podregionach (rzeszowsko-tarnobrzeskim, krośnieńsko-przemyskim, ostrołęcko-siedleckim i łomżyńskim) występuje dodatni przyrost naturalny. Stopniowe wyludnianie powodowane jest ujemnym saldem migracji charakteryzującym cały obszar przygraniczny trzech państw, a także dodatkowo ujemnym przyrostem naturalnym na większości terenów objętych programem. W 2005 r. przeważająca część ludności była w wieku produkcyjnym (65,3%), 18,1% ludności tego obszaru było w wieku przedprodukcyjnym, a 16,6% w wieku poprodukcyjnym.

Struktura gospodarki

Obszar objęty programem jest słabo rozwinięty gospodarczo i charakteryzuje się stosunkowo dużym udziałem rolnictwa oraz przemysłu w wartości dodanej i zatrudnieniu, a także niską konkurencyjnością i innowacyjnością gospodarki. Najwyższy udział rolnictwa w zatrudnieniu (ponad 50%) notuje się w podregionach: ostrołęcko-siedleckim, białskopodlaskim, chełmsko-zamojskim i łomżyńskim. W białoruskiej części udział ten wahał się od 10% (obwód homelski) do ponad 16% (obwody miński i grodzieński), a w ukraińskiej od 26% (obwód iwanofrankowski) do prawie 29% (obwód zakarpaci)¹⁶. Na terenach objętym programem produkcja rolnicza ma duże znaczenie, lecz konieczny jest znaczny rozwój potencjału przetwórstwa produktów rolnych. Wymaga to także rozwoju sieci dróg, zwłaszcza na obszarach wiejskich, oraz rozbudowy lokalnej i regionalnej infrastruktury transportowej.

¹⁶ Średni udział rolnictwa w strukturze zatrudnienia w UE w 2005 r. wyniósł 4,9%.

Wykr. 3. Produkt krajowy brutto (PKB 2005). Wzrost PKB (2004)

Źródło: Program Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2007-2013 (projekt) 07.05.2003 r. <http://www.interreg.gov.pl/20072013/instrument+sasiedztwa/pl-bl-uk/> (27.05.2008 r.).

Średni PKB „per capita” w polskiej części obszaru w roku 2005 wynosił 3,7 tys. EUR, w ukraińskiej 1,2 tys. EUR, w białoruskiej wynosił 2,5 tys. EUR. Średnioroczny wzrost PKB w 2005 r. sięgnął 9,2% w części białoruskiej, 3,2% w polskiej i 2,6% w ukraińskiej.

Rynek pracy obszaru objętego programem charakteryzuje się dość dużym zróżnicowaniem. Stopa bezrobocia w polskiej części tego obszaru w 2005 r. wahała się między 15% a 21% z tendencją spadku (w 2008 r. poniżej 10%), w ukraińskiej od

7 do 10%, w białoruskiej oficjalna stopa bezrobocia rejestrowanego nie przekraczała 2%. Długotrwałe bezrobocie jest problemem najbardziej widocznym w polskiej części, gdyż dotyczy ono ponad 50% bezrobotnych. W polskiej części tego obszaru kobiety stanowiły ok. 50% ogółu bezrobotnych, w białoruskiej ok. 70%, a w ukraińskiej ok. 60%.

Rozwój i stan oraz poziom konkurencyjności sektora MSP w ukraińskiej i białoruskiej części jest znacznie słabszy niż w Polsce. W 2005 r. liczba MSP w przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców wahała się między 57 a 102 w polskiej części obszarów przygranicznych, a tylko 3 do 5 w części ukraińskiej oraz 2 do 3 w białoruskiej. Ze względu na różnice w systemach instytucjonalnych i w zakresie funkcjonowania gospodarki rynkowej między Polską, Ukrainą i Białorusią ramy działalności i rozwoju MSP są zróżnicowane. Jednakże nawet w polskiej części obszarów przygranicznych, która dzięki członkostwu w UE ma największe zaawansowanie procesów innowacyjno – restrukturyzacyjnych w gospodarce, w sektorze tym nadal występują poważne bariery administracyjne. Ze względu na zróżnicowany poziom rozwoju gospodarczego i zróżnicowany poziom zamożności mieszkańców tego obszaru istnieją bardzo niekorzystne uwarunkowania funkcjonowania i kooperacji sektora MSP w tych państwach.

Gospodarka obszaru objętego programem charakteryzuje się niewystarczającą konkurencyjnością, szczególnie w zakresie jakości i zaawansowania technologicznego, oraz niską innowacyjnością.

Udział zasobów ludzkich zatrudnionych w działalności naukowo-technologicznej jako udział siły roboczej¹⁷ w UE wynosił 42,2% w 2005 r. W polskich podregionach objętych programem wskaźnik ten wahał się między 29,5% a 32,4%¹⁸. W Polsce w 2005 r. wydatki na B+R sięgały 0,56% PKB, podczas gdy średnio w UE wskaźnik ten wynosił 1,85%. Mimo potencjalnych atutów, ze względu na ciągle niską konkurencyjność napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) do obszaru przygranicznego jest niewielki. Głównymi barierami ograniczającymi napływ BIZ jest słaba infrastruktura transportowo-komunikacyjna, niedostateczna współpraca transgraniczna, zróżnicowanie systemów instytucjonalnych i prawnych, infrastruktura graniczna i system jej przekraczania, brak dobrze przygotowanych i zaprojektowanych ofert w zakresie dużych projektów inwestycyjnych.

Infrastruktura

Pod względem potencjału rozwojowego transportu położenie obszaru objętego programem jest korzystne. Znajduje się on na głównych szlakach tranzytowych pomiędzy sieciami transportowymi Europy i Azji. Stanowi podstawę rozwoju międzynarodowego transkontynentalnego transportu drogowego i kolejowego. Znaczący udział w transzycie towarów ma przesył gazu, ropy oraz produktów ropopochodnych

¹⁷ Wskaźnik HRST (Human Resources in Science and Technology).

¹⁸ Na Ukrainie i Białorusi brak jest danych.

rurociągami o znaczeniu europejskim. Przez obszar objęty programem przebiegają najważniejsze korytarze transportowe Europy:

- II Berlin - Warszawa - Mińsk - Moskwa. Korytarz ten składał się będzie z modernizowanego szlaku kolejowego C-E 20 oraz planowanej autostrady A-2,
- III: Berlin - Drezno - Wrocław - Katowice - Kraków - Rzeszów - Medyka - Lwów - Kijów. W skład tego korytarza wchodzi m. in.: szlak kolejowy E 30 (Drezno - Wrocław - Katowice - Kraków - Rzeszów - Medyka - Lwów - Kijów) i autostrada E 40 (Drezno - Wrocław - Kraków - Rzeszów - Korczowa - Lwów),
- IX: Kijów - Homel - Witebsk i odnoga Mińsk-Wilno,
- V: Kosyń - Czop - Lwów - Równe - Mińsk,
- porty bałtyckie - Jagodzin - Kowel - Łuck - Równe - Tarnopol - porty Morza Czarnego,
- droga ekspresowa S19 - Kuźnica Białostocka - Białystok - Lublin - Rzeszów - Barwinek - Koszyce - Bukareszt.

Istniejąca infrastruktura transportowa, szczególnie drogowa jest niewystarczająca zarówno pod względem jej nasycenia jak i jakości. Największa gęstość dróg istnieje w polskich podregionach (od 40 do 78 km na 100 km²). W części ukraińskiej waha się między 25 i 38 km na 100 km², a w białoruskiej od 27 do 47 km na 100 km². Sieć linii kolejowych jest niedostateczna, dodatkowo występują problemy różnych standardów szerokości torów. Kluczowe znaczenie ma linia Rzeszów-Przemysł-Lwów oraz Warszawa-Terespol-Mińsk, a także linia szerokotorowa LHS. Pełne wykorzystanie położenia tranzytowego, wymaga rozbudowy i modernizacji dróg ekspresowych i obwodnic, linii i infrastruktury kolejowej oraz infrastruktury granicznej do standardów i parametrów europejskich. Podobnie zdecydowanej poprawy wymaga także bezpieczeństwo transportu.

Kluczową sprawą rozwoju obszarów transgranicznych objętych programem jest zdecydowanie zwiększenie ilości, a także jakości przejść granicznych. Na granicy polsko-białoruskiej funkcjonuje 13 przejść granicznych rejestrujących 8,8 mln przekroczeń w 2005 r. (wzrost ok. 9%) na granicy polsko-ukraińskiej: 12 przejść granicznych (17,8 mln przekroczeń granicy w 2005 r., wzrost o 46,5% w stosunku do 2004 r.).

Na obszarze objętym programem znajduje się 8 lotnisk międzynarodowych i 6 lotnisk regionalnych. Międzynarodowe porty lotnicze znajdują się w: Mińsku (2 lotniska), Brześciu, Grodnie, Łucku, Lwowie, Tarnopolu i Rzeszowie. Regionalne lotniska usytuowane są w: Lublinie, Iwano-Frankowsku, Równem, Mukaczewie, Homlu i Mozyrze. Infrastruktura transportu lotniczego wymaga gruntownej modernizacji i rozbudowy oraz dostosowana do wymaganych standardów bezpieczeństwa.

Poprawy wymaga dostępność i jakość telekomunikacji, pomimo, że rozwój telefonii komórkowej zdecydowanie polepszył komunikację na całym polsko - białorusko -ukraińskim obszarze objętym programem. Stosunkowo niskie jest wykorzystanie i dostęp do internetu. Udział gospodarstw domowych posiadających dostęp do

internetu w Polsce w 2005 r. wyniósł 30%, na Ukrainie 15%, podczas gdy w UE 48%. Niedostatecznie rozwinięta jest także infrastruktura telefonii stacjonarnej. Liczba głównych łączy telefonicznych w przeliczeniu na 100 osób w Polsce w 2003 r. wyniosła 32, na Ukrainie 23, a na Białorusi 36, podczas gdy w UE wyniosła 50. W 2003 r. 46% ludności Polski było abonentami telefonii komórkowej (w 2004 r. odsetek ten wzrósł już do 60%), na Ukrainie 13%, na Białorusi 42%, a w UE 81%.

Stan infrastruktury użyteczności publicznej (wodociągi, kanalizacja, składowiska odpadów i oczyszczalnie ścieków) jest znacznie zróżnicowany, wymaga znaczącej rozbudowy i modernizacji. W 2004 r. gęstość sieci wodociągowej wynosiła od 5,8 km na 100 km² w obwodzie rówieńskim do 375 km na 100 km² w Mińsku. Wskaźnik gęstości sieci kanalizacyjnej zawiera się między 0,3 km na 100 km² w obwodzie mińskim a 185,4 km na 100 km² w Mińsku. W ukraińskiej części obszaru objętego programem wartości te wahają się między 2,5 km a 10 km na 100 km², a w polskich podregionach: między 4,0 a 54,7 km na 100 km².

Słabo rozwinięta jest infrastruktura turystyczna, tak pod względem zakresu usług jak i standardów ich jakości. Dostępność do całorocznych miejsc noclegowych (116,9 tys. w 2005 r.) jest za mała w stosunku do potrzeb. Wykorzystanie potencjału turystycznego obszaru objętego programem oraz rozwój kontaktów biznesowych i kulturalnych wymaga gruntownej rozbudowy i modernizacji bazy noclegowej.

Edukacja, nauka i kultura

Infrastruktura edukacyjna na obszarze objętym programem jest stosunkowo dobrze rozwinięta, choć także wymaga modernizacji i dostosowania do potrzeb rynku pracy. Funkcjonuje tam 179 uczelni wyższych, w których studiuje ponad 1,2 mln studentów.

Struktura wykształcenia ludności zamieszkującej polsko-białorusko-ukraiński obszar transgraniczny jest stosunkowo dobra, jakkolwiek konieczny jest dalszy wzrost udziału osób z wykształceniem wyższym. Profil kształcenia obecnie nie odpowiada wymogom nowoczesnej gospodarki. Brakuje specjalistów w dziedzinach zorientowanych rynkowo. Najwyższy udział osób z wyższym wykształceniem w ogólnej liczbie mieszkańców jest w Mińsku (35%), obwodzie lwowskim (29%) i rówieńskim (27%), podczas gdy w polskiej części obszarów przygranicznych waha się on między 12 a 21%. W pozostałych podregionach białoruskich udział ten waha się od 18 do 19,8%.

Sektor naukowo-badawczy w zbyt małym stopniu współpracuje z gospodarką, niewielki jest przy tym zakres komercjalizacji badań. Na obszarze objętym programem konieczne jest lepsze wykorzystanie stosunkowo dużego potencjału naukowo-badawczego. Liczne i na dobrym poziomie uczelnie wyższe powinny być głównym zapleczem dla wdrażania efektywnego systemu innowacyjnego, działającego według koncepcji *triple helix* (współpraca biznesu, nauki i administracji publicznej).

Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie charakteryzuje się bogatym dziedzictwem kulturowym, zarówno materialnym jak i niematerialnym. Liczne zabytki,

w tym o światowej randze i znaczeniu, a także bogactwo kultury niematerialnej stanowią atuty dla rozwoju nie tylko turystyki, ale także życia kulturalnego mieszkańców tego obszaru. Bogata jest także infrastruktura i sieć placówek kultury, jednakże wymaga ona dużych nakładów inwestycyjnych na modernizację.

Środowisko przyrodnicze

Obszar objęty programem jest jednym z najcenniejszych przyrodniczo regionów Europy. Uzasadnione jest więc takie ukształtowanie priorytetów rozwojowych, aby nie tworzyć zagrożeń dla jego zasobów przyrodniczych. Cechy wyróżniające ten obszar wynikają m. in. z:

- występowania obszarów mało zmienionej czynnikami antropogennymi przyrody;
- najczystsze w tej części Europy powietrza;
- różnorodności systemu przyrodniczego, bogactwa ekosystemów hydrogenicznych, obecności gatunków rzadkich, dla których należy organizować specjalne systemy ochrony;
- atrakcyjnych kompleksów leśnych (w tym pierwotnych puszczy), jezior i użytków zielonych;
- bogactwa kultur, tradycji i obyczajów;
- dobrych warunków do produkcji zdrowej żywności.

W obrębie obszaru Polski, Białorusi i Ukrainy istnieje siedem transgranicznych obszarów o wyjątkowych walorach przyrodniczych i kulturowych. Są to: zespół puszczy otaczających Kanał Augustowski (Augustowska, Grodzieńska i Dajnańska), Puszcza Białowieska, Pobuże Podlaskie, Polesie Włodawskie, Obniżenie Dubieńskie, Roztocze, Przemyski Łuk Sanu i Bieszczady z pogórzami. Najważniejsze obszary chronione zajmują ponad połowę strefy przygranicznej polsko-białorusko-ukraińskiej (PBU). Ta część Europy Środkowej i Wschodniej charakteryzuje się wyjątkowo rzadkimi zasobami naturalnymi, zarówno pod względem ekologicznym jak i krajobrazowym o randze europejskiej światowej. Stanowią one wyjątkową różnorodność środowiska i krajobrazu, cenioną przez przyrodników i turystów.

Utworzone obszary NATURA 2000, zarówno obszary specjalnej ochrony (OSO) jak i specjalne obszary ochronne (SOO), odgrywają na obszarze PBU szczególnie ważną rolę. Sieć NATURA 2000 pokrywa wszystkie parki narodowe (6) a także długą listę innych obszarów (NATURA 2000 na obszarze PBU obejmuje 23 miejsc).

Główne ustalenia diagnozy

Diagnoza stanu obszaru objętego programem wykazuje, że:

- **poziom rozwoju gospodarczego jest niski**, charakteryzuje się stosunkowo niskim PKB *per capita*, bardzo wysoką stopą bezrobocia, bardzo niestabilnym rynkiem pracy, dużym udziałem rolnictwa w strukturze zatrudnienia, relatywnie niską innowacyjnością i niskimi nakładami na B+R;

- występują czyste obszary o wysokich walorach krajobrazowych i środowiskowych, ale **infrastruktura ochrony środowiska i świadomość ekologiczna mieszkańców obszaru przygranicznego wymaga poprawy**;
- ma wysoki potencjał do rozwoju turystyki, w tym agroturystyki, ze względu na walory środowiska przyrodniczego, niskie zanieczyszczenia oraz istniejące obiekty dziedzictwa kulturowego, jednak **infrastruktura turystyczna wymaga poprawy**;
- dogodne położenie geograficzne i geopolityczne obszaru objętego programem stwarza szanse dla rozwoju transportu i komunikacji międzynarodowej, jednak **istniejąca infrastruktura transportowa i graniczna wymaga poprawy**;
- infrastruktura edukacyjna jest stosunkowo dobrze rozwinięta, choć **wymaga ona modernizacji i dostosowania do potrzeb gospodarki opartej na wiedzy**;
- pomimo znaczącego postępu dzięki dotychczasowej współpracy transgranicznej, **poziom integracji wymaga zdecydowanej poprawy**. Umożliwi to pełne wykorzystanie potencjału społecznego i gospodarczego regionów przygranicznych;
- istniejące euroregiony nie wykorzystują możliwości kreowania rozwoju.

Cele, priorytety i działania programu

Priorytety określone w programie EISP są zgodne z priorytetami rozwoju dla Polski, Białorusi i Ukrainy wyznaczonymi w podstawowych dokumentach programowych i planistycznych przyjętych przez rządy trzech krajów oraz ze strategiami rozwoju społeczno-gospodarczego realizowanymi na szczeblu regionalnym.

Zgodność programu z dokumentami strategicznymi

W Polsce priorytety programu są spójne z celami Strategii Rozwoju Kraju i Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia (*National Strategic Reference Framework*) na lata 2007–2013, w tym z Programem Operacyjnym Rozwój Polski Wschodniej i regionalnymi programami operacyjnym.

Program jest spójny również z Funduszem Granic Zewnętrznych, który służy polepszeniu kontroli na nowych zewnętrznych granicach UE oraz budowaniu struktur administracyjnych i instytucjonalnych. Fundusz Granic Zewnętrznych po polskiej stronie regionu granicznego finansować będzie infrastrukturę przejść granicznych (modernizacja i budowa), konieczny sprzęt, jak również podstawowe i specjalistyczne szkolenia dla personelu przejść granicznych oraz oficerów operacyjnych.

Program jest też zgodny z dokumentami strategicznymi przyjętymi przez rząd białoruski:

- Narodową Strategią Zrównoważonego Rozwoju Społeczno-Ekonomicznego Republiki Białorusi do roku 2020;

- Programem Rozwoju Społeczno-Ekonomicznego Republiki Białorusi na okres 2006–2010.

Priorytety programu pozostają także w zgodzie ze strategicznymi celami następujących dokumentów przyjętych przez władze ukraińskie:

- Państwowy Program Rozwoju Społeczno-Ekonomicznego Ukrainy,
- Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego Ukrainy na lata 2004–2015,
- Ustawa o współpracy transgranicznej,
- Koncepcja Państwowego Programu rozwoju współpracy transgranicznej na lata 2007–2010,
- Program Integracji z UE,
- Plan Działań UE-Ukraina (EU-Ukraine Action Plan).

Strategiczne założenia i cele programu

Głównym celem programu jest **wspieranie transgranicznych procesów rozwojowych**. Cel główny programu zgodny jest z *European Neighbourhood and Partnership Instrument Cross-Border Cooperation Strategy Paper 2007–2013 (Strategy Paper)*¹⁹ i czterema celami strategicznymi zawartymi w *Strategy Paper*. Program realizowany będzie poprzez niekomercyjne projekty w ramach następujących 3 priorytetów i 7 działań:

Priorytet 1. Wzrost konkurencyjności obszaru przygranicznego²⁰

- Działanie 1.1. *Lepsze warunki dla przedsiębiorczości*
- Działanie 1.2. *Rozwój turystyki*
- Działanie 1.3. *Poprawa dostępności regionu*

Priorytet 2. Poprawa jakości życia²¹

- Działanie 2.1. *Ochrona środowiska w obszarze przygranicznym*
- Działanie 2.2. *Sprawne i bezpieczne granice*

Priorytet 3. Współpraca sieciowa oraz inicjatywy społeczności lokalnych²²

- Działanie 3.1. *Rozwój regionalnych i lokalnych możliwości współpracy transgranicznej*
- Działanie 3.2. *Inicjatywy społeczności lokalnych*

Priorytet 1 – skupia się na działaniach promujących i wspierających tworzenie lepszych warunków dla przedsiębiorczości, rozwoju turystyki i połączeń transportowych i wdrażany będzie na całym obszarze objętym programem, przy czym pro-

¹⁹ Przyjęty na podstawie art. 7 p. 3. Rozporządzenie (WE) Nr 1638/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 24 października 2006 r. Określające przepisy ogólne w sprawie ustanowienia Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa, Dziennik Ustaw UE L 310/1 z 9.11.2006 r.

²⁰ Trzy działania w ramach Priorytetu 1. odpowiadają Celowi 1. (Wspieranie rozwoju społeczno-gospodarczego w regionach po obu stronach wspólnej granicy) określonego w *Strategy Paper*.

²¹ Dwa działania w ramach Priorytetu 2. zgodne są z celem 2. *Strategy Paper* (Wspólne działania wobec wspólnych wyzwań w dziedzinach takich, jak środowisko, zdrowie publiczne oraz przeciwdziałanie i zwalczanie zorganizowanej przestępczości). Dodatkowo Działanie 2.2. jest zgodne z celem 3. zawartym w *Strategy Paper* (Zapewnienie sprawnego i bezpiecznego funkcjonowania granic).

²² Dwa działania w ramach Priorytetu 3. odpowiadają celowi 4. (Wspieranie transgranicznych inicjatyw społeczności lokalnych) wskazanemu w *Strategy Paper*.

jekty inwestycyjne (infrastrukturalne) finansowane będą jedynie w głównych regionach wsparcia.

Ważniejsze przedsięwzięcia obejmują m. in.:

- marketing regionalny oraz promocję handlową i inwestycyjną;
- wsparcie dla MSP skierowane na poprawę absorpcji innowacji i wzrost kompetencji w sektorze biznesu;
- wzmocnienie sieci kooperacji między MSP;
- wspieranie współpracy między biznesem a instytucjami badawczymi/naukowymi i wzmacnianie sieci badawcze (uniwersytety i instytucje B+R) w kierunku ich lepszych powiązań z przedsiębiorstwami oraz lokalnymi i regionalnymi władzami;
- rozwój praktycznych rozwiązań zwiększających możliwości wykorzystywania wyników międzynarodowych badań w praktycznych działaniach biznesowych;
- rekultywację i odnowę społeczną i gospodarczą obszarów zdegradowanych (w tym skażonych) i technologicznie przekształconych;
- poprawę mobilności i jakości siły roboczej;
- przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom na transgranicznym rynku pracy (w tym: „drenażowi mózgów”, bezrobociu młodych, wykluczeniu ze względu na wiek lub płeć, starzeniu się społeczeństwa itp.);
- opracowywanie praktycznych rozwiązań w zakresie edukacji i kształcenia ustawicznego, adaptowanych do zmieniających się wymogów rynku pracy;
- rozwiązań zwiększających dostępność usług edukacyjnych i nowych form kształcenia (np. *e-learning*) na rynku pracy;
- przygotowywanie i wdrażanie inwestycji w zakresie infrastruktury turystycznej i agroturystycznej oraz usług turystycznych;
- ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego;
- wspólne tworzenie zrównoważonych produktów turystycznych (np. transgraniczne ścieżki tematyczne) respektujących potrzeby ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
- promocję turystycznych walorów obszarów przygranicznych;
- inwestycje w zakresie poprawy dostępności i jakości infrastruktury społecznej i gospodarczej, a zwłaszcza infrastruktury transportu, energetyki, systemów logistycznych, bezpieczeństwa transportu oraz zaopatrzenie w wodę;
- wdrażanie systemów transportowych;
- poprawę jakości i tworzenie nowych połączeń transportowych;
- zwiększenie jakości i stopnia zrównoważenia transportu pasażerskiego i towarowego.

Priorytet 2 – skupia się na zarządzaniu zagrożeniami środowiskowymi i działaniach promujących zrównoważone wykorzystywanie zasobów, rozwój odnawialnych źródeł energii i oszczędzanie energii. Celem jest również wzrost efektywności infrastruktury i procedur granicznych oraz zwiększenie bezpieczeństwa na granicach. Priorytet 2. wdrażany będzie na całym obszarze objętym programem. Projekty

inwestycyjne (infrastrukturalne) finansowane będą jedynie w głównych regionach wsparcia.

Ważniejsze przedsięwzięcia obejmują:

- inwestycje w infrastrukturę ochrony środowiska o oddziaływaniu regionalnym i lokalnym, ze szczególnym uwzględnieniem zarządzania wodą i odpadami;
- przygotowanie do działań w razie klęsk żywiołowych i katastrof ekologicznych, w tym rozwój transgranicznych systemów zarządzania sytuacjami kryzysowymi i związana z nimi infrastruktura;
- rozwój kompetencji i współpracy między lokalnymi i regionalnymi władzami w zakresie planowania rezerw i nowoczesnego zarządzania zasobami wody;
- wymianę wiedzy, opracowywanie i wdrażanie wspólnych działań na rzecz odnawialnych źródeł energii i wzorców oszczędzania energii;
- badania, testowanie i przygotowywanie pilotażowych inwestycji o małej skali w zakresie odnawialnych źródeł energii;
- opracowywanie transgranicznych strategii ochrony i wykorzystywania naturalnych zasobów, obszarów i krajobrazów;
- zwiększenie przejrzystości i efektywności procedur celnych i odprawy granicznej;
- strategiczne projekty nowych przejść granicznych i modernizacji już istniejących;
- zwiększenie bezpieczeństwa granic, w tym przede wszystkim zapobieganie oraz zwalczanie nielegalnych migracji i przemytu, walka ze zorganizowaną przestępczością, zapobieganie przenoszeniu przez granicę chorób ludzi, zwierząt i roślin.

Priorytet 3 – skupia się na działaniach promujących i wspierających współpracę transgraniczną poprzez rozbudowę zdolności instytucjonalnych, jak również wspieranie lokalnych inicjatyw w zakresie współpracy międzyludzkiej. Priorytet 3 wdrażany będzie na całym obszarze objętym programem. Projekty inwestycyjne (infrastruktura) finansowane będą jedynie w głównych regionach wsparcia.

Ważniejsze przedsięwzięcia z priorytetu 3 obejmują m.in.:

- tworzenie struktur współpracy transgranicznej;
- tworzenie i rozwój trwałych sieci współpracy między organizacjami pozarządowymi i nie nastawionymi na zysk w dziedzinach kultury i dziedzictwa kulturowego, środowiska i dziedzictwa przyrodniczego, młodzieży, opieki społecznej i zdrowotnej, rozwoju społeczności lokalnych itp.;
- rozwój transgranicznych sieci współpracy władz odpowiedzialnych za zarządzanie specyficznymi dziedzinami, np. kultury i dziedzictwa kulturowego, środowiska i dziedzictwa przyrodniczego, młodzieży, opieki społecznej i zdrowotnej, rozwoju społeczności lokalnych itp.;
- zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych i instytucji, struktur administracyjnych, mediów oraz organizacji pozarządowych w realizację działań w dziedzinach takich, jak: ochrona środowiska, dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe, rozwój społeczny i gospodarczy;

- zwiększenie współpracy transgranicznej szkół oraz uczelni wyższych, w tym wymiana studentów, uczniów, nauczycieli oraz naukowców, konferencje i seminaria naukowe;
- konferencje, seminaria szkoleniowe i wizyty studyjne służące wymianie dobrych praktyk i doświadczeń;
- przygotowywanie transgranicznych wydarzeń kulturalnych i sportowych;
- przygotowywanie pilotażowych i innowacyjnych projektów skupiających się na wspólnych wyzwaniach takich, jak: ochrona środowiska, promocja równouprawnienia płci i trwałego zatrudnienia, rozwój społeczny i gospodarczy.

Finansowy wymiar EPS na lata 2007–2013

Analiza budżetu Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (EPS) wskazuje na istotne dysproporcje pomiędzy preferowanymi państwami południowymi i krajami wschodnimi, których sytuacja w tym zakresie jest wyraźnie gorsza²³. Jak wynika z porównania finansowania „per capita” różnice te są jednak znacznie mniejsze niż należałoby wnioskować na podstawie wartości wyrażonych w liczbach bezwzględnych.

Do właściwej oceny zmian, które wprowadza nowa EPS na lata 2007–2013, potrzebna jest pogłębiona analiza porównawcza założeń finansowania jej priorytetów, w zestawieniu z wcześniej wydatkowanymi środkami w okresie 2003–2006, pod kątem zróżnicowania w relacjach Południe–Wschód.

²³ Do krajów Południa należą: Algieria, Egipt, Izrael, Jordania, Liban, Libia, Maroko, Autonomia Palestyńska, Syria oraz Tunezja. Kraje Wschodu to Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Mołdowa, Ukraina.

Tabl. 1. Fundusze EPS według delimitacji na wymiar południowy i wymiar wschodni

Wyszczególnienie	Alokacja środków finansowych w latach 2003–2006* w mln euro	Zintegrowana wysokość funduszy na lata 2007–2013 w mln euro	Liczba ludności w mln osób****	Fundusze per capita na lata 2007–2013 w mln euro
Wymiar Południowy	1759,1	3305,3	179,4	18,4
Algieria	198,6	220,0	31,3	7,0
Egipt	415,0	558,0	66,4	8,4
Izrael	–	8,0	6,6	1,2
Jordania	160,0	265,0	5,2	51,0
Liban	100,0	187,0	4,4	42,5
Libia	–	8,0	5,4	1,5
Maroko	569,5	654,0	29,4	22,2
Autonomia Palestyńska	–	632,0	3,9 ***	162,5
Syria	106,5	130,0	17,0	7,6
Tunezja	316,0	300,0	9,8	30,6
Współpraca regionalna	**	343,3	179,4	1,9
Wymiar Wschodni	498,9	1257,6	79,4	15,8
Armenia	58,0	98,4	3,1	31,7
Azerbejdżan	44,0	92,0	8,2	11,2
Gruzja	59,0	120,0	5,2	23,0
Mołdowa	107,6	209,7	4,3	48,8
Ukraina	215,3	494,0	48,7	10,1
Białoruś	15,0	20,0	9,9	2,0
Współpraca regionalna	***	223,5	79,4	2,8
Ogółem	2258,0	4562,9	258,8	34,2

*Program TACIS i MEDA. **W ramach programów narodowych. *** W ramach programów narodowych. **** dane za rok 2006. ***** dane za rok 2002.

Źródło: Opracowanie na podstawie

http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/0703_enpi_figures_en.pdf:

http://ec.europa.eu/external_relations/ceeca/index.htm#The%20EU's%20relations%20with%20the%20Mediterranean:

http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/bilateral_relations.htm, Cianciara A.K., Czy wzmocniona EPS wyznacza równowagę na osi Północ-Południe [w:] Monitor UE nr 12(42) grudzień 2007.

Suma środków finansowych na lata 2007–2013 przeznaczonych przez UE na rzecz państw Południa jest ponad dwu i półkrotnie wyższa niż wielkość środków zadysonowanych dla krajów Wschodu. Bliższa analiza uwarunkowań i faktycznych realiów poszczególnych państw istotnie relatywizuje i zmienia ocenę tej alokacji. Teza ta wynika m. in. z następujących przesłanek:

- w porównaniu do poprzedniego okresu programowania (2003–2006) dynamika wzrostu środków dla państw wschodnich jest wyraźnie wyższa i wynosi 252,1%, podczas gdy dla państw południa 187,9%. Podobnie gdy porównamy średnią kwotę funduszy przypadających na poszczególne państwa w danym regionie ta proporcja środków wynosi już 1:1,5, a nie 1:2,5. Wskaźnik dysproporcji będzie jeszcze korzystniejszy dla państw wymiaru wschodniego, gdy weźmiemy pod uwagę wartość alokacji na głowę mieszkańca wówczas stosunek ten będzie zbliżony i wyniesie 1:1,2;
- odmienne są cele państw basenu Morza Śródziemnego od państw wschodnich z uwagi na ich charakter;
- istotne znaczenie mają uwarunkowania związane z polityką i interesami takich państw jak: Hiszpania, Włochy czy Francja, silnie powiązanych gospodarczo i demograficznie z państwami Afryki Północnej;
- ostrożność UE w relacjach z państwami będącymi w „cieniu” Rosji (zwłaszcza Gruzji, Mołdowy, Białorusi, Armenii, Azerbejdżanu), z uwagi na globalne jak i narodowe (Niemcy, Francja, W. Brytania) uwarunkowania militarne i wojskowe oraz kwestie bezpieczeństwa energetycznego;
- według założeń finansowych programu największą dynamikę wzrostu ma osiągnąć poziom finansowania dla Ukrainy i Mołdowy. Ukraina ma szansę być pierwszym krajem nowej generacji. Mołdowa ma szansę uzyskać najwyższy wskaźnik finansowania „per capita” 48,8 spośród wszystkich państw objętych EPS (poza Autonomią Palestyńską – 162,6).

Zróznicowanie i w pewnym stopniu zindywidualizowane finansowanie poszczególnych państw w ramach EPS wydaje się być w dużej mierze uzasadniane czynnikami geopolitycznymi, gospodarczymi jak i celami strategicznymi UE.

Indykatywny budżet i wskaźniki rezultatów

Całkowity projektowany budżet Programu Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina oceniany jest na kwotę prawie 203 mln euro, w tym bezpośredni wkład UE wynosi ok. 186,2 mln euro (91,0%), natomiast współfinansowanie beneficjentów ok. 16,8 mln euro (9,2%).

Tabl. 2. Indykatory plan finansowy programu współpracy transgranicznej
Polska–Białoruś–Ukraina 2007–2013. Priorytety według źródła
finansowania (w euro)

Priorytety	Wkład UE (a)	Współfinanso- wanie (b)	Wskaźnik współfinan- sowania (w%) (c)	Całkowite finan- sowanie (d)+(a)+(b)	Struktura budżetu Programu PBU (w%)
Priorytet 1	55860410,10	5586041,01	10	61446451,11	30,3
Priorytet 2	65170478,45	6517047,85	10	71687526,30	35,3
Priorytet 3	46550341,75	4655034,18	10	51205357,93	25,2
Pomoc techniczna	18620136,70	0,00	–	18620136,70	9,2
Razem	186201367,00	16758123,03	9	202959490,03	100

Źródło: Opracowanie na podstawie

http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/0703_enpi_figures_en.pdf

http://ec.europa.eu/external_relations/ceeca/index.htm#The%20EU's%20relations%20with:
http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/bilateral_relations.htm, Cianciara A.K., Czy
wzmocniona EPS wyznacza równowagę na osi Północ-Południe [w:] Monitor UE, nr 12(42)
grudzień 2007.

Alokacja poziomu finansowania na realizację poszczególnych priorytetów strukturalnie jest podobna, z wyjątkiem nieco niższego udziału (25,2%) priorytetu 3, który można określić jako „miękki”, gdyż jego celem jest wzmocnienie współpracy sieciowej oraz inicjatyw lokalnych i regionalnych. W priorytetach 1 i 2 większość alokacji ma na celu uzyskanie tzw. „twardych” mierzalnych rezultatów.

Nie jest możliwe, aby na tym etapie projektu (de facto przygotowawczym) dokonać symulacji jego efektów, a zwłaszcza możliwego wpływu na zmiany obszaru objętego programem. Pewien stopień przybliżenia możliwych ścieżek zmian może dać obraz indykatorywnych wskaźników rezultatu w poszczególnych priorytetach. W sumie przyjęto 17 wskaźników, w tym:

- w priorytecie 1:
 - liczba przedsiębiorstw obsługiwanych przez poprawioną infrastrukturę,
 - liczba innowacyjnych inicjatyw dla przedsiębiorców,
 - liczba sieci angażujących przedsiębiorców/podmioty gospodarcze,
 - dodatkowa liczba osób obsługiwanych przez poprawioną infrastrukturę turystyczną,
 - liczba stworzonych transgranicznych usług i produktów turystycznych,
 - liczba wspólnych wydarzeń lub usług informacyjnych zwiększających atrakcyjność obszaru objętego programem,
 - dodatkowa liczba osób obsługiwanych przez poprawioną infrastrukturę transportową lub telekomunikacyjną,
 - liczba stworzonych/przetestowanych narzędzi/metod/rozwiązań modelowych zwiększających stopień integracji obszarów o małej dostępności,

- liczba nowych transgranicznych publicznych połączeń transportowych.
- w priorytecie 2:
 - dodatkowa liczba osób obsługiwanych przez poprawioną infrastrukturę ochrony środowiska,
 - dodatkowa liczba osób objętych kampaniami zwiększającymi świadomość ekologiczną,
 - liczba stworzonych/przetestowanych narzędzi/metod/rozwiązań modelowych w zakresie ochrony środowiska,
 - liczba wspólnych działań/inicjatyw planistycznych,
 - liczba stworzonych/przetestowanych narzędzi/metod/rozwiązań modelowych zwiększających efektywność i bezpieczeństwo na granicach,
 - dodatkowa przepustowość nowych przejść granicznych.
- w priorytecie 3:
 - liczba instytucji, które ustanowiły nowe transgraniczne kontakty,
 - liczba osób uczestniczących we wspólnych transgranicznych inicjatywach lokalnych.

Wnioski i rekomendacje

Na podstawie przeprowadzonej analizy można sformułować następujące wnioski:

A. Współpraca transgraniczna jest uznawana powszechnie za sferę interwencji w ramach europejskiej polityki spójności o najwyższej wartości mnożnikowej. Dlatego w kolejnych okresach programowania funduszy i budżetu Wspólnoty należy spodziewać się znaczącego wzrostu nakładów, służących ograniczaniu negatywnych konsekwencji granic wewnętrznych Wspólnoty oraz utrzymania trzech opisanych wcześniej kierunków współpracy transgranicznej.

B. UE w kolejnych wieloletnich okresach programowania polityki i budżetu będzie alokowała rosnące systematycznie środki na współpracę z krajami sąsiedzkimi. Należy także sądzić, że utrzymane zostanie bardzo szerokie menu dopuszczalnego zakresu finansowania tej współpracy. Rosnące znaczenie będzie miała współpraca przygraniczna. Dla Polski położenie wzdłuż granicy zewnętrznej Wspólnoty pozostanie ważnym wyznacznikiem procesów rozwojowych, mających szczególnie znaczący wpływ na rozwój Polski Wschodniej.

C. Problemem są asymetrie rozwojowe mające miejsce pomiędzy Polską, Ukrainą i Białorusią. Dotyczą one nie tylko poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, ale także standardów administracji publicznej oraz poziomu urynkowienia gospodarki. Niemniej ważne są konsekwencje: brakujących powiązań infrastrukturalnych, przystąpienia Polski do strefy Schengen oraz deficytu niezbędnych informacji.

D. Izolacja międzynarodowa Białorusi oznacza, że ISiP pozostanie jednym z niewielu sposobów wspierania transformacji w kierunku gospodarki rynkowej. Cywilizowanie kierunków współpracy Polski i Białorusi w strefie przygranicznej pozostanie priorytetem Polski i UE przez kilkanaście lat.

E. Interes Polski i UE wymaga całościowego, dojrzałego i systemowo-programowego podejścia do problemów stosunków z Ukrainą. Strategiczny charakter tych relacji wymaga ustanowienia ośrodka koordynującego i programującego działania w tym kierunku. Wydaje się, iż istnieje potrzeba opracowania całościowej i spójnej koncepcji wyznaczającej najważniejsze **wektory** prowadzenia tej polityki. Kluczowym elementem tej koncepcji powinno stać się twórcze wdrożenie ISiP. Wykorzystanie do roku 2013 przez Ukrainę możliwości postępu jakie stwarza EPS, UE jest dla tego kraju dużym wyzwaniem. Ewentualna zmiana statusu Ukrainy w przyszłości będzie możliwa wyłącznie pod warunkiem dokonania tak dużych postępów na drodze do integracji z UE, że dotychczasowe mechanizmy i konstrukcja EPS stanie się zbyt ograniczona.

F. Istotne znaczenie związane z przyszłością i działaniami na rzecz rozwoju obszarów przygranicznych Polski i Ukrainy, Polski i Białorusi, a docelowo z przyjęciem Ukrainy do UE będzie miało osiągnięcie sukcesu w realizacji Programu Rozwoju Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2007–2013. Wymagać to będzie m.in. starannej selekcji i wyboru aplikowanych przez strony Programu projektów, dających największą synergię oraz efekt mnożnikowy. Na poziomie operacyjnym programu, należy stworzyć trójstronny, „spójny i szczelny” system wyboru i aplikacji najlepszych z punktu widzenia strategii i rozwoju tego obszaru projektów, aby uniknąć także tzw. „efektu rozmytego”. Uzyskane rezultaty Programu mogą stać się jednym z podstawowych argumentów uzasadniających zarówno rozszerzenie rzeczowe i finansowe programu rozwoju i współpracy transgranicznej w kolejnym okresie programowania.

G. W opracowanym projekcie²⁴, w 3 priorytetach zawarto ok. 40 grup indykatorywnych przedsięwzięć o bardzo rozległym zakresie merytorycznym i szerokich możliwościach aplikowania wewnątrz poszczególnych grup tematycznych. Lista uprawnionych podmiotów do aplikowania i uzyskiwania finansowania obejmuje 23 grupy²⁵. Grupy te zawierają liczoną w tysiącach liczbę podmiotów m.in.; instytucji państwowych, niepaństwowych osób fizycznych i organizacji narodowych i międzynarodowych, związków, kościołów, wspólnot religijnych i innych uprawnionych oraz mogących w ramach programu generować i aplikować projekty.

Możliwe są **różne scenariusze realizacji „Programu..”** i osiągania założonych celów. Można wskazać 3 prawdopodobne scenariusze: „Rozmyty”, „Celów”, „Ćwiczebny”.

- **Scenariusz „Rozmyty”** – który przy ustalonej na lata 2007–2013, relatywnie niskiej kwocie finansowania programu, dużym jego zasięgu i zakresie tematycznym oraz dużej liczbie podmiotów, może generować rozproszenie i dekoncentrację środków na dużą liczbę małych projektów, których efekty nie zmieniają sytuacji zidentyfikowanej w diagnozie wyjściowej obszaru objętego programem.

²⁴ W momencie konferencji program nie był zatwierdzony przez Komisję Europejską jak wymaga tego procedura.

²⁵ Patrz art. 14 rozporządzenia wskazanego w przypisie 9.

- **Scenariusz „Celów”** – w którym możliwa jest koncentracja środków, programu na relatywnie niewielkiej grupie projektów, tematycznie najbliższej powiązanych zarówno z horyzontalnymi celami EPS, a przede wszystkim Programem Polska – Białoruś – Ukraina 2007–2013. W rezultacie realizacji takiego scenariusza, dałoby to możliwość uzyskania widocznych i odczuwalnych efektów i mogłoby zmienić sytuację wyjściową w niektórych dziedzinach. Przyjęcie i realizacja tego scenariusza wymaga zintegrowanego zarządzania i ścisłej współpracy trzech państw.
- **Scenariusz „Ćwiczebny”** – polegający na realizacji możliwie największej liczby projektów i działań, bez dbałości o ich profil i tematykę. Scenariusz ten miałby wówczas bardziej charakter polityczny²⁶. Przy takim założeniu pozytywną stroną byłoby włączenie szerszego przedstawicielstwa społeczeństw, grup społecznych i zawodowych w problematykę eurointegracji, tworzenie klimatu do współpracy i przekonania do potrzeby dialogu europejskiego, edukacji europejskiej i obywatelskiej, myślenie projektowe, poznanie i praktyka przygotowania projektów.

Uwzględniając sytuację i uwarunkowania społeczno-gospodarcze i polityczne, a także relacje pomiędzy tymi trzema krajami wydaje się, że scenariusz „Celów” będzie trudny do przeprowadzenia. Potwierdzają to także wyniki prac trójstronnych zespołów w trakcie konstrukcji struktury i budowy programu²⁷ oraz rezultaty konsultacji społecznych na Białorusi i Ukrainie.

Bogdan Kawałko – Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, prof. dr hab.
Jacek Szlachta – SGH w Warszawie.

²⁶ Jednakże w pełnej zgodności EPS i Programem Polska – Białoruś – Ukraina 2007–2013.

²⁷ Współautor artykułu /B. Kawałko/ z rekomendacji MRR uczestniczył w pracach Zespołów Programowych jako ekspert.

Semen MATKOWSKI

OBSZARY TRANSGRANICZNE A SPÓJNOŚĆ METODOLOGICZNA UKRAIŃSKIEJ, BIAŁORUSKIEJ I POLSKIEJ STATYSTYKI REGIONALNEJ

Współpraca transgraniczna jest bardzo ważnym czynnikiem stymulującym rozwój społeczno-gospodarczy obszarów przygranicznych. Dzięki niej aktywizują się społeczności lokalne, pogłębia się stopień wykorzystania istniejącego potencjału gospodarczego, rosną możliwości rozwiązania problemów społecznych oraz zadań rozwoju przestrzennego terytoriów pogranicza. Doniosła rola przypada tu zwłaszcza informacji statystycznej.

Głównymi celami współpracy na obszarach przygranicznych są:

- przełamywanie uprzedzeń oraz stereotypów istniejących po obu stronach granicy;
- usuwanie barier politycznych i administracyjnych między sąsiadami;
- stworzenie gospodarczej, społecznej oraz kulturalnej infrastruktury, warunków powoływania wspólnych instytucji, podmiotów gospodarczych, ośrodków itp.

Obecnie głównym zapleczem współpracy transgranicznej jest informacja statystyczna, znaczącą część której zajmuje statystyka transgraniczna. Źródłem jej jest statystyka regionalna obszarów przygranicznych. Główne znaczenie przy współpracy transgranicznej mają dane odnoszące się do terytorium, ludności, zatrudnienia, infrastruktury, turystyki, rolnictwa, ochrony środowiska.

Porównywalne dane statystyki transgranicznej są niezbędne:

- dla istniejących po obu stronach granicy instytucji rządowych i samorządowych do podejmowania właściwych decyzji;
- dla oceny i planowania rozwoju regionu we wszystkich sferach;
- jako podstawa opracowania wspólnych projektów międzynarodowych, strategii rozwoju społecznego i ekonomicznego oraz przestrzennego wyposażenia obszarów przygranicznych;
- dla rozwoju badań regionalnych ośrodków naukowych.

Statystyka transgraniczna musi odpowiadać na potrzeby organów zarządzania związków transgranicznych, organów władzy oraz samorządowych struktur obszarów pogranicznych, dla potrzeb biznesu, a również dla społeczeństwa obszarów pogranicznych.

Jakie mamy związki transgraniczne na ukraińsko-polsko-białoruskim pograniczu?

Euroregion „Karpaty” (od 1993 r.)

- z Węgier – 5 komitatów;
- z Polski – woj. podkarpackie;
- ze Słowacji – dwa kraje – koszycki i preszowski;
- z Ukrainy – obwody lwowski, zakarpacki, iwano-frankowski oraz czerniowiecki.

Wyniki działalności euroregionu „Karpaty” wskazują, że tworzenie podobnych związków międzyregionalnych odbywa się z wielkimi trudnościami tak organizacyjnego jak i politycznego charakteru. Jak dotąd faktycznie był opracowany tylko mechanizm połączenia. Działalność euroregionu jest mało efektywna.

Euroregion „Bug” (od 1995 r.)

- z Polski – woj. lubelskie;
- z Ukrainy – obwód wołyński oraz dwa powiaty obwodu lwowskiego;
- z Białorusi – obwód brzeski.

Zrealizowano szereg projektów i programów współpracy przemysłowej, rozbudowy infrastruktury pogranicznej, ochrony środowiska, rozwoju samorządów lokalnych.

Euroregion „San” (projekt)

Analizując mało efektywną współpracę w ramach Euroregionu „Karpaty” władze woj. podkarpackiego i obwodu lwowskiego porozumiały się w sprawie realizacji programu współpracy przygranicznej „San”.

- Etapy programu „San” będą realizowane na podstawie priorytetów, zadań i środków strategii rozwoju obwodu lwowskiego oraz woj. podkarpackiego.
- Cel euroregionu „San” to:
 - wzmocnienie potencjału ekonomicznego;
 - obniżenie stopy bezrobocia oraz ubóstwa w regionach;
 - rozwój stosunków dobrosąsiedzkich.

Współpraca polskich, ukraińskich i białoruskich statystyków, rozpoczęta równocześnie z powstaniem Euroregionu Bug, polegała na opracowaniu publikacji statystycznych w ramach euroregionu. W ostatnich latach powstały również pozycje wydawnicze, które odnoszą się do pogranicza ukraińsko-polskiego, a także opracowania dotyczące rozwoju ekonomicznego i społecznego obszarów przygranicznych. Warto zauważyć, że taka współpraca odbywa się z inicjatywy dyrektorów urzędów statystycznych obszarów przygranicznych. Od początku tej współpracy opublikowano ok. 20 publikacji statystycznych.

Podsumowując działalność publikacyjną urzędów statystyki możemy wyciągnąć wnioski:

1. Najczęściej przedmiotem publikacji statystycznych jest problematyka demograficzna oraz dane dotyczące terytorium, zatrudnienia, infrastruktury i turystyki.
2. Prawie wszystkie publikacje statystyczne mają charakter informacyjny. Tylko dwie pozycje wydawnicze, które ukazały się w ostatnim okresie: „Pogra-

nicze Polsko-Ukraińskie. Środowisko. Społeczeństwo. Gospodarka” oraz „Pogranicze Polsko-Ukraińskie w liczbach w 2006 r.”, miały charakter analityczny.

Dla regionów transgranicznych, szczególnie takich, które są położone są na zewnętrznych granicach Unii Europejskiej (UE), a do takich należą pograniczne regiony Polski, Ukrainy i Białorusi, istotnym problemem jest porównywalność danych statystycznych, zwłaszcza na niższym poziomie agregacji niż obwód/województwo. Doświadczenia współpracy ukraińskich, polskich i białoruskich statystyków w trakcie przygotowywania wspólnych publikacji wskazują, że część problemów powiązana jest z:

- porównywalnością metodologii statystycznej;
- terminologią;
- pojęciami i klasyfikacjami.

Np. w trakcie porównywania struktury ludności według wieku występują pewne różnice: ludność w wieku przedprodukcyjnym w Polsce to osoby, które nie osiągnęły wieku zdolności do pracy, czyli ludność w wieku 0–17 lat; na Ukrainie w wieku 0–15 lat. Ludność w wieku produkcyjnym w Polsce to osoby w wieku zdolności do pracy (mężczyźni w wieku 18–64 lat, kobiety – w wieku 18–59); na Ukrainie mężczyźni w wieku 16–59 lat, kobiety – w wieku 16–54. Osoby w wieku: mężczyźni – 65 lat i więcej, kobiety – 60 lat i więcej w Polsce zaś na Ukrainie mężczyźni – 60 lat i więcej, kobiety – 55 lat i więcej to ludność w wieku poprodukcyjnym. Mamy zatem różnice w obliczonych wskaźnikach zatrudnienia, bezrobocia, aktywności zawodowej.

Istnieją różnice w danych otrzymywanych w wyniku odmiennych rodzajów i sposobów badań statystycznych. Przykładem tego mogą być wskaźniki produkcji sprzedanej ważniejszych wyrobów według PKD, czy wskaźniki statystyki finansów przedsiębiorstw. W Polsce badane są podmioty gospodarcze, w których liczba pracujących przekracza 9 osób, natomiast na Ukrainie wszystkie podmioty gospodarcze, niezależnie od liczby pracujących, z wyjątkiem osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. Podobnie publikowane informacje dotyczące budownictwa, produkcji budowlano-montażowej w Polsce odnoszą się do podmiotów gospodarczych w sekcji „Budownictwo” o liczbie pracujących ponad 9 osób. Na Ukrainie badane są podmioty gospodarcze – osoby prawne oraz ich wyodrębnione jednostki, które należą do sekcji „Budownictwo”, o liczbie pracujących ponad 20 osób.

Możemy wyodrębnić trzy grupy wskaźników charakteryzujących się:

- całkowitą zgodnością metodologiczną;
- niecałkowitą zgodnością metodologiczną, ale możliwością doprowadzenia do porównywalności;
- brakiem zgodności metodologicznej i niemożliwością doprowadzenia do porównywalności.

Duże rozbieżności metodologiczne występują na ogół w takich dziedzinach, jak: ochrona środowiska (kryteria klasyfikacyjne, formy ochrony prawnej), infrastruktura społeczna (system edukacji, ochrona zdrowia). Podane różnice metodologiczne nie są

barierami dla skutecznej współpracy w ramach statystyki transgranicznej. Musimy analizować je, poznawać i wyjaśniać użytkownikom informacji statystycznej.

Procesy integracyjne w Europie prowadzą do coraz większego zainteresowania statystyką regionalną w obszarach pogranicznych. Nowym impulsem do rozszerzenia zakresu publikacji informacyjno-statystycznych jest decyzja o przeprowadzeniu finałowych meczów piłki nożnej „Euro-2012” w Polsce i Ukrainie.

Wydaje się, że współpraca pomiędzy statystykami na pograniczu polsko-ukraińskim osiągnęła już taki poziom, że warto podjąć wysiłek utworzenia banku danych transgranicznych. Zagwarantuje to współpracę nowej jakości. Również sprzyja temu, zainteresowanie informacją na zewnętrznych granicach UE.

Statystyka ukraińska i polska mają dość doświadczeń dla przedstawiania ich użytkownikom informacji w dostępny sposób – drogą internetową oraz przez stworzenie wspólnego banku danych w różnych językach. Do stworzenia, prowadzenia i aktualizacji takiego banku potrzebne są fundusze. Źródła ich należy szukać wspólnie.

prof. dr hab. Semen Matkowski – Główny Urząd Statystyczny w Obwodzie Lwowskim.

Georgij CHWALKO

INFORMACYJNA WSPÓŁPRACA TRANSGRANICZNA: CELE, ZADANIA I PERSPEKTYWY ROZWOJU

Znaczenie współpracy transgranicznej. Doświadczenia zagraniczne wskazują na to, że transgraniczna (zwłaszcza przygraniczna) współpraca jest najefektywniejszą formą integracyjnych przedsięwzięć, uwzględniającą specyfikę potrzeb mieszkańców obszarów położonych w sąsiedztwie granic. Stwarza ona szanse miejscowym i regionalnym władzom uaktywnienia działań mających na celu przyciągnięcie do międzynarodowej współpracy przedsiębiorstw średniego i małego biznesu.

Obwód brzeski jest aktywnym uczestnikiem rozwijającej się od wielu lat współpracy z Polską i Ukrainą, szczególnie z graniczącymi z nim regionami. Ten proces współdziałania z każdym rokiem pogłębia się. Jest to m.in. efektem wypełniania postanowień trójstronnego planu aktywizacji współpracy w ramach projektu Euro-region Bug.

Cel informacyjnej współpracy transgranicznej. Działalność narodowych regionalnych służb statystycznych w realizacji projektu ukierunkowana jest na dostarczanie oficjalnych danych statystycznych wszystkim zainteresowanym użytkownikom – przede wszystkim organom władzy rządowej i samorządowej szczebla regionalnego i lokalnego, instytucjom naukowym i naukowo-badawczym, jednostkom struktur biznesowych, centrom zarządzania itp.

Jednym z podstawowych celów jest przygotowanie przez statystykę informacji, dzięki którym stworzone zostaną sprzyjające warunki przyciągania inwestycji zagranicznych dla rozwoju obustronnie korzystnej współpracy obszarów transgranicznych. Napływ inwestycji zagranicznych zapewni wzrost rozwoju gospodarczego, umożliwi powstanie nowych miejsc pracy, i w rezultacie podniesie poziom życia mieszkańców tych terenów.

Obwód brzeski – jako podmiot współpracy transgranicznej. Obwód brzeski utworzony został 69 lat temu. Jego powierzchnia liczy 2,8 tys. km² (prawie 16% obszaru Republiki Białoruś). Na jego terytorium znajduje się park narodowy Puszcza Białowieska, 46 rezerwatów i 67 pomników przyrody. Administracyjnie dzieli się na 16 powiatów, liczy 29 miast i miejscowości typu miejskiego oraz 2168 wiejskich jednostek osadniczych. W końcu 2007 r. w obwodzie brzeskim zamieszkiwało 1435,1 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosiła 44 osób/km², a ludność miejska stanowiła 65% ogółu mieszkańców. Udział ludności w wieku produkcyj-

nym wynosi 60% ogółu mieszkańców (w miastach jest wyższy – 65%, zaś wśród ludności wiejskiej 52%).

Rynek pracy. Według danych bilansu siły roboczej w 2007 r. w obwodzie brzeskim było 607 tys. pracujących w gospodarce narodowej. Na przemysł przypadało około 25%, na rolnictwo ponad 13%, handel z gastronomią ponad 12%, a na budownictwo ok. 8% ogółu pracujących.

W końcu 2007 r. w obwodzie brzeskim zarejestrowanych było 7,5 tys. bezrobotnych (w 2005 r. – 11 tys.). Stopa bezrobocia zarejestrowanego wynosiła 1,2% ludności aktywnej zawodowo (1,8% w r.2005) – była nieco większa od średniej republikańskiej.

Nakłady inwestycyjne. Wysokość nakładów inwestycyjnych w 2007 r. w obwodzie brzeskim osiągnęła 3,1 trylionu rubli, co oznacza wzrost o 11,8% w stosunku do poziomu z roku 2006. Wzrosły inwestycje w sferze produkcyjnej – ich udział przekroczył 57% ogółu nakładów inwestycyjnych.

Przemysł. W obwodzie brzeskim prowadzi działalność 296 dużych i średnich oraz ponad 700 małych przedsiębiorstw przemysłowych. Dają one 9% produkcji przemysłowej Białorusi i 18% artykułów spożywczych. Obwód brzeski specjalizuje się w przemyśle budowy maszyn, produkcji leśnej, produkcji drewna i wyrobów z drewna, celulozy i papieru, w przemyśle lekkim oraz spożywczym.

Użytki rolne według stanu na 1 stycznia 2008 r. zajmowały 1444 tys. ha (44% powierzchni obwodu). W przeliczeniu na głowę 1 mieszkańca w 2007 r. rolnictwo obwodu brzeskiego wyprodukowało 693 kg ziarna zbóż, 982 kg kartofli, 619 kg buraków cukrowych, 104 kg mięsa, 765 kg mleka. Obok wielkich przedsiębiorstw rolnych w obwodzie było 417 gospodarstw rolnych typu farmerskiego, o łącznej powierzchni 18,4 tys. ha. Średnia wielkość 1 gospodarstwa farmerskiego wynosiła 44 ha.

Rozwój małego biznesu. W końcu 2007 r. w obwodzie brzeskim prowadziło działalność 5,5 tys. małych przedsiębiorstw wszystkich form własności. Oznacza to znaczny wzrost w porównaniu z rokiem 2005 (2,4 tys.), czy rokiem 2000 (2 tys.). W strukturze małych przedsiębiorstw najwyższy udział miały przedsiębiorstwa handlowe i gastronomiczne (28% wszystkich małych przedsiębiorstw), przemysłowe (26%) oraz budowlane (10%). Pracowało w nich 47 tys. osób – o 13,5 tys. więcej niż w 2000 r. i o 5 tys. więcej niż w roku 2005.

Handel zagraniczny. W roku 2007 wartość obrotów handlu zagranicznego obwodu brzeskiego osiągnęła 2,5 mld USD (na eksport przypadało 1,3 mld USD). W porównaniu z rokiem 2005 oznacza to wzrost o 39%, a w porównaniu z rokiem 2000 wzrost 3,5-krotny. Udział Polski w wartości obrotów handlu zagranicznego przekracza 8%, w eksporcie – 2,4%, a w imporcie – 14%; Udział Ukrainy wynosił odpowiednio: 6,7%, 6,6% oraz 6,8%. Należy zaznaczyć, że mimo wzrostu wartości handlu zagranicznego z Polską udział zmniejszył się o 2,5% w stosunku do r. 2005. Udział eksportu do Polski w ostatnich 2 latach zmalał prawie dwukrotnie, a udział importu z Polski wzrósł do 15%. Wiąże się to w pewnym stopniu z działalnością przedsiębiorstw wolnej strefy ekonomicznej (WSE), przywożących niezbędne su-

rowce, materiały, oprzyrządowanie do produkcji, której sprzedaż przeznaczona jest na eksport do Rosji i innych krajów.

Tabl. 1. Handel zagraniczny obwodów brzeskiego i grodzieńskiego z Polską
(w mln. USD)

	2000	2005	2007	2000=100	2005=100
Obroty handlu zagranicznego					
Obwód brzeski	44,4	203,9	198,7	4,5 raza	97,5
Obwód grodzieński	102,7	124,8	235,2	229,1	188,5
Eksport					
Obwód brzeski	13,3	58,1	30,7	230,1	52,8
Obwód grodzieński	84,8	54,4	97,3	114,8	179,0
Import					
Obwód brzeski	31,1	145,8	168,0	5,4 raza	115,3
Obwód grodzieński	17,9	70,4	137,9	7,7 raza	195,8

Działająca wolna strefa ekonomiczna „Brześć” jest pierwszą tego typu jednostką w Białorusi i jednocześnie największą pod względem liczby zarejestrowanych organizacji. Według stanu na 1 lipca 2008 r. w WSE „Brześć” było ich 73 (27% ogólnej liczby organizacji wszystkich wolnych stref ekonomicznych w Białorusi). Prowadzi działalność 69 podmiotów. Prawie 90% stanowią przedsiębiorstwa przemysłowe.

W I półroczu 2008 r. wartość produkcji i usług WSE „Brześć” wyniosła 759 mld rubli, co oznacza wzrost w cenach stałych o 9,5% w odniesieniu do analogicznego okresu roku 2007.

Sprzedaż towarów za granicę przez podmioty zgrupowane w WSE „Brześć” osiągnęła wartość 226 USD. Wśród wyeksportowanych towarów największy udział przypadł na meble (24%), ryby i ich przetwory (27%), mięso, wędliny i produkty mięsne (17%), farby i lakiery (6%).

Do należących do WSE „Brześć” podmiotów do 1 lipca 2008 r. polscy inwestorzy skierowali 26,4 mln USD – co stanowi ok. 7% wszystkich zagranicznych inwestycji. Inwestycje bezpośrednie stanowiły 98% ogółu inwestycji polskich.

1 lipca br. w brzeskim obwodzie zarejestrowanych było 400 podmiotów z udziałem zagranicznych osób prawnych i osób fizycznych. Z tej liczby 104 jednostek powstało przy zaangażowaniu kapitału polskiego – 55 z nich jako podmioty z kapitałem mieszanym a 49 z kapitałem polskim. Kapitał ukraiński był zaangażowany w 11 przypadkach.

Tabl. 2. Podmioty z udziałem kapitału zagranicznego

	Liczba podmiotów			Kapitał podstawowy inwestorów zagranicznych w tys. USD		
	ogółem	w tym		ogółem	w tym	
		z kapitałem mieszanym	z kapitałem zagranicznym		w podmiotach z kapitałem mieszanym	w podmiotach z kapitałem zagranicznym
Według stanu na 1 stycznia 2006 r.						
Ogółem w Republice Białoruś	3545	1903	1642	745142,3	384633,7	360508,6
z Polski	349	215	134	20820,8	10149,4	10671,4
w tym:						
Obwód brzeski	401	226	175	49289,9	29784,7	19505,2
z Polski	111	59	52	7510,1	2847,1	4663,0
Obwód grodzieński	248	161	87	28778,9	19314,6	19505,2
z Polski	74	50	24	3850,4	2235,0	1615,4
Według stanu na 1 stycznia 2008 r.						
Ogółem w Republice Białoruś	4218	2321	1897	1134761,1	715330,5	419430,6
z Polski	332	203	129	23953,4	11530,1	12423,3
w tym:						
Obwód brzeski	400	229	171	58629,1	36726,7	21902,4
z Polski	104	55	49	9743,7	4466,0	5277,7
Obwód grodzieński	274	176	98	24431,4	13540,4	10891,0
z Polski	65	43	22	2949,5	1542,3	1407,2

Inwestycje zagraniczne. Ostatnimi laty w gospodarce obwodu dały się zaobserwować pozytywne tendencje rozwoju inwestycji zagranicznych. Wartość wniesionego kapitału zagranicznego rośnie systematycznie. Do końca I półrocza 2008 r. w gospodarkę obwodu brzeskiego (bez banków) zagraniczni inwestorzy zaangażowali 95,5 mln USD (1,9 raza więcej niż w I półroczu 2007 r.).

Udział inwestycji bezpośrednich dochodzi do 60,8% wszystkich inwestycji zagranicznych. W porównaniu z I półroczem 2007 r. oznacza to wzrost półtorakrotny. Głównymi formami przyciągania inwestycji bezpośrednich były: reinwestowanie (54,7% ogółu inwestycji bezpośrednich), kredyty i pożyczki od inwestorów bezpośrednich (38,3%), wkład w kapitał podstawowy (7%).

Głównymi inwestorami zagranicznymi są podmioty gospodarcze z Rosji (25,2%), W. Brytanii (24,7%), Niemiec (21,9%) i Polski (6,6%).

Polskie podmioty gospodarcze największe nakłady inwestowały w takie gałęzie gospodarki jak przemysł (84,2% inwestycji z Polski), rolnictwo (8,4%), budownictwo (5,9%).

Informacje te świadczą z **jednej strony** o rozszerzaniu międzynarodowej, w tym transgranicznej współpracy podmiotów gospodarczych z obwodu brzeskiego oraz zainteresowaniu inwestorów zagranicznych naszym obwodem. Z **drugiej strony** wskazują na fakt, że Urząd Statystyczny w Brześciu dysponuje zasobami informacyjnymi pozwalającymi zadowolić potrzeby uczestników transgranicznej współpracy na różne zbiorcze wskaźniki demograficzne, społeczno-gospodarcze.

Tabl. 3. Inwestycje zagraniczne w tys. USD

I półrocze			I półrocze 2007 = 100
2007	2008		
Ogółem			
Białoruś	2325662,8	3340222,4	143,6
Obwód brzeski	50583,1	95510,7	188,8
bezpośrednie			
Białoruś	510963,0	1232018,5	241,1
Obwód brzeski	38892,0	58064,3	149,3
portfelowe (pośrednie)			
Białoruś	1449,3	809,8	55,9
Obwód brzeski	0,6	575,8	960 razy
inne			
Białoruś	1813250,5	2107394,1	116,2
Obwód brzeski	11690,5	36870,6	3,2 raza

Tabl. 4. Inwestycje zagraniczne według sekcji EKD w tys. USD

	I półrocze 2008				I półrocze 2007
	ogółem	w tym			
		bezpośrednie	pośrednie	inne	
Obwód brzeski	95510,7	58064,3	575,8	36870,6	50583,1
w tym:					
przemysł	87388,9	53799,2	575,8	33013,9	42737,3
rolnictwo	716,5	539,8	–	176,7	576,8
transport	2757,8	545,0	–	2212,8	1609,0
budownictwo	1857,0	1625,0	–	232,0	2020,0
handel i gastronomia	1931,4	801,4	–	1130,0	2494,3
pośrednictwo finansowe	686,3	581,1	–	105,2	371,1

Zadania organów statystyki publicznej

Organy statystyki publicznej są bardzo ważnym ogniwem transgranicznej współpracy ponieważ ich głównym zadaniem jest dostarczanie uczestnikom tej współpracy, aktualnie działającym, jak i potencjalnym, informacji statystycznej przy wykorzystaniu różnych sposobów dostępu do danych zbiorczych. Użytkownicy informacji statystycznych zgłaszają obecnie nowe potrzeby na informacje, łączące się ze stanem, rozwojem gospodarki, sfery socjalnej, ekologii, sytuacji demograficznej, rynku pracy itd.

Informacja statystyczna powinna dostarczać nie tylko obwodowych danych zbiorczych, ale powinna także podawać informacje na poziomie mikroregionów (powiatów, a nawet podstawowych jednostek osadniczych). Powinna być rozprawdzana nie tylko w formie publikacji papierowych czy na nośnikach elektronicznych, przygotowania danych na zamówienie, także w formie płatnej, ale także powinna zapewniać dostęp do elektronicznych baz danych.

Przygotowanie wspólnych publikacji

Dla celów analizy, prognozowania i porównań społeczno-gospodarczego rozwoju obszarów przygranicznych wielkie znaczenie ma przygotowanie wspólnych publikacji.

W ramach transgranicznej współpracy w Euroregionie Bug statystyczne służby obwodu brzeskiego, wspólnie ze statystykami polskimi i ukraińskimi przygotowały trzy publikacje: „Euroregion Bug w liczbach”, „Turystyka w Euroregionie Bug”, „Miasta – stolice regionów w Euroregionie Bug”. Tematyka takich pozycji wydawniczych mogłaby znacznie szersza.

Jednak w celu rozszerzenia zakresu wydawanych wspólnie publikacji, jako elementu zapewnienia informacji przy transgranicznej współpracy, niezbędnymi wydają się być następujące przedsięwzięcia:

- zbadanie zapotrzebowania na informacje i zgranie ich tematyki z potrzebami użytkowników;
- określenie źródła finansowania wydawanych publikacji;
- zbadanie źródła informacji;
- uzgodnienie wykazu wskaźników, które powinny znaleźć się w proponowanych wydawnictwach.

Doświadczenia przygotowania poprzednich publikacji, wykazały szereg problemów związanych ze wskaźnikami, które są stosowane przez służby statystyczne poszczególnych krajów, do przedstawiania tego czy innego rodzaju działalności gospodarczej czy zjawiska społeczno-ekonomicznego. Dotyczy to nie tylko wskaźników ekonomicznych lecz zwłaszcza statystyki sfery usług.

Najważniejszym zadaniem przy informacyjnym zapewnieniu współpracy transgranicznej jest stworzenie nowych informacyjno-analitycznych systemów baz danych, pozwalających na monitorowanie społeczno-ekonomicznego rozwoju obszarów przygranicznych.

Pracownicy urzędu statystycznego i centrum obliczeniowego w Brześciu zostali włączeni do przygotowania i wdrożenia Regionalnego Zautomatyzowanego Informacyjno-Analitycznego Systemu w Obwodzie Brzeskim w ramach państwowego programu „Elektroniczna Białoruś”. System pozwala na wybieranie danych z kompleksów elektronicznego opracowania informacji statystycznej, przekształcanie ich w potrzebnym formacie dla ostatecznego wprowadzenia do zintegrowanej bazy danych.

Obecnie do zasobów bazy danych regionalnego systemu informacyjnego wprowadzane są najbardziej potrzebne statystyczne wskaźniki odnoszące się do przemysłu, finansów, inwestycji, rolnictwa, zatrudnienia, handlu, usług, handlu zagranicznego, wykorzystania miejscowych paliw. Wykaz statystycznych wskaźników, które są wprowadzane do systemu stopniowo rozszerza się. Daje to możliwość użytkownikom – specjalistom organów władzy, w operatywny sposób otrzymywania zbiorczych danych, poddawania ich analizie, stawiania różnorodnych zapytań, przygotowywania analitycznych rozliczeń, a w końcu przyjęcia na ich podstawie prawidłowych działań ze strony władz.

Perspektywy rozwoju

Realizacja następujących przedsięwzięć i projektów będzie sprzyjać stworzeniu nowej analitycznej i informacyjnej bazy statystyki publicznej w regionach Republiki Białoruś, a zwłaszcza w obwodzie brzeskim:

- stworzenie jednolitego Zintegrowanego Systemu Informacyjnego państwowej statystyki w Republice (termin realizacji 2010 r.);
- przeprowadzenie w październiku 2009 r. spisu ludności i opracowanie jego wyników;

- realizacja projektu UNICEF rozszerzenia bazy danych „Bielaruśinfo” charakteryzującego osiągnięcie celów Tysiąclecia nie tylko na poziomie Republiki i obwodów, ale i na poziomie powiatów i większych miast.

Monitoring rozwoju przygranicznych obszarów oparty na tworzonych bazach danych zapewni dane statystyczne dla procedur opracowania transgranicznych programów, pozwoli prowadzić obserwacje przebiegu realizacji tych programów, umożliwi informowanie tak władz jak i społeczeństwa o społeczno-gospodarczym rozwoju obszarów przygranicznych.

Zakończenie

Dla użytkowników informacji statystycznych w Republice, obwodzie, czy dla potencjalnych zagranicznych inwestorów, doskonalenie w udostępnianiu danych przez służby statystyczne z obszaru pogranicza, ma bezsprzecznie duże znaczenie dla transgranicznej współpracy. Realizacja wymienionych przedsięwzięć, mających na celu poprawienie tej działalności stworzy możliwości przygotowania nowych projektów wspólnych badań statystycznych i publikacji w ramach transgranicznej współpracy narodowych służb statystycznych.

Georgij Chwalko – Obwodowy Urząd Statystyczny w Brześciu, Białoruś.

Ryszard BOGUSZEWSKI

POTRZEBY INFORMACYJNE W PROCESIE BUDOWY STRATEGII ROZWOJU POGRANICZA POLSKO-UKRAIŃSKO-BIAŁORUSKIEGO

W ciągu ostatnich kilkunastu lat podjęto szereg prób budowania wspólnych strategii rozwoju pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego. Część podejmowanych prac planistycznych wynikała z tworzonych struktur instytucjonalnych współpracy transgranicznej, jak chociażby powołanie Euroregionu Bug i opracowanie na skutek tego średniookresowej *Strategii rozwoju Euroregionu Bug*, obejmującej część terytorium pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego.¹ W przypadku niektórych opracowań, powstałe dokumenty strategiczne były rezultatem realizacji konkretnych projektów współpracy transgranicznej. Przykładem może być tutaj opracowana w 2005 r. *Wspólna polsko-ukraińska strategia współpracy transgranicznej na lata 2005–2015*² oraz jej zaktualizowana i poszerzona wersja z roku 2008.

Ważnymi działaniami przyczyniającymi się do identyfikacji i zaspokajania potrzeb informacyjnych w zakresie planowania strategicznego pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego są cykliczne opracowania statystyczne przygotowane przez Urząd Statystyczny w Lublinie, w bliskiej współpracy ze swoimi odpowiednikami w Brześciu, Łucku i Lwowie.³ Publikacje te, oprócz dostarczenia konkretnych danych statystycznych, są również próbą zbudowania wspólnej platformy współpracy urzędów statystycznych Polski, Białorusi i Ukrainy w zakresie gromadzenia, przetwarzania i udostępniania danych w układzie transgranicznym. Dla instytucji odpowiedzialnych za planowanie strategiczne i przygotowanie programów operacyjnych w układzie transgranicznym opracowania te stanowiły cenne źródło informacji do sporządzenia części diagnostycznych i opracowania podstaw systemu monitorowania.

¹ Strategia rozwoju Euroregionu BUG, redakcja naukowa Jan Polski, Euroregion BUG, tom 16, Lublin 1997.

² Wspólna polsko-ukraińska strategia współpracy transgranicznej, Lubelskie, Podkarpackie, Wołyńskie, Lwowskie, Europejskie Centrum Integracji i Współpracy Samorządowej „Dom Europy”, Lublin, 2005.

³ Przykładem może być tutaj opracowanie pt. *Pogranicze polsko-ukraińskie w liczbach w 2006 r.*, Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2007.

Pewnym ograniczeniem w pełniejszym wykorzystaniu opracowań urzędów statystycznych przez instytucje sporządzające programy współpracy transgranicznej jest brak spójności terytorialnej, przejawiający się w tym, że obszar objęty programowaniem w ramach *Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina* jest znacznie większy niż ten ujęty w opracowaniach przygotowywanych przez urzędy statystyczne w Lublinie, Brześciu, Łucku i Lwowie.

Wśród innych opracowań o charakterze transgranicznym na szczególną uwagę zasługuje publikacja monograficzna przygotowana przez Wyższą Szkołę Zarządzania i Administracji w Zamościu pt. *Pogranicze polsko-ukraińskie. Środowisko. Społeczeństwo. Gospodarka*⁴. Opracowanie opiera się w dużej mierze na dostępnych zasobach statystycznych i koncentruje się na analizie spójności obszaru polsko-ukraińskiego w ujęciu przestrzennym, społecznym i gospodarczym. Monografia stanowi dobrą podstawę do dalszych prac analitycznych i tworzenia podstaw transgranicznego systemu gromadzenia, aktualizowania i udostępniania kompleksowych i wiarygodnych danych o przygranicznych regionach Polski i Ukrainy.

Niestety, większość cytowanych dokumentów strategiczno-analitycznych charakteryzuje się fragmentarycznością i wewnętrznymi słabościami wynikającymi między innymi z dużych różnic systemowych istniejących na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim. Jest to również związane z brakiem doświadczenia w zakresie wspólnego transgranicznego planowania strategicznego, połączonego z niskim stopniem zaangażowania władz krajowych i regionalnych w budowanie wspólnej strategii rozwoju pogranicza. Ponadto jednym z zasadniczych problemów był – i w dalszym ciągu jest – słaby dostęp do wiarygodnych danych statystycznych, ograniczający w znaczny sposób możliwości stałego analizowania i monitorowania rozwoju obszarów transgranicznych.

Z uwagi na fakt, że do tej pory nie udało się stworzyć wspólnej strategii rozwoju pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego, identyfikacji głównych potrzeb informacyjnych w zakresie transgranicznego planowania strategicznego dokonano na podstawie doświadczeń związanych z tworzeniem i aktualizowaniem *Wspólnej polsko-ukraińskiej strategii współpracy transgranicznej na lata 2005–2015* oraz opracowaniem *Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2007–2013*. Oba dokumenty były tworzone przez zespoły robocze reprezentujące różne środowiska i instytucje, przy dużym wsparciu i zaangażowaniu służb statystycznych z Polski, Białorusi i Ukrainy.

Wspólna polsko-ukraińska strategia współpracy transgranicznej powstała jako jeden z ważnych produktów realizowanego przez regiony przygraniczne Polski i Ukrainy projektu współfinansowanego z programu TACIS. Początkowo strategia obejmowała cztery regiony przygraniczne: lubelski, podkarpacki, wołyński oraz lwowski. W trakcie aktualizacji obszar ten został poszerzony o region zakarpacki, a sam dokument uaktualniono pod względem opisu sytuacji społeczno-gospodarczej, priorytetów oraz systemu monitorowania i wdrażania strategii.

⁴ *Pogranicze Polsko-Ukraińskie. Środowisko. Społeczeństwo. Gospodarka.*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość 2005.

Zarówno przy tworzeniu pierwotnej wersji strategii, jak i jej aktualizacji, pojawiło się szereg problemów związanych ze zgromadzeniem odpowiednich danych statystycznych oraz ich właściwą analizą i interpretacją. Początkowo przyjęto, że opracowywanie części diagnostycznej strategii powinno być w dużym stopniu skorelowane z wymogami wynikającymi z nowych założeń polityki spójności Unii Europejskiej (UE) i aktualizowanych w tym czasie strategii rozwoju polskich województw. Przygotowany zestaw wskaźników podstawowych miał z jednej strony służyć do dynamicznego opisu sytuacji społeczno-gospodarczej obszaru przygranicznego, zaś z drugiej miał stanowić podstawę do opracowania wiarygodnego systemu monitorowania i ewaluacji strategii.

Jednak w trakcie prac nad częścią diagnostyczną strategii okazało się, że tylko w przypadku ok. 30% zakładanych wskaźników istnieje możliwość zgromadzenia porównywalnych danych statystycznych w układzie transgranicznym. Z informacji uzyskanych z poszczególnych urzędów statystycznych wynikało, że dla niektórych zjawisk w ogóle nie prowadzi się badań statystycznych, a w przypadku niektórych dane agregowane są w innym układzie czasowym lub terytorialnym.

Najmniej problemów w pozyskaniu wiarygodnych i porównywalnych danych statystycznych odnotowano w takich dziedzinach jak: przyroda i terytorium, demografia, warunki bytowe (głównie mieszkaniowe), rynek pracy (ale tylko jeżeli chodzi o aktywność ekonomiczną ludności i liczbę pracujących w gospodarce narodowej), makroekonomia (w tym takie dane jak: wartość dodana brutto oraz przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto, wartość brutto środków trwałych w gospodarce oraz nakłady inwestycyjne, podmioty gospodarki narodowej według własności, liczby pracujących, sekcji PKD, itd.). Stosunkowo szeroki zakres informacji dostępny był również w przypadku opisu sektora rolnego i jego potencjału produkcyjnego.

Niestety, w przypadku większości zaplanowanych wskaźników okazało się niemożliwym uzyskanie odpowiednich danych statystycznych w układzie transgranicznym. Zidentyfikowane luki informacyjne dotyczyły braku takich danych:

- stopień rozwoju gospodarczego regionu (mierzony m.in. poziomem PKB i dynamiką jego zmian),
- produktywność gospodarki (mierzona poziomem PKB / WDB na osobę zatrudnioną),
- konkurencyjność regionalnej gospodarki (mierzona m.in. poziomem napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych, wartością i strukturą eksportowanych towarów i usług),
- innowacyjność regionalnej gospodarki, z uwzględnieniem takich kategorii jak: czynniki innowacyjności (głównie poziom wykształcenia i wiedzy), zwiększanie wiedzy (głównie wydatki publiczne na badania i rozwój oraz wydatki przedsiębiorstw na badania i rozwój), innowacje i przedsiębiorczość (głównie MŚP zaangażowane w innowacje), zastosowanie (zatrudnienie w usługach sektora zaawansowanych technologii i w produkcji średnio-

zawansowanych technologii) oraz własność intelektualna (wnioski patentowe i zarejestrowane znaki towarowe),

- dostępność komunikacyjna (drogowa, kolejowa i lotnicza),
- produkcja i zużycie energii (w tym udział odnawialnych źródeł energii w łącznym zużyciu energii pierwotnej),
- dostęp do sieci komunikacyjnych o wysokiej wydajności (np. mierzony liczbą gospodarstw domowych i firm podłączonych do szerokopasmowego Internetu),
- infrastruktura ochrony środowiska (w tym liczba osób korzystających ze zbiorczej sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, ilość wytwarzanych odpadów i stopień ich utylizacji, stopień zanieczyszczenia głównych zbiorników wodnych, itd),
- rynek pracy (w tym poziom zatrudnienia z podziałem na sektory, stopa bezrobocia, w tym bezrobocia długotrwałego),
- edukacja (w tym wskaźniki wykształcenia mieszkańców na poziomie wyższym i średnim, kształcenie przez całe życie),
- marginalizacja społeczna (w tym zagrożenie ubóstwem mierzone udziałem osób z dochodem netto poniżej 60% średniego krajowego wynagrodzenia),
- dostęp do infrastruktury społecznej (np. mierzony liczbą łóżek szpitalnych na 100 tys. mieszkańców).

Trudności z otrzymywaniem wiarygodnych i szczegółowych informacji w zakresie rozwoju pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego pojawiły się także w trakcie opracowywania i wdrażania dwóch edycji programów współpracy transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina. Projekt dokumentu programowego zawierający opis sytuacji społeczno-gospodarczej w obszarze objętym programem „Polska-Białoruś-Ukraina” w ramach Europejskiego Instrumentu Partnerstwa i Sąsiedztwa na lata 2007–2013 był przygotowywany przez międzynarodową grupę roboczą. W jej skład wchodził przedstawiciele władz krajowych i regionalnych oraz euroregionów z trzech państw. Zarówno skład grupy roboczej, jak i doświadczenia uzyskane w trakcie realizacji programu sąsiedztwa „Polska-Białoruś-Ukraina” w latach 2004–2006 niewątpliwie ułatwiały opracowanie analitycznej części programu. W konsekwencji doprowadziło to do określenia wspólnych celów programu i zdefiniowania jego strategii. Niemniej, przygotowanie spójnego i porównywalnego zestawienia danych statystycznych z trzech państw okazało się zadaniem bardzo trudnym, a w określonych zakresach tematycznych niemożliwym.

We wszystkich programach współpracy transgranicznej opracowywanych na lata 2007–2013 zebranie porównywalnych danych nastręcza pewnych trudności. W programach wdrażanych na granicach wewnętrznych UE zadanie to jest jednak ułatwione przez stosowanie wspólnych standardów na poziomie unijnym i dotychczasową praktykę realizacji wspólnych programów, w tym zwłaszcza w zakresie wykorzystywania podobnych danych w monitorowaniu stanu wdrażania progra-

mów. W trakcie przygotowywania projektu programu polsko-białorusko-ukraińskiego konieczne było zaangażowanie przedstawicieli władz regionalnych uczestniczących w programie na etapie gromadzenia danych statystycznych dotyczących obszaru wsparcia, ponieważ nie ma zbiorczych opracowań ujmujących dane statystyczne dotyczące całego obszaru. Dane przekazywane przez przedstawicieli władz regionalnych były odpowiednio kompilowane na potrzeby wspólnego programu. Konieczność przedstawiania danych odnoszących się do programu jako całości jest dodatkowym utrudnieniem w opracowywaniu dokumentów o charakterze ponadgranicznym. W miarę możliwości powinno się unikać odniesień do jego części składowych (w tym zwłaszcza opisów sytuacji społeczno-gospodarczej w poszczególnych państwach/regionach bez przekazania porównywalnych informacji na temat sytuacji w pozostałych krajach objętych programem).

Projekt programu był opracowywany w latach 2006–2008, prace analityczne prowadzono głównie pod koniec 2006 r., co spowodowało konieczność aktualizacji niektórych danych przed sporządzeniem ostatecznej wersji projektu dokumentu. Problematyczne okazało się uzyskanie danych w poszczególnych zakresach tematycznych z tego samego okresu. O ile większość danych, które wykorzystano w trakcie opracowywania dokumentu programowego pochodzi z 2005 r., w niektórych przypadkach są to starsze dane, np.: liczba łączy telefonicznych – z 2003 r., liczba abonentów telefonii komórkowej – z 2004 r., gęstość sieci wodociągowej – z 2004 r., wzrost PKB – z 2004 r.

Kolejnymi wyzwaniem w przygotowaniu analizy sytuacji społeczno-gospodarczej obszaru przygranicznego był brak danych w rozbiciu na subregiony uczestniczące w programie (np. długość linii kolejowych czy struktura narodowościowa w niektórych polskich subregionach lub poziom PKB *per capita* na Białorusi). Problemem były również różne definicje niektórych pojęć statystycznych (np. odmienne metodologie obliczania poziomu stopy bezrobocia lub inna definicja wieku produkcyjnego). Szczególnie trudno było uzyskać porównywalne dane dotyczące działalności naukowo-badawczej bądź innowacyjności, co ma duże znaczenie w przygotowywaniu programów finansowanych ze środków unijnych.

mgr Ryszard Boguszewski – Biuro Doradztwa Europejskiego EuroCompass.

SPISY POWSZECHNE JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI O OBSZARACH TRANSGRANICZNYCH

Problematyka dotycząca terenów przygranicznych, zarówno w aspekcie historycznym, jak i w odniesieniu do czasów nam współczesnych, zyskała już sobie stosunkowo bogatą literaturę z różnych dyscyplin naukowych. Niezależnie jednak od tego, czy problematyką tą zajmują się historycy, ekonomiści, politolodzy, socjologowie itd., sięgają oni do danych statystycznych i demograficznych, a w szczególności do spisów powszechnych, zawierających podstawowe materiały źródłowe.

Ogromna waga i przydatność spisów powszechnych, opartych na podstawach naukowych, wynika z faktu, że ich zadaniem jest dostarczenie rzeczowej i obiektywnej informacji. Spośród różnych definicji spisu powszechnego opartego na podstawach naukowych na szczególną uwagę zasługuje definicja Jerzego Z. Holzera: „*Powszechny spis ludności jest to pełne badanie statystyczne ustalające stan liczebny i strukturę ludności według określonych cech, w określonym momencie, na określonym terytorium, w drodze indywidualnego uzyskiwania informacji o wszystkich jednostkach podległych badaniu*”¹.

Jak wynika z doświadczeń historycznych, a także z obecnej praktyki, na obszarach przygranicznych bardzo istotnym zagadnieniem jest kwestia narodowościowa, mająca odzwierciedlenie w spisach powszechnych. Wywiera ona bowiem wpływ nie tylko na charakter tych obszarów, ale też na relacje z sąsiadującymi z Polską krajami. Po I wojnie światowej, gdy nastąpiły zasadnicze zmiany geopolityczne w Europie Środkowo-Wschodniej, takimi obszarami były dla Polski tereny sąsiadujące z Niemcami, Litwą, Łotwą, Związkiem Radzieckim, Rumunią i Czechosłowacją, zamieszkałe w bardzo dużym stopniu przez mniejszości narodowe. Po II wojnie światowej, gdy Polska została pozbawiona znacznej części swego terytorium na wschodzie, a jej zachodnią granicę przesunięto do Odry, radykalnie zmieniła się struktura narodowościowa na terenach przygranicznych. Zaczęła tam bowiem zdecydowanie dominować ludność polska, co było nie tylko następstwem działań wojennych i przesunięcia granic, lecz także inicjowanej po wojnie przez władze państwowe emigracji z Polski ludności niepolskiego pochodzenia. W rezultacie obecne poszczególne mniejszości narodowe stanowią stosunkowo niewielki odsetek

¹ J. Z. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1989.

ludności na obszarach przygranicznych, ale nadal nadają one pewną specyfikę tym obszarom i podobnie jak przed II wojną światową są istotnym czynnikiem oddziałującym na relacje z sąsiadującymi z Polską państwami.

Rola poszczególnych mniejszości narodowych w Polsce, a szczególnie na obszarach transgranicznych znacznie wzrosła, gdy w Europie Środkowo-Wschodniej doszło do zjednoczenia Niemiec (1990), dezintegracji ZSRR, stwarzającej możliwość uzyskania niepodległości przez nowe państwa (1990–1991) oraz rozpadu Czechosłowacji (1993). Mniejszości te zyskały bowiem możliwość większego oparcia w sąsiadujących państwach narodowych, osiągnęły też większy zakres podmiotowości po dokonaniu się w Polsce w roku 1989 zasadniczych zmianach politycznych.

W rezultacie dokonanych na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. przemian geopolitycznych w Europie Środkowo-Wschodniej, Polska graniczy obecnie z Litwą, Białorusią, Ukrainą, Słowacją, Czechami i Rosją (Obwód Kaliningradzki). Należy przy tym zaznaczyć, że na obszarach przygranicznych z tymi państwami ludność niepolska, chociaż jest stosunkowo nieliczna, musi być brana pod uwagę nie tylko w aspekcie relacji transgranicznych i w aspekcie stosunków dwustronnych z sąsiadującymi z Polską państwami, lecz także ze względu na wymogi i standardy dotyczące mniejszości narodowych w krajach Unii Europejskiej.

Rozważania te dotyczą przydatności spisów powszechnych do określenia i analizy sytuacji narodowościowej na Kresach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej oraz w teraźniejszej Polsce południowo-wschodniej. W okresie międzywojennym za Kresy południowo-wschodnie uznawane były województwa: tarnopolskie (graniczące ze Związkiem Radzieckim), stanisławowskie (graniczące z Rumunią) oraz lwowskie (sięgające do granicy z Czechosłowacją). Obecnie w południowo-wschodniej Polsce z sąsiadującymi krajami – Ukrainą i Słowacją graniczy woj. podkarpackie. Jego obszar w dużym stopniu obejmuje zachodnie rejony dawnego województwa lwowskiego.

Problematyka narodowościowa, zarówno w aspekcie ogólnopolskim, jak i regionalnym, podejmowana była dotąd w trzech spisach powszechnych – z lat: 1921, 1931 i 2002.

Okres międzywojenny

Zarówno w czasie poprzedzającym I wojnę światową, jak i w okresie II Rzeczypospolitej tereny Galicji, a głównie Galicja Wschodnia, stanowiła obszar zamieszany w dużym stopniu przez mniejszości narodowe – w kolejności pod względem wielkości odsetka przez Ukraińców, Żydów i Niemców. Szczególnie liczni byli tu Ukraińcy, którzy po I wojnie światowej podjęli próbę stworzenia własnego państwa. Pomimo tego, że Ukraińcy stanowili w okresie międzywojennym większość ludności województw tarnopolskiego i stanisławowskiego oraz stosunkowo wysoki odsetek ludności woj. lwowskiego, przez władze państwowe traktowani byli z dużą dozą nieufności. Podobnie traktowano ludność żydowską, która w polsko-

ukraińskich walkach o Galicję Wschodnią zajęła w większości stanowisko neutralne. Jednocześnie podkreślić należy fakt, że zarówno Ukraińcy, jak i Polacy w dalszym ciągu bardzo silnie identyfikowali się z zamieszkiwanymi przez siebie ziemiami², co stanowiło ciągłe zarzewie konfliktu, który przybrał na sile w okresie II wojny światowej i w pierwszych latach po jej zakończeniu.

Obawy polskich władz państwowych wobec aspiracji narodowych Ukraińców spowodowały, że nie doszło do stworzenia specjalnego samorządu terytorialnego, obejmującego województwa południowo-wschodnie, który uwzględniałby odrębności etniczne tego obszaru. Uchwalona 26 września 1922 r. ustawa „O zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego” zapowiadała przyznanie tym województwom szerokiego samorządu. Sejmik samorządowy dla każdego z tych województw miał się składać z dwóch izb, z których jedną tworzyć mieli reprezentanci ludności polskiej, a drugą przedstawiciele ludności ukraińskiej. Nie przewidywano natomiast oddzielnej izby stanowiącej reprezentację Żydów. W ciągu całego okresu dwudziestolecia międzywojennego nie doszło jednak do wydania przepisów wykonawczych regulujących działalność tego samorządu terytorialnego, co w rezultacie uniemożliwiło realizację postanowień ustawy³.

Napięte stosunki polsko-ukraińskie w Galicji Wschodniej wpływały niekorzystnie na przebieg spisów powszechnych w dwudziestoleciu międzywojennym. W roku 1921 już sama zapowiedź spisu powszechnego wywołała oburzenie ludności ukraińskiej, która uważała go za przejaw polityki polskich władz, polegającej na traktowaniu tych terenów jako integralnej części państwa polskiego. W rezultacie, podczas przeprowadzania spisu niejednokrotnie dochodziło do jego bojkotu ze strony ukraińskiej, wyrażającego się odmową odpowiedzi na pytania, chowaniem się w lasach czy nawet aktami przemocy wobec zbierających dane komisarzy spisowych. Pomimo tych trudności spis udało się przeprowadzić i opublikować jego rezultaty także w formie szczegółowych wykazów miejscowości, z dokładnymi danymi na temat składu wyznaniowego i narodowościowego mieszkańców.

Kolejny spis powszechny z roku 1931 także odbywał się w napiętej atmosferze, po największej ukraińskiej akcji sabotażowej z 1930 r., na którą polskie władze odpowiedziały pacyfikacją ukraińskich wsi przez policję i wojsko. W przebiegu akcji spisowej strona ukraińska dopatrywała się wielu nieprawidłowości. Zarzucano polskim władzom powoływanie na komisarzy spisowych niemal wyłącznie Polaków, nieprzyjmowanie oświadczeń w języku ukraińskim, częste prowadzenie spisów nie w domach respondentów, lecz w szkole lub kancelarii gminnej. Stosunkowo liczne zarzuty dotyczyły też wymuszania przez przedstawicieli administracji i komisarzy spisowych deklaracji języka polskiego jako języka ojczystego. Należy

² G. Siudut, *Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski Wschodniej i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 roku*, [w:] Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura, t. II, red. H. W. Żaliński, K. Karolak, Kraków 1998.

³ Dz.U. RP 1922, Nr 90, poz. 829; por. A. Partyka, *Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919–1922*, „Studia Historyczne” 1976, z. 4.

przy tym zaznaczyć, że kryterium języka ojczystego miało być w rozumieniu organizatorów spisu tożsame z kryterium narodowości⁴.

Na problem małej wiarygodności danych spisowych, dotyczących deklarowanej w 1921 r. narodowości, a w 1931 r. języka ojczystego rozumianego jako kategoria narodowości, zwrócił uwagę m.in. Edward Szturm de Sztrem (w latach 1929–1939 prezes GUS): „Czas najwyższy, żeby wszyscy wiedzieli i zrozumieli, że statystyka narodowościowa kresów wschodnich była przez władze polskie sfalszowana i to w sposób najbardziej bezczelny i idiotyczny. [...] Oba polskie spisy ludności były sfalszowane, o ile chodzi o stosunki narodowościowe na wschodzie Polski. Przy tym kłamstwa w spisie 1931 r. znacznie przewyższały fałsze 1921 r. [...] Trzeba jednak dodać, że wyższe władze ówczesne w Polsce, zdając sobie sprawę z bezczelnego fałszu, zabroniły publikowania materiałów narodowościowych dla mniejszych jednostek, jak gmin i osiedli (bo tam kłamstwo by się wydało od razu) oraz zabroniły naukowcom i innym osobom dostępu do autentycznego materiału spisowego”⁵.

Kryterium, na podstawie którego w spisach powszechnych określono strukturę narodowościową ludności, czyli pytanie o narodowość i pytanie o język ojczysty, było nieściśle i już w okresie międzywojennym budziło kontrowersje wśród statystyków i historyków. W województwach południowo-wschodnich, niezależnie od tego, że komisarze spisowi często wywierali nacisk na respondentów, aby deklarowali oni narodowość polską lub język polski, także władze administracyjne w wielu wypadkach dokonywały fałszowania formularzy spisowych. Dość znaczna niedokładność danych wynikała też z tego, że wielu respondentów myliło narodowość z obywatelstwem, a także deklarowało narodowość polską lub język polski, obawiając się podać odmienną informację i chcąc okazać lojalność wobec państwa.

Aby ustalić strukturę narodowościową województw lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego można przyjąć, że w zasadzie pokrywa się ona w odniesieniu do Polaków, Ukraińców, Żydów i Niemców ze strukturą wyznaniową. Z reguły na tym terenie wyznawcy Kościoła rzymskokatolickiego byli Polakami, Kościoła greckokatolickiego – Ukraińcami, wyznawcy judaizmu – Żydami, a ewangelicy – Niemcami. Choć ujęcie takie jest znacznym uproszczeniem i do pewnego stopnia może zniekształcać statystykę, ponieważ więź wyznaniowa nie zawsze była tożsama z narodową, to jednak wynikające z tego niedokładności nie powodują istotnej deformacji podstawowych wniosków⁶.

Według powszechnego spisu ludności z 1921 r., Kresy południowo-wschodnie II Rzeczypospolitej zamieszkiwało 5 495 086 osób, w tym: 1 907 441 (34,71%) rzymskich katolików, 2 969 865 (54,04%) grekokatolików, 587 508 (10,69%) wy-

⁴ G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005.

⁵ E. Szturm de Sztrem, *Prawdziwa statystyka*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, z. 3. Na problem „poprawiania” kwestionariuszy spisowych w województwach południowo-wschodnich przez wpisywanie języka polskiego zamiast języka ukraińskiego zwrócił uwagę J. Tomaszewski – zob.: *idem*, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.

⁶ W. Wierzbieniec, *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym. Zagadnienia demograficzne i społeczne*, Rzeszów 2003.

znawców judaizmu oraz 25 784 (0,47%) ewangelików. Natomiast pod względem narodowości podział przedstawiał się następująco: polska – 2 479 401 osób (45,12%), ukraińska – 2 629 648 (47,85%), żydowska – 351 189 (6,39%) i niemiecka – 30 458 (0,55%).

Tabl. 1. Ludność woj. lwowskiego w 1921 r. według wyznania i narodowości

Powiaty	Ogółem	Wyznanie					
		rzymskokatolickie	grekokatolickie	prawosławne	ewangelickie	możeszowe	inne lub niewiadome
Bóbrka	83289	17543	58607	27	130	6920	62
Brzozów	79107	62561	11890	7	4	4643	2
Dobromil	69924	17870	44655	7	472	6398	522
Drohobycz	163263	38534	96047	93	2241	26311	37
Gródek Jagielloński	71253	18297	47654	22	805	4416	59
Jarosław	137723	74965	50443	26	104	12181	4
Jaworów	80831	11372	63732	15	316	5380	16
Kolbuszowa	67082	62122	28	—	92	4840	—
Krosno	80936	64368	11657	12	39	4859	1
Lisko	92576	15265	66395	14	608	10294	—
Lubaczów	81368	29556	42837	36	162	8777	—
Lwów (miasto)	219388	111860	27269	580	2670	76854	155
Lwów (pow.)	150564	70090	65996	99	2753	11500	126
Łańcut	89142	77934	4612	38	106	6451	1
Mościska	84076	28471	49836	17	65	5684	3
Nisko	60925	56049	877	1	61	3936	1
Przemyśl	146596	54962	68835	75	156	22527	41
Przeworsk	57628	51007	2958	7	5	3650	1
Rawa Ruska	106594	17643	75256	20	513	13150	12
Rudki	73463	21253	46651	16	253	5183	107
Rzeszów	142058	124767	1596	26	27	15636	6
Sambor	105020	33879	61924	23	328	8854	12
Sanok	102167	41558	51285	19	26	9268	11
Sokal	99342	21362	64639	127	255	12953	6
Stary Sambor	54776	8497	41213	2	4	5060	—
Strzyżów	56833	50442	2767	81	—	3543	—
Tarnobrzeg	71492	65240	105	17	25	6105	—
Żółkiew	90570	16458	65888	31	358	7825	10
Razem	2717986	1263925	1125652	1438	12578	313198	1195
Procent	100	46,5	41,4	0,1	0,5	11,5	0,0

Źródło: *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923, Warszawa 1924.*

Tabl. 1. Ludność woj. lwowskiego w 1921 r. według wyznania i narodowości (dok.)

Powiaty	Ogółem	Narodowość					
		polska	rusiń- ska	białoruska	niemiec- ka	żydowska	inna lub niewiadoma
Bóbrka	83289	28479	52034	613	59	2041	63
Brzozów	79107	66524	9298	—	4	3271	10
Dobromil	69924	26063	39061	—	612	3661	527
Drohobycz	163263	64330	78835	6	2702	17231	159
Gródek Jagielloński	71253	27104	42626	—	779	725	19
Jarosław	137723	91016	39493	—	50	7123	41
Jaworów	80831	15712	60972	—	739	3396	12
Kolbuszowa	67082	64880	14	—	84	2103	1
Krosno	80936	66384	11415	—	21	3041	75
Lisko	92576	26598	60698	1	637	4607	35
Lubaczów	81368	40661	36468	—	108	4100	31
Lwów (mia- sto)	219388	136519	19866	6	1626	60431	940
Lwów (pow.)	150564	89837	53238	1	1888	5469	131
Łańcut	89142	81189	3907	4	26	3991	25
Mościska	84076	41585	37980	—	25	3460	26
Nisko	60925	58159	265	2	23	2468	8
Przemyśl	146596	71852	59374	1	81	15170	118
Przeworsk	57628	54716	1463	—	1	1442	6
Rawa Ruska	106594	27896	69719	—	1298	7654	27
Rudki	73463	30358	39997	—	26	3017	65
Rzeszów	142058	131470	738	—	31	9741	78
Sambor	105020	44288	54260	—	275	6163	34
Sanok	102167	55028	44041	—	26	3015	57
Sokal	99342	38222	56607	—	117	4360	36
Stary Sambor	54776	12805	39178	—	8	2770	15
Strzyżów	56833	52132	2705	—	4	1979	13
Tarnobrzeg	71492	67214	65	1	22	4175	15
Żółkiew	90570	25746	59945	—	1117	3738	24
Razem	2717986	1537767	974262	635	12389	190342	2591
Procent	100	56,6	35,8	0,0	0,5	7,0	0,1

Źródło: Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923, Warszawa 1924.

Tabl. 2. Ludność woj. stanisławowskiego w 1921 r. według wyznania i narodowości

Powiaty	Ogółem	Wyznanie					
		rzymsko-katolickie	grekokatolickie	prawosławne	ewangelickie	mojżeszowe	inne lub niewiadome
Bohorodczany	54512	2629	48023	432	339	3088	1
Dolina	101427	11664	77817	18	2082	9843	3
Horodenka	83670	11987	64490	23	22	7148	—
Kałuż	87868	9643	71401	4	598	6222	—
Kołomyja	119280	24626	72191	33	1019	21409	2
Kosów	77221	4414	65493	29	10	7275	—
Nadwórna	80737	10881	62743	14	437	6659	3
Peczenizyn	43085	1565	38309	3	2	3205	1
Rohatyn	109534	21821	79197	21	75	8420	—
Skole	48050	4949	38113	14	217	4752	5
Stanisławów	133085	31378	73968	122	1270	26322	25
Stryj	72543	14024	43240	27	2971	12277	4
Śniatyn	79224	6346	65082	39	385	7369	3
Tłumacz	104675	20548	76956	23	733	6396	19
Turka	76645	4432	62559	8	38	9608	—
Żydaczów	77024	14799	56724	21	126	5352	2
Razem	1348580	195706	996306	831	10324	145345	68
Procent	100,0	14,5	73,9	0,0	0,8	10,8	0,0

Źródło: Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923, Warszawa 1924.

Tabl. 2. Ludność woj. stanisławowskiego w 1921 r. według wyznania i narodowości (dok.)

Powiaty	Ogółem	Narodowość					
		polska	rusińska	białoru- ska	niemiec- ka	żydowska	inna lub niewiadoma
Bohorod- czany	54512	4296	47592	4	286	2316	19
Dolina	101427	17132	74108	—	3432	6705	50
Horodenka	83670	18397	60899	—	13	4344	17
Kałuż	87868	12219	69710	—	1023	4901	15
Kołomyja	119280	40555	66571	—	2291	9811	52
Kosów	77221	9160	63466	—	10	4453	132
Nadwórna	80737	15280	60535	—	200	4688	34
Peczeniżyn	43085	3984	37655	—	1	1439	6
Rohatyn	109534	34224	71541	—	53	3706	10
Skole	48050	7877	35096	—	1765	3275	37
Stanisławów	133085	40210	69667	—	1118	21953	137
Stryj	72543	19855	41117	—	2464	9062	45
Śniatyn	79224	8805	64298	—	365	5716	40
Tłumacz	104675	27622	72020	—	748	4254	31
Turka	76645	19067	54984	—	25	2537	32
Żydaczów	77024	20406	52096	—	1791	2720	11
Razem	1348580	299088	941355	4	15585	91880	668
Procent	100,0	22,2	69,8	0,0	1,2	6,8	0,0

Źródło: Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923, Warszawa 1924.

Tabl. 3. Ludność woj. tarnopolskiego w 1921 r. według wyznania i narodowości

Powiaty	Ogółem	Wyznanie					
		rzymsko- katolickie	greko- katolickie	prawo- sławne	ewange- lickie	mojże- szowe	inne lub niewiadome
Borszczów	94767	21420	63772	107	22	9442	4
Brody	74856	16719	48637	85	237	9176	2
Brzeżany	93724	30687	55239	23	12	7762	1
Buczacz	116660	40987	66727	16	10	8919	1
Czortków	69020	23910	38041	26	121	6909	13
Husiatyn	85991	27034	51154	53	9	7738	3
Kamionka Strumiłowa	68943	23116	39321	97	398	6010	1
Podhajce	81998	28120	49478	19	15	4365	1
Przemysły	79599	26722	45829	17	434	6594	3
Radziechów	68508	14033	45934	28	1223	7288	2
Skałat	85326	37587	39482	38	3	8212	4
Tarnopol	125652	42616	65957	146	95	16837	1
Trembowła	72304	31623	35659	91	4	4926	1
Zaleszczyki	66762	13067	47974	43	12	5666	-
Zbaraż	65390	21696	39270	55	3	4366	-
Zborów	71941	18804	48875	31	28	4203	-
Złoczów	107079	29669	66558	43	256	10552	1
Razem	1428520	447810	847907	918	2882	128965	38
Procent	100,0	31,4	59,4	0,0	0,2	9,0	0,0

Źródło: Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923, Warszawa 1924

Tabl. 3. Ludność woj. tarnopolskiego w 1921 r. według wyznania i narodowości (dok.).

Powiaty	Ogółem	Narodowość					
		polska	rusińska	biało-ruska	niemiecka	żydowska	inna lub niewiadoma
Borszczów	94767	32498	55038	–	26	7167	38
Brody	74856	26792	44178	–	175	3655	56
Brzeżany	93724	42635	47699	–	3	3375	12
Buczacz	116660	54861	56767	–	2	5015	15
Czortków	69020	33832	31069	18	119	3945	37
Husiatyn	85991	34494	46492	–	2	4979	24
Kamionka Strumiłowa	68943	35058	31829	–	323	1715	18
Podhajce	81998	35010	43488	4	378	3111	7
Przemysławany	79599	45261	31140	–	359	2819	20
Radziechów	68508	21867	41283	–	595	4734	29
Skałat	85326	54920	27414	–	1	2975	16
Tarnopol	125652	63470	52348	1	80	9667	86
Trembowła	72304	41040	27887	1	3	3359	14
Zaleszczyki	66762	23265	42187	–	31	1253	26
Zbaraż	65390	27423	35512	–	2	2434	19
Zborów	71941	29699	40343	–	14	1861	24
Złoczów	107079	40421	59357	–	371	6903	27
Razem	1428520	642546	714031	24	2484	68967	468
Procent	100,0	45,0	50,0	0,0	0,2	4,8	0,0

Źródło: *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923, Warszawa 1924*

Wyniki spisu ludności z 1931 r. wykazywały, że Kresy południowo-wschodnie zamieszkiwało już 6 208 100 osób, w tym 2 281 373 (36,7%) rzymskich katolików, 3 256 329 (52,5%) grekokatolików, 616 268 (9,9%) wyznawców judaizmu i 54 130 (0,9%) przedstawicieli innych wyznań, głównie ewangelików. Według danych spisowych, spośród ogółu ludności tego regionu 2 926 324 osoby (47,1%) posługiwały się językiem polskim, 2 814 123 (45,3%) – ukraińskim i ruskim, 421 248 (6,8%) – jidysz i hebrajskim, natomiast 46 405 (0,8%) używało innych języków – głównie niemieckiego (tabl. 4, 5 i 6).

Tabl. 4. Ludność woj. lwowskiego w 1931 r. według wyznania i języka ojczystego

Powiaty	Liczba ludności ogółem	W tym:							
		ludność polska				ludność ukraińska			
		według wyznania		według języka		według wyznania		według języka	
		liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]
Bóbrka	97124	22820	23,50	30762	31,67	66077	68,03	60444	62,23
Brzozów	83205	65813	79,10	68149	81,90	12711	15,28	10677	12,83
Dobromil	93970	25941	26,61	35945	38,25	59640	63,47	52463	55,83
Drohobycz	194456	52172	26,83	91935	47,28	110317	56,73	79214	40,74
Gródek Jagielloński	85007	22408	26,36	33228	39,09	56686	66,68	47812	56,24
Jarosław	148028	83652	56,51	120429	81,35	52238	35,29	20993	14,18
Jaworów	86762	18394	21,20	26938	31,04	62783	72,36	55868	64,39
Kolbuszowa	69565	63999	92,00	65361	93,96	87	0,13	62	0,09
Krosno	113387	91189	80,42	93691	82,62	10880	9,60	14666	12,93
Lesko	111575	17609	15,78	31840	28,53	81544	73,08	70346	63,04
Lubaczów	87266	32994	37,81	43294	49,61	44696	51,22	38237	43,82
Lwów	142800	67430	47,22	80712	56,52	67507	47,27	58395	40,89
Lwów – miasto	312231	157490	50,44	198212	63,48	49747	15,93	35137	11,25
Łańcut	97679	86066	88,11	82084	94,27	4781	4,90	2690	2,75
Mościska	89460	34619	38,70	49980	55,86	49221	55,02	37196	41,58
Nisko	64233	59069	91,96	60602	94,35	915	1,42	115	0,18
Przemyśl	162544	67068	41,26	86393	53,15	73477	45,2	60005	36,92
Przeworsk	61388	54833	89,32	58634	95,51	3029	4,93	406	0,66
Rawa Ruska	122072	22489	18,42	27379	22,43	84157	68,94	82133	67,28
Rudki	79170	27674	34,95	38417	48,52	45742	57,78	36254	45,79
Rzeszów	185106	164050	88,62	173897	93,94	3260	1,76	963	0,52
Sambor	133814	43583	32,57	56818	42,46	78504	58,67	68222	50,98
Sanok	114195	48968	42,88	67955	59,50	54567	47,78	38192	33,44
Sohal	109111	24425	23,38	42851	39,27	69260	63,48	59984	54,97
Tarnobrzeg	73297	65891	89,90	67624	92,26	165	0,23	93	0,13
Turka	114457	6301	5,51	26083	22,79	96564	84,37	80483	70,31
Żółkiew	95507	20279	21,23	35816	37,50	66784	69,93	56060	58,70
Razem	3127409	1448826	46,33	1805035	57,72	1305339	41,74	1067110	34,12

Źródło: Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. *Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, Seria C, z. 58, Miasto Lwów, Warszawa 1937, s. 11; Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, Seria C, z. 68, Województwo lwowskie bez miasta Lwowa, Warszawa 1938, s. 36–45.*

Tabl. 4. Ludność woj. lwowskiego w 1931 r. według wyznania i języka ojczystego (dok.)

Powiaty	Liczba ludności ogółem	W tym:							
		ludność żydowska				ludność niemiecka			
		według wyznania		według języka		według wyznania		według języka	
		liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]
Bóbrka	97124	7972	8,21	5533	5,70	131	0,13	211	0,22
Brzozów	83205	4316	5,19	3836	4,61	-	-	3	0,00
Dobromil	93970	7522	8,00	4997	5,32	503	0,54	358	0,38
Drohobycz	194456	28888	14,86	20484	10,53	2285	1,17	2428	1,25
Gródek Jagielloński	85007	4982	5,86	2975	3,50	778	0,91	846	0,99
Jarosław	148028	11721	7,92	6064	4,09	93	0,06	33	0,02
Jaworów	86762	5161	5,95	3044	3,50	286	0,32	590	0,68
Kolbuszowa	69565	5091	7,32	3693	5,30	80	0,11	80	0,11
Krosno	113387	6521	5,75	4416	3,89	43	0,03	35	0,03
Lesko	111575	10916	9,78	8475	7,59	674	0,60	547	0,49
Lubaczów	87266	9342	10,71	5485	6,28	129	0,14	124	0,14
Lwów	142800	5087	3,56	1569	1,10	2320	1,62	1809	1,27
Lwów – miasto	312231	99595	31,90	75316	24,12	3616	1,16	2448	0,78
Łańcut	97679	6281	6,43	2318	2,37	70	0,07	70	0,07
Mościska	89460	5428	6,07	2164	2,42	72	0,08	19	0,02
Nisko	64233	3985	6,20	3084	4,80	51	0,07	60	0,09
Przemyśl	162544	21424	13,18	15891	9,78	162	0,09	76	0,05
Przeworsk	61388	3405	5,55	2144	3,49	10	0,01	3	0,00
Rawa Ruska	122072	13381	10,96	10991	9,00	542	0,44	1156	0,95
Rudki	79170	5396	6,82	4247	5,36	270	0,34	22	0,03
Rzeszów	185106	17098	9,24	9065	4,89	27	0,01	18	0,00
Sambor	133814	11258	8,41	7794	5,82	324	0,24	700	0,52
Sanok	114195	9455	8,28	7354	6,44	49	0,04	20	0,01
Sohal	109111	13372	12,26	5917	5,42	224	0,20	136	0,12
Tarnobrzeg	73297	6333	8,64	5186	7,07	15	0,02	10	0,01
Turka	114457	10627	9,28	7552	6,59	40	0,03	94	0,08
Żółkiew	95507	7848	8,22	3344	3,50	282	0,30	151	0,16
Razem	3127409	342405	10,95	232938	7,45	13090	0,42	12049	0,38

Źródło: Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, Seria C, z. 58, Miasto Lwów, Warszawa 1937, s. 11; Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, Seria C, z. 68, Województwo lwowskie bez miasta Lwowa, Warszawa 1938, s. 36–45.

Tabl. 5. Ludność woj. stanisławowskiego w 1931 r. według wyznania i języka ojczystego

Powiaty	Liczba ludności ogółem	W tym:							
		ludność polska				ludność ukraińska			
		według wyznania		według języka		według wyznania		według języka	
		liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]
Dolina	118373	15630	13,20	21158	17,83	89761	75,83	83880	70,86
Horodenka	92894	15519	16,70	27751	29,87	69728	75,06	59957	64,54
Kałuż	102252	14418	14,10	18637	18,23	80706	78,93	77506	75,80
Kołomyja	176000	31925	18,14	52006	29,55	121240	68,89	110533	62,80
Kosów	93952	4976	5,30	6718	7,15	80848	86,05	79838	84,98
Nadwórna	140702	15214	10,81	16907	12,02	113017	80,32	112128	79,69
Rohatyn	127252	27108	21,30	36152	28,41	90406	71,04	85245	66,99
Stanisławów	198359	42519	21,43	49032	24,72	123767	62,40	120214	60,60
Stryj	152631	23404	15,33	25186	16,50	108052	70,79	106183	69,57
Śniatyn	78025	8659	11,10	17206	22,05	61755	79,15	56007	71,78
Thumacz	116028	31478	27,13	44958	38,75	76621	66,04	66659	57,45
Żydaczów	83817	15094	18,01	16464	19,64	63118	75,30	61098	72,89
Razem	1480285	245944	16,61	332175	22,44	1079019	72,89	1018878	68,83

Źródło: *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, Seria C, z. 65, Województwo stanisławowskie, Warszawa 1938.*

Tabl. 5. Ludność woj. stanisławowskiego w 1931 r. według wyznania i języka ojczystego (dok.)

Powiaty	Liczba ludności ogółem	W tym:							
		ludność żydowska				ludność niemiecka			
		według wyznania		według języka		według wyznania		według języka	
		liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]
Dolina	118373	10471	8,85	9031	7,63	2324	1,96	4013	3,39
Horodenka	92894	7480	8,05	5031	5,42	35	0,04	16	0,02
Kałuż	102252	6249	6,11	5109	5,00	716	0,70	944	0,92
Kołomyja	176000	20887	11,87	11191	6,36	1575	0,89	1875	1,06
Kosów	93952	7826	8,33	6730	7,16	22	0,02	25	0,03
Nadwórna	140702	11663	8,30	11020	7,83	543	0,39	343	0,24
Rohatyn	127252	9466	7,44	6111	4,80	50	0,04	32	0,02
Stanisławów	198359	29525	14,88	29996	13,61	2064	1,04	1706	0,86
Stryj	152631	17115	11,21	15413	10,10	3708	2,43	5497	3,60
Śniatyn	78025	7073	9,06	4341	5,56	344	0,44	346	0,44
Łumacz	116028	6702	5,78	3677	3,17	1022	0,88	502	0,43
Żydaczów	83817	5289	6,31	4728	5,64	89	0,11	1438	1,72
Razem	1480285	139746	9,44	109378	7,39	12492	0,83	16737	1,13

Źródło: *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, Seria C, z. 65, Województwo stanisławowskie, Warszawa 1938.*

Tabl. 6. Ludność woj. tarnopolskiego w 1931 r. według wyznania i języka ojczystego

Powiaty	Liczba ludności ogółem	W tym:							
		ludność polska				ludność ukraińska			
		według wyznania		według języka		według wyznania		według języka	
		liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]
Borszczów	103277	28432	27,53	46153	44,69	65248	63,18	52612	50,94
Brody	91248	22521	24,68	32843	35,99	57813	63,36	50490	55,33
Brzeżany	103824	41962	40,42	48168	46,39	54200	52,20	51757	49,85
Buczacz	139062	51311	36,90	60523	43,52	76995	55,37	70336	50,58
Czortków	84008	33080	39,38	36486	43,43	42781	50,92	40866	48,65
Kamionka Strumiłowa	82111	29828	36,33	41693	50,78	45075	54,90	35178	42,84
Kopyczyńce	88614	31202	35,21	38158	43,06	49955	56,37	45196	51,00
Podhajce	95663	38003	39,73	46710	48,83	52613	55,00	45031	47,07
Przemysławany	89908	38475	42,79	52269	58,14	43975	48,91	32777	36,46
Radziechów	69313	17945	25,89	25427	36,68	42894	61,88	39970	57,67
Skałat	89215	45631	51,15	60091	67,35	34752	38,95	25369	28,44
Tarnopol	142220	63286	44,50	93874	66,00	60870	42,80	42374	29,79
Trembowła	84321	38979	46,23	50178	59,51	40437	47,96	30868	36,61
Zaleszczyki	72021	17917	24,88	27549	38,25	48025	66,68	41147	57,13
Zbaraż	65579	24855	37,90	32740	49,92	36235	55,25	29609	45,15
Zborów	81413	26239	32,23	39624	48,67	49507	60,81	39174	48,12
Złoczów	118609	39937	31,14	56628	47,74	70596	59,52	55381	46,69
Razem	1600406	586603	36,65	789114	49,31	871971	54,48	728135	45,50

Źródło: Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, Seria C, z. 78, Województwo tarnopolskie, Warszawa 1938

Tabl. 6. Ludność woj. tarnopolskiego w 1931 r. według wyznania i języka ojczystego (dok.)

Powiaty	Liczba ludności ogółem	W tym:							
		ludność żydowska				ludność niemiecka			
		według wyznania		według języka		według wyznania		według języka	
		liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]	liczba osób	odsetek ludności [%]
Borszczów	103277	9353	9,06	4302	4,16	18	0,02	23	0,02
Brody	91248	10360	11,35	7640	8,37	254	0,28	165	0,18
Brzeżany	103824	7151	6,89	3716	3,58	17	0,02	6	0,00
Buczacz	139062	10568	7,60	8059	5,79	20	0,01	–	–
Czortków	84008	7845	9,34	6474	7,71	200	0,24	102	0,12
Kamionka Strumiłowa	82111	6700	8,26	4737	5,83	400	0,49	429	0,53
Kopyczyńce	88614	7291	8,23	5164	5,83	78	0,09	37	0,04
Podhajce	95663	4786	5,00	3464	3,62	35	0,04	381	0,40
Przemyślany	89908	6860	7,72	4445	5,00	452	0,51	367	0,41
Radziechów	69313	6934	10,00	3277	4,73	1256	1,81	583	0,84
Skałat	89215	8486	9,51	3654	4,10	228	0,26	84	0,09
Tarnopol	142220	17684	12,43	5836	4,10	182	0,13	34	0,02
Trembowła	84321	4845	5,75	3173	3,76	9	0,01	5	0,00
Zaleszczyki	72021	5965	8,28	3261	4,53	32	0,04	26	0,04
Zbaraż	65579	3997	6,09	3142	4,79	175	0,27	7	0,01
Zborów	81413	5056	6,21	2522	3,10	41	0,05	12	0,01
Złoczów	118609	10236	8,63	6066	5,11	352	0,30	405	0,34
Razem	1600406	134117	8,38	78921	4,93	3749	0,23	2675	0,17

Źródło: Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, Seria C, z. 78, Województwo tarnopolskie, Warszawa 1938.

Po II wojnie światowej

Wydarzenia II wojny światowej i jej konsekwencje, polegające na przesunięciu granic Polski oraz wysiedleniach z naszego kraju ludności niepolskiej, doprowadziły do bardzo dużych zmian w strukturze narodowościowej zarówno w makroskali całego państwa, jak i w mikroskali, w tym również na terenach przygranicznych. W zasadniczy sposób zmieniła się także struktura narodowościowa terenów południowo-wschodnich Polski w jej nowych granicach państwowych. Nową jednostką administracyjną na tym obszarze było woj. o rzeszowskie, którego granice niemal pokrywały się z granicami obecnego województwa podkarpackiego.

Generalnie, na Rzeszowszczyźnie po zakończeniu działań wojennych zdecydowanie dominowała ludność polska. Konsekwencją zagłady Żydów był zupełny – lub niemal zupełny – brak przedstawicieli tej grupy ludności w wielu miejscowo-

ściach, w których przed II wojną światową stanowiła ona nawet połowę czy jedną trzecią mieszkańców. W sposób wyraźny można było również zauważyć brak ludności żydowskiej na terenie wiejskim. Żydzi, którym udało się przetrwać wojnę, mieszkali już tylko w niektórych miastach. Zwykle ich liczba wynosiła od kilku do kilkudziesięciu osób, a w skali danego powiatu rzadko przekraczała 100 osób.

Natomiast po zakończeniu działań wojennych w niektórych powiatach na wschodzie i południu województwa nadal dominowała ludność ukraińska. Dopiero wyjazdy Ukraińców na podstawie umowy z 9 września 1944 r., podpisanej przez PKWN z władzami Ukraińskiej Republiki Radzieckiej, a przede wszystkim przymusowe wysiedlenia ludności ukraińskiej w 1947 r. na zachód i północ Polski w ramach akcji „Wisła”, doprowadziły do bardzo dużego spadku liczby ludności ukraińskiej w powiatach i miejscowościach Rzeszowszczyzny.

W aspekcie rozważań nad problematyką narodowościową na obszarach transgranicznych istotne znaczenie ma przy tym fakt, że Ukraińcy, którym udało się pozostać na tych ziemiach lub powrócić tu po przesiedleniach, podobnie jak w okresie II Rzeczypospolitej, nadal bardzo silnie identyfikują się z zamieszkwanymi przez siebie terenami.

Ważnym źródłem informacji, pozwalającym dostrzec przemiany narodowościowe, jakie dokonywały się na Rzeszowszczyźnie po II wojnie światowej, jest spis ludności przeprowadzony przez starostów powiatowych na zlecenie Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie w czerwcu i lipcu 1945 r., mimo że nie jest on kompletny. Istniejące w nim luki są jednak niewielkie. Brak danych dotyczy ogółem dziesięciu gmin w powiatach jarosławskim, leskim i przemyskim (w tym także miasta Przemysła⁷).

⁷ J. Basta, *Mniejszości narodowe na Rzeszowszczyźnie 1945–1946*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. II, Rzeszów 1994.

Tabl. 7. Mniejszości narodowe na Rzeszowszczyźnie czerwiec/lipiec 1945

Powiaty	Ludność ogółem	Mniejszości narodowe				Udział mniejszości narodowych [%]
		Ukraińcy	Żydzi	Inni	razem	
Brzozów	79 844	10 407	–	–	10 407	13,0
Jarosław ¹	90 570	9616	48	17	9681	10,7
Kolbuszowa	62 173	–	54	41	95	0,2
Krosno	108 068	2901	460	1205	4566	4,2
Lesko ²	49 417	37 822	–	1	37 823	76,5
Lubaczów	60 959	32 257	20	–	32 277	53,0
Łańcut	103 803	264	5	6	275	0,3
Nisko	57 849	244	7	8	259	0,4
Przemyśl ³	86 957	46 348	1	17	46 366	53,3
Przeworsk	68 799	26	22	5	53	0,1
Rzeszów	163 131	97	7	5	109	0,1
Sanok	95 431	45 658	114	2202	47 974	50,2
Tarnobrzeg	69 992	44	19	29	92	0,1
Ogółem	1 096 993	185 684	757	3536	189 977	17,3

¹ Bez gmin: Adamówka, Laszki, Młyny, Radawa, Sieniawa, Wiązownica – opanowane przez UPA. ² Bez gmin: Tarnawa Niżna, Wola Miechowa, Zatwarnica – opanowane przez UPA.

³ Bez miasta Przemyśla – brak danych.

Źródło: J. Basta, *Mniejszości narodowe na Rzeszowszczyźnie 1945–1946*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. II, Rzeszów 1994.

Tabl. 8. Mniejszości narodowe na Rzeszowszczyźnie czerwiec/lipiec 1945

Miasto	Ludność ogółem	Mniejszości narodowe			Udział mniejszości narodowych [%]
		Ukraińcy	Żydzi	Inni	
Brzozów	3890	–	–	–	0,0
Jarosław	27 783	3542	72	19	13,1
Kolbuszowa	2050	–	19	2	1,0
Krosno	18 451	70	42	70	1,0
Lesko	1459	316	–	–	21,7
Leżajsk	5419	2	–	–	0,0
Lubaczów	5236	2161	14	–	41,5
Łańcut	7985	9	5	6	0,3
Nisko	7521	21	–	–	0,3
Oleszyce	1524	439	7	–	29,2
Przeworsk	8859	10	10	5	0,3
Rozwadow	4005	18	16	12	1,1
Rzeszów	32 671	–	287	27	1,0
Sanok	11 105	614	100	92	7,2
Tarnobrzeg	4640	–	–	–	0,0

Źródło: J. Basta, *Mniejszości narodowe na Rzeszowszczyźnie 1945–1946*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. II, Rzeszów 1994.

Na podstawie danych zawartych w tabl. 7 i 8 można stwierdzić, że średnio co szósta osoba mieszkająca w woj. rzeszowskim w połowie 1945 r. była niepolskiej narodowości. Odsetek tej ludności w poszczególnych powiatach był jednak zdecydowanie różny i wynosił od 0,1% (powiaty przeworski, rzeszowski i tarnobrzeski), do 76,5% (powiat leski). Spośród ogółu mniejszości narodowych najwięcej, bo aż 97,7% stanowili Ukraińcy. Najliczniejsi byli oni w powiecie przemyskim – 46 348 (53,3% ogółu mieszkańców), sanockim – 45 658 (47,8%), leskim – 37 822 (76,5%) i lubaczowskim – 32 257 (52,9%). Na uwagę zasługuje jednocześnie fakt, że w niektórych gminach Ukraińcy stanowili niemal ogół mieszkańców. Tak było np. w gminach Komańcza i Szczawne, gdzie ich odsetek wynosił ponad 90%.

Ludność ukraińska, podobnie jak w okresie przedwojennym, w dalszym ciągu zamieszkiwała tereny wiejskie. Większe grupy Ukraińców dostrzec można było jedynie w Jarosławiu – 3 542 osób (12,7% ogółu mieszkańców), Lubaczowie – 2 161 (41,3%) oraz w Przemyśle, ale w odniesieniu do tego miasta brak jest danych spisowych.

Zawarte w tabl. 7 i 8 dane dotyczące ludności żydowskiej, w odniesieniu do powiatu jarosławskiego i miasta Jarosławia oraz w odniesieniu do powiatu rzeszowskiego i Rzeszowa, są trudne do zinterpretowania. Istniejące różnice mogły wynikać z pomyłki osób dokonujących spisu. Biorąc pod uwagę informacje dotyczące

liczebności ludności żydowskiej zawarte w materiałach źródłowych można jednak przyjąć, że dane dotyczące liczby Żydów w miastach są bardziej wiarygodne. Na Rzeszowszczyźnie największymi skupiskami Żydów były wówczas miasta Jarosław, Rzeszów, Sanok, a przede wszystkim Przemyśl, gdzie po wojnie powstała spółdzielnia żydowska oraz działały żydowskie ugrupowania polityczne.

Na podstawie pierwszego po II wojnie światowej sumarycznego spisu ludności z 1946 r., w którym nie uwzględniono podziału na poszczególne grupy mniejszości narodowych, można jedynie stwierdzić spadek udziału osób niepolskiej narodowości w ogólnej liczbie mieszkańców Rzeszowszczyzny. Wynikało to przede wszystkim z akcji przesiedleń Ukraińców do ZSRR. Warto dodać, że prowadzone wtedy, a także podczas akcji „Wisła”, przesiedlenia Ukraińców, jak również przejęcie przez państwo majątku Kościoła greckokatolickiego, traktowane są nadal jako krzywdy wyrządzone przez Polaków i do tej pory nienaprawione⁸.

⁸ Ibidem.

Tabl. 9. Ludność według deklaracji narodowościowej oraz posiadania obywatelstwa polskiego w 2002 r. w woj. podkarpackim

Deklarowana narodowość	Ogółem	Posiadający obywatelstwo polskie	Nieposiadający obywatelstwa polskiego	Z nieustalonym obywatelstwem
OGÓŁEM:	2103837	2082208	1237	20392
Polska	2079208	2071432	450	7326
Niepoliska	5574	4800	753	21
amerykańska	129	108	19	#
angielska	14	6	8	#
arabska	14	7	7	#
austriacka	19	11	7	#
białoruska	27	23	4	#
bułgarska	21	6	15	#
czeska	39	19	20	#
francuska	69	44	23	#
grecka	71	45	26	#
hiszpańska	21	14	7	#
kanadyjska	35	34	#	#
łemkowska	147	147	#	#
niemiecka	116	76	39	#
ormiańska	36	3	33	#
romska	717	712	#	#
rosyjska	128	70	58	#
słowacka	36	10	26	#
ukraińska	3271	2984	286	#
węgierska	23	9	14	#
wietnamska	50	15	34	#
włoska	108	76	32	#
żydowska	17	17	#	#
inna niepoliska	184	105	79	#
niepoliska nieustalona	282	259	15	8
Nieustalona	19055	5976	34	13045

Źródło: Ludność, stan oraz struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna. Województwo podkarpackie, Rzeszów 2003.

Wiele istotnych informacji dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych w woj. podkarpackim, zawiera spis powszechny z roku 2002. Według tych danych, spośród liczącej wówczas 2 103 837 osób ludności województwa, zaledwie 5 574 osoby (0,26%) zadeklarowały narodowość niepolską. Osoby deklarujące narodowość niepolską z woj. podkarpackiego stanowiły również niewielki odsetek spośród ogółu osób narodowości niepolskiej zamieszkującej nasz kraj, bo tylko 1,18%. W rezultacie, pod względem liczby ludności niepolskiej woj. podkarpackie plasowało się na dziesiątym miejscu, za województwami śląskim, opolskim, podlaskim, warmińsko-mazurskim, mazowieckim, pomorskim, dolnośląskim, małopolskim i zachodniopomorskim.

Według deklarowanej narodowości, najliczniejszą grupą byli Ukraińcy, liczący 3 271 osób, i kolejno Romowie – 717 osób i Łemkowie – 147 osób. Porównując te dane z danymi dotyczącymi ogólnej liczby tych mniejszości w Polsce można stwierdzić, że ludność ukraińska woj. podkarpackiego stanowiła zaledwie 10,57% ogółu ludności ukraińskiej zamieszkującej nasz kraj. Efektem przesiedleń jest również mała liczba Łemków w woj. podkarpackim, stanowiących zaledwie 2,50% ogółu Łemków mieszkających w Polsce. Natomiast zamieszkujący woj. podkarpackie Romowie stanowili 5,58% ludności romskiej Polski.

Biorąc pod uwagę strukturę narodowościową terenów obecnego woj. podkarpackiego przed II wojną światową, należy również zwrócić uwagę na mniejszość żydowską i niemiecką. Bardzo duże straty, jakie poniosła ludność żydowska podczas wojny, powojenne fale emigracji tej ludności, jak również silne procesy asymilacyjne doprowadziły do tego, że w 2002 roku narodowość żydowską zadeklarowało jedynie 17 osób, które stanowiły 1,5% Żydów mieszkających w Polsce. Narodowość niemiecką zadeklarowało 116 osób (76 posiadających obywatelstwo polskie). W zdecydowanej większości są to osoby napływowe, które przybyły tu jako współmałżonkowie oraz w celach zawodowych.

Osobami wyłącznie napływowymi w woj. podkarpackim są Grecy. Przybyli oni po II wojnie światowej, jako emigranci polityczni. Większość z nich opuściła Polskę, gdy sytuacja polityczna w Grecji uległa zmianie, natomiast część uległa asymilacji z ludnością polską. W 2002 r. mieszkało w województwie tylko 71 osób deklarujących narodowość grecką, w tym 24 w gminie Ustrzyki Dolne.

Wyniki spisu powszechnego z 2002 r. wykazują, że w woj. podkarpackim mieszkało 36 Słowaków, w tym 10 miało obywatelstwo polskie. W rezultacie, spośród dwóch mniejszości narodowych, których państwa sąsiadują z woj. podkarpackim, w aspekcie problematyki transgranicznej może być brana pod uwagę jedynie mniejszość ukraińska.

Pomimo dużych strat demograficznych ludności ukraińskiej i łemkowskiej spowodowanych przesiedleniami oraz pomimo silnych procesów asymilacyjnych, które po II wojnie światowej objęły tę ludność, jej największe skupiska w woj. podkarpackim nadal znajdują się na terenach, na których Ukraińcy i Łemkowie stanowili niegdyś stosunkowo wysoki odsetek mieszkańców. W 2002 r. najwięcej, bo aż 872 Ukraińców mieszkało w Przemyślu, stanowiącym centrum życia religijnego, kulturalnego i oświatowego ludności nie tylko Podkarpacia, ale także z sąsiednich woje-

wództw. W spisie stosunkowo duże skupiska ludności ukraińskiej odnotowane zostały ponadto w gminach Komańcza (523), Stubno (346) i Zagórz (334). Natomiast największe skupiska ludności łemkowskiej znajdowały się w gminach Dukla (42), Komańcza (35), Krempna (27) i Osiek Jasielski (21).

Na obszarach przygranicznych woj. podkarpackiego, sąsiadujących zarówno z Ukrainą, jak i ze Słowacją, bardzo aktywni są Romowie. W 2002 r. największe skupiska ludności romskiej znajdowały się w Mielcu (350), Stalowej Woli (111), Przemyśle (39), Dębicy (33) i Krośnie (32).

Na tle innych miejscowości woj. podkarpackiego na szczególną uwagę zasługuje stolica województwa – największe skupisko ludności miejskiej w południowo-wschodniej Polsce. W Rzeszowie, liczącym w 2002 r. 160 376 mieszkańców, zaledwie 257 osób (0,16%) zadeklarowało narodowość niepolską, w tym 74 uznało się za osoby narodowości ukraińskiej, a 29 za osoby narodowości rosyjskiej. Znacznie większą grupę stanowiły natomiast osoby deklarujące, że poza językiem polskim w kontaktach domowych używają co najmniej jednego języka niepolskiego. Ogółem deklarację taką złożyło 1320 osób, czyli 0,82% ludności miasta.

Na podstawie danych spisu powszechnego z 2002 r., nie tylko w Rzeszowie, ale w skali całego województwa dostrzec można dużą różnicę między liczbą osób deklarujących narodowość niepolską, a liczbą osób, które zadeklarowały, że w kontaktach domowych poza językiem polskim używają także języków niepolskich. Tę drugą grupę tworzyło 17 647 osób, czyli 0,83% ludności województwa⁹. Dane dotyczące drugiego języka są jednak mało przydatne do określenia narodowości, choć nie należy ich bagatelizować. W odniesieniu do woj. podkarpackiego mogą one bowiem być pomocne do określenia stopnia asymilacji ludności deklarującej narodowość niepolską.

Uwagi końcowe

Reasumując, można stwierdzić, że spisy powszechne, przeprowadzone w Polsce w latach 1921, 1931 i 2002, są stosunkowo wiarygodnym źródłem informacji o przemianach narodowościowych na obszarach przygranicznych, przy założeniu, że do okresu międzywojennego za podstawowe kryterium określające narodowość zostaną przyjęte informacje dotyczące wyznania ludności. Natomiast w odniesieniu do 2002 r. jako właściwe i wiarygodne trzeba uznać dane spisowe dotyczące deklarowanej narodowości.

Biorąc pod uwagę, że obecnie w Polsce południowo-wschodniej najliczniejszą grupą ludności niepolskiej – podobnie jak na południowo-wschodnich Kresach II Rzeczypospolitej – są Ukraińcy, należy zaznaczyć, że w perspektywie kolejnych

⁹ Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu. Deklaracje narodowościowe w gminach w 2002 roku – zob.: http://www.stst.gov.pl/gus/45_4520_PLK_HTML.htm.

spisów ludności informacje właśnie o tej grupie będą miały największe znaczenie przy określaniu perspektyw rozwoju obszarów transgranicznych.

Należy podkreślić, że spisy powszechne stanowią bardzo dobre źródło informacji nie tylko do określenia i analizy przemian narodowościowych na obszarach przygranicznych, lecz także wpływu tych przemian na sytuację gospodarczą i społeczną. Ponadto, informacje zawarte w spisach powszechnych stwarzają możliwość umiejscowienia przemian narodowościowych w Polsce w kontekście przemian narodowościowych państw Europy Środkowo-Wschodniej w XX w. i na początku XXI w. Problem ten, ze względu na konieczność sięgnięcia do spisów powszechnych i statystyki także innych państw, wymaga jednak osobnego potraktowania.

dr hab. Wacław Wierzbieniec – prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Małgorzata FLAGA

WSPÓŁCZESNE PROCESY DEMOGRAFICZNE NA POGRANICZU POLSKO-UKRAIŃSKIM

Tereny przygraniczne, zarówno po stronie polskiej, jak i ukraińskiej od zawsze cechowały się specyfiką procesów demograficznych i wyróżniały na tle pozostałych regionów w swoich państwach. Wpływ na to miał przede wszystkim rolniczy charakter tych obszarów i ich niska urbanizacja, mające częściowo podłoże historyczne, a w pewnym stopniu wynikające z niedoinwestowania w okresie powojennym.

Na Lubelszczyźnie, profil prowadzonej gospodarki, jak również samo – peryferyjne w stosunku do lepiej rozwiniętych regionów – położenie, decydowały o małej atrakcyjności osadniczej, szczególnie dla ludzi młodych. Dlatego też, powojenny rozwój zaludnienia nie był tutaj duży i odbiegał znacznie od wskaźników krajowych. Już od lat 50. trwała nasilona emigracja z tych terenów, głównie mieszkańców wsi, do miast oraz innych części Polski. Lubelszczyzna była jednym z głównych obszarów depopulacyjnych w kraju (Barwińska, 1973; Eberhardt, 1989). Sytuacja demograficzna nie uległa poprawie w nowych warunkach ekonomicznych. O ile jednak do lat 90. o spadkach liczby mieszkańców decydowały przede wszystkim emigracje, to od tego czasu, dodatkowym czynnikiem regresu zaludnienia stał się obniżający się przyrost naturalny.

Zmiany demograficzne na zachodnim pograniczu Ukrainy również przebiegały odmiennie w porównaniu z całym krajem. W latach powojennych obszary te charakteryzowały się wolniejszym tempem przyrostu liczby ludności. Był to rezultat znacznego osłabienia ich potencjału ludnościowego na skutek działań wojennych oraz po ich zakończeniu, wskutek przesiedleń i migracji mieszkańców. Dodatkowym elementem modyfikującym procesy ludnościowe był też stosunkowo wolny rozwój gospodarczy, który hamował urbanizację i przepływ mieszkańców ze wsi do miast.

W latach 90. doszło na Ukrainie, a tym samym i na pograniczu do znacznych zmian w przebiegu procesów demograficznych. Ich ogólny kierunek wyznaczało początkowo spowolnienie wzrostu liczby ludności, które w kolejnych latach przeordziło się w regres zaludnienia. Jednak te ogólnokrajowe trendy można tylko w niewielkim stopniu odnieść do zachodniego pogranicza. Wraz z kilkoma sąsiednimi obwodami utworzyło ono wyraźny region, różniący się znacznie od pozostałych części państwa, zarówno skalą regresu, jak i dynamiką zmian. Geograficzna,

społeczna i ekonomiczna odmienność obszarów przygranicznych zdecydowała, iż spadki zaludnienia w latach 90. okazały się tam jednymi z najniższych w kraju.

Zasadniczym celem opracowania jest poznanie i porównanie tendencji demograficznych w obu częściach pogranicza polsko-ukraińskiego w latach 2002–2007. Takie badania pozwolą ustalić, jakim zmianom uległy dotychczasowe kierunki procesów ludnościowych. Analizę taką warto przeprowadzić zwłaszcza dla ukraińskiej części obszarów przygranicznych, bowiem społeczeństwo Ukrainy bardzo silnie zareagowało na przemiany ustrojowe i będący ich konsekwencją kryzys ekonomiczny kraju. Był on jedną z zasadniczych przyczyn osłabienia tempa rozwoju ludności, a następnie depopulacji (Pyrożkov, 1996, *Demografična kryza...* 2001, Semenjuk, 2001).

Po stronie polskiej badania dotyczą woj. lubelskiego, natomiast na Ukrainie – dwóch sąsiadujących z nim obwodów: wołyńskiego i lwowskiego. Przez długi czas w przeszłości, te trzy obszary stanowiły jeden organizm państwowy i pomimo wieoletniej odrębności politycznej oraz braku bliskich związków w okresie powojennym, obecnie wykazują wiele cech wspólnych, zarówno na płaszczyźnie społecznej, jak i ekonomicznej. Interesujące więc wydaje się zbadanie, czy tereny po dwóch stronach granicy polsko-ukraińskiej cechuje podobieństwo również w zakresie zjawisk i procesów demograficznych, kształtujących się pod wpływem podobnych czynników.

Podstawowe znaczenie w badaniu miało rozpoznanie zmian w ogólnej liczbie ludności na terenach przygranicznych oraz elementach składających się na przyrost rzeczywisty (przyroście naturalnym i migracjach). Jednocześnie, przeanalizowano zróżnicowanie tych procesów w miastach i na wsi poszczególnych regionów oraz na poziomie niższych jednostek administracyjnych – miast obwodowych, rejonów i powiatów. Na koniec, spróbowano także określić przyczyny istniejącego przestrzennego zróżnicowania sytuacji ludnościowej na pograniczu i powiązać je z lokalną sytuacją społeczno-gospodarczą.

Zmiany liczby ludności

Początek obecnej dekady nie przyniósł widocznych modyfikacji w dotychczasowym przebiegu zmian zaludnienia na pograniczu. Systematyczny spadek liczby ludności postępował nadal zarówno na całym badanym terenie, jak i w każdym z jego trzech regionów. Ogólna liczba mieszkańców, która na początku 2002 r. wynosiła na obszarach przygranicznych ok. 5,9 ml osób, do 2008 r. zmniejszyła się o ponad 126 tys. osób (o 2,1%). Stosunkowo większy regres wystąpił w ukraińskiej części pogranicza (na Wołyniu wyniósł on 2,3%, w obwodzie lwowskim – 2,5%), natomiast w woj. lubelskim – 1,6%, (tabl. 1).

Tabl. 1. Liczba ludności na pograniczu (w tys. osób)

Obszar		Lata							
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Woj. lubelskie ¹	ogółem	2201,7	2197,0	2191,2	2185,2	2179,6	2172,8	2166,2	–
	miasta	1026,2	1024,6	1021,4	1020,0	1016,9	1013,1	1008,6	–
	wieś	1175,5	1172,4	1169,8	1165,2	1162,7	1159,7	1157,6	–
Obwód wołyński ²	ogółem	–	1060,7*	1054,7	1048,8	1044,8	1040,4	1038,0	1036,4
	miasta	–	533,2*	529,9	526,2	526,2	527,2	528,7	530,2
	wieś	–	527,5*	524,8	522,6	518,6	513,2	509,3	506,2
Obwód lwowski ²	ogółem	–	2626,5*	2611,0	2598,3	2588,0	2577,1	2568,4	2559,8
	miasta	–	1558,7*	1553,5	1550,6	1549,8	1549,5	1548,8	1548,0
	wieś	–	1067,8*	1057,5	1047,7	1038,2	1027,6	1019,6	1011,8

Źródło: www.stat.gov.pl, www.ukrstat.gov.ua.

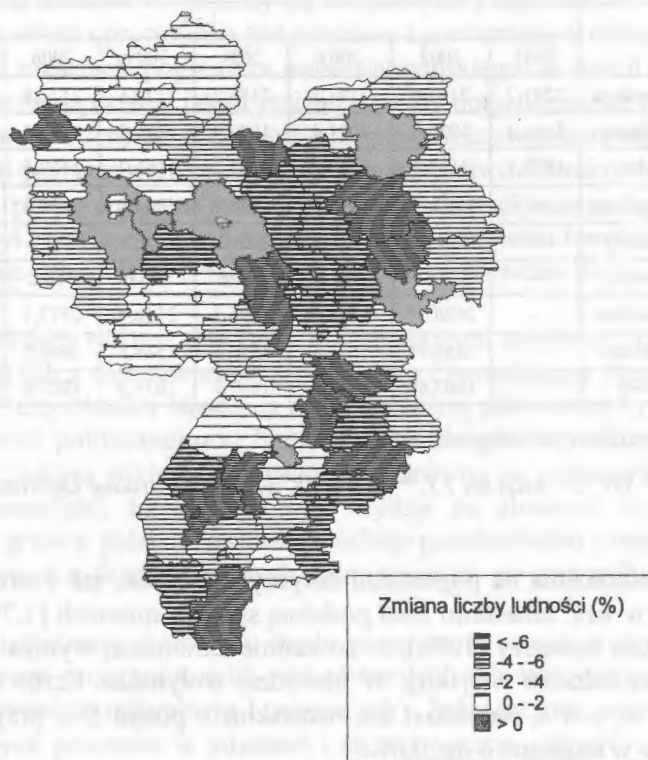
1 – stan na 31.XII., 2 – stan na 1.I, * stan na 5. XII. 2001 r. (dane Ogólnoukraińskiego Spisu Ludności).

Spadek zaludnienia na pograniczu dotyczył tak miast, jak i terenów wiejskich. O ile jednak w woj. lubelskim miał podobną skalę w miastach (1,7%) oraz na wsi, a nawet był tam mniejszy (1,5%), to po stronie ukraińskiej wynikał przede wszystkim z regresu ludności wiejskiej. W obwodzie wołyńskim liczba ludności na wsi zmniejszyła się o 4%, natomiast we lwowskim – ponad 5%, przy spadku liczby mieszkańców w miastach o ok. 0,6%.

W obwodach ukraińskich zaludnienie na wsi malało już od dawna, przede wszystkim na skutek emigracji do miast. Było więc procesem długotrwałym i w dużym stopniu naturalnym. Natomiast depopulacja tamtejszych miast rozpoczęła się dopiero w połowie lat 90. ub. w. i wówczas utrzymywała na stosunkowo stałym poziomie. Trzeba jednak zaznaczyć, że od początku tego stulecia średnioroczne spadki liczby ludności na wsi wyraźnie wzrosły w porównaniu z wcześniejszym okresem, podczas gdy w miastach obniżyły się.

Podobny charakter, jak po ukraińskiej stronie pogranicza, miał regres zaludnienia w woj. lubelskim. Na terenach wiejskich trwał on nieprzerwanie, chociaż ze zmiennym nasileniem, od lat 60. XX w. i wynikał z intensywnego odpływu ludności (Eberhardt, 1989; Flaga, 2002). Z kolei w miastach, pierwsze oznaki osłabienia tempa przyrostu liczby ludności nastąpiły w latach 90., zaś po roku 2000 przekształciły się one w wyraźny spadek zaludnienia, zapoczątkowując w ten sposób ogólną ujemną dynamikę rozwoju demograficznego województwa.

Wykr. 1. Zmiany liczby ludności na pograniczu w latach 2002–2007

Źródło: www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua.

Szczególnie silny regres liczby mieszkańców w latach 2002–2007, przekraczający 6%, wystąpił na niektórych obszarach po ukraińskiej stronie pogranicza (wykr. 1). W obwodzie lwowskim należały do nich miasto Borysław i takie rejony jak: buski, mościski, przemysłański, turecki i żydaczowski, zaś na Wołyniu rejony: iwanicki, lubomski, łokacki, starowżyński, turecki i włodzimiersko-wołyński. Zasadnicze znaczenie dla dokonujących się tam zmian demograficznych miały czynniki ekonomiczne, które decydowały o ich atrakcyjności osadniczej oraz warunkach i poziomie życia mieszkańców. Pewną rolę odgrywało też peryferyjne położenie w stosunku do znaczących ośrodków miejsko-przemysłowych.

Z kolei w woj. lubelskim największy spadek zaludnienia (13%) odnotowano w pow. krasnostawskim oraz znacznie już niższe (ok. 4%) w powiatach leżących peryferyjnie wobec stolicy województwa (hrubieszowskim i ryckim).

Pomimo generalnie spadkowej tendencji zmian ludnościowych, na pograniczu znalazły się nieliczne obszary, w których w latach 2002–2007 miał miejsce wzrost liczby mieszkańców. W części polskiej były to powiaty otaczające duże miasta: chełmski i lubelski, a także związany z Lublinem pow. świdnicki. Przyrost zaludnienia w tych trzech jednostkach był najprawdopodobniej wynikiem migracji

mieszkańców sąsiadujących miast na podmiejskie tereny wiejskie w ramach procesów suburbanizacji.

Natomiast na Ukrainie wzrost liczby ludności odnotowano w 3 miastach: Lwowie, Kowlu i Włodzimierzu Wołyńskim, a także w 2 rejonach: kamień-koszyrskim i łuckim. W przypadku pierwszego rejonu, który charakteryzuje się stosunkowo wysokim odsetkiem ludności wiejskiej, o pozytywnych zmianach demograficznych mogły zdecydować utrwalone przez tradycje zachowania mieszkańców w takich kwestiach, jak: przywiązanie do rodzinnej ziemi, poszanowanie instytucji małżeństwa i wielodzietność rodziny. Jeśli zaś chodzi o rejon łucki, jego progresywny charakter miał związek, podobnie jak wspomniane powiaty lubelskie, z przemianami osadniczymi.

Ruch naturalny na pograniczu

Wartości współczynnika **urodzeń** na pograniczu wykazywały zależność od dwóch istotnych wskaźników. Pierwszym z nich była liczba zawieranych małżeństw, która w okresie 2002–2006 zwiększyła się we wszystkich trzech regionach: o ok. 11% w obwodzie lwowskim, 13,5% na Wołyniu i 15% w woj. lubelskim (obliczenia własne na podstawie: www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua). Było to odwrócenie dotychczasowych tendencji silnego spadku liczby małżeństw, który zaznaczył się wyraźnie w okresie przemian społeczno-gospodarczych lat 90. i trwał, generalnie, przez całą ówczesną dekadę. Przejmowanie zachodnioeuropejskich wzorców i stylu życia – z **jednej strony** oraz trudności w znalezieniu pracy i zapewnieniu godziwych warunków życia dla rodziny – z **drugiej strony**, zaowocowały późniejszym wiekiem osób zawierających małżeństwa, mniejszą liczbą zalegalizowanych związków, a także nasileniem rozwodów (Eberhardt, 2002, Kurkiewicz 1998, *Przemiany demograficzne w Polsce...* 1999). W rezultacie, w latach 1990–2002 w woj. lubelskim liczba zawartych małżeństw zmniejszyła się o 22%, zaś w obwodzie lwowskim aż o 38% (obliczenia własne na podstawie: www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua).

Drugim czynnikiem, warunkującym liczbę urodzeń była płodność kobiet, a jej zmiany na pograniczu nawiązywały do generalnych trendów panujących w obu krajach. Jeszcze na początku lat 90. współczynnik ogólnej dzietności kobiet w woj. lubelskim wynosił 2,3 (Ludność i struktura ... 1999). Jednak potem systematycznie się zmniejszał, spadając poniżej wartości 2,1 (1,3 w 2006 r.), powodując tym samym zawężoną reprodukcję ludności. Tradycyjnie, nieco wyższą jego wartość notowano na obszarach wiejskich (1,4), w porównaniu z miastami (1,2) (www.stat.gov.pl).

Podobnie w ukraińskiej części pogranicza, współczynnik płodności kobiet obniżył się w latach 90. tak, iż w 2006 r. nie zapewniał już prostej zastępowalności pokoleń, mając wartość 1,4 w obwodzie lwowskim oraz 1,7 na Wołyniu (www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua).

Tabl. 2. Wskaźniki ruchu naturalnego na pograniczu (w ‰)

Obszar		Lata								
		2002			2004			2006		
		Ur	Zg	Pn	Ur	Zg	Pn	Ur	Zg	Pn
Woj. lubelskie	ogółem	9,4	10,3	-0,9	9,5	10,4	-0,9	9,8	10,4	-0,6
	miasta	8,7	8,0	0,7	9,0	8,1	0,9	9,5	8,4	1,1
	wieś	10,0	12,3	-2,3	9,8	12,3	-2,5	10,2	12,1	-1,9
Obwód wołyński	ogółem	11,1	14,1	-3,0	11,9	14,5	-2,6	13,2	15,0	-1,8
	miasta	10,1	11,3	-1,2	10,0	11,2	-1,2	12,9	11,9	1,0
	wieś	12,1	16,8	-4,7	10,3	16,0	-1,8	13,5	18,2	-4,7
Obwód lwowski	ogółem	9,2	13,0	-3,8	10,1	13,1	-3,0	10,6	13,5	-2,9
	miasta	8,9	11,2	-2,3	10,0	11,2	-1,2	10,3	11,5	-1,2
	wieś	9,5	15,6	-6,1	10,3	16,0	-5,7	11,0	16,6	-5,6

Źródło: *Źyselnist' naseleennja... 2008, Statystycznyj ščoričnyk... 2003, www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua.*

Objaśnienie: Ur – urodzenia, Zg – zgony, Pn – przyrost naturalny.

W 2006 r. w trzech badanych regionach urodziło się łącznie 62496 dzieci, co w odniesieniu do roku 2002 oznacza wzrost o 5885, czyli ok. 10%. Pozytywny trend zwiększania się liczby urodzeń pojawił się zarówno po polskiej, jak i ukraińskiej stronie pogranicza mniej więcej po 2002 r. i wprawdzie z wahaniami, ale utrzymuje się od tego momentu. Daje to podstawę do twierdzenia, że w latach 2000., na obszarach przygranicznych zostały zapoczątkowane korzystne zmiany w zakresie urodzeń. W większym stopniu zaznaczyły się one na Ukrainie na pierwszym miejscu w obwodzie wołyńskim, gdzie urodzenia wzrosły o ponad 16%, a następnie we lwowskim – ok. 14%). W porównaniu z nimi, liczba urodzeń w woj. lubelskim powiększyła się niewiele, gdyż tylko o 3% (obliczenia własne na podstawie: www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua).

Przeciętny dla całego pogranicza współczynnik urodzeń wyniósł w 2006 r. ok. 12‰, ale korzystniej pod względem jego wartości ponownie wypadła ukraińska część obszaru. Najwyższy współczynnik został odnotowany na Wołyniu – powyżej 13‰, zaś najmniejszy w woj. lubelskim – poniżej 10‰ (tabl. 2).

Ze względu na odmienne podejście ludności wiejskiej do kwestii rodziny i potomstwa oraz większą płodność kobiet na wsi, współczynnik urodzeń osiągał tam wyższą wartość aniżeli w miastach. Trzeba jednak zauważyć, że to właśnie wśród mieszkańców miast pogranicza nastąpił większy wzrost urodzeń w pierwszych latach obecnego wieku, dzięki czemu ogólne współczynniki urodzeń także uległy poprawie.

Zasadniczy wpływ na wielkości współczynnika **zgonów** na pograniczu miał udział ludności powyżej 65 roku życia w ogóle mieszkańców. Woj. lubelskie uwa-

żane jest za jeden ze starszych pod względem demograficznym regionów w Polsce, przez co współczynnik zgonów także należy tu do najwyższych w kraju. Starością demograficzną charakteryzują się również ukraińskie obwody pogranicza. W 2006 r., we wszystkich trzech jednostkach udział tych osób wynosił nieco powyżej 14% (www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua).

Pomimo znacznego odsetka ludzi starych, współczynniki zgonów na pograniczu zwiększyły się w stosunkowo niewielkim stopniu. Fakt ten należy wiązać z dwoma korzystnymi procesami, dokonującymi się w obu krajach już od lat 90. ub. w. Jednym z nich był wzrost przeciętnej długości trwania życia ludzi, drugim zaś spadek śmiertelności niemowląt. Dzięki podniesieniu poziomu życia i postępowi medycyny, oba wskaźniki ulegały systematycznej poprawie. Przykładowo, w latach 1990–2006 średnia długość życia mężczyzn wzrosła w woj. lubelskim o ponad 3 lata, zaś kobiet o 4 lata (obliczenia własne na podstawie: Rocznik statystyczny woj. lubelskiego... 2004. Z kolei śmiertelność niemowląt, która na początku lat 90. na obszarach wiejskich województwa wynosiła 20 dzieci na 1000 narodzonych, zaś w miastach – 17, obniżyła się do ok. 6 w 2006 r. (Ludność i struktura ... 1999).

Liczba zgonów na pograniczu w 2006 r. wyniosła ogólnie 73038 tys. osób, a więc była o 1550 osób (2,2%) większa niż w 2002 r. W porównaniu ze zmianami w liczbie urodzeń, zmiany liczby zgonów były stosunkowo niewielkie; w latach 2002–2006 był to wzrost o 5% w obwodzie wołyńskim i o 2,5% w obwodzie lwowskim. Godny uwagi jest natomiast fakt, że w woj. lubelskim liczba zgonów w 2006 r. zmniejszyła się w odniesieniu do 2002 r. o 0,2% (obliczenia własne na podstawie: www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua). Było to następstwem obniżenia liczby zgonów na terenach wiejskich.

Ogólny współczynnik zgonów w każdym z trzech regionów utrzymywał się na dosyć stałym poziomie w rozpatrywanych latach. Najwyższy był ponownie na Wołyniu i wahał się w granicach 14–15‰, natomiast najniższy w woj. lubelskim – ok. 10‰. Należy jednak zwrócić uwagę na obszary wiejskie obwodu wołyńskiego i lwowskiego, gdzie współczynniki zgonów były stosunkowo wysokie i jednocześnie uległy wyraźnemu wzrostowi.

Przyrost naturalny

Już w latach 90. XX w. przyrost naturalny w regionach pogranicza przyjął wartości ujemne. W obwodzie lwowskim i wołyńskim nastąpiło to w 1995 r., natomiast w woj. lubelskim – w 1999 r. Sytuacja taka była rezultatem obniżenia przyrostu naturalnego w miastach, gdyż na terenach wiejskich już przed transformacją miał miejsce ubytek naturalny.

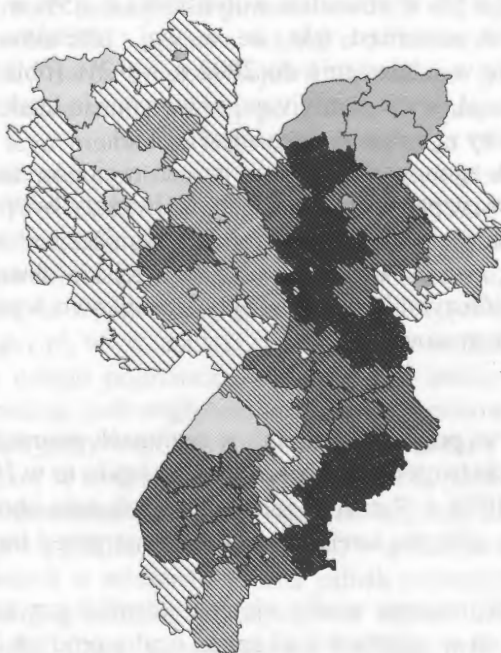
W pierwszej dekadzie nowego wieku ujemne wartości przyrostu naturalnego ulegały częstym wahaniom w zależności od zmian liczby urodzeń. Ostatecznie jednak, w 2006 r. ogólny ubytek naturalny był o ok. 4 tys. osób mniejszy niż w roku 2002 i wyniósł łącznie 10542 osoby. W większości (7,5 tys. osób) pochodził on z obwodu lwowskiego, zaś w mniejszym stopniu z wołyńskiego (1,9 tys.) i woj. lubelskiego (1,1 tys.) (obliczenia własne na podstawie: www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua).

W latach 2002–2006, współczynnik przyrostu naturalnego na pograniczu był bardzo niestabilny i podlegał licznym zmianom. W rezultacie jednak, w 2006 r. jego wartości były korzystniejsze aniżeli na początku tego okresu. Szczególnie dobrą sytuację pod względem współczynnika przyrostu miało woj. lubelskie ($-0,6\%$), zaś najniższe jego wartości odnotowano w obwodzie lwowskim ($-2,9\%$).

Tradycyjnie, obszary wiejskie pogranicza charakteryzowały się gorszymi współczynnikami przyrostu. Wprawdzie pozytywne tendencje jego zmian wystąpiły zarówno w miastach, jak i na wsi, to jednak na terenach wiejskich pozostał on ujemny. Natomiast w miastach obwodu wołyńskiego, w wyniku zmian, w 2006 r. współczynnik przyrostu osiągnął wartości dodatnie, zaś w miastach woj. lubelskiego, gdzie stale był dodatni – uległ dalszemu wzrostowi.

W skali poszczególnych regionów pogranicza, tylko na nielicznych obszarach miał miejsce faktyczny naturalny przyrost ludności (wykr. 2). W obwodzie lwowskim był to jedynie rejon jaworowski – przygraniczny i dobrze rozwinięty gospodarczo, który cechował się jednym z najwyższych w obwodzie współczynnikami urodzeń i niskim – zgonów.

Wykr. 2. Współczynnik przyrostu naturalnego na pograniczu polsko-ukraińskim w 2007 r.

Źródło: www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua

W obwodzie wołyńskim dodatni przyrost naturalny wystąpił w Łucku i Kowlu oraz w 3 rolniczo-leśnych rejonach skupionych w północnej części obwodu: rat-

nowskim, kamień-koszyrskim i lubieszowskim, również mających stosunkowo korzystne współczynniki urodzeń i zgonów.

Natomiast w woj. lubelskim naturalny przyrost ludności został odnotowany we wszystkich miastach na prawach powiatu (Białej Podlaskiej, Chełmie, Lublinie i Zamościu) oraz 3 powiatach ziemskich: lubartowskim, łęczyńskim i łukowskim.

Dwa wyraźne obszary utworzyły na pograniczu rejony o najniższych współczynnikach przyrostu naturalnego, wynoszących poniżej -6% . Pierwszy, dość rozległy ciągnął się południkowo w obwodzie wołyńskim, od rejonu starowżyńskiego na północy, poprzez rejony: turzyski, włodzimiersko-wołyński i iwanicki, do grochowskiego przy granicy z obwodem lwowskim. Drugi natomiast powstał w zachodniej części obwodu lwowskiego i należały do niego rejony: złoczowski, przemysłański i żydaczowski. We wszystkich tych rejonach odnotowano bardzo wysokie współczynniki zgonów (w granicach 19%) i stosunkowo niskie współczynniki urodzeń (ok. 11%).

Migracje ludności

Podstawowe znaczenie dla zmian zaludnienia całych regionów miały migracje zewnętrzne: zagraniczne oraz międzyregionalne ludności, natomiast w skali poszczególnych regionów – migracje wewnątrzregionalne.

W 2006 r. wszystkie trzy regiony pogranicza miały ujemny bilans migracji zewnętrznych, który łącznie na całym obszarze wyniósł 8350 osób. Najwięcej ludności opuściło woj. lubelskie – 6593 osoby. Stosunkowo niewielki był on natomiast po stronie ukraińskiej: 1243 osoby w obwodzie lwowskim i 514 osób w wołyńskim. Charakterystyczne jest, że z Lubelskiego wyjeżdżali przede wszystkim mieszkańcy miast, którzy stanowili prawie 60% ogółu emigrantów, natomiast z obwodów ukraińskich – głównie ludność wiejska. Ponadto, warto zwrócić uwagę na obwód wołyński, mający stosunkowo najgorszą sytuację ekonomiczną, który charakteryzował się największą skalą wszystkich typów migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (tabl. 3).

Różny udział w tworzeniu ogólnego salda migracji miały wędrówki międzyregionalne i zagraniczne ludności pogranicza. O ile w woj. lubelskim i obwodzie lwowskim ubytek migracyjny wiązał się przede wszystkim z przemieszczeniami w granicach poszczególnych państw, to w obwodzie wołyńskim – z wyjazdami zagranicznymi.

Migracje zagraniczne

W 2006 r. z obszaru pogranicza wyjechało do innych krajów 3320 osób, natomiast przybyło 1246. Ujemne saldo migracji wyniosło więc 2074 osoby, w tym aż 70% przypadało na woj. lubelskie, najmniej zaś ($13,5\%$) – na obwód lwowski.

Szczególnie duży na tle całego regionu, odpływ ludności za granicę, ponad 6-krotnie przewyższający napływ był w woj. lubelskim. Nieznaczną skalą migracji zagranicznych w obwodach ukraińskich wynikała niewątpliwie z trudności miesz-

kańców w uzyskaniu wiz, zwłaszcza, gdy granica polsko-ukraińska stała się też zewnętrzną granicą Unii Europejskiej (UE). Świadczy o tym chociażby słabnący ruch na granicy polsko-ukraińskiej i zmniejszająca się liczba cudzoziemców przekraczających tę granicę (Miszczuk, 2007).

Tabl. 3. Migracje ludności na pograniczu w 2006 r. (w osobach/w ‰)

		Migracje wewnątrzregionalne			Migracje międzyregionalne			Migracje zagraniczne		
		napływ	odpływ	saldo	napływ	odpływ	saldo	napływ	odpływ	saldo
Woj. lubelskie	ogółem	20602/ 9,4	20602/ 9,4	0	4031/ 1,8	9191/ 4,2	-5160/ -2,4	270/ 0,1	1703/ 0,8	-1433/ -0,7
	miasto	8044/ 8,0	9595/ 9,5	-1551/ -1,5	2254/ 2,2	5366/ 5,3	-3112/ -3,1	156/ 0,2	1061/ 1,1	-905/ -0,9
	wieś	12558/ 10,7	11007/ 9,4	1551/ 1,3	1777/ 1,5	3825/ 3,2	-2048/ -1,7	114/ 0,1	642/ 0,6	-528/ -0,5
Obwód wołyński	ogółem	14029/ 13,5	14029/ 13,5	0	5275/ 5,1	5428/ 5,2	-153/ -0,1	445/ 0,4	806/ 0,8	-361/ -0,4
	miasto	—	—	—	—	—	—	260/ 0,5	401/ 0,8	-141/ -0,3
	wieś	—	—	—	—	—	—	185/ 0,4	405/ 0,8	-220/ -0,4
Obwód lwowski	ogółem	23259/ 9,0	23259/ 9,0	0	9458/ 3,7	10421/ 4,1	-963/ -0,4	531/ 0,2	811/ 0,3	-280/ -0,1
	miasto	15772/ 10,2	14219/ 9,2	1553/ 1,0	7651/ 4,9	7862/ 5,1	-211/ -0,2	397/ 0,3	670/ 0,4	-273/ -0,1
	wieś	7487/ 7,3	9040/ 8,8	-1553/ -1,5	1807/ 1,8	2559/ 2,5	-752/ -0,7	134/ 0,1	141/ 0,2	-7/ -0,1

Źródło: *Naselennja L'vivs'koji...* 2007, www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua.

— brak danych.

W wędrówkach zagranicznych brała udział przede wszystkim ludność miejska pogranicza. Jednak w 2006 r., zarówno miasta, jak i obszary wiejskie cechował ujemny bilans tych migracji, który najwyższy okazał się w miastach woj. lubelskiego (-0,9‰), a szczególnie niski na wsi w obwodzie lwowskim (-0,1‰).

Mieszkańcy obwodów ukraińskich emigrowali najliczniej do krajów, które były tradycyjnymi kierunkami wyjazdów zarobkowych, a więc do Stanów Zjednoczonych, Kanady, Niemiec, a także do Izraela. Dla wędrówek sezonowych o charakterze zarobkowym najważniejsze były: Rosja, Polska, Białoruś, Węgry, Czechy i Słowacja (Migracijni procesy v L'vivs'kij oblasti... 2001, Migracijni procesy v oblasti... 2002). Polacy natomiast wyjeżdżali przede wszystkim do W. Brytanii, Irlandii, Niemiec, Włoch, Belgii i Niderlandów.

Migracje międzyregionalne

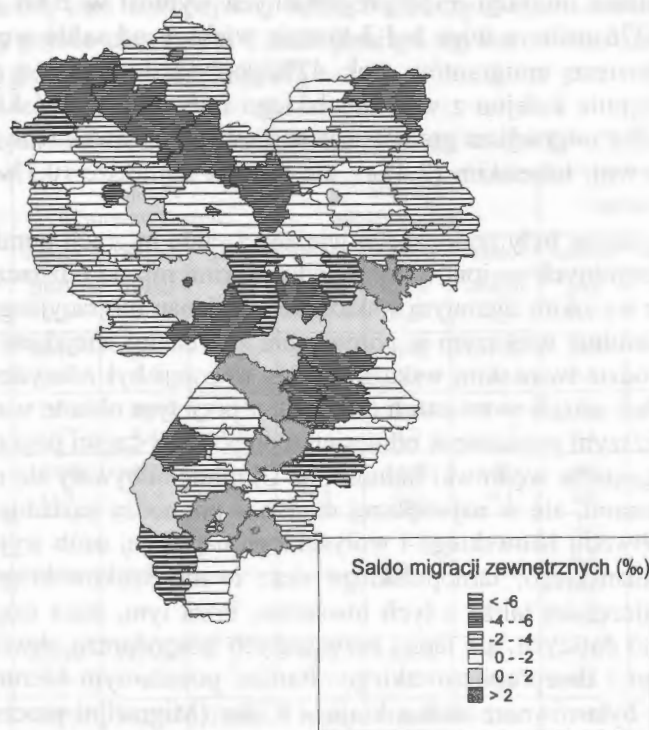
Ujemny bilans migracji międzyregionalnych wyniósł w 2006 r. w regionach pogranicza 6276 osób, a więc był 3-krotnie większy od salda wędrowek zagranicznych. Najwięcej emigrantów – ok. 42% pochodziło jednak z obwodu lwowskiego, a następnie kolejno z woj. lubelskiego i obwodu wołyńskiego. Podobnie jak w przypadku migracji za granicę, ujemne saldo wędrowek wewnętrznych było najwyższe w woj. lubelskim (2,4‰), ale z kolei najniższe (0,1‰) w obwodzie wołyńskim.

Wyraźne różnice były widoczne w wielkości salda migracji pomiędzy miastami a wsią poszczególnych regionów. W woj. lubelskim, miasta odznaczały się nie tylko generalnie wysokim ujemnym wskaźnikiem bilansu migracyjnego (-3,1‰), ale też prawie 2-krotnie większym w porównaniu z terenami wiejskimi (1,7‰). Natomiast w obwodzie lwowskim wskaźnik salda migracji był zdecydowanie większy na wsi (-0,7‰) aniżeli w miastach (-0,2‰), a przy tym obie te wartości kształtowały się na niższym poziomie w odniesieniu do polskiej części pogranicza.

Międzyregionalne wędrowki ludności na Ukrainie odbywały się między wszystkimi jej regionami, ale w największej mierze – pomiędzy sąsiadującymi ze sobą. Tak więc z obwodu lwowskiego i wołyńskiego najwięcej osób wyjeżdżało do obwodów: rówiańskiego, tarnopolskiego oraz iwano-frankowskiego, a imigranci pochodzili najczęściej także z tych obszarów. Poza tym, duża część emigrantów udawała się do dalszych, ale lepiej rozwiniętych gospodarczo obwodów kraju, np. charkowskiego i dniepropietrowskiego. Bardzo popularnym kierunkiem migracji mieszkańców była również stolica kraju – Kijów (Migracijni procesy v L'vivs'kij oblasti... 2001, Migracijni procesy v oblasti... 2002).

Zróźnicowanie salda migracji zewnętrznych w skali poszczególnych regionów pogranicza było bardzo wyraźne. Jeśli chodzi o jednostki o dodatnim bilansie migracyjnym, to większość z nich była skupiona w obwodzie lwowskim. Należały do nich: rejon sokalski na północy obwodu, następnie Lwów oraz 2 sąsiadujące z nim rejony – pustomytiwski i żółkiewski oraz miasto Sambor i 3 rejony w części południowej: starosamborski, drohobycki i stryjski. Na Wołyniu dodatnie saldo migracji miały przede wszystkim miasta: Łuck, Kowel, Nowowołyńsk i Włodzimierz Wołyński oraz 2 rejony: łucki i grochowski. Najmniej korzystną sytuację w tym względzie miało woj. lubelskie, gdyż tylko 2 powiaty: świdnicki i zamojski cechowały się przyrostem migracyjnym ludności.

Wykr. 3. Saldo migracji zewnętrznych na pograniczu w 2007 r.

Źródło: www.stat.gov.pl, www.stat.lviv.ua, www.vous.in.lutsk.ua

Rejonizację przestrzenną wykazywały także jednostki o ujemnym bilansie migracyjnym. Najniższe jego wartości, poniżej -6% odnotowano wprawdzie na terenach rozproszonych na pograniczu (miasto Borysław i rejony łocackiński, przemysłański i turecki na Ukrainie oraz powiaty hrubieszowski i rycki w Polsce), ale już kolejne jednostki, o saldzie w granicach od -4 do -6% tworzyły widoczne skupienia. Na jedno z nich złożyły się 3 rejony na północy obwodu lwowskiego: buski, kamieński-buski i radziechowski. Drugie zaś miało postać pasa ciągnącego się przez woj. lubelskie (powiaty: łukowski, radzyński, parczewski i włodawski) aż do rejonu lubomlskiego na Wołyniu, włącznie. W tym samym przedziale salda migracji znalazły się również pojedyncze rejony na północy (lubieszowski) i zachodzie (mościski, iwanicki) ukraińskiej części pogranicza oraz polski powiat tomaszowski.

Analizując przestrzenne zróżnicowanie salda migracji na pograniczu można dostrzec wyraźną zależność pomiędzy jego wielkością a położeniem poszczególnych jednostek, szczególnie w odniesieniu do dużych ośrodków miejskich. Jak można stwierdzić, powiaty lub rejony zlokalizowane w dalszej od nich odległości, a wręcz peryferyjne, generalnie charakteryzują się ujemnymi wskaźnikami bilansu migracyjnego. Z kolei w jednostkach sąsiadujących z dużymi miastami odnotowano dodatnie saldo migracji, jednakże przewaga napływu ludności nad odpływem może

mieć tam dwojakie podłoże. Po części może być to rezultat lepszych warunków i wyższego poziomu życia, wiążących się z oddziaływaniem miasta. Dodatkowo, migracje te mogą być przejawem wspomnianej już wcześniej suburbanizacji, która obecnie coraz bardziej intensywnie dokonuje się na obszarach okołomiejских.

Migracje wewnątrzregionalne

Trzecią formą przemieszczeń ludności na pograniczu były migracje wewnątrzregionalne. Występowały one powszechnie przez cały okres powojenny i ponieważ związane były z procesami industrializacji i urbanizacji, dokonywały się przede wszystkim z miast do wsi. W latach 90. XX w. zmieniły się przyczyny tych wędrówek i wówczas ich zasadniczym powodem było poszukiwanie pracy oraz środków do życia. Głównym kierunkiem migracji, zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie stały się duże miasta, mające korzystną sytuację ekonomiczną, ale zwiększony napływ ludności można było zauważyć także na obszarach wiejskich. Do rodzinnych wsi zaczęli bowiem powracać ich byli mieszkańcy, którzy na skutek transformacji gospodarczej stracili pracę i źródła utrzymania w miastach, niewielkich i słabo rozwiniętych miasteczkach oraz sowchozach i kołchozach.

Pod koniec lat 90. pojawił się jeszcze inny motyw migracji o kierunku miastowieś, który nabrał większego znaczenia w kolejnej dekadzie, zwłaszcza w polskiej części pogranicza. Przemieszczenia te dotyczą grupy mieszkańców miast, która przeprowadza się do położonych w bliskiej odległości wsi, budując tam nowe domy i niejednokrotnie podejmując działalność gospodarczą. Migracje te są przejawem suburbanizacji i dokonują się na różną skalę w pobliżu największym miast na pograniczu, m. in. Białej Podlaskiej, Chełma, Lublina, Tomaszowa Lubelskiego, Zamościa, a po stronie ukraińskiej – Drohobycza, Kowla, Lwowa, Łucka, Stryja i innych.

W 2006 r. w wędrówkach wewnątrzregionalnych na pograniczu uczestniczyło łącznie prawie 116 tys. osób. Najwięcej osób przemieszczało się w granicach obwodu lwowskiego, a nieco mniej w woj. lubelskim, stanowiąc odpowiednio 40 i 35% ogółu tego typu migrantów. Zdecydowanie najmniejszy udział w generalnej liczbie migrujących pomiędzy miastami i wsią miał obwód wołyński – 25%. Jednak to właśnie na Wołyniu migracje te miały największe natężenie w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – 13,5‰. W woj. lubelskim i obwodzie lwowskim migracje te nie były aż tak intensywne, gdyż na 1000 mieszkańców migrowało tam ok. 9 osób.

Na Ukrainie, większą mobilność wykazywała wprawdzie ludność miejska, ale jednocześnie wciąż dominowały tam migracje ze wsi do miast. Miasta były obszarami o dodatnim bilansie migracyjnym. Natomiast w polskiej części pogranicza, większe natężenie migracji miało miejsce na obszarach wiejskich, ale z kolei przeważał odpływ ludności z miast na wieś, która charakteryzowała się dodatnim saldem wędrówek wewnętrznych.

Podsumowanie

Jak wskazują przeprowadzone analizy, tereny polskiego i ukraińskiego pogranicza cechuje znaczne podobieństwo zjawisk demograficznych. Zachodzące tam procesy podlegają zbliżonym zmianom, różnią się co najwyżej ich natężeniem, momentem wystąpienia i co się z tym wiąże – stopniem zaawansowania.

W obecnej dekadzie liczba mieszkańców po obu stronach granicy ulegała stałemu zmniejszaniu, co było kontynuacją niekorzystnych tendencji osłabienia rozwoju zaludnienia, zapoczątkowanego w połowie lat 90. ub. w. Ogólny regres, który miał większe natężenie na Ukrainie aniżeli w Polsce, był następstwem spadku liczby ludności w miastach, nakładającego się na trwające od długiego czasu wyludnianie obszarów wiejskich. Depopulacja wsi miała dużo większą skalę w ukraińskiej części pogranicza, natomiast spadek zaludnienia w miastach był zdecydowanie silniejszy w części polskiej.

Na ubytek rzeczywistej ludności na terenach przygranicznychłożył się zarówno ujemny przyrost naturalny, jak i ujemne saldo migracji. Jednak w zakresie przyrostu naturalnego pojawił się nowy pozytywny trend poprawy jego wskaźników. Wiązał się on z szeregiem sprzyjających zjawisk, które wpływały na liczbę urodzeń i zgonów. W zakresie urodzeń był to przede wszystkim wzrost liczby zawieranych małżeństw, który w pewnym stopniu przełożył się na większą liczbę rodzących się dzieci. Natomiast o stosunkowo stałym poziomie zgonów zadecydowało zmniejszenie śmiertelności niemowląt oraz wydłużenie przeciętnego trwania życia. Trzeba przy tym zauważyć, że wyraźnie korzystniejsze wskaźniki w zakresie ruchu naturalnego miały miasta niż tereny wiejskie.

Wymienione zjawiska, które można traktować jako wyznaczniki polepszenia warunków bytowych i podniesienia poziomu życia, mogą być pierwszymi oznakami stabilizacji sytuacji demograficznej na pograniczu po okresie transformacji. Jednak analizowany przedział czasowy jest jeszcze zbyt krótki do jednoznacznego stwierdzenia tego faktu, z uwagi na złożone okoliczności wystąpienia regresu zaludnienia i jego powiązania z ogólnym stanem społeczno-gospodarczym obszaru pogranicza, zwłaszcza po stronie ukraińskiej.

Widoczne zmiany następowały też w procesach migracyjnych na badanym terenie, jednak w tym zakresie, w polskiej i ukraińskiej części pogranicza obserwowano przeciwne tendencje. W woj. lubelskim miało miejsce stałe zwiększanie odpływu ludności, przez co następował także wzrost ujemnego salda migracji. Natomiast w obwodach ukraińskich saldo migracji wprawdzie również było ujemne, ale ulegało zmniejszeniu.

Zdecydowane różnice w wielkości migracji istniały pomiędzy miastami i wsią w poszczególnych częściach pogranicza. O ile w miastach woj. lubelskiego ujemne saldo ogólnej migracji powiększało się to w miastach ukraińskich stopniowo zmniejszało, by następnie zacząć przyjmować wartości dodatnie. Z kolei na obszarach wiejskich miały miejsce procesy odwrotne. Po stronie polskiej saldo migracji było przez cały czas ujemne, ale jego wielkość zmniejszyła się. Na wsi

ukraińskiej na początku tego wieku saldo migracji było wprawdzie dodatnie, ale potem zaczęło się zmniejszać i przyjmować wartości ujemne (Pogranicze polsko-ukraińskie... 2007).

Taki obraz migracji na pograniczu był rezultatem oddziaływania czynników lokalnych, ale w dużym stopniu również procesów i sytuacji ogólnokrajowej obu państw. Silny wzrost odpływu mieszkańców z woj. lubelskiego wiązał się bowiem ze wstąpieniem Polski do UE i zwiększeniem szans ludności na znalezienie pracy poza granicami kraju. Z drugiej strony, ustanowienie wschodniej granicy Polski granicą unijną spowodowało ograniczenie wyjazdów zagranicznych Ukraińców, które do tej pory odbywały się głównie do – lub też poprzez – Polskę.

Z kolei migracje wewnętrzne, o kierunku miasto-wieś kształtowały się na pograniczu w zależności od miejscowej sytuacji ekonomicznej oraz w wyniku procesów osadniczych (suburbanizacji). Na Ukrainie, miasta pozostały obszarami o wyższym poziomie życia, dlatego następował tam zwiększony napływ ludności. Natomiast w Polsce, znaczna część mieszkańców miast przenosiła się na tereny wiejskie w poszukiwaniu korzystniejszych warunków życia.

Wspomniane zależności pomiędzy kondycją społeczno-ekonomiczną a sytuacją ludnościową ujawniają się na pograniczu na poziomie niższych jednostek administracyjnych, szczególnie w jego części ukraińskiej. Nie jest wprawdzie możliwe jednoznaczne zidentyfikowanie przyczyn zachodzących tam zmian demograficznych, gdyż najczęściej są one wypadkową oddziaływania różnych czynników lokalnych.

Niewątpliwie, ogólnemu rozwojowi demograficznemu obszarów sprzyjało istnienie bliskiej bazy ekonomicznej oraz źródeł zarobków dla mieszkańców, a wpływ na to miał głównie stan gospodarki, ale także położenie geograficzne i dostępność komunikacyjna. Dlatego też, gorszą sytuację gospodarczą, a tym samym i demograficzną miały zazwyczaj tereny o monofunkcyjnym charakterze, w przewadze rolnicze i leśne (rejony starowżyński, turzyski, grochowski, przemysłański, żydaczowski, powiaty hrubieszowski, włodawski) lub przemysłowe, ale zdominowane przez jedną gałąź przemysłu (rejon włodzimierski, pow. chełmski). Część z nich miała przy tym położenie peryferyjne w stosunku do dużych ośrodków miejsko-przemysłowych (rejon turecki) i ważnych szlaków komunikacyjnych (rejony we wschodniej części obwodu lwowskiego). Szczególną grupę na pograniczu tworzyły obszary położone bezpośrednio przy granicy. Ich sytuacja ekonomiczna wynikała w dużym stopniu z izolacji i zacofania gospodarczego powstałego w okresie komunizmu (Flaga, 2006).

Poza warunkami ekonomicznymi, istotne znaczenie dla procesów demograficznych na pograniczu miały czynniki społeczne, a wśród nich charakter i aktywność lokalnej społeczności. Takie cechy mieszkańców jak: przywiązanie do tradycji kulturowych i religijnych, przedsiębiorczość i innowacyjność wpływały bowiem bezpośrednio na ich postawy prokreacyjne i migracyjne, a przez to na rozwój demograficzny obszaru. W rezultacie na niektórych terenach wiejskich, słabo rozwiniętych pod względem ekonomicznym, dzięki tradycyjnym zachowaniom miesz-

kańców i ich przywiązaniu do ziemi, można było obserwować pozytywne zjawiska demograficzne (np. rejon kamień-koszyrski w obwodzie wołyńskim).

dr Małgorzata Flaga – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Literatura

- Barwińska L. (1973), *Sytuacja demograficzna wsi lubelskiej na tle Polski 1960–1970*, WUS, Lublin.
- Demograficzna kryza v Ukraini. Problemy doslidžennja, vytoky, skladovi, naprjamy protydiji.* Pod red. V. Steščenko, Nacional'na Akademiya Nauk Ukrainy, Instytut Ekonomiky, Kyjiv, 2001.
- Eberhardt P. (1989), *Regiony wyludniające się w Polsce*, Prace Geograficzne IGiPZ PAN nr 148.
- Eberhardt P. (2002), *Nowe tendencje w ruchu naturalnym ludności Europy w ujęciu geograficznym*, Przegląd Geograficzny, T. 74, Z. 2.
- Flaga M. (2002), *Zmiany zaludnienia na obszarach wiejskich województwa lubelskiego po roku 1989*, Annales UMCS, Sec. B, T. 57.
- Flaga M. (2006), *Procesy demograficzne oraz ich uwarunkowania w zachodnich obwodach Ukrainy w okresie przemian ustrojowych*, Wyd. UMCS, Lublin.
- Kurkiewicz J. (1998), *Podobieństwa i różnice przemian demograficznych krajów Europy Zachodniej i Środkowo-Wschodniej*, Studia Demograficzne, Nr 4.
- Miszczuk A. (2007), *Zewnętrzna granica Unii Europejskiej – Ukraina. Możliwości wykorzystania dla dynamizacji procesów rozwojowych*, www.mrr.gov.pl
- Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego.* Pod red. I. E. Kotowskiej, Monografie i Opracowania SGH, Nr 461, Warszawa, 1999.
- Pyrożkov S. 1996, *Demograficzna katastrofa: de ž vychid?*, Vitčyzna, Nr 11–12, Kyjiv.
- Semenjuk A. 2001, *Demograficzna sytuacija v Ukraini – nacional'na tragedija*, „Duchovna Vis”, L'viv.

OBRÓT TOWAROWY W REALIACH CZŁONKOSTWA POLSKI W UNII EUROPEJSKIEJ NA PRZYKŁADZIE POGRANICZA POLSKO-BIAŁORUSKIEGO I POLSKO-UKRAIŃSKIEGO

W znacznej mierze rozwój cywilizacyjny jest następstwem gospodarczej aktywności człowieka w przestrzeni międzynarodowej. Rozwój ten jest przedmiotem zainteresowania państwa i jego organów, które w swoich przeobrażeniach będzie dążyło do przyjęcia optymalnych rozwiązań prawno-organizacyjnych. Przeobrażenia owe będą związane z poszukiwaniami ustroju państwa, ugrupowania ponadnarodowego mogącego najpełniej zaspokajać potrzeby zamieszkujących je społeczeństw. Sytuacja ta prowadziła do powstawania i przemijania różnych systemów politycznych i społeczno-ekonomicznych.

Współczesne, ponad sześćdziesięcioletnie poszukiwania przybrały postać Unii Europejskiej (UE), która w swoim obecnym kształcie jest efektem procesu integracyjnego. Podstawowym celem tego procesu było stworzenie wspólnego, jednolitego rynku wewnętrznego skonstruowanego na podstawie unii celnej. Istotą jej jest swobodny przepływ towarów pomiędzy państwami członkowskimi, których terytoria tworzą jeden, wspólny obszar celny z jego granicą zewnętrzną oraz możliwości obrotu towarowego z krajami trzecimi. Praktycznym ich odzwierciedleniem są wspólne przepisy celne regulujące zasady i tryb tego obrotu oraz wspólny system ochrony rynku wewnętrznego¹.

Polska granica wschodnia, jest od maja 2004 r. granicą zewnętrzną wspólnego obszaru celnego na jej ważnym, ze względów bezpieczeństwa ekonomicznego odcinku obsługującym obrót towarowy z państwami Związku Radzieckiego. Stanowi ona również realną granicę dzielącą Europę na dwie części będące efektem doświadczeń historycznych oraz przyjętych rozwiązań polityczno-ekonomicznych. Oczywiście, w wielu przypadkach możliwe są różne scenariusze powodujące zmianę tak ukształtowanego układu geopolitycznego w tej części Europy. Z punktu widzenia realiów międzynarodowego obrotu towarowego wschodnia granica UE stanowi w zasadzie jedyną realną barierę dla faktycznej realizacji współpracy gospodarczej pomiędzy Zachodem i Wschodem Europy.

¹ A. Kuś (2005) *Podstawy prawa celnego*, (w:) *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, (red.) W Wójtowicz, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków.

Owa współpraca gospodarcza w warunkach Polski realizowana jest w różnicowanych warunkach politycznych i ekonomicznych. Sytuacja ta w sposób praktyczny przekłada się na wzajemne relacje polityczno-ekonomiczne. Aczkolwiek nie można tych ogólnych uwarunkowań przeceniać ponieważ w kontaktach pogranicznych ogromną rolę odgrywają inicjatywy lokalne i aktywność społeczności miejscowych. Nie ulega wątpliwości, że maj 2004 r. nie stał się synonimem nowego podziału. Przesunięcie obszaru celnego UE na wschodnią granicę Polski nie spowodowało niekorzystnych zmian w poziomie kontaktów gospodarczych z Białorusią i Ukrainą. Zaobserwowano tendencję wzrostową, zwłaszcza w odniesieniu do transgranicznego obrotu towarowego.

Znacznie poważniejsze skutki dla faktycznego obrazu transgranicznej współpracy gospodarczej, której widocznym efektem jest obrót towarowy miały późniejsze konsekwencje wynikające z akcesji Polski do UE. Dotyczy to w szczególności rozszerzenia obszaru Schengen i wprowadzenia zasad będących jej następstwem, a odnoszących się do możliwości przemieszczania obywateli białoruskich i ukraińskich przez zewnętrzną granicę tego obszaru.

Realia polityczno- ekonomiczne współpracy transgranicznej

Opisując uwarunkowania polityczno-ekonomiczne dla polsko-białoruskiej i polsko-ukraińskiej współpracy transgranicznej warto zwrócić uwagę na znaczące różnice w kształtowaniu wewnętrznych realiów życia publicznego oraz konstruowania ich kontaktów z otoczeniem międzynarodowym. Można zauważyć, że są one wypadkową stosunku do ich dwu największych sąsiadów, Federacji Rosyjskiej oraz poszerzającego się polityczno-gospodarczego ugrupowania integracyjnego jakim jest UE.

Podstawą koncepcji związanych z ustrojem ekonomiczno-społecznym i miejscem w stosunkach międzynarodowych Białorusi była i jest ścisła współpraca z Rosją. Białoruś jest członkiem Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP), podpisała umowy o wolnym handlu z Rosją i wszystkimi krajami b. ZSRR. Wspólnie z Rosją powołany został Związek Rosji i Białorusi zmierzający do zacieśnienia wzajemnych relacji w formie jednolitej organizacji państwowej. Proces ten postępuje etapowo i z różnym nasileniem. Od 1995 r., przybrał on postać unii celnej, w ramach, której w ciągu pięciu lat zlikwidowano ograniczenia taryfowe i ilościowe, na zasadzie wzajemności zniesiono cła, podatki i inne opłaty, uzgodniono i zatwierdzono podstawowy wykaz towarów akcyzowych oraz minimalne stawki na poszczególne ich rodzaje.

Postępująca integracja systemów gospodarczych objęła również część państw Związku Radzieckiego. Jej rozwój umożliwił powołanie w październiku 2000 r., Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej, w skład której poza Rosją i Białorusią wchodzi również Kazachstan, Kirgizja i Tadżykistan. Do podstawowych celów Wspólnoty należy utworzenie jednolitej przestrzeni gospodarczej, której podstawą jest wspólny obszar celny, wspólny budżet, finansowanie wspólnych projektów

inwestycyjnych oraz jednolite ustawodawstwo celne i wypracowanie wspólnych zasad handlu w stosunku do państw trzecich. Ponadto, ujednolicenie zasad podatkowych i wprowadzenie bezwizowego przemieszczania obywateli².

Białoruś nie jest członkiem Światowej Organizacji Handlu (WTO). Państwo to prowadzi negocjacje z państwami członkowskimi, które domagają się dostosowania m.in. zasad prowadzenia wymiany towarowej z zagranicą do standardów wypracowanych na forum tej organizacji. Dotyczą one np. obniżenia ochrony rynku wewnętrznego przez ustalenie stawki celnej ważonej na średnim poziomie maksimum do 15%, zminimalizowanie okresu przejściowego na wprowadzenie zmniejszonej stawki celnej do maksimum 5 lat (Białoruś zobowiązuje się przeprowadzić tę operację w ciągu 10 lat), maksymalne ograniczenie stosowania stawek celnych specyficznych i kombinowanych³.

Polskie i białoruskie doświadczenia oraz uwarunkowania wpływające na proces tworzenia porządku prawnego regulujące wzajemny obrót towarowy wynikały z podjęcia odmiennych decyzji politycznych przez władze państwowe w zakresie wizji ustroju społeczno-ekonomicznego państwa oraz miejsca we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Polska, członkostwem w UE, uwieńczyła ponad dziesięcioletni proces integracji ze strukturami europejskimi. Natomiast Białoruś wybrała państwową, polityczną i ekonomiczną integrację z Rosją i Euroazjatycką Wspólnotą Gospodarczą. Właściwie sytuację tę ujął kierujący białoruską gospodarką, wicepremier A. Kobiakow, stwierdzając *...Nasi sąsiedzi integrują się w jedną wspólnotę, a my integrujemy się z powodów historycznych w inną stronę i powinniśmy zrobić wszystko, aby granica, która będzie nas dzieliła, nie stała się murem. Chodzi o to, żeby i towary i usługi i ludzie swobodnie przepływali przez tę granicę*⁴.

Obecną, złożoną sytuację polityczną, mającą swoje reperkusje dla obrazu polsko-białoruskiej współpracy gospodarczej należy, zdaniem autora, postrzegać w kontekście rosyjskiego oddziaływania na całokształt relacji z Polską. Zmieniają się one w ten sposób, że ewoluują m.in. stosunki Białorusi z Rosją, zwłaszcza w zakresie funkcjonowania rosyjsko-białoruskiej unii walutowej i gospodarczej⁵.

W zasadzie od swego zarania relacje Polski z państwem ukraińskim, powstałym w 1991 r., wskazywały na ich szczególny charakter. Powodem tego faktu było przeswiadczenie polskich elit politycznych, że w wielu najistotniejszych zagadnieniach związanych z polityką zagraniczną interesy Ukrainy są naszymi interesami. Wolna i niepodległa Ukraina i suwerenna i bezpieczna Polska to swoiste naczynia połączone współczesnej Środkowo-Wschodniej Europy⁶. Wszechstronna polityczna

² K. Rudyj, (2003) Zagadnienia integracji gospodarczej w WNP i Euroazjatyckiej Wspólnocie Gospodarczej, *Białoruski biuletyn bankowy*, nr 35.

³ Belarus, 2003, Mińsk.

⁴ <http://forum-ekonomiczne.pl/archiwum/XII/tematyka-nr2>.

⁵ K. Dziewulski (2004), *Współpraca gospodarcza Polski z Białorusią*, w: J. Mijala (red.), *Współpraca gospodarcza Polski z krajami sąsiednimi w okresie transformacji*, LexisNexis, Warszawa.

⁶ Por. J. Kozakiewicz (1999) *Stosunki polsko – ukraińskie*, Wydawnictwo Stańczyka, Kraków.

i społeczno-ekonomiczna współpraca Polski i Ukrainy to jeden z priorytetów stanowiących polską rację stanu przełomu wieków. Ów priorytet to z jednej strony chwila refleksji i zadumy nad zniweczoną w przeszłości wspólną szansą stworzenia Rzeczypospolitej Trojga Narodów, z drugiej strony świadomość korzyści płynących z rozwoju wzajemnej współpracy⁷.

Ukraina jest od 8 grudnia 1991 r. członkiem-założycielem WNP. Ma ze wszystkimi krajami tego ugrupowania podpisane umowy o wolnym handlu. W kształtowaniu swojej pozycji w ramach Wspólnoty Ukraina nie dążyła do zbyt silnej integracji, szczególnie politycznej. Odmówiła swojego udziału w wielostronnych układach i porozumieniach zawieranych przez państwa b. Związku Radzieckiego. Zdecydowanie i konsekwentnie przeciwstawiała się Rosji zmierzającej do uczynienia z WNP scentralizowanego ugrupowania ponadnarodowego.

Mając na uwadze całą złożoność uwarunkowań polityczno-ekonomicznych Ukraina głosiła wyważone stanowiska wobec Rosji i innych regionalnych partnerów oraz otwarcie eksponowała swoje dążenia proeuropejskie. Owa złożoność przejawia się m.in. w braku jednoznacznego stanowiska wobec Rosji traktowanej w zależności od sytuacji jako strategicznego partnera i sojusznika oraz dążeniami do wyraźnego zbliżenia gospodarczego i politycznego. Podobnie wyglądają relacje z innymi wschodnimi sąsiadami. Latem 2003 r. w Astanie Ukraina była sygnatariuszem umowy o powołaniu Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej. Poza nią Sygnatariuszami umowy byli prezydenci Rosji, Ukrainy, Kazachstanu i Białorusi. Podpisana umowa zakładała tworzenie w nieokreślonej jednoznacznie przyszłości pomiędzy tymi państwami strefy wolnego handlu.

Drugim obszarem ukraińskiej aktywności w zakresie zagranicznej polityki gospodarczej są relacje z UE. Realizacja proeuropejskich aspiracji wymaga od Ukrainy spełnienia wielu warunków, związanych z reformami polityczno – społecznymi i ekonomicznymi. Zostały one określone w podpisanych porozumieniach o partnerstwie i współpracy. Unia ze swojej strony oferuje pomoc m. in. w dostosowaniu ukraińskiego systemu prawnego do europejskich standardów, sfinansowanie rozbudowy sieci energetycznych. Ukraina może być krajem, który najbardziej skorzysta na proponowanym przez Komisję Europejską programie *Szersza Europa*. Program ten ma na celu umożliwienie państwom m. in. b. ZSRR udział w jednolitym rynku, co oznaczałoby np. zniesienie restrykcji w przepływie.

Ukraina sukcesem zakończyła trwające od 1993 r. negocjacje w sprawie przyjęcia do WTO. Od 16 maja 2008 r. jest ona jej członkiem, potwierdzając tym wolę dalszym zmian. Należy mieć jednak na uwadze, że brak zdecydowanych reform na Ukrainie oraz konsekwentnie proeuropejskiej polityki zagranicznej, pozbawi szans na otrzymanie przez ten kraj poważnych środków finansowych na rozwój. Zaprzępaści tym samym szansę podniesienia spójności polskich i ukraińskich regionów

⁷ P. Witkowski (2000), *Podstawowe ukraińskie przepisy regulujące wymianę towarową z zagranicą*, (w) *Zamojskie studia i materiały*, W. Ćwiek (red.), Zamość.

przygranicznych na wiele dziesiątków lat, ustanawiając na granicy polsko-ukraińskiej barierę ekonomiczną⁸.

Realia polityczno-ekonomiczne ukształtowane *Jesienią Ludów roku 1989* powodowały potrzebę uregulowania stosunków z nowymi państwami ukształtowanymi w wyniku rozpadu Związku Radzieckiego, m. in. z Białorusią i Ukrainą. Od 1991 r. Polska podpisała z nimi kilkadziesiąt umów, w miarę szczegółowo regulujących główne dziedziny współpracy gospodarczej.

Do najistotniejszych należą umowy międzynarodowe dotyczące m.in.;

- całokształtu stosunków społeczno – politycznych i ekonomicznych, których wyrazem były traktaty o dobrym sąsiedztwie⁹,
- współpracy gospodarczej i handlowej¹⁰,
- tworzenia sprzyjającego klimatu dla wszechstronnej współpracy gospodarczej, co wyrażało się m. in. poprzez ujednolicenie kwestii dotyczących unikania podwójnego opodatkowania i popieraniu oraz ochronie wzajemnych inwestycji¹¹,
- zapewnienia warunków dla sprawnej i harmonijnej obsługi granicznej międzynarodowego obrotu towarowego na wspólnych odcinkach granicznych.

Wskutek wejścia do UE Polska wypowiedziała umowę o współpracy gospodarczej i handlowej z Białorusią i Ukrainą. Wzajemne regulacje zostały ukształtowane zgodnie z wymogami wspólnej polityki handlowej prowadzonej w imieniu całej UE¹².

Ważnym elementem wpływającym na poziom transgranicznego obrotu towarowego jest stan infrastruktury granicznej pomiędzy państwami. Należałoby by zaznaczyć, że najczęściej jej poziom jest odzwierciedleniem wzajemnych relacji polityczno – ekonomicznych sąsiadujących ze sobą państw. W interesującym autora przypadku trudno doszukać się takiej prawidłowości. Podobnie rozkłada się ilość i rozmieszczenie przejść granicznych na odcinku polsko-białoruskim i polsko-ukraińskim, a również ich wyposażenie umożliwiające sprawną i harmonijną obsługę ruchu granicznego.

⁸ A. Miszczuk (2007) *Zewnętrzna granica Unii Europejskiej – Ukraina możliwości wykorzystania dla dynamizacji procesów rozwojowych*, (w:) *Strategia rozwoju społeczno – gospodarczego Polski wschodniej do roku 2020*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, T. II.

⁹ Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, sporządzony w Warszawie 23 czerwca 1992 r. Dz. U. nr 125 z 1993, poz. 572; Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, sporządzony w Warszawie 18 maja 1992 r., Dz. U. nr 125 z 1993, poz. 573.

¹⁰ Umowa międzyrządowa o współpracy gospodarczej i handlu, sporządzona w Warszawie 10 listopada 1991 r. Dz. U. 154 z 1992, poz. 897; Umowa między Rządem Rzeczpospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o handlu współpracy gospodarczej, sporządzona w Warszawie 13 października 1990 r., Dz. U. nr 124 z 1992, poz. 520.

¹¹ Umowa międzyrządowa o unikaniu podwójnego opodatkowania, sporządzona w Mińsku, 18 listopada 1992 r. Dz. U. 134 z 1993, poz. 759; Umowa między Rządem Rzeczpospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o wzajemnym popieraniu i ochronie inwestycji, sporządzona w Kijowie dnia 12 stycznia 1993r., Dz. U. nr 125 z 1993, poz. 575.

¹² Umowa międzyrządowa o współpracy i pomocy wzajemnej w sprawach celnych, sporządzona w Warszawie 27 listopada 1995 r., Dz. U. 143 z 1996, poz. 896.

Przejście graniczne jest specjalnie wyznaczonym miejscem, dysponującym stosowną infrastrukturą – uzgodnionym w umowach między sąsiadującymi państwami¹³, w którym legalnie można przekraczać granicę państwową. Na granicy z Białorusią przejścia usytuowane są w miejscowościach : Białowieża (drogowe – osobowy: turystyczny rowerowy i pieszy), Bobrowniki (drogowe – osobowy i towarowy), Czeremcha (kolejowe – osobowy i towarowy), Kukuryki (drogowe – towarowy), Kuźnica Białostocka (drogowe – pieszy, osobowy i towarowy; kolejowe – osobowy i towarowy), Połowce (drogowe – dla ob.RP i Białorusi z wyłączeniem autobusów), Rudawka (rzeczne – osobowy; czynne od 1-go maja do 1-go października w godz.7:00–19:00), Siemianówka (kolejowe – towarowy), Sławatycze (drogowe – osobowy z wyłączeniem autobusów), Terespol (drogowe – osobowy; kolejowe – osobowy i towarowy), Zubki (kolejowe – towarowy).

Na granicy z Ukrainą przejścia to : Dorohusk (drogowe i kolejowe - na obydwu : osobowy i towarowy), Hrebenne (drogowe – osobowy i towarowy; kolejowe – osobowy, ale do odwołania przejście zamknięte), Hrubieszów (kolejowe – osobowy i towarowy), Korczowa (drogowe – osobowy i towarowy), Krościenko (drogowe – osobowy i towarowy do 7,5 tony; kolejowe – osobowy), Medyka (drogowe – pieszy, osobowy i towarowy; kolejowe - towarowy), Przemyśl (kolejowe – osobowy), Werchrata (kolejowe – towarowy), Zosin (drogowe – osobowy)¹⁴.

Obecny stan infrastruktury na granicy polsko – białoruskiej i polsko – ukraińskiej stanowi bardzo poważne zagrożenie nie tylko dla poziomu obsługi osobowo – towarowej, ale również dla praktycznej realizacji współpracy gospodarczej pomiędzy polskimi, unijnymi przedsiębiorcami, a ich wschodnimi partnerami. Znacznie bardziej dotkliwie odczuwalne jest na szczeblu transgranicznego obrotu towarowego będącego odzwierciedleniem przygranicznej współpracy gospodarczej.

Polsko-białoruski i polsko-ukraiński obrót towarowy w latach 2002–2006

Uwarunkowania geograficzno-polityczno-ekonomiczne czynią, że bardzo istotnym elementem naszej polityki zagranicznej były relacje gospodarcze ze wschodnimi sąsiadami. W dzisiejszych warunkach kształtują je w znacznym stopniu m. in. stosunki z Białorusią i Ukrainą. Ich globalny poziom znajduje swoje odzwierciedlenie w również transgranicznym obrocie towarowym.

Białoruskie państwo jest ważnym gospodarczym partnerem Polski na rynkach wschodnich. Zajmuje po Rosji, Ukrainie i Łotwie czwarte miejsce w zakresie wielkości obrotów towarowych spośród państw b. Związku Radzieckiego. Natomiast

¹³ Ponadto przejścia graniczne morskie i stałe lotnicze, które są umiejscowione w głębi kraju z uwzględnieniem realizowanego w nich rodzaju ruchu granicznego jest władna ustalać Rada Ministrów – zob. Dz. U. z 2001r. Nr 62 poz. 632.

¹⁴ Na podstawie danych Straży Granicznej (informacje z oddziałów SG: Warmińsko-Mazurskiego, Podlaskiego, Nadbużańskiego i Bieszczadzkiego).

Polska, poza krajami Związku Radzieckiego, zajmuje trzecie miejsce po Niemczech i W. Brytanii w handlu zagranicznym Białorusi.

Przedmiotem analizy jest okres od roku 1997 do roku 2006. W roku 1997 wielkość wzajemnych obrotów wynosiła 540 mln USD, w następnym roku odnotowano, w konsekwencji moskiewskiego kryzysu finansowego, wyraźny spadek do poziomu 436 mln USD. W 2000 r. obroty wynosiły 398 mln USD. W 2003 r. odnotowano gwałtowny wzrost. Osiągnięto obrót wielkości 781,2 mln USD. W 2004 r. obroty wyniosły ponad 1284 mln USD¹⁵, w roku 2006 1616 mln USD¹⁶.

W roku 1997 osiągnięty został poziom importu z Białorusi 221 mln USD, aby w następnych latach systematycznie się obniżać, i osiągnąć najniższy poziom w roku 2001, (145 mln USD). Kolejne lata to czas gwałtownego wzrostu przywozu do Polski wyrobów białoruskich. W roku 2004 osiągnął ok. 718 mln USD¹⁷. Tendencja ta została utrzymana w i w roku 2006 uzyskano ok. 820 mln USD.

W przypadku polskiego eksportu na Białoruś, wyniósł on 319 mln USD w 1997 r., aby w kolejnych latach kształtować się następująco: w roku 1998 na poziomie – 233 mln USD, w roku 2000 – 244 mln USD. W następnych latach odnotowano wyraźną tendencję wzrostową – 568 mln USD w 2004 r. W roku 2006 było to 670 mln USD.

W strukturze polsko-białoruskich obrotów towarowych w latach 1997–2006 można zaobserwować wyraźne zróżnicowanie grup towarowych dominujących we wzajemnych relacjach importowo-eksportowych. W przywozie do Polski w 2006 r. były to głównie trzy grupy towarów, czyli paliwa, produkty chemii organicznej i nawozy mineralne oraz produkty mineralne, chemiczne, drewno i wyroby z drewna.

Odmienne wygląda polski eksport, gdzie widoczne jest duże zróżnicowanie grup towarowych. Głównymi produktami wywozu, stanowiącymi ok. 76% całości eksportu, były artykuły spożywcze, maszyny i urządzenia mechaniczne oraz elektryczne, drewno i wyroby z drewna, metale szlachetne i wyroby przemysłu chemicznego. Warto również odnotować 2-krotny wzrost wywozu materiałów budowlanych.

W obrocie towarowym swój udział mają eksporterzy i importerzy z różnych województw Polski. W przypadku woj. lubelskiego, w obrocie towarowym z Białorusią widoczny był wyraźny wzrost polskiego eksportu (patrz tabl. 1).

¹⁵ Centrum Informacji Handlu Zagranicznego.

¹⁶ T. Manienok (2008) *Wider Europe*, www.kontrateksty.pl/index.php?action, z 2008, 03, 02.

¹⁷ Ibidem.

Tabl. 1. Wielkość i wartość obrotu towarowego z Białorusią osiąganego przez firmy z woj. lubelskiego

Wyszczególnienie	2002		2003		2004		2005		2006	
	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)
Import	513	62456	532	64345	596	68090	620	79879	635	87030
Eksport	1051	98980	3346	220650	3787	325679	4210	376890	4458	380345

Źródło: Izba Celna w Białej Podlaskiej¹⁸.

Tabl. 2 obrazuje czynności związane ze stosowaniem procedury składu celnego. Skład celny jest jedną z procedur przewidzianą przepisami szeroko pojętego wspólnotowego prawa celnego, która umożliwia realizację tzw. *handlu tranzytowego*. Najogólniej ujmując następuje zmiana właściciela towaru w trakcie realizacji operacji transportowo-tranzytowej do miejsca docelowego. Można także wykorzystywać skład celny jako instytucję pozwalającą konsygnować i konfekcjonować towary, których miejsce docelowego przeznaczenia położone jest poza wspólnym obszarem celnym¹⁹.

Tabl. 2. Wielkość i wartość obrotów z Białorusią osiągnięta przez firmy z pow. Biała Podlaska

Wyszczególnienie	2002		2003		2004		2005		2006	
	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)
Import	128	1018	150	1408	453	48698	493	53779	508	59501
Skład celny	37	340	75	560	98	689	123	870	178	992
Eksport	370	34230	2340	180980	2044	26835	2140	243621	3904	321778

Źródło: Izba Celna w Białej Podlaskiej.

¹⁸ Przedstawione dane dotyczą ilości i wartości czynności w procedurze dopuszczenia do obrotu – importu i w procedurze wywozu – eksportu dokonanych w jednostkach organizacyjnych białskiej Izby celnej w przywozie i wywozie na Białoruś. Dane te mogą być obciążone znacznym błędem ze względu na to, że w tych jednostkach organizacyjnych mogą dokonywać czynności podmioty ze wszystkich państw członkowskich UE, podobnie podmioty mające siedzibę w woj. lubelskim mogą dokonywać czynności w innych urzędach celnych.

¹⁹ Ta druga sytuacja jest dominująca w praktyce stosowania procedury składu celnego na pograniczu polsko-białoruskim.

Ukraina należy do najważniejszych partnerów Polski na rynkach wschodnich, zajmuje drugie miejsce po Rosji w zakresie wielkości obrotów towarowych z państwami b. Związku Radzieckiego oraz jest czwartym rynkiem zbytu dla polskich towarów²⁰. W latach 1992–2006 udawało się Polsce osiągnąć przewagę eksportu nad importem w dwustronnych relacjach gospodarczych z Ukrainą. Wyraźna tendencja wzrostowa utrzymywała się do 1998 r. Jeszcze w roku 1997 wysokość obrotów wynosiła 1 622,3 mln USD, eksport 1206,8 mln a import 415,5 mln USD.

Spadek wzajemnych obrotów towarowych można zaobserwować w okresie wschodniego kryzysu finansowego. Spadek ten był większy niż w przypadku innych krajów handlujących z Ukrainą²¹. W roku 1998 wielkość obrotów wyniosła 1463,6 mln USD, a w roku następnym 1041,6 USD.

Ponownie tendencja wzrostowa daje się obserwować od roku 2000. Odbudowę wzajemną wymianę towarową udało się w roku 2002 przywrócić poziom z roku 1997 natomiast ich podwyższenie odnotowano w roku 2003, w którym to wysokość obrotów kształtowała się na poziomie 2305,8 mln USD (polski eksport na Ukrainę wyniósł 1561,2 mln USD a import 744,6 mln USD). Również kolejny rok to okres wzrostu obrotów w 2004 r. wynosiły one 3 082 mln USD, polski eksport na Ukrainę kształtował się na poziomie 2031 mln. USD natomiast ukraiński import do Polski wynosił 1051 mln. USD.

W pierwszym roku po pomarańczowej rewolucji (2005 r.), obroty wyniosły 3599,7 USD, w tym polski eksport 2584,1 USD oraz import z Ukrainy 1015,6. Podobnie kształtowała się sytuacja w pierwszym półroczu 2006 r. saldo wyniosło 2183 USD, polski eksport – 1650,2, USD a ukraiński import 532,8 USD.

Statystyka handlu zagranicznego prowadzona w Polsce i na Ukrainie obciążona jest dużymi rozbieżnościami, w szczególności ukraińskiego eksportu²². Fakt ten potwierdzają wcześniejsze ustalenia określające, że na Ukrainie obroty handlu zagranicznego są znacznie wyższe np. w roku 1996 eksport wyniósł 13, 7 mld. USD, a razem z obrotem spoza ewidencji ok. 18 mld USD²³. Przyczynami powstałych rozbieżności było nie obejmowanie oficjalnymi formalnościami celnymi znaczących ilości towarów wywożonych z Polski przez ukraińskie służby celne. Na podstawie analizy danych Ukraińskiego Komitetu Statystycznego można stwierdzić, że stan ten uległ dalszemu pogłębieniu. Obroty z Polską w pierwszych latach XXI w. były zaniżone średnio o 60%. Przykładowo, wartość importu towarów z Polski w roku 2004 wynosiła 968 679 USD, natomiast eksport towarów do Polski wartościowo kształtował się w roku 2004 – 979 908 USD.²⁴

²⁰ I. Wojtkiewicz (2004), *Trzeba znać prawa i obowiązki*, „Rynki Zagraniczne”, nr 100–101.

²¹ K. Fronczak (2001), *Ukraina nieco bliżej*, „Nowe Życie Gospodarcze”, nr 15.

²² Identyfikacja tendencji występuje przy analizie polskiej i białoruskiej statystyki handlu zagranicznego.

²³ H. Żukowska, M. Żukowski, (1999) *Gospodarka i systemy bankowe w wybranych krajach Europy Wschodniej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

²⁴ Ekspres – wykład sporządzony przez Państwowy Komitet Statystyczny Ukrainy z 14 marca 2005 r. nr 71 „Bilans obrotu towarowego Ukrainy z zagranicą za rok 2004”

W strukturze obrotu towarowego w latach 1992–2006 dają zauważyć się wyraźne tendencje w zakresie grup towarowych będących przedmiotem wywozu na terytorium Ukrainy i przywozu do Polski. W przypadku polskiego eksportu, można stwierdzić przewagę towarów o znacznym stopniu przetworzenia, finalnych produktów przemysłowych i produktów spożywczych. Przykładowo można wymienić;

- środki transportu,
- maszyny i urządzenia mechaniczne,
- metale i wyroby z metalu,
- produkty przemysłu chemicznego,
- produkty rolno – spożywcze,
- gotowe artykuły spożywcze, napoje i wyroby tytoniowe.

Wysoki udział w globalnym ukraińskim imporcie z Polskich stanowią również samochody osobowe. W poprzednich latach tradycyjnymi towarami eksportowymi były cukier, obuwie i węgiel.

W przypadku przywozu towarów ukraińskich do Polski obserwujemy przewagę surowców i towarów o niskim stopniu przetworzenia (stanowią one ponad połowę całego polskiego importu). Należą do nich m. in.:

- produkty mineralne,
- metale nieszlachetne,
- wyroby przemysłu chemicznego,
- drewno i wyroby z drewna.

Warto odnotować w ostatnim okresie duży – ponad 80 % - wzrost przywozu z Ukrainy metali nieszlachetnych oraz – ponad 40 % wzrost przywozu produktów pochodzenia chemicznego. Zgodnie z przewidywaniami nastąpił również wzrost przywozu gotowych wyrobów spożywczych o ponad 125 %.²⁵

W globalnym polsko-ukraińskim obrocie towarowym swój udział mają firmy prowadzące działalność gospodarczą w różnych województwach. U eksporterów i importerów z woj. lubelskiego obrót towarowy z Ukrainą kształtował się w ostatnich latach w następujący sposób²⁶ (tabl. 3)

²⁵ Źródło danych statystycznych: Wydział Ekonomiczno-Handlowy Ambasady RP w Kijowie.

²⁶ Dane uzyskane z Izby Celnej w Białej Podlaskiej ze względu na regulacje przepisów celnych, mogą być dotknięte dużym ryzykiem błędu, ponieważ zostały one uzyskane z jednostek organizacyjnych podległych Izbie, a importerzy lub eksporterzy mogą dokonywać tych czynności również w innych jednostkach Służby Celnej na całym terytorium UE, tym niemniej wyrażają tendencję w analizie zjawiska.

Tabl. 3. Wielkość i wartość obrotu towarowego z Ukrainą osiąganego przez firmy z woj. Lubelskiego

Wyszczególnienie	2002		2003		2004		2005	2006		
	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)
Im-port	3459	200626	6337	561930	2982	368784	13391	764804	14907	1208428
Eks-port	53222	436778	57697	562644	20851	201593	70165	832383	85839	1091678

Źródło: Izba Celna w Białej Podlaskiej.

Analizę obrotu towarowego pomiędzy Polską a Ukrainą można przenieść również na poziom realizowania go w skali mikroekonomicznej – obejmującej firmy działające w jednym powiecie. Dla zobrazowania tendencji występujących w tych relacjach wybrany został pow. Tomaszów Lubelski. Dokonując tego wyboru kierowano się kilkoma elementami. Należały do nich m. in. lokalizacja przejścia granicznego, aktywność władz samorządowych promujących transgraniczny obrót towarowy, inicjatywy środowiska naukowego, oddziałującego na propagowanie wiedzy i umiejętności praktycznych, związanych z realizacją wzajemnej współpracy gospodarczej oraz ukazujących pożądane postawy importerów i eksporterów.

W latach 2002–2006 skala transgranicznego obrotu towarowego realizowanego przez firmy położone w powiecie tomaszowskim przedstawiała się jak w tabl. 4 (została ona uzupełniona o stosowanie procedury składu celnego).

Tabl. 4. Wielkość i wartość obrotów z Ukrainą osiągnięta przez firmy z pow. Tomaszów Lubelski

Wyszczególnienie	2002		2003		2004		2005		2006	
	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)	liczba odpraw	wartość (w tys. zł)
Import	20	9379	87	12562	158	18698	267	27779	290	29501
Skład celny	75	12233	84	10979	512	16111	504	15831	165	9492
Eksport	550	23230	809	35960	2601	46835	1346	43621	3704	61778

Źródło: Izba Celna w Białej Podlaskiej.

Analizując wymianę towarową pomiędzy Polską a Ukrainą zasadnym wydaje się zwrócić uwagę na problem tzw. handlu nierejestrowanego. W gospodarczych re-

aliach wspólnego pogranicza jest to znaczące zjawisko społeczno - ekonomiczne. Handel nie rejestrowany stanowi istotne uzupełnienie handlu z Ukrainą realizowanego przez polskie podmioty gospodarcze i przedsiębiorstwa (handlu zagranicznego)²⁷. Dodać do tego należy zakupy dokonywane przez obywateli ukraińskich w celu wywozu. Potwierdzają to dane dotyczące wywozy towarów z Polski przy wykorzystaniu tzw. faktur Tax Free, służących do zwrotu podatku VAT w przypadku potwierdzenia wywozu.

Skalę zjawiska potwierdza systematyczny wzrost rejestrowanych faktur Tax Free przez służby celne. Przykładowo, w roku 2001 na przejściu drogowym w Dorohusku stwierdzono faktury na wartość 123 363 617 zł., w roku 2004 na kwotę 136 065 800 zł. natomiast w 2006 – 23 673 850 zł. Przedmiotem wywozu były głównie materiały budowlane, sprzęt AGD, meble, telefony komórkowe²⁸.

Na zjawisko handlu nierejestrowanego składa się również przywóz towarów do Polski przez obywateli ukraińskich. Struktura tego handlu ulegała daleko idącym zmianom w ostatnich piętnastu latach. W pierwszym okresie przedmiotem przywozu do Polski były głównie tanie towary przemysłowe, natomiast później głównym przedmiotem przywozu przez nierejestrowanych handlowców stały się wyroby alkoholowe i papierosy oraz olej napędowy i benzyna, natomiast w ostatnim okresie zwiększeniu uległ przywóz artykułów spożywczych.

Członkostwo Polski w Schengen a realia transgranicznego obrotu towarowego

Obraz polsko-białoruskiego i polsko-ukraińskiego obrotu towarowego zwłaszcza w warunkach pogranicza w znacznej mierze zdeterminowany jest obrotem nierejestrowanym przez statystykę handlu zagranicznego. Sytuacja ta była konsekwencją regulacji prawnych obowiązujących w naszych państwach. Polsce konstrukcja zwrotu podatku od towarów i usług (VAT) uzależniona była od minimalnego zakupu dokonywanego przez obcokrajowca zgodnie z tzw. *fakturą Tax Free*, w regulacjach prawnych Białorusi i Ukrainy nie występowało ograniczenie w stosowaniu zwolnień celnych, które określane było handlowym przeznaczeniem towarów przywożonych przez podróżnego. Uogólniając, sytuacja ta powodowała z jednej strony znaczny napływ dewiz, za które owi nierejestrowani handlowcy²⁹ zakupywali znaczne ilości towarów i następnie wywozili ramach obrotu nierejestrowanego, stanowiącego swoisty koloryt kontaktów handlowych wschodniego pogranicza Polski. Należy zauważyć, że sytuacja ta nie uległa zmianie po wstąpieniu Polski do UE.

²⁷ B. Kawałko (2003) *Tendencje rozwoju wymiany towarowej między Polską a Ukrainą w latach 1992–2001*, (w:), *Perspektywy przygranicznej współpracy polsko-ukraińskiej w świetle członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, E. Kawecka – Wyrzykowska (red), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość.

²⁸ Źródło danych Izba Celna w Białej Podlaskiej.

²⁹ W literaturze przedmiotu można spotkać się z różnymi określeniami tych osób np. turystyka handlowa lub tolerowany przemysłnik.

Skalę zjawiska w transgranicznym obrocie towarowym pomiędzy Polską a Białorusią potwierdza systematyczny wzrost rejestrowanych *faktur tax free* przez polskie służby celne. Przykładowo, w roku 2002 na przejściu drogowym w Terespolu oszacowano te faktury na wartość 470 201 308 zł, w roku 2004 na kwotę 585 535 522 zł, a w roku 2006 na kwotę 579 00 644 zł. Na innym przejściu drogowym obsługującym ruch towarowy i osobowy w Sławatyczach, w analogicznym okresie zjawisko to przedstawiało się następująco: wywóz towarów w ramach faktur Tax Free w 2002 r. oszacowano na kwotę 203 324 131 zł, w roku 2004 na kwotę 215 636 980 zł i w roku 2006 na kwotę 180 485 244 zł. Natomiast na przejściu kolejowym w Terespolu relacje te przedstawiały się następująco: w roku 2002 wywóz odbył się na kwotę 74 941 548 zł, w roku 2004 na kwotę 6 839 147 zł, a w roku 2006 na kwotę 6 669 984 zł. Przedmiotem wywozu były głównie materiały budowlane, sprzęt AGD, meble i akcesoria meblowe oraz części samochodowe³⁰.

Można stwierdzić, że pierwszą konsekwencją polskiego członkostwa w UE, którego nieuniknionym następstwem było poszerzenie obszaru Schengen do wschodniej granicy naszego kraju jest przeobrażenie nierejestrowanego transgranicznego obrotu towarowego. Praktyczna realizacja tego obrotu jest wypadkową ruchu osobowego na pograniczu. Zmiany dokonane w warunkach przemieszczania obcokrajowców – przede wszystkim nieomal powszechny obowiązek wizowy spowodował gwałtowny spadek ilości osób przybywających do Polski. Obrazują to dane Nadbuzańskiego Oddziału Straży Granicznej wskazujące, że w pierwszym półroczu 2008 r. mieliśmy do czynienia w woj. lubelskim ze zmniejszeniem ruchu osobowego na granicy polsko-białoruskiej i polsko-ukraińskiej o ok. 30–35%³¹.

Zjawisko ma swoje bezpośrednie skutki w sytuacji gospodarczej na polskim pograniczu. W radykalny sposób zmniejszyła się opłacalność wszelkich przedsięwzięć gospodarczych, począwszy od firm handlowych specjalizujących się w asortymencie będącym przedmiotem zainteresowania Białorusinów i Ukraińców po placówki gastronomiczne.

Pragnąc przeciwdziałać obniżeniu gospodarczej atrakcyjności obszarów pogranicza lokalne władze administracji państwowej, a szczególnie samorządowe oraz miejscowi przedsiębiorcy podejmowali działania mające na celu przyspieszenie podpisania przez Polskę z Białorusią i Ukrainą umowy o małym ruchu granicznym. Podobne postulaty pojawiały się po drugiej stronie granicy, łącznie z blokowaniem ukraińskiego przejścia granicznego w Rawie Ruskiej. Oficjalnym powodem tych działań była chęć ułatwienia, uproszczenia oficjalnej możliwości przemieszczania granicy przez osoby zamieszkujące w uznanej strefie (30–50 km).

Przepisy z Schengen przewidują możliwość, ze względu na poziom transgranicznych stosunków społeczno-ekonomicznych wprowadzenie tzw. *małego ruchu granicznego*. Zasady *małego ruchu granicznego* są wyjątkiem od ogólnych przepisów regulujących kontrolę graniczną osób przekraczających zewnętrzne granice państw członkowskich UE.

³⁰ Źródło: Izba Celna w Białej Podlaskiej.

³¹ www.nadbuzanski.strazgraniczna.pl

Zagadnienie małego ruchu granicznego zostało uregulowane w odrębnym rozporządzeniu, zgodnie z którym UE zezwala państwom członkowskim na zawieranie z sąsiadującymi państwami trzecimi bilateralnych umów w sprawie poruszania się ich obywateli w strefie nadgranicznej³².

Mały ruch graniczny generalnie oznacza możliwość przekraczania zewnętrznej granicy lądowej przez obywateli zamieszkujących – z reguły przez minimum jeden rok – strefę przygraniczną w celu pobytu w państwie sąsiednim. Może on być podyktowany względami społecznymi, kulturalnymi lub uzasadnionymi przyczynami natury ekonomicznej lub rodzinnej. Nie może on jednorazowo przekraczać okresu trzech miesięcy. Mieszkańcy strefy przygranicznej mogą przekraczać zewnętrzną granicę lądową sąsiadującego państwa członkowskiego pod warunkiem posiadania zezwolenia na przekraczanie granicy w ramach małego ruchu granicznego.

Kierując się stworzeniem ułatwień w przekraczaniu granicy w ramach małego ruchu granicznego, państwa posiadające odpowiednią umowę mogą uruchomić specjalne przejścia graniczne otwarte tylko dla mieszkańców strefy przygranicznej, ewentualnie mogą również wydzielać specjalne pasy ruchu dla mieszkańców strefy przygranicznej na zwykłych przejściach granicznych. Możliwe jest przy uwzględnieniu warunków lokalnych pozwoleń mieszkańcom strefy przygranicznej na przekraczanie ich zewnętrznej granicy lądowej w określonych miejscach, innych niż wyznaczone przejścia graniczne oraz poza ustalonymi godzinami.

Osoby regularnie przekraczające zewnętrzną granicę lądową w ramach małego ruchu granicznego i dobrze znane funkcjonariuszom służb granicznych z uwagi na fakt częstego przekraczania granicy podlegają zazwyczaj jedynie wyrywkowej kontroli, a od czasu do czasu – kontroli szczegółowej, przeprowadzanej bez ostrzeżenia i w nieregularnych odstępach (jednakże w zezwoleniu na przekraczanie granicy w ramach małego ruchu granicznego nie zamieszcza się żadnych stempel wjazdu i wyjazdu)³³. Zgodnie z zasadami *małego ruchu granicznego* możliwe jest przewożenie jedynie rzeczy przeznaczonych wyłącznie do osobistego użytku przez osoby przyjeżdżające na terytorium państwa sąsiedniego np. jedna, otwarta paczka papierosów. Wykluczone więc zostanie przewożenie towarów w ilościach handlowych, nawet jeżeli będzie wynikało to z regulacji prawa krajowego.

Obecnie Polska ma umowę o małym ruchu granicznym podpisaną w kwietniu 2008 r. z Ukrainą oraz znajdującą się fazie negocjacji umowę z Białorusią³⁴.

³² Strefa przygraniczna oznacza obszar, który nie sięga dalej niż 30 km od linii granicy. Jednostki podziału administracyjnego, które mają być uznane za strefę przygraniczną, są określane przez zainteresowane państwa w umowach dwustronnych. Jeżeli część którejkolwiek takiej jednostki jest położona między 30 a 50 kilometrem od linii granicy, uznaje się ją mimo to za część strefy przygranicznej.

³³ S. Dubaj (2008) *„Przeptyw osób w Unii Europejskiej, (w:) Zasady przepływu osób i towarów na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej*, S. Dubaj, A. Kuś, P. Witkowski, Wydawnictwo WSZiA w Zamościu, Zamość.

³⁴ Zgodnie z informacjami przekazanymi przez białoruskiego konsula w Białej Podlaskiej W. I. Ananicz umowa taka miała być podpisana do końca 2008 roku.

Podsumowanie

Z perspektywy czterech lat można stwierdzić, że sam fakt członkostwa Polski w UE nie wpłynął znacząco na warunki i poziom obrotu towarowego Polska–Białoruś i Polska–Ukraina. Przyczyn tego stanu rzeczy należy dostrzegać w zasadzie niezmienionych regulacjach prawnych wyznaczających standardy obrotu towarowego. Polska w długim procesie przygotowawczym do unijnego członkostwa niemalże całkowicie ujednoliciła regulacje celne do ich stanu obowiązującego zgodnie z wspólnotowym prawem celnym. Znaczącej poprawie uległa infrastruktura graniczna, umożliwiającą realizację obrotu towarowego w warunkach bardziej cywilizowanych.

Problematyka infrastruktury granicznej i poziomu obsługi celnej na granicy polsko-białoruskiej i polsko-ukraińskiej zdaniem autora jest czynnikiem kluczowym. Pomimo zbliżenia politycznego, co szczególnie wyraźnie można obserwować na przykładzie Ukrainy brak jest jednoznacznych i zdecydowanych działań zmierzających do przyjęcia wspólnego z Polską harmonogramu uruchomienia nowych przejść granicznych oraz zmiany sposobu dokonywania obsługi granicznej przez służby państwa ukraińskiego. W przypadku dalszego utrzymywania obecnego stanu będziemy mieli do czynienia ze stałymi zakłóceniami w obsłudze granicznej ruchu osobowego i towarowego. Zakłóceniami, które bezpośrednio odciskają się na poziomie współpracy gospodarczej pomiędzy naszymi państwami oraz wpływają na dezorganizację pracy przejść granicznych.

Obserwując i analizując legalny, zgodny z obowiązującymi regulacjami prawnymi, obrót towarowy pomiędzy Polską i Białorusią oraz Polską i Ukrainą nie sposób nie zauważyć, że rozszerzenie UE spowodowała jego zwiększenie. Nie należałoby wysuwać tu – zdaniem autora – daleko idących wniosków i przypisywać tego faktu wstąpieniu unijnemu Polski. Stanowi to raczej odzwierciedlenie obiektywnych procesów we wzajemnej współpracy gospodarczej tych państw.

Wydarzeniem odciskającym się sytuacji społeczno-ekonomicznej pogranicza polsko-białoruskiego i polsko-ukraińskiego było wstąpienie Polski do porozumienia z Schengen. Ta naturalna konsekwencja polskiej obecności w Unii Europejskiej, spowodowała i nadal będzie pogłębiać zmianę obrazu transgranicznego obrotu towarowego. Do przeszłości odchodzi wizerunek nierejestrowanego handlowca.

Standardy UE wprowadzają dla warunków prowadzenia transgranicznego obrotu towarowego normalność. Sprzyjać temu powinny zmiany dokonujące się na Ukrainie, chociażby członkostwo w WTO. Kolejnym przejawem normalności, który musi pojawić się na wschodniej granicy UE to zmiana warunków jej przekraczania.

dr Piotr Witkowski – Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie.

Mieczysław KOWERSKI

WPŁYW WPROWADZENIE PRZEPISÓW UKŁADU Z SCHENGEN NA GOSPODARCZE NASTROJE MIESZKAŃCÓW I PRZEDSIĘBIORCÓW WOJ. LUBELSKIEGO

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu od 2001 r. prowadzi kwartalne ankietowe badania mające na celu wyznaczenie diagnostycznych i prognostycznych barometrów nastrojów gospodarczych w woj. lubelskim. W pierwszych dwóch kwartałach 2008 r. zarówno ankiety kierowane do gospodarstw domowych jak i przedsiębiorców zostały wzbogacone o pytania dotyczące wpływu wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na sytuację gospodarczą województwa oraz przedsiębiorstw.

W referacie omówiono wyniki badań nastrojów gospodarczych w woj. lubelskim oraz przedstawiono analizę wpływu wprowadzenia wiz na oceny sytuacji gospodarczej województwa przez gospodarstwa domowe i przedsiębiorców.

Metodologia badania nastrojów gospodarczych

Prowadzonymi od drugiego kwartału 2001 r., badaniami ankietowymi obejmowanych jest wybranych losowo w 22 powiatach, proporcjonalnie do liczby ludności z podziałem na wiejską i miejską, 350 gospodarstw domowych oraz 320 przedsiębiorstw¹. Przedsiębiorstwa reprezentują przemysł (21.9% ogółu badanych), budownictwo (9.4%), handel (34.4%) oraz usługi (34,3%). Wśród badanych przedsiębiorstw dominują firmy mikro, zatrudniające do 9 osób (57.2%). Firmy małe z zatrudnieniem od 10 do 49 osób stanowią 28.8%, firmy średnie zatrudniające od 50 do 249 osób stanowią 10.6%, natomiast zatrudniające 250 i więcej pracowników firmy duże stanowią 3.4%.

Ankieta składa się z dwóch grup pytań – diagnostycznych dotyczących sytuacji w ostatnim kwartale oraz prognostycznych dotyczących przewidywań na najbliższy kwartał. Pytania stawiane w diagnozie przedsiębiorcom dotyczą oceny ich sytuacji finansowej, wielkości obrotów (bądź sprzedaży), wielkości zamówień, zapa-

¹ Kowerski M., Badania nastrojów gospodarczych w województwie lubelskim, Wiadomości Statystyczne, 3/2005, oraz Kowerski M., Metodologia badań nastrojów gospodarczych przedsiębiorców województwa lubelskiego, Barometr Regionalny nr 1 (7), WSZiA w Zamościu, Zamość 2007.

sów oraz liczby pracujących. Pytania prognostyczne dotyczą kształtowania się tych samych wskaźników w najbliższym kwartale.

Na każde pytanie respondent może udzielić jednej z trzech odpowiedzi: nastąpiła (nastąpi) poprawa (wzrost), nie wystąpiła zmiana, nastąpiło pogorszenie (spadek).

Zebrane podczas ankietyzacji informacje opracowywane są za pomocą metody sald. Saldo netto jest obliczane jako różnica odsetek odpowiedzi pozytywnych i negatywnych. Salda przyjmują więc wartości z przedziału od -100 do 100. Należy również zauważyć, że przy obliczaniu salda netto nie bierzemy pod uwagę odpowiedzi „bez zmian”. Doświadczenia badań prowadzonych w państwach OECD pokazały jednak, że ta utrata informacji nie miała istotnego wpływu dla większości zastosowań wskaźników nastrojów gospodarczych. Jednakże dla danego salda zmiany odsetka odpowiedzi „bez zmian” mogą być interpretowane jako zmiany stopnia niepewności respondentów².

Tak obliczone salda netto są podstawą do budowy szeregów czasowych.

Chociaż praktyką jest prośba do respondentów, aby udzielali swoich odpowiedzi nie uwzględniając efektów sezonowości to jednak prowadzone testy wskazują na sezonowość nastrojów gospodarczych. Dlatego też szeregi sald odpowiedzi poddaje się desezonalizacji. Co prawda OECD rekomenduje do prowadzenia desezonalizacji procedury X-12 ARIMA lub Tramo/Seats (w programie DEMETRA), jednakże ze względu na krótkość szeregów czasowych w badaniach nastrojów gospodarczych w woj. lubelskim stosuje się metodę Cenzus³.

Kolejnym krokiem jest budowa barometrów nastrojów gospodarczych w pięciu branżach (przemysł, budownictwo, handel, usługi, gospodarstwa domowe) jako obliczone dla każdej branży (j) średnie arytmetyczne zdesezonalizowanych sald.

$$B_{jt} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n ZS_{jit} \quad (1)$$

gdzie:

B_{jt} – wartość barometru j-tej branży w kwartale t

ZS_{jit} – zdesezonalizowane saldo odpowiedzi na i-te pytanie dla j-tej branży w kwartale t

Syntetyczne barometry nastrojów gospodarczych stanowią średnią ważoną barometrów branżowych. Do ważenia udziału poszczególnych branż w ogólnej wartości barometru zastosowano wagi rozmiaru będące udziałami poszczególnych branż w łącznej wytworzonej przez nie w danym województwie wartości dodanej brutto.

² Business Tendency Surveys: A Handbook, Source OECD, Transition Economies, March 2003, vol. 2003, no. 8 oraz: The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys User Guide, European Commission, Directorate General Economic and Financial Affairs, Brussels 2004.

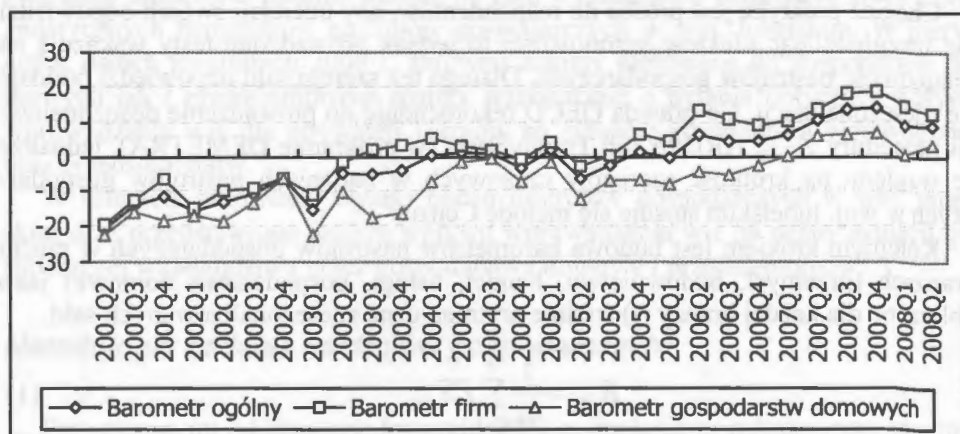
³ Z chwilą uzyskania odpowiedniej długości szeregów metoda desezonalizacji zostanie zmieniona na jedną z zalecanych przez OECD.

Zarówno barometry branżowe jak i syntetyczne przyjmują wartości z przedziału od -100 do 100. Ujemne wartości barometrów oznaczają przewagę nastrojów pesymistycznych, wartości równe zero oznaczają stan neutralny, a wartości większe od zera przewagę nastrojów optymistycznych. Przy czym im wyższa wartość barometrów tym lepsze nastroje.

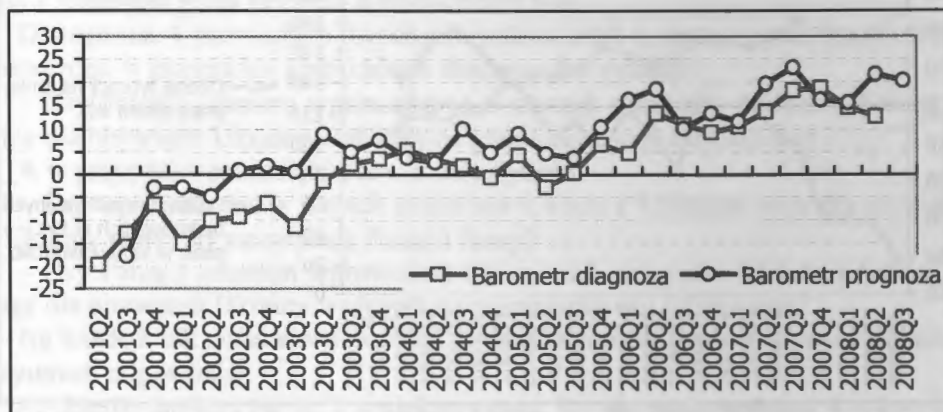
Zmiany nastrojów gospodarczych mieszkańców i przedsiębiorców woj. lubelskiego w latach 2001–2008

Dotychczas przeprowadzono 29 badań i zebrano ponad 9 tys. ankiet z przedsiębiorstw i ponad 10 tys. ankiet z gospodarstw domowych.

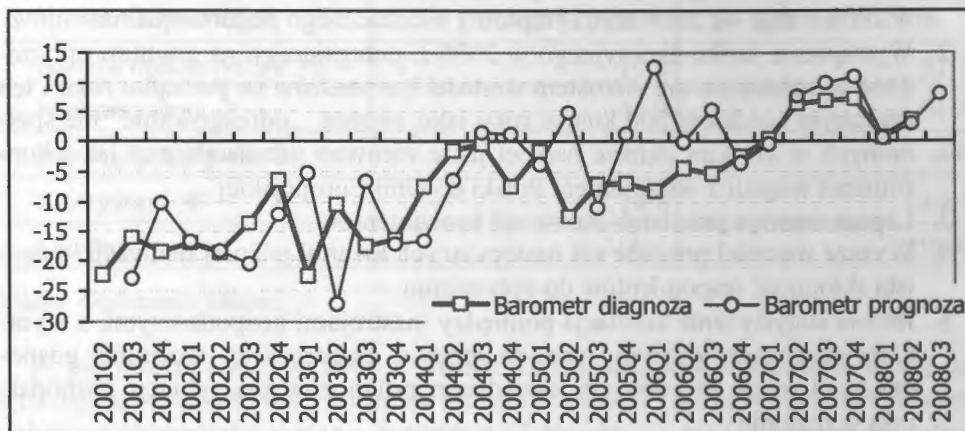
Wykr. 1. Barometry diagnostyczne nastrojów gospodarczych w woj. lubelskim w okresie od II kwartału 2001 r. Do II kwartału 2008 r.

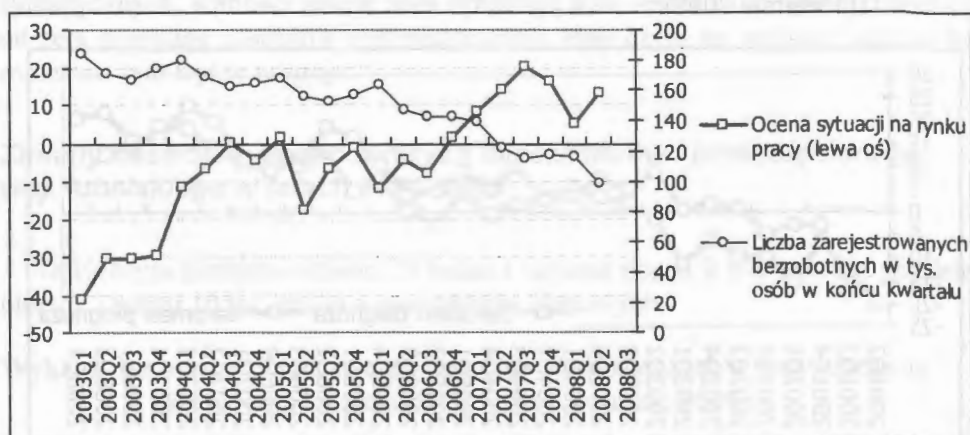
Wykr. 2. Barometry diagnostyczny i prognostyczny nastrojów gospodarczych przedsiębiorców woj. lubelskiego w okresie od II kwartału 2001 r. do II kwartału 2008 r.

Wykr. 3. Barometry diagnostyczny i prognostyczny nastrojów gospodarczych konsumentów woj. lubelskiego w okresie od II kwartału 2001 r. do II kwartału 2008 r.

Wykr. 4. Ocena rynku pracy a zmiany liczby bezrobotnych ($R = -0.7994$, $P = 0.000008$)

Prowadzone od ponad 7 lat badania pozwalają sformułować kilka bardziej ogólnych wniosków dotyczących kształtowania się nastrojów gospodarczych w woj. lubelskim:

1. Tendencja do poprawy nastrojów od początku nowego wieku. Choć w 2008 r. daje się zauważyć symptomy nieznacznego pogorszenia nastrojów.
2. Wystąpienie szoku akcesyjnego w 2004 r. polegającego na zbyt dużym optymizmie wyrażającym się wzrostem wartości barometrów na początku roku i ich znacznym spadkiem pod koniec roku jako swoiste „odreagowanie” nie spełnionych w krótkim okresie nadziei jakie zarówno przedsiębiorcy jak i konsumenci wiązali z wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej⁴.
3. Lepsze nastroje przedsiębiorców niż konsumentów
4. Wyższe wartości prognoz niż następujących kwartał później realizacji – swoista skłonność respondentów do optymizmu.
5. Istotna statystycznie korelacja pomiędzy nastrojami gospodarczymi, a wynikami gospodarki województwa, co sprawia, że barometry nastrojów gospodarczych mogą być dobrym narzędziem prognozowania sytuacji gospodarczej w regionie.

Opinie przedsiębiorców i mieszkańców na temat wpływu wprowadzenia przepisów Układu z Schengen na gospodarkę regionu

Choć Układ z Schengen to skomplikowany i obszerny zestaw przepisów dotyczących funkcjonowania granic państw-sygnatariuszy to dla mieszkańców regionu, ze względu na przygraniczne położenie najbardziej widocznym jego przejawem

⁴ Kowerski M., Wpływ przystąpienia Polski do Unii Europejskiej na nastroje gospodarcze w województwie lubelskim, Gospodarka Narodowa 7–8/2005.

było wprowadzenie wiz na obywateli sąsiedniej Ukrainy. Zdając sobie sprawę, że jest to jedno z bardzo wielu rozwiązań, nawet niekoniecznie najważniejszych, postanowiono jednak zbadać percepcję przez mieszkańców i przedsiębiorców przepisów z Schengen przez pryzmat wprowadzenia wiz.

Dlatego też w pierwszych dwóch kwartałach 2008 r. zestaw pytań ankietowych poszerzono w przypadku gospodarstw domowych o pytanie:

– Czy Pana(i) zdaniem wprowadzone w ramach przepisów Układu z Schengen wizy dla obywateli Ukrainy wpłynęły na gospodarkę woj. lubelskiego?

A w przypadku przedsiębiorców o dwa pytania:

– Czy wprowadzone w ramach przepisów Układu z Schengen wizy dla obywateli Ukrainy wpłynęły na sytuację Pana(i) firmy?

– Czy Pana(i) zdaniem wprowadzone w ramach przepisów Układu z Schengen wizy dla obywateli Ukrainy wpłynęły na gospodarkę woj. lubelskiego?

Na każde z tak postawionych pytań respondenci mieli możliwość wyboru jednej z czterech odpowiedzi:

1 – bardzo niekorzystnie, 2 – niekorzystnie, 3 – nie miało wpływu, 4 – korzystnie

Tabl. 1. Struktura odpowiedzi mieszkańców na pytanie o wpływ wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na gospodarkę woj. lubelskiego (%)

Odpowiedzi	I kwartał 2008	II kwartał 2008
Bardzo niekorzystny: 1	10.0	51.1
Niekorzystny: 2	32.9	31.4
Nie miało wpływu: 3	42.6	4.0
Korzystny: 4	14.6	13.4
Ogółem	100.0	100.0

Źródło: Obliczenia własne.

W pierwszym kwartale 2008 r. niemal 42.9% badanych mieszkańców woj. lubelskiego uważało, że wprowadzenie wiz dla obywateli Ukrainy miało niekorzystny wpływ na gospodarkę regionu, natomiast 42.6%, że nie miało to wpływu. Jednak w kolejnym kwartale struktura odpowiedzi uległa znacznej zmianie i aż 51.1% respondentów uznała, że wprowadzenie wiz dla obywateli Ukrainy bardzo niekorzystnie wpłynęło na stan gospodarki województwa.

Tabl. 2. Struktura odpowiedzi przedsiębiorców na pytanie o wpływ wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na sytuację ich firmy (%)

Odpowiedzi	I kwartał 2008					II kwartał 2008				
	budownictwo	handel	przemysł	usługi	ogółem	budownictwo	handel	przemysł	usługi	ogółem
Bardzo niekorzystny: 1	3.3	5.5	4.3	4.5	4.7	10.0	3.6	4.3	8.2	5.9
Niekorzystny: 2	13.3	23.6	31.4	11.8	20.3	30.0	26.4	28.6	27.3	27.5
Nie miała wpływu: 3	76.7	69.1	60.0	74.5	69.7	60.0	60.0	58.6	55.5	58.1
Korzystny: 4	6.7	1.8	4.3	9.1	5.3	0.0	10.0	8.6	9.1	8.4
Ogółem	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Źródło: Obliczenia własne.

Tabl. 3. Struktura odpowiedzi przedsiębiorców na pytanie o wpływ wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na gospodarkę woj. lubelskiego (%)

Odpowiedzi	I kwartał 2008					II kwartał 2008				
	budownictwo	handel	przemysł	usługi	ogółem	budownictwo	handel	przemysł	usługi	ogółem
Bardzo niekorzystny: 1	10.0	13.6	17.1	10.9	13.1	6.7	4.5	8.6	8.2	6.9
Niekorzystny: 2	36.7	36.4	42.9	46.4	41.3	53.3	42.7	42.9	57.3	48.8
Nie miała wpływu: 3	36.7	45.5	27.1	33.6	36.6	33.3	38.2	30.0	28.2	32.5
Korzystny: 4	16.7	4.5	12.9	9.1	9.1	6.7	14.5	18.6	6.4	11.9
Ogółem	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników ankietyzacji.

Przedsiębiorcy okazali się nieco mniej radykalni w swoich sądach niż konsumenci, zwłaszcza gdy pytanie dotyczyło wpływu wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na sytuację zarządzanej przez nich firmy. W pierwszym kwartale aż 69.7%, a w drugim kwartale 58.1% ankietowanych przedsiębiorców uważało, że decyzja ta nie miała żadnego wpływu na sytuację ich firmy. Należy jednak również zwrócić uwagę, że w pierwszym kwartale jedna czwarta, a w drugim kwartale jedna trzecia przedsiębiorców widzi niekorzystny wpływ wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na sytuację swojej firmy. Nie zauważono istotnych różnic branżowych, chociaż w drugim kwartale w porównaniu z pierwszym nastąpił wzrost udziałów niekorzystnych ocen wpływu wprowadzenia wiz na sytuację firm budowlanych i usługowych ale niemal nie zmieniły się struktury ocen wpływu na sytuację firm handlowych i przemysłowych.

Znacznie gorzej niż wpływ na swoją firmę oceniają przedsiębiorcy wpływ wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na gospodarkę województwa⁵.

Model uporządkowanej zmiennej wyjaśniający oceny zmian sytuacji gospodarczej w województwie przez przedsiębiorców i konsumentów

Do określenia wpływu wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na gospodarkę woj. lubelskiego zastosowano model uporządkowanej zmiennej objaśnianej (*ordered dependent variable model*), w którym ową zmienną jest ocena sytuacji gospodarczej województwa w bieżącym kwartale w porównaniu z poprzednim kwartałem dokonana przez przedsiębiorcę (konsumenta), natomiast jedną ze zmiennych objaśniających opinia o wpływie wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na gospodarkę województwa. Przyjęcie modelu uporządkowanej zmiennej objaśnianej wynika z faktu iż ta zmienna przyjmuje tylko trzy porangowane wartości: sytuacja pogorszyła się (1), nie zmieniła się (2), poprawiła się (3) i nie są znane odległości pomiędzy rangami⁶. W modelu zakłada się istnienie pewnej nieobserwowalnej – ukrytej zmiennej, której wartości są generowane przez znany tylko respondentowi proces (model) a my podczas ankietyzacji otrzymujemy „gotowy wynik” modelowania przeprowadzonego przez respondenta w postaci jednej z trzech wartości 1,2 lub 3. Model zmiennej ukrytej ma postać⁷:

$$y_i^* = \mathbf{X}_i^T \boldsymbol{\beta} + \varepsilon_i \quad (2)$$

gdzie:

y_i^* – wartość ukrytej zmiennej objaśnianej dla i -tego respondenta,

$\mathbf{X}_i^T$ – wektor wartości zmiennych objaśniających dla i -tego respondenta, w tym opinia w wpływie wprowadzenia wiz na gospodarkę województwa

$\boldsymbol{\beta}$ – wektor parametrów strukturalnych modelu,

ε_i – składnik losowy,

Wartość uporządkowanej zmiennej objaśnianej y_i zależy więc od wartości zmiennej ukrytej y_i^* zgodnie z regułą

⁵ Zakładając, że wybrane do badania firmy są reprezentantami całej gospodarki województwa należało się spodziewać podobnej struktury odpowiedzi przedsiębiorców na oba pytania. Jednak otrzymane wyniki można zrozumieć. Najprawdopodobniej odpowiedzi przedsiębiorców obciążane są również pojawiającymi się opiniami w mediach, które niekiedy „przejaskrawiają” występujące problemy. Stąd myślenie: „w moim przedsiębiorstwie jest wszystko w porządku ale skoro media mówią to zapewne u innych jest gorzej”.

⁶ Gruszczyński M., Modele i prognozy zmiennych jakościowych w finansach i bankowości, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2002.

⁷ Greene W. H., *Econometric Analysis*, Fifth Edition, Prentice Hall, New Jersey, 2003.

$$y_i = \begin{cases} 1 & \text{dla } y_i^* \leq \gamma_1 \\ 2 & \text{dla } \gamma_1 < y_i^* \leq \gamma_2 \\ 3 & \text{dla } \gamma_2 < y_i^* \leq \gamma_3 \end{cases} \quad (3)$$

W rozważaniach przyjmujemy, że funkcja według której respondent podejmuje decyzje jest liniowym modelem logitowym czasowo-przekrojowym postaci:

$$\log it(Y_{it}) = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{j=1}^k \beta_j Z_{itj} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

gdzie:

Y_{it} – zmienna objaśniana przyjmująca wartość 1 jeśli i -ty respondent odpowiedział iż w kwartale t w porównaniu z kwartałem $t - 1$ sytuacja gospodarcza województwa pogorszyła się, wartość 2 jeśli i -ty respondent odpowiedział iż w kwartale t w porównaniu z kwartałem $t - 1$ sytuacja gospodarcza województwa nie uległa zmianie oraz wartość 3 jeśli i -ty respondent odpowiedział iż w kwartale t w porównaniu z kwartałem $t - 1$ sytuacja gospodarcza województwa poprawiła się,

t – numer kwartału,

Z_{itj} – j -ta zmienna objaśniająca, opisująca indywidualne cechy oraz odpowiedzi i -tego respondenta w kwartale t (zmienna idiosynkratyczna), w tym odpowiedź na pytanie o ocenę wpływu wprowadzenia wiz,

ε_{it} – składnik losowy.

Prawdopodobieństwa wystąpienia każdej z rang zmiennej Y

$$\begin{aligned} \Pr(y_i = 1 | \mathbf{X}_i, param, \gamma) &= F(\gamma_1 - \log it(Y_i)) \\ \Pr(y_i = 2 | \mathbf{X}_i, param, \gamma) &= F(\gamma_2 - \log it(Y_i)) - F(\gamma_1 - \log it(Y_i)) \\ \Pr(y_i = 3 | \mathbf{X}_i, param, \gamma) &= 1 - F(\gamma_2 - \log it(Y_i)) \end{aligned} \quad (5)$$

przy czym F to dystrybucja zmiennej losowej ε .

Wielkości γ_1, γ_2 są punktami granicznymi i są szacowane łącznie z parametrami modelu za pomocą metody największej wiarygodności poprzez maksymalizację logarytmu wiarygodności.

Wybierając spośród wielu modeli najwłaściwsze kierowano się kryterium maksymalizacji wartości współczynnika determinacji McFaddena⁸, jednocześnie przestrzegając zasady iż model powinien składać się tylko z tych zmiennych, przy których parametry są istotne statystycznie i koincydentne⁹.

⁸ Gruszczyński M., Modeleop. cit.

⁹ Hellwig Z., Przechodność relacji skorelowania zmiennych losowych i płynące stąd wnioski ekonometryczne, Przegląd Statystyczny, 1976.

Zaproponowany model zakłada następujące zachowania respondentów: wraz z poprawą wyróżnionej zmiennej, która jest stymulantą maleje w sposób logistyczny prawdopodobieństwo odpowiedzi iż sytuacja uległa pogorszeniu i rośnie w sposób logistyczny prawdopodobieństwo odpowiedzi iż sytuacja uległa poprawie. Natomiast prawdopodobieństwo odpowiedzi iż sytuacja nie uległa zmianie początkowo rośnie (kosztem spadku prawdopodobieństwa odpowiedzi iż sytuacja uległa pogorszeniu – część respondentów, którzy dotychczas uważali, że następuje pogorszenie straciła tę pewność i odpowiada „bez zmian” co jest miarą niepewności). Jednakże po osiągnięciu maksymalnej wartości prawdopodobieństwo odpowiedzi bez zmian zaczyna spadać na rzecz dalszego wzrostu prawdopodobieństwa odpowiedzi, że sytuacja uległa poprawie – część respondentów, którzy dotychczas nie byli pewni ocen zaczyna, w miarę wzrostu wartości wybranej zmiennej, nabierać przekonania, że w istocie nastąpiła poprawa sytuacji¹⁰.

Wyniki estymacji modeli uporządkowanej zmiennej wyjaśniających wpływ wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na oceny zmian sytuacji gospodarczej województwa

Stosując opisaną metodologię oszacowano modele oceny zmian sytuacji gospodarczej w pierwszym i kwartale 2008 r. w porównaniu z odpowiednimi kwartałami (poprzednimi) zarówno przez konsumentów jaki i przez przedsiębiorców. Wszystkimi parametrami istotnymi charakteryzował się tylko model oceny zmian sytuacji gospodarczej przez przedsiębiorców w I kwartale 2008 roku. W modelu o największej wartości współczynnika determinacji pseudo – R^2 oprócz zmiennej opisującej ocenę wpływu wprowadzenia wiz na sytuację firmy jako kontrolne zmienne objaśniające znalazły się oceny zmian wielkości produkcji (obrotów) firmy oraz zatrudnienia w I kwartale w porównaniu z kwartałem poprzednim. Były tam także opinie przedsiębiorców o zmianach poziomu bezrobocia w województwie w I kwartale w porównaniu z kwartałem poprzednim. Wszystkie parametry są dodatnie, a więc prawdopodobieństwo odpowiedzi iż sytuacja gospodarcza województwa się poprawiła jest tym większe gdy firma odnotowała w porównaniu z poprzednim kwartałem wzrost wielkości produkcji, zatrudnienia, a przedsiębiorca pozytywnie oceniał zmiany na rynku pracy województwa. Prawdopodobieństwo iż respondent ocenił iż sytuacja gospodarcza województwa uległa poprawie było również większe jeżeli tenże respondent nie dostrzegał negatywnego wpływu wprowadzenia wiz dla obywateli Ukrainy na sytuację swojej firmy.

¹⁰ Kowerski M., Wartość informacyjna odpowiedzi „bez zmian” w badaniach nastrojów gospodarczych, Barometr Regionalny 3 (13)/2008, WSZiA w Zamościu, Zamość 2008.

Tabl. 4. Model oceny zmian sytuacji gospodarczej w I kw. 2008 r. w porównaniu z kwartałem poprzednim przez przedsiębiorców

Zmienne	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
P ₃ – Zmiany wielkości produkcji (obrotów) firmy	1.0840	0.2059	5.2652	0.0000
P ₉ – Zmiany zatrudnienia w firmie	1.0061	0.2936	3.4267	0.0006
P ₁₃ – Ocena zmian poziomu bezrobocia w województwie	0.5980	0.2083	2.8715	0.0041
P₁₅ – Wpływ wprowadzenia wiz na sytuację firmy	0.4858	0.1934	2.5117	0.0120
Limit Points				
LIMIT_2 (γ_1)	5.1500	0.8240	6.2501	0.0000
LIMIT_3 (γ_2)	8.2414	0.9264	8.8966	0.0000
Ocena jakości oszacowanego modelu				
Akaike info criterion	1.7	Schwarz criterion	1.8049	
Log likelihood	-271.5	Hannan-Quinn criter.	1.7624	
Restr. log likelihood	-318.7	Avg. log likelihood	-0.8484	
LR statistic (4 df)	94.4	LR index (Pseudo-R ²)	0.1481	
Probability(LR stat)	0.0000	Count R ² (%)	55.6	

Źródło: Obliczenia własne w programie eViews.

Również w modelu opisującym oceny zmian sytuacji gospodarczej województwa w II kwartale w porównaniu z kwartałem I parametr przy zmiennej opisującej oceny wpływu wprowadzenia wiz na sytuację firmy był dodatni (zgodnie z oczekiwaniami) ale nieistotny statystycznie. Podobna sytuacja wystąpiła w modelu opisującym oceny zmian sytuacji gospodarczej województwa w I kwartale w porównaniu z kwartałem poprzednim przez konsumentów. Natomiast w modelu dla II kwartału parametr przy zmiennej opisującej ocenę wpływu wprowadzenia wiz na sytuację gospodarczą województwa był ujemny co jest niezgodne z oczekiwaniami.

Wniosek

Oszacowane modele skłaniają więc do wniosku, że chociaż mieszkańcy i przedsiębiorcy widzą niekorzystny wpływ decyzji o wprowadzeniu wiz dla obywateli Ukrainy na gospodarkę woj. lubelskiego to jednak, zwłaszcza w II kwartale nie te decyzje miały największe znaczenie dla dokonanych przez nich ocen zmian sytuacji gospodarczej regionu.

dr Mieczysław Kowerski – Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu.

Literatura

- Business Tendency Surveys: A Handbook, Source OECD, Transition Economies, March 2003, vol. 2003, no. 8.
- Greene W. H. (2003) *Econometric Analysis*, Fifth Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- Gruszczyński M. (2002) *Modele i prognozy zmiennych jakościowych w finansach i bankowości*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa.
- Hellwig Z. (1976) *Przechodniość relacji skorelowania zmiennych losowych i pływające stąd wnioski ekonometryczne*, Przegląd Statystyczny.
- Kowerski M., *Badania nastrojów gospodarczych w województwie lubelskim*, Wiadomości Statystyczne, 3/2005.
- Kowerski M., *Wpływ przystąpienia Polski do Unii Europejskiej na nastroje gospodarcze w województwie lubelskim*, Gospodarka Narodowa 7–8/2005.
- Kowerski M. (2007) *Metodologia badań nastrojów gospodarczych przedsiębiorców województwa lubelskiego*, Barometr Regionalny nr 1 (7), WSZiA w Zamościu, Zamość.
- Kowerski M. (2008) *Wartość informacyjna odpowiedzi „bez zmian” w badaniach nastrojów gospodarczych*, Barometr Regionalny 3 (13), WSZiA w Zamościu, Zamość.
- The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys User Guide, European Commission, Directorate General Economic and Financial Affairs, Brussels 2004.

ROZWÓJ SPOŁECZNO-GOSPODARCZY SŁOWEŃSKIEJ CZĘŚCI EUREGIO STEIERMARK-SLOVENIJA

Zarówno w języku potocznym jak i literaturze ekonomicznej dosyć często operuje się pojęciem rozwoju. Termin ten opiera się na takich kategoriach przedmiotowych jak zmiana i struktura. Ciąg zmian składających się na rozwój ma generalnie długotrwały charakter i dokonuje się w określonym czasie i w przestrzeni. W ściśle określonej przestrzeni ekonomicznej dokonuje się rozwój gospodarczy. A. Losch twierdzi „Jeżeli wszystko działałoby się w tym samym czasie wówczas nie byłoby rozwoju. Tylko przestrzeń umożliwia istnienie odrębności, które następnie rozwijają się w czasie” (Losch, 1961).

Dostrzegając zróżnicowania przestrzenne poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego coraz silniej akcentowana jest potrzeba badań rozwoju gospodarczego w przekrojach regionalnych.

Ogólnie rozwój regionalny oznacza „wzrost potencjału gospodarczego regionów oraz trwałą poprawę ich konkurencyjności i poziomu życia ludności, przyczyniając się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju” (Kozak, 2001).

W referacie przedstawimy problemy rozwoju społeczno-gospodarczego określonego obszaru w Słowenii, którego lokalna społeczność po odzyskaniu suwerenności politycznej kraju przy wzrastającej świadomości regionalnej, rozpoczęła współpracę w ramach euroregionu.

W wyniku inicjatywy przedstawicieli samorządów lokalnych, w 2001 r. został powołany do życia „EUREGIO Steiermark-Slovenija”. Obejmujący swoim działaniem ze strony austriackiej gminy Deutschlandsberg, Feldbach, Fürstenfeld, Graz, Hartberg, Leibniz, Radkersburg, Voitsberg, Weiz, a ze strony Słowenii cztery, północno-wschodnie jej regiony: Pomurska, Podravska, Koroška i Savinjska.

Podstawowym celem powołania EUREGIO był rozwój społeczno-gospodarczy obu części obszaru, niwelacja różnic i budowanie porozumienia poprzez aktywizację społeczeństwa i rozwój transgranicznej współpracy na poziomie gmin, przedsiębiorstw, ludności oraz różnego rodzaju organizacji.

Podobieństwa poszczególnych obszarów po obu stronach granicy austriacko-słoweńskiej pod względem rodzaju występujących tam aktywności gospodarczych oraz silna po obu stronach granicy identyfikacja społeczeństwa z zamieszkivany-

mi, historycznymi krainami takimi jak: Styria (*Štajerska*) i Karyntia (*Koroška*), są bezsprzecznie elementem stymulującym współpracę transgraniczną.

Słoweńska część Euroregionu to również zachodnia granica Unii Europejskiej z Chorwacją. Z uwagi na silne związki kulturowe oraz wspólną historię, niewykluczona jest w przyszłości współpraca regionalna pomiędzy słoweńską częścią Euroregionu Steiermark-Slovenija z przygranicznymi gminami Chorwacji.

Wchodzące w skład słoweńskiej części EUREGIO Steiermark-Slovenija regiony, jak pokazuje tabl. 1, są bardzo zróżnicowane.

Tabl. 1. Podstawowe dane w 2005 r.

Wyszczególnienie	Słowenia	Euroregion	Savinjska	Koroška	Podravska	Pomurska
Powierzchnia w km ²	20273	6932	2384	1041	2170	1337
Ludność w osobach	2003358	772817	257375	73754	319235	122453
Gęstość zaludnienia osób/ km ²	99	111	108	71	147	92
PKB w milionach EUR	24695	7846	2827	713	3301	1006
PKB per capita w EUR	12341	10153	10983	9661	10340	8219
Struktura PKB w %	100	100	100	100	100	100
rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo	2,52	3,79	3,08	3,48	3,09	8,32
przemysł	36,08	39,02	36,61	33,81	33,92	33,80
handel i usługi	64,23	57,18	52,67	50,56	65,05	59,56
Regionalna struktura PKB w %	100,00	31,77	11,50	2,90	13,50	4,20
Liczba osób aktywnych zawodowo w tys. osób	947	291	104	26	118	42
Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w tys. osób	92	47	15	3	19	9
Stopa bezrobocia w %	9,7	16,2	14,5	13,3	16,1	22,4
Inwestycje w środki trwałe ogółem mil EUR	4191	1270	486	107	505	172

Źródło: Statistični urad Republike Slovenije, Statistični letopis 2006.

Słoweńska część EUREGIO Steiermark-Slovenija to obszar zajmujący 34,79% ogólnej powierzchni Słowenii, którą według danych z 2005 r. zamieszkuje 38,57% ogólnej liczby mieszkańców kraju. Gęstość zaludnienia przewyższa średnią krajową

o 12 osób na km² (o 12,12%). Region ten w 31,77% uczestniczy w wytworzeniu PKB kraju. Ludność aktywna zawodowo wynosi w regionie 291.000 osób, co stanowi 30,72% ogółu aktywnych zawodowo w Słowenii. Pod względem bezrobocia Euroregion charakteryzuje się wysoką (16,2%) stopą bezrobocia – średnia w kraju 9,7%. Liczba zarejestrowanych bezrobotnych na koniec 2005 r. osiągnęła na tym obszarze pułap 47.000 osób, co stanowi 51,08% wszystkich bezrobotnych w kraju.

Procesy demograficzne

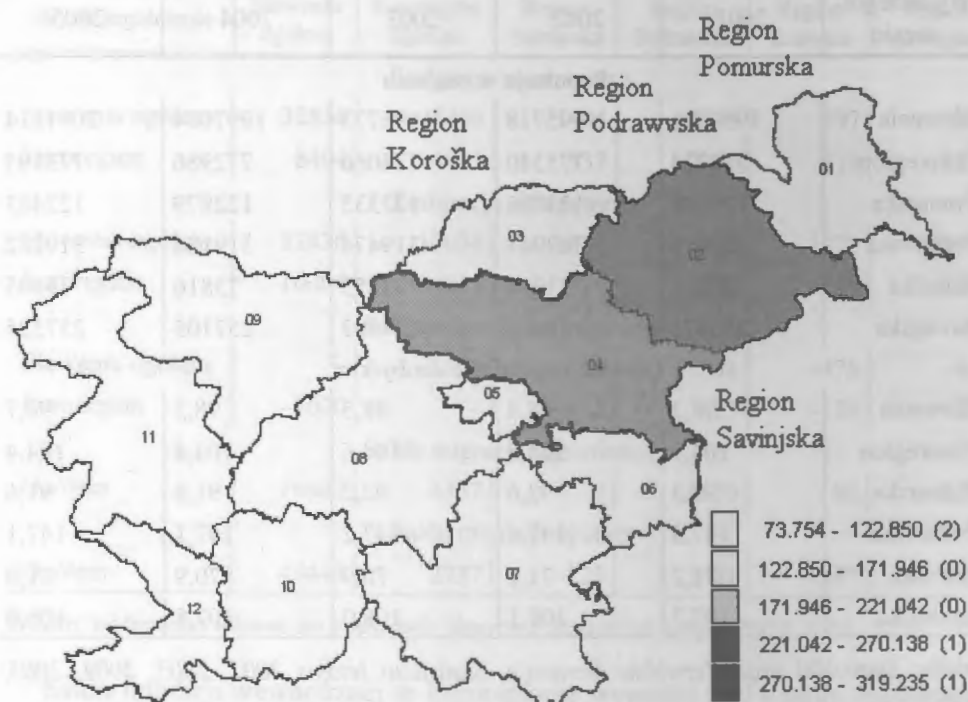
Słoweńską częśći Euroregionu Steiermark-Slovenja zamieszkują 774.924 osoby (tabl. 2). Największa ich liczba mieszka w regionie Podravskim, 319.235 osób i Savinjskim, 257.375 osób. W tych regionach występuje również największe zaludnienie, które wynosi odpowiednio 147 osób/km² w regionie Podravskim i 108 osób/km² w regionie Savinjskim, przy średniej krajowej wynoszącej 99 osób/km². Oba te regiony zamieszkuje 74,61% ogółu ludności tej części Euroregionu i 28,78% ogólnej liczby mieszkańców Słowenii.

Tabl. 2. Ludność w Euroregionie według regionów i płci

Wyszczególnienie		2001	2005	Saldo
Słowenia	Ogółem	1994026	2003358	9332
	Mężczyźni	975002	981465	6463
	Kobiety	1019024	1021893	2869
Euroregion	Ogółem	774924	772817	-2107
	Mężczyźni	379153	378765	-388
	Kobiety	395771	394052	-1719
Pomurska	Ogółem	123948	122453	-1495
	Mężczyźni	60026	59342	-684
	Kobiety	63922	63111	-811
Podravska	Ogółem	320078	319235	-843
	Mężczyźni	156214	155871	-343
	Kobiety	163864	163364	-500
Koroška	Ogółem	74027	73754	-273
	Mężczyźni	36869	36790	-79
	Kobiety	37158	36964	-194
Savinjska	Ogółem	256871	257375	504
	Mężczyźni	126044	126762	718
	Kobiety	130827	130613	-214

Źródło: Statistični urad Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva, Ministrstvo za notranje zadeve – Direktorat za upravne notranje zadeve.

Wykr. 1. Ludność Euroregionu w 2005 r.

Źródło: Statistični urad Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva, Ministrstvo za notranje zadeve – Direktorat za upravne notranje zadeve.

W okresie od 2001 do 2004 r. notowano systematyczny spadek liczby ludności w Euroregionie (tabl. 3). Proces ten został zatrzymany w 2005 r. dzięki wzrostom liczby mieszkańców Podravskego, Koroškego i Savinjskego. Tendencja spadkowa utrzymała się tylko w regionie Pomurskim.

Tabl. 3. Liczba ludności i gęstość zaludnienia w Euroregionie w latach 2001–2005

Wyszczególnienie	2001	2002	2003	2004	2005
Populacja w osobach					
Słowenia	1994026	1995718	1996773	1997004	2001114
Euroregion	774924	775340	774066	772986	773195
Pomurska	123948	123776	123335	122879	122483
Podravska	320078	319941	319474	319186	319282
Koroška	74027	73994	73855	73816	73905
Savinjska	256871	257629	257402	257105	257525
Gęstość zaludnienia osoby/km ²					
Słowenia	98,2	98,4	98,5	98,5	98,7
Euroregion	104,9	104,8	104,6	104,4	104,4
Pomurska	93,3	92,6	92,2	91,8	91,6
Podravska	147,3	147,4	147,2	147,1	147,1
Koroška	71,2	71,1	70,9	70,9	71,0
Savinjska	107,7	108,1	108,0	107,8	108,0

Źródło: Statistični urad Republike Slovenije, Statistični letopis 2002, 2003, 2004, 2005, 2006.

Na zatrzymanie spadku liczby ludności w Euroregionie jak i poszczególnych regionach nie miały wpływ wywarły ruchy migracyjne, szczególnie migracja zagraniczna (tabl. 4).

Saldo migracji zagranicznej do Euroregionu wyniosło 4.337 osób czyli ponad 26% całej migracji do Słowenii. Największymi beneficjentami były regiony Podravska i Savinjska.

Tabl. 4. Saldo migracji ludności w poszczególnych regionach w latach 2001–2005

Wyszczególnienie	Słowenia ogółem	Euroregion ogółem	Region Pomurska	Region Podravska	Region Koroška	Region Savinjska
Imigracja wewnętrzna						
Słowenia ogółem	32836	8404	1404	3535	797	3185
Euroregion	8404	4911	933	2220	619	1139
Emigracja wewnętrzna						
Słowenia ogółem	32836	10004	1634	3444	1272	3654
Euroregion	10004	4911	938	1797	758	1418
Saldo migracji wewnętrznej						
Słowenia ogółem	–	–1600	–230	91	–475	–469
Euroregion	–1600	–	–5	423	–139	–279
Saldo migracji zagranicznej						
Ogółem	16607	4337	7	1950	88	2292
Saldo migracji ogółem						
Ogółem	49443	2737	–223	2041	–387	1823

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z Statistični letopis 2002, 2003, 2004, 2006.

Saldo migracji wewnętrznej w Euroregionie wyniosło 4.911 osób. Jednakże aż 10.004 osoby zdecydowały się na przesiedlenie w inne rejony Słowenii. Równocześnie z kraju do Euroregionu napłynęło tylko 8.404 osób, co w rezultacie skutkowało ujemnym saldem migracji wewnętrznej.

W okresie 2001–2005 największą liczbę ludności z Euroregionu wchłonęły regiony Podravska i Savinjska. Regiony te były równocześnie regionami z których największa liczba ludności przeniosła się do regionów Pomurskiego i Koroškego.

Najlepsza sytuacja w populacji Euroregionu, wystąpiła w regionie Savinjska, gdzie przyrost naturalny wyniósł 26 osób na 1000 (2005 r.). Pozostałe regiony zanotowały ujemny przyrost naturalny.

Region Koroška, notuje najmniejszy udział ludności po 60 roku życia w ogólnej liczbie ludności Euroregionu. Udział ten wynosi zaledwie 14,3% (15,6 w Słowenii i 15,05 w Euroregionie). Niestety populacja ludności w regionie Koroška z roku na rok maleje, z uwagi na ujemny przyrost naturalny i krótszą średnią życia wynoszącą wśród mężczyzn 68,1 lat i wśród kobiet 76,9 (68,9 i 77,8 odpowiednio w Słowenii – 2005 r.). Przyczyną może być dość znaczna degradacja środowiska naturalnego przez zlokalizowane tam kopalnie i huty. Kobiety w tym regionie, w porównaniu z resztą Słowenii, późno wступują w związki małżeńskie (średnia wieku 29,6 lat – 2005 r dla regionu i 28,2 lat dla Słowenii).

Uprzemysłowienie Euroregionu należy do najwyższych w kraju. Świadczy o tym wskaźnik liczby zatrudnionych w przemyśle na 1000 mieszkańców (tabl. 5).

Tabl. 5. Zatrudnieni w przemyśle według spisu 2002 r.

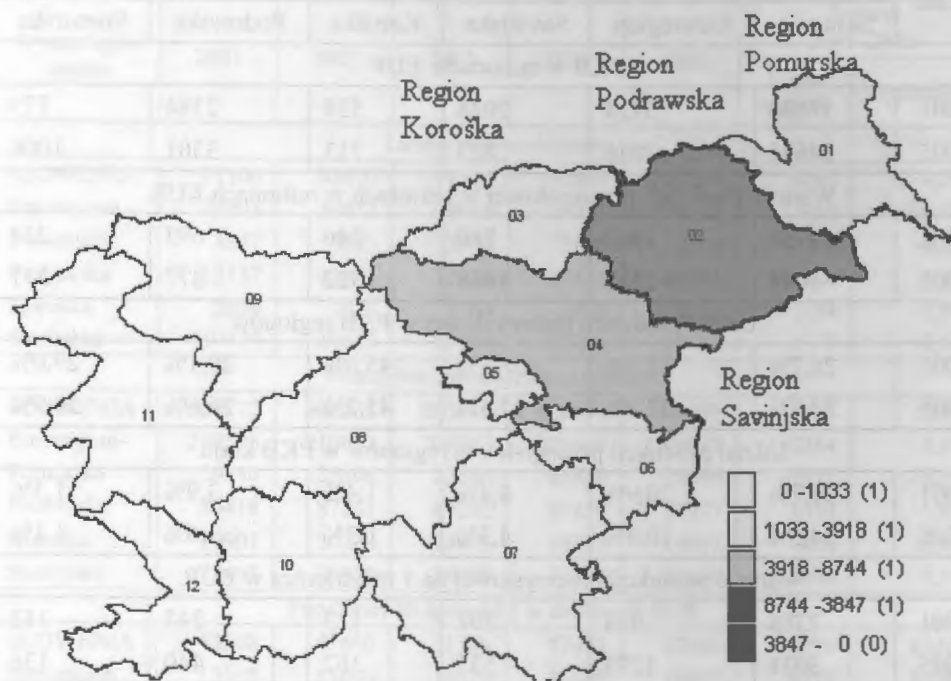
	Liczba ludności ogółem	Liczba zatrudnio- nych w przemyśle	Udział (w %)
Słowenia	1995718	257157	12,89
Euroregion	775340	106459	13,73
Pomurska	123776	15838	12,80
Podravska	319941	36218	11,32
Koroška	73994	14206	19,20
Savinjska	257629	40197	15,60

Žródło: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Najwyższy wskaźnik uprzemysłowienia w Euroregionie ma region Koroška, a najniższy Podravska.

Udział Euroregionu w kreowaniu PKB Słowenii ogółem, zmniejszył się z poziomu 32,2% w 2001 r do 31,8% w 2005 r.

Wykr. 2. Wartość PKB w Euroregionie w 2005 r. w tys. euro (według kursu stałego z 2007 r.)

Źródło: Statistični urad Republike Slovenije, Geodetska uprava Republike Slovenije.

W Euroregionie udział produkcji przemysłowej w PKB również ma tendencję spadkową (z 33,9% w 2001 r. do 32,3% w 2005 r. – tabl. 6). Tendencja ta jest zauważalna we wszystkich regionach. Najmniejszy spadek udziału produkcji przemysłowej w PKB regionu zanotowano w regionie Koroška.

Tabl. 6. PKB i produkcja przemysłowa w latach 2001 i 2005

Lata	Regiony					
	Słowenia	Euroregion	Savinjska	Koroška	Podravska	Pomurska
PKB w milionach EUR						
2001	17804	5724	2028	539	2384	773
2005	24695	7846	2827	713	3301	1006
Wartość produkcji przemysłowej w sektorach w milionach EUR						
2001	4758	1942	780	246	693	224
2005	6044	2538	1068	322	877	271
Udział produkcji przemysłowej w PKB regionów						
2001	26,7%	33,9%	38,5%	45,6%	29,1%	29,0%
2005	24,5%	32,3%	37,8%	45,2%	26,6%	26,9%
Udział produkcji przemysłowej regionów w PKB kraju						
2001	26,7%	10,9%	4,4%	1,4%	3,9%	1,3%
2005	24,5%	10,3%	4,3%	1,3%	3,6%	1,1%
Wartość produkcji przemysłowej na 1 mieszkańca w EUR						
2001	2386	974	391	123	347	112
2005	3031	1273	535	162	440	136

Źródło: Statistični urad Republike Slovenije, Statistični letopis 2002, 2006.

Wartość produkcji przemysłowej na jednego mieszkańca w Euroregionie, w okresie 2001–2005 wzrosła o 30,6% (Słowenii wzrost o 27%) i wyniosła w 2005 r. 1.273 EUR. Największe wzrosty wartości produkcji przemysłowej na jednego mieszkańca nastąpiły w regionach Savinjska i Koroška, a w regionie Podravska nastąpił spadek wskaźnika o 21,2%.

Tabl. 7. Przedsiębiorstwa, przychody, zatrudnienie i wydajność w przedsiębiorstwach

Wyszczególnienie	2001	2002	2003	2004	2005	Zmiana 2001–2005	
						liczba wartość	dynamika
Liczba przedsiębiorstw							
SŁOWENIA	91106	92070	91505	93697	95399	4293	4,7%
Euroregion	29904	30012	29613	30235	30332	428	1,4%
Pomurska	3847	3885	3844	3883	3838	–9	–0,2%
Podravska	12757	12875	12755	13115	13241	484	3,8%
Koroška	2826	2826	2764	2823	2772	–54	–1,9%
Savinjska	10474	10426	10250	10414	10481	7	0,1%
Przeciętne zatrudnienie w osobach							
SŁOWENIA	609272	608233	603819	606811	609699	427	0,1%
Euroregion	208598	210073	208848	209489	210882	2284	1,1%
Pomurska	26786	25804	25586	25559	25309	–1477	–5,5%
Podravska	86418	87161	87292	87456	87977	1559	1,8%
Koroška	19901	20229	18975	18945	19017	–884	–4,4%
Savinjska	75493	76879	76995	77529	78579	3086	4,1%
Przychody ze sprzedaży w milionach EUR							
SŁOWENIA	43508	47660	51744	57433	62484	18976	43,6%
Euroregion	12165	13096	14373	15640	16897	4732	38,9%
Pomurska	1237	1215	1317	1397	1513	276	22,3%
Podravska	4875	5338	5884	6430	7023	2148	44,1%
Koroška	1448	1495	1628	1854	1721	273	18,9%
Savinjska	4605	5047	5544	5960	6640	2035	44,2%
Wydajność w tys. EUR na osobę							
SŁOWENIA	71	78	86	95	102	31	43,5%
Euroregion	58	62	69	75	80	22	37,4%
Pomurska	46	47	51	55	60	14	29,5%
Podravska	56	61	67	74	80	23	41,5%
Koroška	73	74	86	98	91	18	24,4%
Savinjska	61	66	72	77	84	23	38,5%

Źródło: Statistični urad Republike Slovenije, Statistični letopis 2002, 2003, 2004, 2005, 2006; obliczenia własne.

Badany okres cechuje wzrost przychodów ze sprzedaży o 38,9% (43,6% w Słowenii). Jest to korzystne zjawisko, które świadczy o lepszej organizacji pracy i większej efektywności. W badanym okresie wydajność w Euroregionie wzrosła o 37,4% (43,5% w kraju). Najmniejszy przyrost wydajności zaobserwowano w regionie Pomurska 29,5%, a najwyższy w regionie Koroska 41,5%.

Tabl. 8. Wartość brutto inwestycji w środki trwałe w tys. EUR

	2001	2002	2003	2004	2005
Słowenia	797859	860622	1017720	1001550	1058767
Euroregion	238560	279847	345960	267105	303556
Pomurska	18857	22234	31813	37305	41178
Podravska	86163	98011	102936	103899	120735
Koroška	13446	12630	14102	20750	25517
Savinjska	120094	146972	197109	105151	116126
Inwestycje w nowe środki trwałe					
Słowenia	401722	490381	576938	559010	596452
Euroregion	120095	159712	203252	110868	149453
Pomurska	10526	13664	20125	23043	29086
Podravska	47074	52423	59679	54432	72517
Koroška	6597	7238	7113	12418	12773
Savinjska	66424	100051	136460	44018	64163

Źródło: Statistični urad Republike Slovenije, Statistični letopis 2002/2003, 2004, 2005, 2006, obliczenia własne.

Poziom inwestycji w środki trwałe dla przemysłu w Euroregionie w badanym okresie nie odbiegał od poziomu inwestycji w całej Słowenii i utrzymywał się w zasadzie na stałym poziomie (tabl. 8). Średnioroczny wzrost inwestycji w relacji rok do roku, wynosił w Euroregionie 7,9% a w Słowenii 7,6%. Zachowana była również struktura inwestycji. W nowe środki trwałe inwestowano w Euroregionie 58,0% wszystkich inwestowanych środków finansowych. W Słowenii wskaźnik ten wyniósł 55,2%. Średnio w Euroregionie w nowe środki trwałe lokowano 168 milionów Euro, co jest równoznaczne z 32,0% wszystkich środków finansowych lokowanych w środki trwałe dla przemysłu.

Podsumowanie

Przystąpienie północno wschodnich regionów Słowenii do Euroregionu Steiermark-Slovenija przyczyniło się do większej ruchliwości społeczeństwa oraz wzrostu zainteresowania się Słowenią i obszarem Euroregionu przez osoby z zagranicy. Rezultatem tego jest znaczne zasilenie liczby ludności Euroregionu przez imigrację zagraniczną. Jednakże ujemne saldo migracji pomiędzy Euroregionem a pozostałą częścią Słowenii, wykazuje w badanym okresie niekorzystną tendencję odpływu ludności. Może to oznaczać malejące zdolności do absorpcji siły roboczej. Paradoksalnie, odpływ społeczeństwa poza obszar Euroregionu, w niewielkim stopniu, ale jednak zwiększa szanse podjęcia pracy przez osoby pozostające w Euroregionie.

Z uwagi na niewielkie odległości pomiędzy poszczególnymi obszarami możliwa jest również migracja dzienna poza obszar Euroregionu. Jednakże brak jest odpowiednich danych statystycznych by to potwierdzić.

Wskaźnik uprzemysłowienia Euroregionu jest porównywalny ze wskaźnikiem dla całej Słowenii. Tak więc rozwój gospodarczy Euroregionu nie odbiega znacząco od reszty Słowenii. Jednakże w badanym okresie zanotowano niewielkie spadki udziału produkcji przemysłowej Euroregionu, jak i poszczególnych jego regionów w PKB Słowenii, co może świadczyć o mniejszej dynamice rozwoju tych obszarów.

Pozytywnym zjawiskiem jest wzrost wydajności pracy, chociaż jego dynamika nieco odbiega od dynamiki wzrostu wydajności dla całego kraju.

Reasumując, przypisywanie szczególnego znaczenia przystąpieniu północno-wschodniej części Słowenii do Euroregionu Steiermark-Slovenija, jako czynnikowi w znacznym stopniu stymulującemu rozwój społeczno-gospodarczy słoweńskiej części Euroregionu w okresie 2001–2005 jest nieuzasadnione. Rozwój społeczno-gospodarczy obszaru Euroregionu w badanym okresie nie odbiegał od rozwoju całego kraju.

mgr Tadeusz Zienkiewicz – Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie.

Literatura

- Kozak M, Pyszkowski A., Szewczyk R. (2001), *Słownik Rozwoju Regionalnego*, PARR, Warszawa.
- Losch A. (1961), *Gospodarka przestrzenna. Teoria lokalizacji.*, PWE, Warszawa.
- Statistični letopis* (2002, 2003, 2004, 2005, 2006), Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

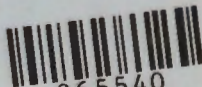
A / 522 89

181713

ISBN 978-83-7027-446-7

181713

CENTRALNA BIBLIOTEKA
STATYSTYCZNA - GUS

065540